

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΑΡΑΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΡΗΓΑΣ ΒΕΛΕΣΤΙΝΛΗΣ

και το στρατηγικό σχέδιο
της επανάστασής του

*«... Ρήγας ο Βελεστινλής σπύρει
τον σπόρον της ελευθερίας...»*

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ
ΦΕΡΩΝ-ΒΕΛΕΣΤΙΝΟΥ-ΡΗΓΑ

ΡΗΓΑΣ ΒΕΛΕΣΤΙΝΛΗΣ

**και το στρατηγικό σχέδιο
της επανάστασής του**

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΑΠ. ΚΑΡΑΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΡΗΓΑΣ ΒΕΛΕΣΤΙΝΛΗΣ

και το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του

«... Ρήγας ο Βελεστινλής σπύρει τον σπόρον της ελευθερίας...»

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ
ΦΕΡΩΝ-ΒΕΛΕΣΤΙΝΟΥ-ΡΗΓΑ

ΡΗΓΑΣ ΒΕΛΕΣΤΙΝΛΗΣ και το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του
Αθήνα 2017

ISBN: 978-960-6733-20-8

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΦΕΡΩΝ-ΒΕΛΕΣΤΙΝΟΥ-ΡΗΓΑ

Μιλτιάδου 3, Κηφισιά 145 62 - Αθήνα. Τηλ. 210-8011066

e-mail: karamber@otenet.gr

www.rhigassociety.gr

© **Δημήτριος Καραμπερόπουλος**, παιδίατρος

Διδάκτωρ Ιστορίας της Ιατρικής Πανεπιστημίου Αθηνών

Πρόεδρος Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα

Μιλτιάδου 3, 145 62 Κηφισιά - Αθήνα

Τηλ.: 210 8011066, 6944 304968

e-mail: karamber@otenet.gr

www.karaberopoulos.gr

«Αν γὰρ τὰ παρεληλυθότα μνημονεύῃς,
ἀμείνων περὶ τῶν μελλόντων βουλευέσῃ»

(Αν μνημονεύεις τὰ παρελθόντα,
θα σκεφθεῖς καλλίτερα γιὰ τὰ μέλλοντα)

Ἰσοκράτης, *Πρὸς Νικοκλέα*, 35

Η χαλκογραφία με την προσωπογραφία του Ρήγα Βελεστινλή, που θεωρείται ως η πρώτη απεικόνισή του, στο βιβλίο, *«Briefe eines Augenzeugen des griechischen Revolution vom Jahre 1821. Nebst einer Denkschrift des Fürsten Georg Cantacuzeno über die Begebenheiten in der Moldau und Walachey in den Jahren 1820 und 1821. Mit Rigas Portrait. Halle, in der Rengerschen Verlagsbuchhandlung, 1824»* (Βασίλη Παναγιωτόπουλου, Εισαγωγή-σχόλια-επιμέλεια, *Δύο πρόγκιπες στην Ελληνική Επανάσταση. Επιστολές αντόπτη μάρτυρα και ένα υπόμνημα του πρόγκιπα Γεωργίου Καντακουζηνού*, μετάφραση Χρίστου Μ. Οικονόμου, Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών/Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών-Εκδόσεις Ασίνη, Αθήνα 2015). Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Η πρώτη προσωπογραφία του Ρήγα Βελεστινλή», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 70, 2016, σελ. 253-260, και σε ανάτυπο.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	15
----------------	----

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Συνοπτική αναφορά στη ζωή και το συγγραφικό έργο του Ρήγα Βελεστινλή

Το όνομά του ήταν «Ρήγας Βελεστινλής»	19
Η καταγωγή του	22
Μυθεύματα για τη ζωή του στο Βελεστίνο.....	22
Μόρφωση	25
Αναχώρηση από το Βελεστίνο.....	27
Επίσκεψη στο Άγιο Όρος.....	28
Διαμονή στην Κωνσταντινούπολη.....	30
Διαμονή στο Βουκουρέστι	31
Ήταν ο Ρήγας γραμματέας του Νικόλαου Μαυρογένη και έπαρχος Κραϊόβας;.....	34
Πρώτη διαμονή στη Βιέννη.....	41
Δεύτερη διαμονή στη Βιέννη	42
Προδοσία και σύλληψη στην Τεργέστη.....	47
Μεταγωγή στο Βελιγράδι – στραγγαλισμός	49
Αρνητικές κρίσεις για τον Ρήγα εξ αιτίας της συλλήψεώς του στην Τεργέστη.....	51

ΤΟ ΣΥΓΓΡΑΦΙΚΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΡΗΓΑ

Τα Διασωθέντα Έργα	57
1) Σχολείον των ντελικάτων εραστών	57
2) Φυσικής απάνθισμα	57
3) Επιπεδογραφία της Κωνσταντινουπόλεως	58
4) Χάρτα της Ελλάδος	58
5) Νέα Χάρτα της Βλαχίας	59
6) Γενική Χάρτα της Μολδοβίας	59
7) Εικόνα Μεγάλου Αλεξάνδρου	59
8) Ο Ηθικός Τρίπους	59
9) Νέος Ανάχαρσις	59
10) Νέα Πολιτική Διοίκησις	60
11) Θούριος	60
12) Ύμνος Πατριωτικός	61
Τα Απωλεσθέντα Έργα	61
<i>Το Πνεύμα των νόμων του Μοντεσκιέ</i>	61
<i>Το Στρατιωτικόν Εγκόλπιον</i>	63
Τα Αποδοθέντα Έργα στον Ρήγα	67
Οι προφητείες του «Αγαθάγγελου», έκδοση της Βιέννης.....	68
Η κωμωδία το «Σαγανάκι της τρέλλας»	72
ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΕΝΕΣ ΕΙΔΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΡΗΓΑ	
<i>Εφημερίς</i> του 1797	75
Αδαμάντιος Κοραΐς το 1798.....	78
Γεώργιος Ζαβίρας το 1804.....	78
Ανώνυμος συγγραφέας της <i>Ελληνικής Νομαρχίας</i> το 1806.....	81
<i>Ερμής ο Λόγιος</i> του 1811	86
Οι πρώτοι βιογράφοι του Ρήγα	87
Αναφορά στον Ρήγα του Ανθίμου Γαζή το 1821	92
ΟΙ ΚΑΤΗΓΟΡΟΙ ΤΟΥ ΡΗΓΑ	95
Επιστολή του Πατριάρχη Γρηγορίου Ε΄, 1 Δεκεμβρίου 1798	95
Κύριλλος Λαυριώτης	96

Ιερόθεος, Μητροπολίτης Ιωαννίνων.....	97
Αθανάσιος Πάριος	98
Μιχαήλ Περδικάρης ιατρός το 1811	99

ΡΗΓΑΣ ΒΕΛΕΣΤΙΝΑΗΣ

ΚΑΙ ΤΟ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΤΟΥ

Διαμόρφωση της επαναστατικής φυσιογνωμίας του Ρήγα.....	105
Τα βιώματα	105
– Από τη σκλαβιά	105
– Προσλήψεις από την αρχαία ελληνική κληρονομιά	110
Οι μελέτες.....	111
– Από την Ελληνική γραμματεία: Όμηρος, Απολλώνιος ο Ρόδιος κ.ά.	111
– Από το Γαλλικό Διαφωτισμό: Γαλλική Εγκυκλοπαιδεία, Ρουσσώ, Μοντεσκιέ, Βολταίρος, Βαρθελεμύ κ.ά.	112
Τα ιστορικά γεγονότα της εποχής του.....	130
α) Τα Ορλωφικά	130
β) Ο πόλεμος των «τριών Ιμπεριών», Αυστρίας, Ρωσίας και Οθωμανικής Πύλης (1787-1792)	132
Οι επαναστατικές κινήσεις του Λάμπρου Κατσώνη	132
γ) Η πολιτειακή μεταβολή στη Γαλλία και οι πολεμικές επιχειρήσεις των γαλλικών στρατευμάτων	133

ΤΑ ΤΡΙΑ ΜΕΡΗ ΤΟΥ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΟΥ ΣΧΕΔΙΟΥ

ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΤΟΥ ΡΗΓΑ.....

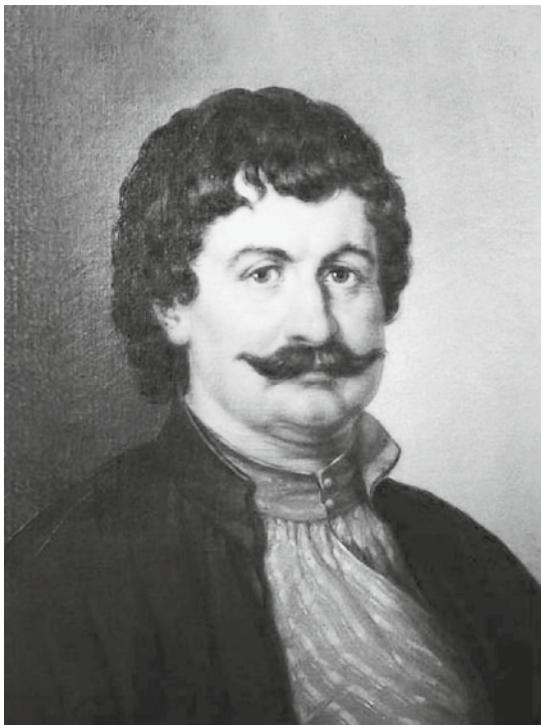
Α΄. Προετοιμασία της Επανάστασης με την εμφύχωση

των σκλαβωμένων και ενδυνάμωση της ιστορικής τους μνήμης

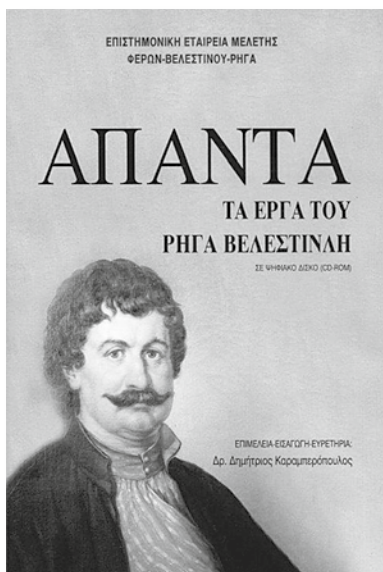
Εμφύχωση των σκλαβωμένων με τον <i>Θούριο</i> και τον <i>Ύμνο Πατριωτικό</i>	141
Εμφύχωση των σκλαβωμένων με τον <i>Μέγα Αλέξανδρο</i>	161
Ενίσχυση της αυτοσυνειδησίας με <i>Τα Ολύμπια</i>	167

Ενίσχυση της αυτοσυνειδησίας και της ιστορικής μνήμης με την έκδοση του <i>Νέου Αναχάρσιδος</i>	171
Τα Ανακριτικά έγγραφα για την έκδοση του <i>Νέου Αναχάρσιδος</i>	175
Προσθήκη Νεοελληνικών τοπωνυμίων	178
Πολιτικοκοινωνικές παρατηρήσεις του Ρήγα στο <i>Νέος Ανάχαρσις</i>	181
Συμπέρασμα πρώτο	185
 Β'. Το Στρατιωτικό μέρος της Επανάστασης	189
Στρατιωτικού περιεχομένου οδηγίες στον <i>Θούριο</i>	189
Οι διεθνείς συγκυρίες	192
<i>Επαναστατική Προκήρυξη</i>	193
Στρατιωτική εκπαίδευση των ραγιάδων επαναστατών	195
Το επιτελικό σχέδιο του ένοπλου αγώνα	200
Συμπέρασμα δεύτερο	202
 Γ'. Το Πολιτικό μέρος του Στρατηγικού σχεδίου της Επανάστασης	205
<i>Νέα Πολιτική Διοίκησις</i>	205
Η ενότητα του Βαλκανικού χώρου	209
Διευκρινίσεις σε ενστάσεις για το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασης του Ρήγα	214
Οι χάρτες του Ρήγα, πολιτικοί χάρτες της οραματιζόμενης πολιτείας του	221
α) <i>Χάρτα της Ελλάδος</i>	226
Ταύτιση, για πρώτη φορά, της <i>Χάρτας</i> με ένα πρότυπο	228
Δεύτερο πρότυπο της <i>Χάρτας της Ελλάδος</i>	235
Σύνορα στη <i>Χάρτα της Ελλάδος</i>	238
Το «ρόπαλο του Ηρακλέους» στον τίτλο της <i>Χάρτας</i>	238

β) <i>Επιπεδογραφία της Κωνσταντινουπόλεως</i>	240
Τα αρχαία τοπωνύμια του Βοσπόρου και η αντιστοιχία τους.....	242
Το «ρόπαλο του Ηρακλέους» στην <i>Επιπεδογραφία</i> της <i>Κωνσταντινουπόλεως</i>	245
Το λιοντάρι δεν συμβολίζει τον Σουλτάνο	249
γ) <i>Νέα Χάρτα της Βλαχίας, Γενική Χάρτα της Μολδοβίας</i>	253
Το «ρόπαλο του Ηρακλέους» στους χάρτες Βλαχίας και Μολδαβίας....	255
Χρησιμοποίηση και πάλι στα 1797 της Γαλλικής <i>Encyclopédie</i>	261
Γιατί ο Ρήγας εξέδωσε τους χάρτες του	263
Η διαχρονική δυναμική του «ροπάλου του Ηρακλέους» στο στρατηγικό σχέδιο της επανάστασης του Ρήγα	265
Συμπέρασμα τρίτο	268
ΕΠΙΛΟΓΙΚΑ	269
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	277
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ	297

Ρήγας Βελεστινλής, ελαιογραφία του Διονυσίου Τσιόκου, 1862. Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα.

Τα ΑΠΑΝΤΑ του Ρήγα Βελεστινλή σε ψηφιακό δίσκο (CD-ROM) εκδόθηκαν από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου Ρήγα, Αθήνα 2007.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Με την ίδρυση της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστί-νου-Ρήγα το 1987 και τη διοργάνωση των Διεθνών Συνεδρίων για τον Ρήγα και τη γενέτειρά του, υπήρξε η σκέψη να ανεγερθεί ένα μεγάλο Μνημείο του Ρήγα και των Συντρόφων του στην Εθνική Οδό, στο ύψος του Βελε-στίνου, για τη μεγαλύτερη προβολή του Ρήγα. Για το σκοπό αυτό είχαν αρχίσει οι σχετικές διερευνητικές προσπάθειες. Σύντομα, όμως, τέθηκε ο προβληματισμός, πως είχαν ήδη στηθεί πέντε ανδριάντες του Ρήγα (Αθήνα, Βόλο, Βελεστίνο, Λάρισα και Βελιγράδι), και πολλές προτομές σε διάφο-ρες πόλεις της Ελλάδος και του Εξωτερικού, ωστόσο έλειπαν τα έργα του Ρήγα, τα οποία και τον ανέδειξαν ως μια ηγετική μορφή. Τα έργα του ήταν δυσεύρετα και αποκείμενα κυρίως στις μεγάλες Βιβλιοθήκες της χώρας. Δεν ήταν προσβάσιμα στο λαό. Ο προβληματισμός αυτός ήταν καταλυτικός στο να γίνει αλλαγή στις δραστηριότητες της Επιστημονικής Εταιρείας μας. Αποφασίστηκε η σταδιακή αναστατική επανέκδοσή τους με την προσθήκη ευρετηρίων και σχολίων, ώστε να είναι χρήσιμα εργαλεία στους ερευνητές και να είναι δυνατόν να αποκτηθούν από το λαό, ο οποίος ζητούσε να μάθει για τον Ρήγα.

Πρώτη απόπειρα επανέκδοσης των έργων του Ρήγα έγινε, μετά εκατόν πενήντα χρόνια από τότε που τα εξέδωσε ο Ρήγας, από τον αείμνηστο Λέαν-δρο Βρανούση το 1968 στη σειρά Άπαντα Νεοελλήνων Κλασικών, σε δύο τόμους, που όμως δεν ήταν πλήρη και χωρίς ευρετήρια. Επί πλέον, η ατυχία της επανέκδοσης αυτής των έργων του Ρήγα την εποχή της δικτατορίας των Συνταγματαρχών της 21^{ης} Απριλίου του 1967 είχε ως αποτέλεσμα να κυκλο-φορήσουν μετά δυσκολίας λιγοστά αντίτυπα, ενώ τα υπόλοιπα παρέμειναν σε ένα υπόγειο και έπεσαν θύμα μιας μεγάλης νεροποντής, όπως μου είχε εξιστορήσει ο Λ. Βρανούσης. Γι' αυτό και ήταν δυσεύρετα. Έτσι τα έργα του Ρήγα παρέμειναν ουσιαστικά ακόμη άγνωστα στον λαό.

Σημαντικά, ωστόσο, ερεθίσματα προς την κατεύθυνση της αναστατικής επανέκδοσης των έργων του Ρήγα αποτέλεσαν και ορισμένες διαπιστώσεις

κατά τις αρχικές μας έρευνες. Η ευχή την οποία διατύπωνε το 1891 ο Γάλλος ελληνιστής Αιμίλιος Λεγράν στον πρόλογο των *Ανέκδοτων εγγράφων περί Ρήγα Βελεστινλή*, πως πρέπει να επανεκδοθούν τα έργα του Ρήγα. Δώσαμε, επίσης, προσοχή στις συστάσεις του Λ. Βρανούση, πως πρέπει να μελετούμε τα έργα του Ρήγα, εκεί στα έργα του θα βρούμε σημαντικές πληροφορίες για τον ίδιο τον Ρήγα, για τα έργα του και για τον επαναστατικό σχεδιασμό του. Και για να τα μελετούμε τα έργα του Ρήγα θα πρέπει να έχουν επανεκδοθεί και να βρίσκονται στην αγορά.

Ακολουθήθηκε, κατ' αυτόν τον τρόπο, η σταδιακή αναστατική επανέκδοση των έργων του Ρήγα¹ με την αντίστοιχη σύνταξη των ευρετηρίων τους και το 2007 εκδόθηκαν και σε ψηφιακό δίσκο (CD-ROM). Επί πλέον, η επανέκδοσή μας αυτή έγινε αιτία να αναδειξουμε τις τρεις σημαντικότερες έρευνες των τελευταίων δεκαετιών για τον Ρήγα: α) Ένα πρότυπο του *Φυσικής απάνθισμα* ήταν η Γαλλική *Εγκυκλοπαιδεία* των Diderot και D'Alembert. β) Οι χάρτες των Guil. Delisle και Rizzi Zannoni ήταν τα πρότυπα, τα οποία ο Ρήγας χρησιμοποίησε για το σχεδιασμό της *Χάρτας της Ελλάδος*, και γ) Ο Ρήγας ήταν ο μεταφραστής του έργου *Τα Ολύμπια* του Μεταστάσιο και όχι κάποιος φίλος του, όπως είχε υποστηριχθεί.

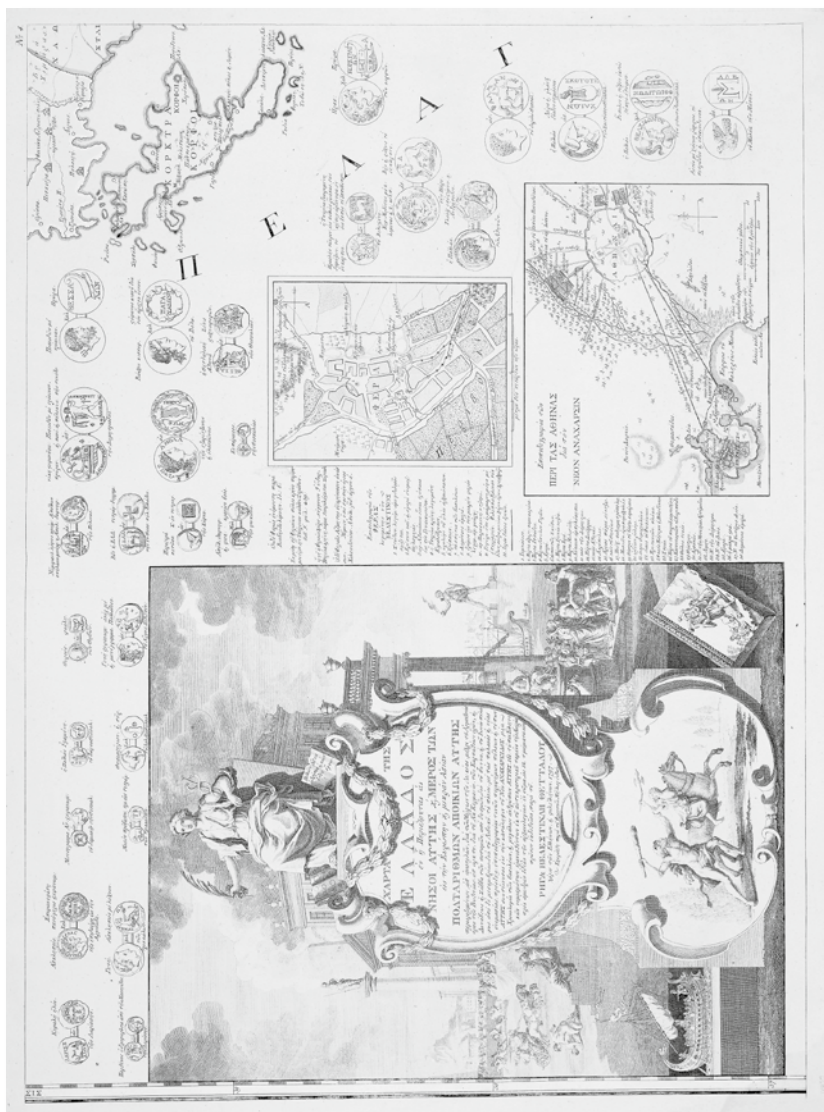
Αποτέλεσμα της προσπάθειας επανέκδοσης όλων των έργων του, καθώς επίσης και των δυσεύρετων *Ανέκδοτων εγγράφων περί Ρήγα Βελεστινλή*² από τα Αρχεία της Βιέννης και τις ιδιαίτερες μελέτες που ακολούθησαν περί Ρήγα, ήταν να γίνει η σύνθεση του στρατηγικού σχεδίου της επανάστασης

1. Από τη Βουλή των Ελλήνων έγινε, ωστόσο, προσπάθεια το 2000-2002 να εκδοθούν τα έργα του Ρήγα με τίτλο *Απαντα τα Σωζόμενα*, εκδίδοντας τα πέντε μόνο βιβλία, εκ των οποίων τα δύο χωρίς ευρετήρια, ενώ δεν περιλαμβάνονται η *Επιπεδογραφία της Κωνσταντινουπόλεως*, η *Χάρτα της Ελλάδος*, η *Νέα Χάρτα της Βλαχίας*, η *Γενική Χάρτα της Μολδοβίας* και η χαλκογραφία της εικόνας του Μεγάλου Αλεξάνδρου.
2. Αιμ. Λεγράν, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή και των συν αυτώ μαρτυρησάντων εκ των εν Βιέννη Αρχείων εξαχθέντα και δημοσιευθέντα μετά μεταφράσεως ελληνικής υπό Σπυρίδωνος Π. Λάμπρου*, Αθήναι 1891, αναστατική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, Αθήνα 1996 (β' επανεκδ. 2000). Κωνσταντίνου Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1930, αναστατική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, Αθήνα 1997. Επίσης, Ντούσαν Πάντελιτς, *Η εκτέλεση του Ρήγα*, μετάφραση από τα Σερβοκροατικά Παρχαλίνα Σπυρούδη, εισαγωγικό σημείωμα Ιω. Παπαδριανού, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, επιμέλεια-σχόλια Δημ. Καραμπερόπουλου, Αθήνα 2000.

του. Διαπιστώθηκε πως για πρώτη φορά αρθρώνεται από τον Ρήγα Βελεσπινλή στον σκλαβωμένο Ελληνισμό ένα συγκεκριμένο στρατηγικό σχέδιο επανάστασης για την αποτίναξη της πολύχρονης σκλαβιάς του. Ο Ρήγας σχεδίαζε πρώτα να προετοιμάσει τους σκλαβωμένους, να τους εμπνέει ώστε να πάρουν τα όπλα για την απόκτηση της ελευθερίας, στη συνέχεια να καταστρώσει ένα ένοπλο στρατιωτικό αγώνα, διότι γνώριζε πως δεν γκρεμίζεται η απολυταρχική εξουσία του Σουλτάνου με ευχολόγια, αλλά με στρατιωτική νίκη, και τέλος να συμπληρώσει το στρατηγικό του σχέδιο με ένα πολιτικό πρόγραμμα, για τη δημιουργία, μετά τη στρατιωτική νίκη, μιας δημοκρατικής πολιτείας στον ίδιο χώρο.

Με την αναλυτική παρουσίαση του στρατηγικού σχεδίου της επανάστασης του Ρήγα δίνονται παράλληλα απαντήσεις στις άδικες επικρίσεις, οι οποίες είχαν διατυπωθεί μέχρι πρόσφατα, για την προσωπικότητα και το έργο του. Επιπροσθέτως, διαπιστώνονται και οι πολύπλευρες πτυχές της προσωπικότητάς του: Ο Ρήγας ήταν διαφωτιστής, επαναστάτης, στρατιωτικός νους, πολιτικός νους, εθνεγέρτης, μάρτυρας και οραματιστής μιας δημοκρατικής πολιτείας στο Βαλκανικό χώρο.

Επί πλέον, συμβάλαμε σημαντικά να διαλευκανθούν αρκετά θέματα της ιστορικής έρευνας περί Ρήγα και να πραγματοποιηθεί η διάχυση των ιδεών του σε ικανοποιητικό βαθμό με την επανέκδοση όλων των έργων του και το Σύνταγμά του να μεταφραστεί σε δέκα γλώσσες: Αγγλικά, Γαλλικά, Γερμανικά, Ιταλικά, Ισπανικά, Ρωσικά, Βουλγαρικά, Σερβικά, Ρουμανικά και Αλβανικά. Ιδιαίτερα, με την παρούσα εργασία μας τεκμηριώνεται η συστηματική μελετημένη προσπάθεια του Ρήγα για το στρατηγικό σχεδιασμό, για πρώτη φορά, της επανάστασης των σκλαβωμένων. Όμως, η μοίρα της Ιστορίας άλλα ύφαινε. Η προδοσία του από τον Έλληνα έμπορο της Τεργέστης ανέκοψε την πορεία του επαναστατικού έργου του. Τέλος, με τους επτά Συντρόφους του πορεύτηκε στο μαρτύριο, πιστός στην προτροπή του *Θουρίου* του (στίχ. 57) «*Κάλλιο για την πατρίδα κανένας να χαθή*». Ωστόσο, ο σπόρος του έργου του θα βλάστηγε μετά από λίγα χρόνια για να ονομαστεί έγκαιρα από τον Ανώνυμο συγγραφέα της *Ελληνικής Νομαρχίας* ως «*της Ελλάδος ο Ελευθερωτής*».

Το φύλλο 4 της *Χάρτας της Ελλάδος*, Βιέννη 1797, με τον τίτλο της. Ο Ρήγας δάπila στον τίτλο της *Χάρτας* και πάνω από το τοπογραφικό διάγραμμα των Αθηνών θέτει το τοπογραφικό διάγραμμα του Βελεστίνου, τιμώντας κατ' αυτόν τον τρόπο τη γενέτειρά του.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Συνοπτική αναφορά στη ζωή και το συγγραφικό έργο του Ρήγα Βελεστινλή

Ο Ρήγας Βελεστινλής είδε το φως της ζωής στο Βελεστίνο Μαγνησίας το 1757, όπως αυτό προκύπτει από την απολογία του στις ανακρίσεις μετά την σύλληψή του ύστερα από την προδοσία του τυχάρπαστου Έλληνα εμπόρου της Τεργέστης¹. Τη γενέτειρά του την μνημόνευσε στα έργα του και την ύμνησε σχεδιάζοντας το τοπογραφικό διάγραμμα της και θέτοντάς το δίπλα στον τίτλο της *Χάρτας* του (φύλλο 4) και πάνω από το τοπογραφικό διάγραμμα των Αθηνών. Έδωσε κατ' αυτόν τον τρόπο και ένα μήνυμα πως θα πρέπει να τιμούμε τη γενέτειρά μας και να αναδεικνύουμε τα ιστορικά στοιχεία της.

Το όνομά του ήταν «Ρήγας Βελεστινλής»

Σε όλα τα έργα του αναγράφει ολοκάθαρα ένα και μοναδικό όνομα, ότι εκδόθηκαν *«παρά Ρήγα Βελεστινλή Θετταλού»*. Ως μαθητής, ακόμη, στη Ζαγορά αναγράφει το βαπτιστικό του όνομα «Ρήγας», σύννηθες όνομα στο Πήλιο και στη Μαγνησία, στις λευκές σελίδες ενός βιβλίου αρχαίων γεωγράφων, έκδοση στη Βασιλεία του 1561, το οποίο απόκειται στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος². Και ως επώνυμο αργότερα χρησιμοποίησε το όνομα της γενέτειράς του κατά τη συνήθεια των λογίων της εποχής του³, προσθέτοντας μάλιστα και το όνομα της ευρύτερης περιοχής, της Θεσσαλίας, γι' αυτό και

-
1. Αιμ. Λεγριάν-Σπ. Λάμπρου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π., σελ. 59.
 2. Λεάνδρου Βρανούση, «Άγνωστα νεανικά χειρόγραφα του Ρήγα», *Υπέρεια*, τόμ. 2, *Πρακτικά Β' Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»*, Αθήνα 1994, σελ. 563-576.
 3. Ενδεικτικά αναγράφονται μερικά ονόματα λογίων, οι οποίοι χρησιμοποιούν τον τόπο καταγωγής τους ως επώνυμο: Ιώσηπος Μοισιόδαξ, Αθανάσιος Πάριος, Βενιαμίν Λέσβιος, Προκόπιος Πελοποννήσιος, Πολυχρόνιος ο Θράξ, Πανταζής Τυρναβίτης, κ.ά.

αναγράφει στα έργα του «*Ρήγας Βελεστινλής Θετταλός*». Ωστόσο, από το 1832 εμφανίζεται το όνομα «Ρήγας Φεραίος», το οποίο ανέγραψαν ο Κωνστ. Κούμας και Χριστόφορος Περραιβός και έκτοτε χρησιμοποιήθηκε από τους συγγραφείς, ενώ ο ίδιος ο Ρήγας ουδέποτε χρησιμοποίησε το «Φεραίος». Επί πλέον, από το 1930 εισάγεται από τον Φάνη Μιχαλόπουλο σαν πραγματικό όνομα του Ρήγα το ανιστόρητο «Αντώνιος Κυριαζής», και σε μερικά ξένα κείμενα αναγράφεται το όνομα «Κωνσταντίνος»⁴ και ιδιαίτερα σε μερικά Ιταλικά κείμενα του 19^{ου} αιώνα εμφανίζεται το όνομα «Αθανάσιος Ρήγας»⁵.

Η Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, προσκομίζοντας το 1991 τη σχετική Βιβλιογραφία στο Παιδαγωγικό Ινστιτούτο του Υπουργείου Παιδείας, πέτυχε να διαγραφεί το ανιστόρητο σαν πραγματικό όνομα «Αντώνιος Κυριαζής» από τα Σχολικά βιβλία Ιστορίας σύμφωνα με το σχετικό έγγραφο: «*Υπουργείο Εθν. Παιδείας και Θρησκευμάτων, Διεύθυνση Σπουδών Πρωτοβάθμιας Εκπαιδεύσεως. Τμήμα Β', Αθήνα 30-3-1992. Προς την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα... Απαντώντας στο αριθ. 46/4-6-1991 έγγραφό σας, σας πληροφορούμε τα εξής: Το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο με την 3/1992 πράξη του ομόφωνα αποφαινεται να διαγραφεί η παρενθετική πρόταση της σελ. 101 του βιβλίου της Ιστορίας ΣΤ' Δημοτικού "που το πραγματικό του όνομα ήταν Αντώνιος Κυριαζής". Ο Διευθυντής Πέτρος Μπερερής*».

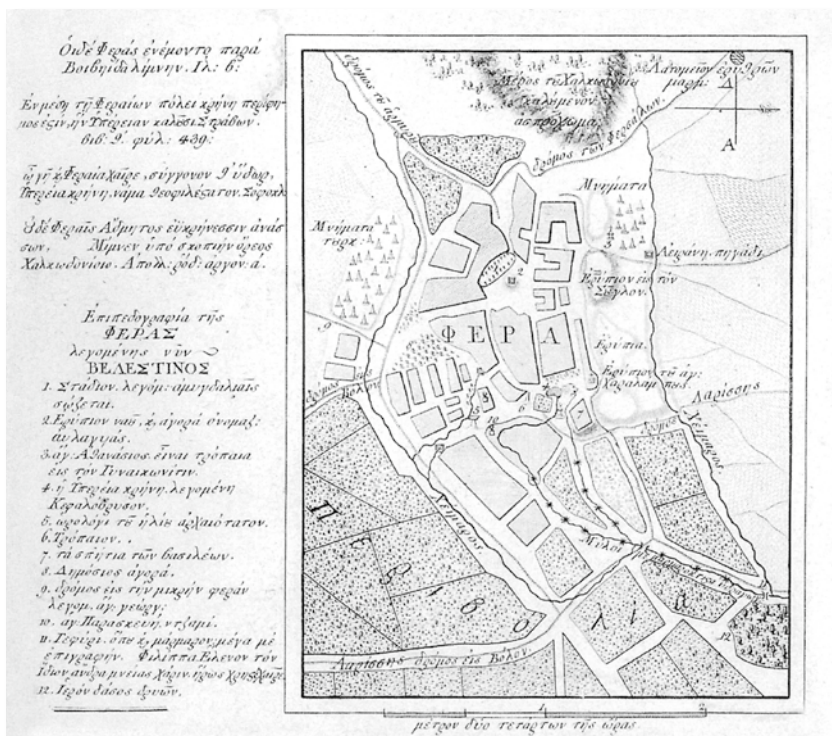
Επί πλέον πρόσφατα, ως αποτέλεσμα των συστηματικών προσπαθειών μας και των Διεθνών Συνεδρίων για τον Ρήγα και τη γενέτειρά του, στο βιβλίο Ιστορίας της ΣΤ' Δημοτικού αναγράφεται επί τέλους το πραγματικό ονόμα του «Ρήγας Βελεστινλής». Μια δικαίωση τούτων ενεργειών μας για την αποκατάσταση της ιστορικής αλήθειας. Η περιπέτεια του ονόματος του Ρήγα Βελεστινλή αποτελεί μοναδική ίσως περίπτωση στην ελληνική ιστοριογραφία, παρά το γεγονός ότι ο Ρήγας είχε πολλά δημοσιευμένα έργα, στα οποία ανέγραφε ένα και μοναδικό όνομα, ότι εκδόθηκαν *«παρά Ρήγα Βελεστινλή Θετταλού»*.

4. Βλ. τη σχετική διεξοδική μελέτη, Δημ. Καραμπερόπουλου, *Όνομα και καταγωγή του Ρήγα Βελεστινλή*, έκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2000, όπου περιέχεται και η προγενέστερη βιβλιογραφία περί του θέματος αυτού.

5. Δημήτρη Αρβανιτάκη, «Ένας ξένος στο Ιταλικό Πάνθεο: οι τύχες του Ρήγα στην Ιταλία κατά τον δέκατο ένατο αιώνα», *Τα Ιστορικά*, τεύχ. 47, Δεκέμβριος 2007, σελ. 317-350, εδώ στη σελ. 336, και Υπέρεια, τόμ. 5, *Πρακτικά Ε' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνου-Ρήγας»*, (Βελεστίνo, Οκτώβριος 2007), Αθήνα 2010, σελ. 777-794 και ιδιαίτερα σελ. 789.

Η Υπέρεια Κρήνη (Κεφαλόβουρσο) Βελεστίνου σε γκραβούρα του 1806 από το «Views in Greece, drawings by Edward Dodwell, London 1821». Δεξιά βλέπουμε αρχαίο σπόνδυλο, ο οποίος υπάρχει ακόμη μέχρι σήμερα.

Το τοπογραφικό διάγραμμα του Βελεστίνου, έργο του Ρήγα.

Η καταγωγή του

Σύμφωνα με τα τεκμήρια της ιστορικής έρευνας διαπιστώνεται και από όσα ο ίδιος γράφει στα έργα του, ότι ήταν από το Βελεστίνο, δηλ. ντόπιος, γηγενής. Γι' αυτό εξάλλου στο όνομά του ανέγραφε «*Βελεστινλής*» δηλωτικό του τόπου καταγωγής του και επί πλέον την ευρύτερη επαρχία, στην οποία υπάγονταν η γενέτειρά του, «*Ρήγας Βελεστινλής Θετταλός*». Παράλληλα, ο Ρήγας στα έργα του έχει καταχωρίσει πολλές πληροφορίες για τη γενέτειρά του καθώς επίσης για τη Μαγνησία και τη Θεσσαλία, δηλωτικά και αυτά της ντόπιας καταγωγής του⁶. Μάλιστα, τόσο επαινεί τη γενέτειρά του, που ο Ρήγας στη *Χάρτα* του την αναβιβάζει σε πόλη, με τον ειδικό συμβολισμό της πόλεως, ενώ τότε ήταν ένα απλό κεφαλοχώρι, και έχει σχεδιάσει το τοπογραφικό διάγραμμα της, την «*Επιπεδογραφία της Φεράς νυν λεγομένης Βελεστίνος*». Επί πλέον, συνδέει τους Γκαραγκούνηδες της εποχής του (οι μόνιμοι κάτοικοι της Θεσσαλίας) με τους Κενταύρους της αρχαιότητας, όπως παρατηρούμε στη *Χάρτα* του, φύλλο 5, μεταξύ Λαρίσης και Βελεστίνου «*Κένταυροι. Γκαραγκούνηδες*» καθώς επίσης και στο *Νέο Ανάχαρσις*⁷.

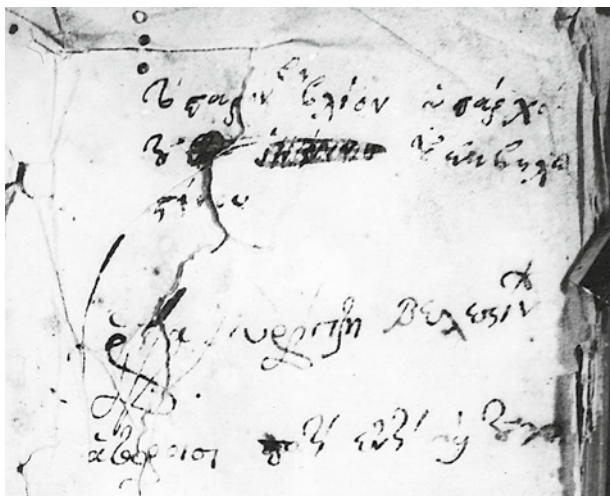
Μυθεύματα για τη ζωή του στο Βελεστίνο

Σχετικά με τη ζωή του Ρήγα στο Βελεστίνο έχουν γραφεί κυρίως από συγγραφείς «*ευφάνταστους*», όπως τους αποκαλούσε ο Λέανδρος Βρανούσης⁸, ορισμένα μυθεύματα, χωρίς να προσκομίζουν τη απαραίτητη τεκμηρίωση των γραφομένων τους. Ένα από αυτά ήταν πως δήθεν ο Ρήγας στη γενέτειρά

6. Σχετικά βλ. «Τι λέει ο Ρήγας Βελεστινλής για την καταγωγή του», στο Δημ. Καραμπερόπουλου, *Όνομα και καταγωγή του Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π., σελ. 83-89. Του ιδίου, «Το Βελεστίνο και η Θεσσαλία στο έργο του Ρήγα Βελεστινλή», *Υπέρεια*, τόμ. 3, *Πρακτικά Γ' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας*», Αθήνα 2002, σελ. 713-738, και ανεξάρτητα, Αθήνα 2010.

7. Ρήγα Βελεστινλή, *Νέος Ανάχαρσις, Βιέννη 1797*. Αναστατική επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, Αθήνα 2006, σελ. 263. Παρόμοια αναφέρει και ο Περχαβός για τους κατοίκους ιδιαίτερα της περιοχής Λαρίσης, «Το περισσότερο μέρος της Λαρίσης ονομάζονται Ιπποκένταυροι, κοινώς Γκαραγκούνηδες...», Χριστ. Περχαβού, *Ιστορία Σουλίου και Πάργας*, τόμ. Α', Βενετία 1815, σελ. 112, υποσημ. 1.

8. Ενδεικτικά βλ. Λέανδρου Βρανούση, *Ρήγας*, Βασιική Βιβλιοθήκη, αρ. 10, Αθήνα, [1954], σελ. 13 και 14.

Αίνιγμα :-
 " Χρῆσθαι, γινῆσθαι ὅς σοι γινῆσθαι ἔστι σοφία·
 ἔστι σοφία ἐξουσία, ὅτι ὡς σοφὸς εἶναι,
 καὶ οἱ σοφοὶ ἔστι σοφὸς οὐρανός ἐστιν."

Εἰνὲς θυγαῖρας μετὰ ἑξ ἑξ ἐκτεταγῆς·
 Χρῆσθαι, γινῆσθαι, σοφία, μετὰ ἑξ ἑξ ἐκτεταγῆς,
 ἔστι σοφία ἐξουσία, ὅτι ὡς σοφὸς εἶναι,
 καὶ οἱ σοφοὶ ἔστι σοφὸς οὐρανός ἐστιν."

Αυτόγραφο του μαθητή Ρήγα στη Ζαγορά στα παράφυλλα του βιβλίου, το οποίο τώρα βρίσκεται στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος, (Γραφείο Διευθυντού) με τίτλο *Proclus, De Sphaera... Cleomedis, De mundo... Arati, Phaenomena...*, [Βασιλεία] 1561. Πάνω, «Ρήγα Κυρίτζη Βελεσπίνου, ατάροις ποτί εντί και τούτο», δηλ. Ο Ρήγας του Κυρίτζη εκ Βελεσπίνου είναι κάτοχος του βιβλίου τούτου. Κάτω, ένα αίνιγμα και οι εννέα Μούσες.

του σκότωσε κάποιο σημαντικό Τούρκο, γεγονός το οποίο τον ανάγκασε να φύγει στον Όλυμπο, στο Άγιο Όρος και μετά στην Κωνσταντινούπολη. Ωστόσο, αυτή η διήγηση δεν έχει ουδεμία ιστορική τεκμηρίωση. Επί πλέον, δεν βασίζεται ούτε στην κοινή λογική· δεν θα ήταν δυνατόν ο καταζητούμενος, ο οποίος φόνευσε ένα σημαντικό αξιωματούχο Τούρκο να διατηρούσε το όνομά του «Ρήγας Βελεστινλής», δηλωτικό της καταγωγής του, και μάλιστα μέσα στην Κωνσταντινούπολη.

Ένα δεύτερο μύθευμα είναι εκείνο, που ατεκμηρίωτα έχει υποστηριχθεί, ότι ο Ρήγας δεν ήταν ντόπιος, γηγενής αλλά κατάγονταν από τα ένδοξα τότε Βλαχοχώρια της Πίνδου, Περιβόλι, Αβδέλλα, Σαμαρίνα. Συγκεκριμένα, μέχρι πρόσφατα μερικοί, που θεωρούνται και σοβαροί επιστήμονες, για να υποστηρίξουν τη βλάχικη καταγωγή του Ρήγα διατύπωναν σαν επιχείρημα, πως αφού το «Σπίτι του Ρήγα» βρίσκεται στον σημερινό Βλαχομαχαλά του Βελεστίνου, άρα ο Ρήγας ήταν Βλάχος! Την τωρινή κατάσταση του Βελεστίνου την μετέφεραν στην πριν από δυόμισι αιώνες κατάσταση – βασικό ιστορικό λάθος. Και πρώτα-πρώτα, ο χώρος «Σπίτι του Ρήγα» βρίσκεται εκτός του οικιστικού ιστού του τωρινού Βελεστίνου. Αντίθετα βρίσκονταν στον οικιστικό ιστό του τότε Βελεστίνου, στη συνοικία «Βαρούσι», όπως δείχνει και ο Ρήγας στην «Επιπεδογραφία του Βελεστίνου», και η οποία εκτείνονταν μέχρι τις υπώρειες του λόφου «Μαλούκα», ονομαζόμενου τότε από τον Ρήγα «*Μέρος του Χαλκοδωνίου*». Η τουρκική συνοικία εκτείνονταν από το Κεφαλόβρυσο προς ανατολές μέχρι τους μπαξέδες. Μάλιστα, τα σπίτια των Τούρκων νοίκιαζαν κατά τους χειμερινούς μήνες οι διαμένοντες Βλάχοι ποιμένες, σύμφωνα με τη μαρτυρία του περιηγητή Leak το 1809⁹. Ενδιαφέρον έχει να επισημανθεί ότι η συνοικία «Βλάχικα», δηλωτικό της μόνιμης εγκατάστασής τους, άρχισε να εμφανίζεται μετά το 1881, μετά την ενσωμάτωση Θεσσαλίας, στην περιοχή του ναού του Αγίου Χαράλάμπους¹⁰.

Επί πλέον, η ενδελεχής ιστορική έρευνα των έργων του Ρήγα δείχνει ότι ο ίδιος δεν είχε καμμία σχέση με τα μνημονευθέντα Βλαχοχώρια. Στη *Χάρτα της Ελλάδος* ούτε καν τα αναγράφει. Αν ο ίδιος τα είχε επισκεφθεί, αν οι γονείς και οι παππούδες του κατάγονταν από εκεί θα τα μνημόνευε.

9. Το σχετικό κείμενο σε μετάφραση αποδίδεται από την Νίτσα Κολιού, *Τα Βελεστινιώτικα. Χρονικά του Δήμου Φερών*, Β' έκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2001, σελ. 15.

10. Σπ. Λάμπρου, «Η πατρίς του Ρήγα», *Νέος Ελληνομνήμων*, τόμ. 15, 1921, σελ. 63.

Δεν τα αναγράφει, διότι δεν τα γνώριζε καν. Για το Βελεστίνο και την γύρω περιοχή γράφει τόσα στη *Χάρτα*, στο *Φυσικής απάνθισμα* και στο *Νέος Ανάχαρσις*. Γι' αυτό και σε όλα τα έργα του γράφει ότι εκδόθηκαν παρὰ «*Ρήγα Βελεστινλή Θετταλού*»¹¹.

Μόρφωση

Για τη μόρφωση του Ρήγα υποθέτουμε ότι θα έλαβε τη βασική εκπαίδευση στο εκεί σχολείο του Βελεστίνου, το οποίο θα λειτουργούσε. Γνωρίζουμε τώρα ότι πριν από εκατό χρόνια από τον Ρήγα, τον 17^ο αιώνα, οι χριστιανοί κάτοικοι της γενέτειράς του λειτουργούσαν σχολείο για τη μόρφωση των παιδιών τους. Συγκεκριμένα, ο Βελεστινιώτης ιερομόναχος διδάσκαλος Νικόδημος Μαζαράκης Φεραίος (1630;-1682), ο οποίος είχε χρηματίσει δάσκαλος στην Αθήνα, την Άρτα, το Καρπενήσι, τα Ιωάννινα, σε επιστολή του το 1675 αναφέρει ότι έγινε προσπάθεια να διδάξει στο υπό ίδρυση σχολείο της γενέτειράς του, του Βελεστίνου¹². Με την ευκαιρία σημειώνουμε την παρουσία Βελεστινιώτη στη Βενετία· σε ληξιαρχικά βιβλία (πράξεις γάμων) της Ελληνικής Αδελφότητας Βενετίας ήταν καταγεγραμμένος ο εκ Βελεστίνου «ο Παναγιώτης του Νίκου» (ημερομηνία μνείας 16 Ιουνίου 1672, παλαιό ημερολόγιο)¹³. Επίσης, στο Βουκουρέστι το 1807 διαμένει ένας δάσκαλος εκ Βελεστίνου, ο οποίος εγγράφεται στον κατάλογο των συνδρομητών του Βουκουρεστίου σε βιβλίο του Κωνσταντίνου Κούμα και χρησιμοποιεί στο όνομά του το «Βελεστινλής», όπως και ο Ρήγας, «Ο ελογιμώτατος Λουκάς Νικολάου Βελεστινλής»¹⁴.

11. Λέανδρου Βρανούση, *Ρήγας Βελεστινλής*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1998, σελ. 15-16. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Όνομα και καταγωγή του Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π., Αθήνα 2000.

12. Χαρίτωνα Καρανάσιου, «Νέα στοιχεία για τον Φεραίο δάσκαλο Νικόδημο Μαζαράκη τον Θετταλό βάσει της αλληλογραφίας του», *Υπέρεια*, τόμ. 6, *Πρακτικά ΣΤ' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας*», Αθήνα 2014, σελ. 351-370.

13. Αθηνάς Γ. Μηλιού, «Θεσσαλοί στην Ελληνική Αδελφότητα της Βενετίας (16^{ος}-19^{ος} αι.). Η περίπτωση του Τρικαλινού Δημητρίου Φίλιππης», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 62, 2012, σελ. 97-126, εδώ στη σελ. 98.

14. Κωνσταντίνου Κούμα, *Σειρά στοιχειώδους των μαθηματικών και φυσικών πραγματειών*, τόμ. όγδοος, Βιέννη 1807, σελ. 261. Ευχαριστίες για την υπόδειξη στον συμπατριώτη καθηγητή και πρόεδρο της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών Αθανάσιο Καραθανάση.

Ο πατέρας του Ρήγα θα πρέπει να ήταν ευκατάστατος· τούτο εμμέσως εξάγεται από το γεγονός της εκπαίδευσης του Ρήγα. Κάποιος που θα είχε την οικονομική άνεση θα έστελνε το γιό του για σπουδές. Ο Σουηδός περιηγητής J.J. Björnståhl¹⁵ ο οποίος πέρασε στα 1779 από το Βελεστίνο σημείωνε ότι «οι άνθρωποι του χωριού μου είπαν, ότι στα παλαιότερα χρόνια οι Βενετοί είχαν υφαντουργείο και ότι το μέρος ονομαζότανε Κουτσούκ Βενετία, ή Μικρή Βενετία. Φαίνεται πως οι Βενετοί έμειναν εδώ την εποχή που εξουσίαζαν το Βόλο». Σημειώνουμε ότι διατηρείται μέχρι σήμερα το τοπωνύμιο «Ταμπάχανας»¹⁶ κοντά στην Υπέρεια Κρήνη ή Κεφαλόβρυσο, από όπου περνούσε η μισή ποσότητα νερού της πηγής και ίσως εκεί να ήταν το μνημονευθέν υφαντουργείο.

Μετέπειτα ο Ρήγας μετέβη στη φημισμένη Σχολή της Ζαγοράς για τη μόρφωσή του. Στο *Νέος Ανάχαρσις*¹⁷ σημειώνει ότι στην Πορταριά είδε πολλές φορές να χορεύεται ένας χορός, «*Μάνδρα χαβασί. Υφ' ενός σπαθί κρατούντος, και διαφόρους κύκλους εις τον αέρα διαγράφοντος με αυτό, τον είδον πολλάκις εις την χώραν της Μαγνησίας, Πορταριάν χορευόμενον από Τούρκους ομοιάζει με το baton à deux bouts σχεδόν*». Θα είδε το χορό αυτό ο Ρήγας τότε που θα μετέβαινε στη Σχολή της Ζαγοράς¹⁸, το Ελληνομουσείο της. Εκεί μελετούσε αρχαίους Έλληνες συγγραφείς και λατινικά κείμενα, όπως διαπιστώνεται από τις παρασελίδες σημειώσεις του στο βιβλίο με αρχαίους γεωγράφους, έκδοση Βασιλείας του 1571 και το οποίο απόκειται στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος. Στα αυτόγραφα του αυτά ο μαθητής Ρήγας αναγράφει και το όνομα του «*Ρήγας Κυρίτζη εκ Βελεστίνου*»¹⁹, δηλ. ο Ρήγας του Κυρίτση εκ Βελεστίνου.

15. J.J. Björnståhl, *Το οδοιπορικό της Θεσσαλίας 1779*, μετάφραση, προλεγόμενα, σημειώσεις Μεσημβρινός, Τα Τετράδια του Ρήγα, Θεσσαλονίκη 1979, σελ. 59.

16. Στ. Π. Παπαγεωργίου, «Τοπωνύμια περιοχής Βελεστίνου (τέως Φερών) σε συμβολαιογραφικές πράξεις», *Υπέρεια*, τόμ. 3, *Πρακτικά Γ' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας*», Αθήνα 2002, σελ. 503.

17. Ρήγα Βελεστινλή, *Νέος Ανάχαρσις...*, ό.π., σελ. 125.

18. Για τη Σχολή της Ζαγοράς ενδεικτικά βλ. Α. Νικαρούση, «Ο Ρήγας, η Σχολή και η Βιβλιοθήκη της Ζαγοράς», *Δ.Ι.Ε.Ε.*, τόμ. Α', 1929, σελ. 53-89. Βαγγέλη Σκουβαρά, *Ιωάννης Πρόγκος (1725;-1789). Η ελληνική παροικία του Αμστερνταμ. Η Σχολή και η Βιβλιοθήκη Ζαγοράς*, έκδοση Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρείας των Θεσσαλών, Αθήνα 1964. Ρέας Λεωνιδιπούλου-Στυλιανού, *Το "Ελληνομουσείο" στη Ζαγορά Πηλίου*, ανάπτυπο από τα *Τεχνικά Χρονικά*, τεύχ. 6-7, 1975.

19. Λεάνδρου Βρανούση, «Άγνωστα νεανικά χειρόγραφα του Ρήγα»..., ό.π.

Κατά τη διαμονή του στην Κωνσταντινούπολη, στο περιβάλλον του πρώην Ηγεμόνα της Βλαχίας (1774-1781) Αλέξανδρου Υψηλάντη, παππού των Υψηλάντηδων του 1821, θα αύξησε τις γνώσεις του και θα μάθαινε ξένες γλώσσες. Τότε, θα είχε αρχίσει να μεταφράζει από τα γαλλικά τα διηγήματα, ως άσκηση, «*ως αρχή των κόπων του*», όπως γράφει στον πρόλογο του βιβλίου του *Σχολείον των ντελικάτων εραστών*. Τη μόρφωσή του ανέπτυξε στη συνέχεια στο Βουκουρέστι όπου εγκαταστάθηκε. Εκεί βρέθηκε στους πνευματικούς κύκλους του Δημήτρη Καταρτζή και του Ιώσηπου Μοισιόδακα, τον οποίο μάλιστα μνημονεύει στη *Χάρτα* του (φύλλο 12), όταν ο Ρήγας δίπλα στο Δούναβη αναγράφει το χωρίο «*Τζέρνα Βόδα*», συμπληρώνει «*πατρίς Ιωσήπου Μοισιόδακος*»²⁰. Είναι η μοναδική φορά που ο Ρήγας αναγράφει όνομα συγχρόνου του στη *Χάρτα* του. Ίσως για να τιμήσει τον «δάσκαλό» του. Την εποχή εκείνη θα έμαθε τα γερμανικά, ώστε το 1790 να είναι σε θέση να πάει στη Βιέννη ως διερμηνέας και γραμματέας του Χριστόδουλου Κιρλιάνου, ο οποίος θα τιμώνταν με τον τίτλο του Βαρόνου Langenfeld από τον αυτοκράτορα της Αυστρίας για τις υπηρεσίες του στα Αυστριακά στρατεύματα. Επίσης, τότε στο περιβάλλον του Καταρτζή²¹, ο Ρήγας θα είχε επίσης την ευκαιρία να μελετάει την Γαλλική Εγκυκλοπαιδεία και να αρχίσει να γράφει το δεύτερο βιβλίο του, *Φυσικής απάνθισμα*, μεταφράζοντας κομμάτια από άρθρα της, όπως έχουμε τεκμηριώσει²².

Αναχώρηση από το Βελεστίνο

Πότε ο Ρήγας αναχώρησε από το Βελεστίνο δεν γνωρίζουμε. Υποθέτουμε ότι η αναχώρησή του θα έλαβε χώρα σε μεγαλύτερη ηλικία, δεκαοκτώ έως είκοσι χρονών, όπως αυτό συμπεραίνεται από τις πολλές πληροφορίες, τις

20. Πασχάλη Κιτρομηλίδη, «Ο δάσκαλος του Ρήγα», *Υπέρεια*, τόμ. 1, *Πρακτικά Α' Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας*», Αθήνα 1990, σελ. 511-518.

21. Για τον Δημήτριο Καταρτζή βλ. ενδεικτικά, Κ. Θ. Δημαρά, Επιμέλεια, *Δημήτριος Καταρτζής, Δοκίμια*, Ερμής, Αθήνα 1974, μάλιστα στη σελ. λγ' αναφέρεται ότι είχε την Εγκυκλοπαιδεία, την «*πρώτη*», όπως την λέει.

22. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Ρήγα Βελεστινλή “Φυσικής απάνθισμα” και Γαλλική “Encyclopédie”». Ταύτιση, για πρώτη φορά, ενός προτύπου», *Υπέρεια*, τόμ. 2, *Πρακτικά Β' Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας*», Αθήνα 1994, σελ. 585-598, και «Η Γαλλική “Encyclopédie” ένα πρότυπο του έργου του Ρήγα “Φυσικής απάνθισμα”», *Ο Ερασιστής*, τόμ. 21, 1997, σελ. 95-128.

οποίες αναγράφει για το Βελεστίνιο, για την περιοχή της Μαγνησίας και της Θεσσαλίας, στην *Επιπεδογραφία του Βελεστίνου*, τη *Χάρτα* και στο *Νέος Ανάχαρσις*. Θα έπρεπε να είχε την ανάλογη ηλικία για να καταγράψει τόσες πολλές πληροφορίες για την περιοχή του²³. Σχετικά με τη διαδρομή μετάβασης του Ρήγα στην Κωνσταντινούπολη, αξιοποιώντας τις πληροφορίες του, τις οποίες καταχωρίζει στα έργα του, υποθέτουμε ότι μέσω Λάρισας μετέβη στα Τέμπη και από εκεί από τη σκάλα της Καρίτσας²⁴ με καΐκι, όπως συνήθιζαν να ακολουθούν την ακτογραμμή, θα μετέβη στην Κωνσταντινούπολη. Στο *Νέος Ανάχαρσις*²⁵ αναφέρει την επίσκεψή του στον τάφο του Ιπποκράτους στη Λάρισα και στη συνέχεια στα Τέμπη, όπου θαύμασε την ωραιότητά τους και ήπие νερό από την πηγή της Αφροδίτης, τώρα Αγίας Παρασκευής. Υποθέτουμε ότι αυτά θα έγιναν κατά τη μετάβασή του, για να πάρει το πλοιαίο από τη σκάλα της Καρίτσας για την Πόλη.

Επίσκεψη στο Άγιο Όρος

Έχει υποστηριχθεί ότι ο Ρήγας πέρασε από το Άγιο Όρος, όπου θα διέμενε για λίγο, χωρίς όμως να έχει υπάρξει κάποια τεκμηριωμένη μαρτυρία, ώστε να στοιχειοθετηθεί ως πραγματικότητα. Υποθέτουμε ότι θα έγινε μάλλον κατά τη μετάβασή του στην Κωνσταντινούπολη. Στην πρόσφατη σχετική μελέτη μας «Το Άγιο Όρος στη *Χάρτα* του Ρήγα Βελεστινλή» εντύπωση έκανε το γεγονός ότι ο Ρήγας, εκτός από τα τοπωνύμια του προτύπου χάρτη του Delisle, τον οποίο χρησιμοποίησε ως πρότυπο της *Χάρτας* του, καταγράφει τα είκοσι μοναστήρια, καθώς και την Καρυά, με τον σχετικό συμβολισμό της ημισελήνου, όπου διέμενε ο Τούρκος Αγάς. Επίσης, αναγράφει στο νότιο μέρος της χερσονήσου πέντε Σκήτες και στο βόρειο μέρος την ύπαρξη μεταλλείων αργύρου, στοιχείο που δείχνει τα ενδιαφέροντά του, όπως και στον χάρτη της Βλαχίας, στον οποίο σημειώνει μεταλλεία χαλκού και σιδήρου.

23. Λεάνδρου Βρανούση, *Ρήγας...*, ό.π., σελ. 11.

24. Για τη σκάλα της Καρίτσας βλ. του Αμπελακιώτη, Μιχαήλ Γεωργίου, *Αποθήκη των παιδων*, εν Βιέννη 1809, σελ. 245, πρβλ. Φιλ. Ηλιού, *Ελληνική Βιβλιογραφία του 19^{ου} αιώνα. Βιβλία-Φυλλάδια*. Τόμος πρώτος 1801-1818, ΕΛΙΑ, Αθήνα 1997, αρ.1809.4, σελ. 248. Ιωάννη Αναστασίου Λεονάρδου, *Νεωτάτη της Θεσσαλίας χωρογραφία*, Πέστη Ουγγαρίας 1836, εισαγωγή-αρχόλια-επιμέλεια Κώστα Σπανού, εκδόσεις «Θετταλός», Λάρισα 1992, σελ. 113.

25. Ρήγα Βελεστινλή, *Νέος Ανάχαρσις...*, ό.π., σελ. 150-151, υποσημείωση, [362].

Η χερσόνησος του Άθωνος στον χάρτη της αρχαίας Ελλάδος του Delisle και της Χάρτας, στην οποία ο Ρήγας έχει προσθέσει τα νεότερα στοιχεία, τα Μοναστήρια, τις Σκήπτες κ.ά.

Επίσης, μεταξύ των μοναστηριών Ξενοφώντος και Ξηροποτάμου έχει μια μικρή λιμνούλα με την ένδειξη «*Ξυνά νερά*»²⁶.

Πιθανολογούμε ότι ίσως ο Ρήγας να πέρασε από το Άγιον Όρος, λαμβάνοντας υπόψιν το ανήσυχο του πνεύματός του και την τάση να καταγράφει όχι μόνο ιστορικές πληροφορίες αλλά και γεωλογικές, (στο τοπογραφικό διάγραμμα της γενέτειράς του ανέγραψε το σχετικό «*Λατομείον ερυθρών μαρμάρων*») και να κατέγραψε τα Μοναστήρια και τις Σκήτες, όπως και τις πληροφορίες για τα μεταλλεία αργύρου και τα «*Ξυνά νερά*» ή κάποιος γνωστός του να του έδωσε τις πληροφορίες και τις κατέγραψε στη *Χάρτα* του.

Διαμονή στην Κωνσταντινούπολη

Έχουμε μαρτυρίες του ιδίου του Ρήγα σε έργα του, στα οποία μνημονεύει την παρουσία του στην Κωνσταντινούπολη. Συγκεκριμένα, στο έργο του *Νέος Ανάρχαρισ*²⁷ σημειώνει ότι τον χορό «*Μάνδρα χαβασί*» τον είδε να χορεύεται το Πάσχα στα Θεραπειά της Κωνσταντινουπόλεως, «...τον είδον έτι παρ'ενός Έλληνος εις τα Θεραπειά της Κωνσταντινουπόλεως το Πάσχα...». Επίσης, στο *Σχολείον των ντελικάτων εραστών*²⁸ συμπληρώνει σε υποσημείωση ότι υπάρχουν ωραιότατες τοποθεσίες και στα περίχωρα της Κωνσταντινουπόλεως, κατ' αντιστοιχία με εκείνες, που περιγράφει ο Γάλλος συγγραφέας, στοιχεία τα οποία δείχνουν ότι είχε προσωπική γνώση, «*Εις τα πέριξ της Πόλεως ευρίσκει κανείς άπειρα τοιαύτα καθίσματα, το Κιρέτζ Μπουρνού, τα Σαράντα Δένδρα και το Μποσάνι της Θεραπειάς, δεν είναι ευκαταφρόνητα*». Προσθέτουμε ότι ο Ρήγας αυτά τα αναγράφει και στην *Επιπεδογραφία της Κωνσταντινουπόλεως*. Ο Αλέξανδρος Υψηλάντης, παππούς των Υψηλάντηδων του Εικοσιένα είχε χρηματίσει Ηγεμόνας της Βλαχίας κατά την περίοδο 1774-1781 και έκτοτε διαβίωνε στην Κωνσταντινούπολη, όταν προσέλαβε ως “γραμματικό” του τον Ρήγα. Ο ιστορικός Ιω. Φιλήμων, ο οποίος ήταν στο στενό περιβάλλον των Υψηλάντηδων, μας δίνει τη σχετική πληροφορία, «*Είχε τότε εν Κωνσταντινουπόλει ο Αλέξανδρος Υψηλάντης*

26. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Το Άγιον Όρος στη *Χάρτα* του Ρήγα Βελεστινλή», *Χρονικά της Χαλκιδικής*, τεύχ. 58-59, Θεσσαλονίκη 2013-2014, σελ. 161-178. Και σε PDF στην ιστοσελίδα www.karaberopoulos.gr/el/arhtra-gia-velestinli/to-Agio-Oros-sti-Xarta-tou-Rhiga-Velestinli/

27. Ρήγα Βελεστινλή, *Νέος Ανάρχαρισ*..., ό.π., σελ. 126.

28. Ρήγα Βελεστινλή, *Σχολείον των ντελικάτων εραστών, Βιέννη 1790*. Αναστατική επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2006, σελ. 314.

γραμματέαν ίδιον τον Ρήγαν Φεραίον, όν εξεπαίδευσε νέον έτι εν τη οικία αυτού μεθ' όλης της πατρικής προνοίας»²⁹.

Διαμονή στο Βουκουρέστι

Στα έργα του ο Ρήγας έχει μερικές αναφορές σχετικά με την διαμονή του στο Βουκουρέστι. Στο βιβλίο του *Νέος Ανάχαρσις* σημειώνει ότι την παραμονή του Αγίου Γεωργίου του 1788 βρίσκονταν στο Γκίργκιον, κάστρο στο Δούναβη νοτίως της τοπαρχίας Βλάχσκας, όπου ο Ρήγας είχε το κτήμα «Καλαρέστι». Επίσης, στο ίδιο έργο του αναφέρει ότι είδε να χορεύεται ο χορός «ντζέγγι χαρμπή» στο Βουκουρέστι «επί του τελευταίου πολέμου των τριών αυτοκρατόρων», δηλ. του πολέμου των ετών 1787-1791, μεταξύ Αυστρίας, Ρωσίας και Οθωμανικής Πύλης, καθώς επίσης και από τους «τσαούσηδες των ηγεμόνων της Βλαχομπογδανίας» ο χορός «μειδάν ογιουννού»³⁰.

Έχουμε, επί πλέον, και ορισμένες πληροφορίες από τα διάφορα δημοσιευμένα έγγραφα για τις σχετικές δραστηριότητες του Ρήγα κατά τη διαμονή του στο Βουκουρέστι³¹. Ένα πρώτο έγγραφο έχουμε στις 27 Μαΐου 1788, στο οποίο ο ηγεμόνας Μαυρογένης δίνει εντολή στους τοπικούς διοικητές της περιφέρειας Βλάχσκας, όπου ο Ρήγας είχε τα κτήματα, «να πωληθούν μερικά αντικείμενα ανήκοντα στον γραμματικό Ρήγα, οι χοίροι και το προϊόν που θα προκύψει από την πώληση να σταλεί στην ηγεμονική αυλή...»³². Το έγγραφο αυτό δείχνει, εκτός των άλλων, ότι αυτή η περιουσία θα είχε από καιρό δημιουργηθεί, δηλ. πριν από τον Μάιο του 1788.

Από τον Ιούνιο του 1790 έως τέλος Ιανουαρίου 1791 ο Ρήγας ήταν γραμματέας και διερμηνέας του Χριστόδουλου Κιρλιάνου, τον οποίο συνόδευσε στη Βιέννη για να του απονεμηθεί από τον αυτοκράτορα της Αυστρίας ο τίτλος του βαρώνου Langenfeld, για τη βοήθεια που πρόσφερε στα Αυστρια-

29. Ιω. Φιλήμονος, *Δοκίμιον ιστορικών της Ελληνικής Επανάστασεως*, Αθήναι 1859, τόμ. Β', σελ. 10. Πληροφορία, η οποία επιβεβαιώνεται από τον Γ. Καλαφάτη, συντοπίτη και φίλο του Ρήγα, Σπ. Θεοτόκη, *Οι τελευταίοι χαιρετισμοί του Ρήγα*, Αθήνα 1931, σελ. 31 και 37, σύμφωνα με τον Λ. Βρανούση, *Ρήγας*, Βασική Βιβλιοθήκη, αρ. 10, Αθήνα [1954], σελ. 17.

30. Ρήγα Βελεστινλή, *Νέος Ανάχαρσις...*, ό.π., σελ. 295 και 125-126 αντίστοιχα.

31. Δημ. Β. Οικονομίδη, «Ο Ρήγας εν Βλαχία», *Αθηνά*, τόμ. 53, 1949, σελ. 130-146.

32. Δημ. Β. Οικονομίδη, «Ο Ρήγας εν Βλαχία», ό.π., Emil Virtosu, *Nou despre Riga Veletinul, premergatorul independent ei grecesti*, Bucursti 1946, extras dim Revista Istorica, vol. XXXII, Nrele 1-12, Ian-Dec. 1946, pp. 4, 13-14.

κά στρατεύματα στον ήδη ακόμη σε εξέλιξη ευρισκόμενο πόλεμο με τα Οθωμανικά στρατεύματα του ηγεμόνα Μαυρογένη. Έχουν δημοσιευθεί τα κατάστιχα των σχετικών λογαριασμών του ταξιδιού αυτού στη Βιέννη³³. Τότε ο Ρήγας εξέδωσε και τα δυο πρώτα βιβλία του, *Σχολείον των ντελικάτων εραστών* και *Φυσικής απάνθισμα*. Συμπληρώνουμε ότι έχουν δημοσιευθεί και σχετικά έγγραφα μέχρι το 1795 για τις δικαστικές διαφορές του Ρήγα με τον Χριστόδουλο Κιρλιάνο.

Σε έγγραφο τον Οκτώβριο του 1791 από το Μητροπολιτικό δικαστήριο Βουκουρεστίου επιβλήθηκε στον Ρήγα να πληρώσει είκοσι τάληρα, κατηγορηθείς ότι αποπλάνησε την υπηρέτρια της μητέρας του, ονόματι Balasa. Διαπιστώνεται ότι στο Βουκουρέστι εκτός από τον αδελφό του είχε φέρει και την ηλικιωμένη μητέρα του, για την οποία είχε την υπηρέτρια. Μάλλον θα ήρθαν στο Βουκουρέστι πριν από την έναρξη του πολέμου, το καλοκαίρι του 1787, στοιχείο που δείχνει την καλή οικονομική κατάσταση του Ρήγα, όπως χαρακτηριστικά παρατηρεί ο Λ. Βρανούσης³⁴. Επίσης, τον Ιανουάριο του 1792 σε άλλο έγγραφο κατηγορείται στον Ηγεμόνα Μιχαήλ Σούτσο από κάτοικο του Βουκουρεστίου ότι ο Κωστής, ο αδελφός του «*Ρήγα του γραμματικού*», του οφείλει 90 τάληρα. Μάλιστα, τονίζεται στο έγγραφο ότι «*συναντήσας τον Κωστήν εις την οικίαν του Γραμματικού ηθέλησα να τον οδηγήσω εις τον αστυνόμον διά να με πληρώση. Επενέβη ο Ρήγας και ανέλαβε την υποχρέωση να πληρώση το χρέος του Κωστή*». Και επειδή ο Ρήγας δεν πλήρωσε το ποσό, ο Ηγεμόνας έδωσε εντολή να σταλθεί ένας κλητήρας στο Podul Doamnei του νομού Βλάσκας, όπου ευρίσκετο ο Κωστής, για να τον αναγκάσει να πληρώσει ή να τον οδηγήσει σε δίκη.

Από άλλο έγγραφο έχουμε την πληροφορία ότι τον Φεβρουάριο του 1794 ο Ρήγας βρισκόνταν στο χωριό Vida, το οποίο είναι δίπλα στο Tamasessti του Νομού Βλάσκας, όπου θα έμενε μέχρι την Κυριακή της Ορθοδοξίας. Ωστόσο, ο Ηγεμόνας Αλέξανδρος Μουρούζης έδωσε εντολή να οδηγηθεί ο Ρήγας βιαίως στο δικαστήριο για μία δίκη με τον Νικόλαο Botezat. Ακόμη, τον Νοέμβριο του 1794 σε μία δίκη για ένα δρόμο, που οδηγούσε από την εκκλησία του αγίου Δημητρίου προς τον διασχίζοντα το Βουκουρέστι ποταμό

33. Νέστορος Καμαριανού, *Ρήγας Βελεστινλής. Συμπληρώσεις και διορθώσεις για τη ζωή και το έργο του*, Εισαγωγή-μετάφραση-σχόλια Αθαν. Ε. Καραθανάση, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1999, σελ. 30-48.

34. Λεάνδρου Βρανούση, *Ρήγας...*, ό.π., σελ. 37.

Dambovita, κοντά στην οικία του ιατρού Σιλβέστρου Φιλίτη, ο Ρήγας παρουσιάστηκε στο Ηγεμονικό δικαστήριο ως αντιπρόσωπος των πέριξ κατοίκων ζητώντας το άνοιγμα του δρόμου. Το γεγονός αυτό σημαίνει ότι μάλλον ήταν κάτοικος της συνοικίας αυτής. Σε άλλο έγγραφο γίνεται αναφορά στις 16 Ιουλίου του 1795 ότι ο Ρήγας ονομάστηκε επόπτης για την καταπολέμηση της χολέρας στη συνοικία «*Λευκή Εκκλησία*» του Βουκουρεστίου.

Ενδιαφέροντα είναι τα όσα έγραφε στο Ημερολόγιό του για τις καθημερινές ενασχολήσεις του ο Jacques-Charles Cuisin de Montal³⁵, γραμματέας αρχικά και στη συνέχεια πρόξενος της Γαλλίας στο Βουκουρέστι, από τον Σεπτέμβριο του 1795 έως το 1797. Γνώρισε τον Ρήγα, για τον οποίο έχει καταγράψει στο ημερολόγιο του ορισμένες παρατηρήσεις. Μάλιστα, σημειώνει ότι τον Μάρτιο του 1796 είχε επισκεφθεί τον Ρήγα στο εξοχικό του στο Calareti. Ενδιαφέροντα είναι και όσα γράφει για τη *Χάρτα*, πως «*Ο ηγεμόνας ζήτησε να ιδεί το δωδεκάφυλλο χάρτη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, τον οποίο είχε σχεδιάσει ο Ρήγας*». Γράφει και ένα επίγραμμα σκαπτικό για τον Ρήγα, για τον καλοζωϊσμό του στα συμπόσια, αναφέροντάς τον ως «*ο Ρήγας ο γεωγράφος*»:

«Πώς, δεν έρχεται ο Ρήγας; Απίστευτο.

Ο Ρήγας ο Γεωγράφος. Πού στην οργή πήγε;

Τον είδατε; Σας μίλησε;

Είναι στην Ελλάδα; Στη Μολδαβία;

Στο Βουκουρέστι; Στη Σερβία;

Από την κορφή του Άθωνος έπεσε στο νερό,

Κυλώντας του μάκρου σαν βαρέλι;

Απολύτως τίποτε. Τον καλεί το πρωί ο Αρχιεπίσκοπος,

Τρέχει και πνίγεται στον πάτο της χύτρας του».

Προσθέτουμε ότι ο Ρήγας πάντοτε υπέγραφε «*Ρήγας γραμματικός*», τίτλος που σήμαινε γραμματέας σε κάποιο ανώτερο κρατικό λειτουργό. Χαρακτηριστικά, ο Λ. Βρανούσης³⁶ σημείωνε ότι «*γραμματικός την εποχή εκείνη σημαίνει απλώς γραφιάς και ακόμη επί πλέον ανώτερος διπλωματικός υπάλληλος, όπως θα λέγαμε σήμερα, ή έμπιστος μυστικοσύμβουλος κ.λπ.*».

35. Andrei Pippidi, «Νεότερα για τα τελευταία χρόνια του Ρήγα στο Βουκουρέστι», (μετάφραση από τα γαλλικά, Σ.Ι.Α.), *Τα Ιστορικά*, τεύχ. 39, Δεκέμβριος 2003, σελ. 503-509.

36. Λεάνδρου Βρανούση, *Ρήγας...*, ό.π., σελ. 18.

Παράλληλα, ο Ρήγας ασκούσε και εμπόριο, από το οποίο θα κέρδιζε αρκετά χρήματα, για να είναι σε θέση να έχει σε λίγα χρόνια αποκτήσει περιουσία και να μπορεί να σχεδιάζει στη συνέχεια το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του. Για τις εμπορικές δραστηριότητες του Ρήγα αναφέρει και ο Ανώνυμος συγγραφέας της *Ελληνικής Νομαρχίας*, το 1806, οκτώ χρόνια μετά τον τραγικό μαρτύριο του Ρήγα³⁷.

Ήταν ο Ρήγας γραμματέας του Νικόλαου Μαυρογένη και έπαρχος Κραϊόβα;

Ένα αμφιλεγόμενο θέμα, το οποίο περιπλανάται στα κείμενα περί Ρήγα Βελεστινλή εδώ και ενάμιση αιώνα και το οποίο δεν έχει διαλευκανθεί, είναι για την υποτιθέμενη σχέση του Ρήγα με τον Ηγεμόνα της Βλαχίας Νικόλαο Μαυρογένη³⁸ κατά τα έτη 1786-1790. (Γι' αυτό και γράφουμε εκτενέστερα). Ήταν δηλαδή ο Ρήγας στην ακολουθία του Μαυρογένη ως γραμματέας του; Είχε διοριστεί καϊμακάμης, δηλ. τοποτηρητής, έπαρχος στην Κραϊόβα και είχε βοηθήσει τα Οθωμανικά στρατεύματα στον πόλεμο εναντίον των Αυστριακών και Ρωσικών στρατευμάτων;

Εισηγητής την άποψης αυτής ήταν ο Χριστόφορος Περραιβός, ο οποίος, σαράντα περίπου χρόνια μετά τον μαρτυρικό θάνατο του Ρήγα, ισχυρίστηκε στο έργο του *Απομνημονεύματα πολεμικά*³⁹ ότι ο Ρήγας ήταν στην αυλή του Μαυρογένη, «...απελθών δε εις Δακίαν εσπούδαξε την Γαλλικήν και Αραβικήν. Εχρημάτισεν εις υπουργήματα των εκείσε αρχόντων, και τελευταίον, του ηγεμονεύσαντος Μαυρογένου, μετά τον θάνατον του οποίου εναγκαλίσθη τας Μούσας». Και αργότερα το 1860 ο Περραιβός στο βιβλίο του, το οποίο έγραψε σε ηλικία ογδόντα χρόνων, με τίτλο *Σύντομος βιογραφία του αιοδήμου Ρήγα Φεραίου του Θετταλού*⁴⁰, ομοίως σημείωνε, «*Η εις Βλαχίαν άφιξις του Ρήγα εγένετο περί το 1790, κατ' αυτήν δε σχεδόν την εποχήν διωρίσθη ηγεμών*

37. Λεάνδρου Βρανούση, *Ρήγας...*, ό.π., σελ. 16-17.

38. Για τον Νικόλαο Μαυρογένη ενδεικτικά βλ. Th. Blancard, *Les Mavrogeni*, Παρίσι 1909, και *Quelques details additionnels à la monographie des Mavrogeni*, Μαισσαλία 1921. Βασ. Σφυρόερα, *Οι Δραγουμάνοι του Στόλου. Ο θεσμός-Οι φορείς*, Διατριβή επι Διδακτορία, Αθήνα 1965, για Μαυρογένη, σελ. 123-129.

39. Χριστ. Περραιβού, *Απομνημονεύματα Πολεμικά*, εν Αθήναις 1836, υποσημείωση σελ. ή'.

40. Χριστ. Περραιβού, *Σύντομος βιογραφία του αιοδήμου Ρήγα Φεραίου του Θετταλού*, Αθήνα 1860, επανατύπωση Βιβλιοπωλείον Νότη Καραβία, Αθήνα 1973, σελ. 9.

της Βλαχίας ο Μαυρογένης, ο εκ της νήσου Πάρου ή Μυκόνου καταγόμενος [...]. Μετά παρέλευσιν ολίγου χρόνου ακούσας ο ηγεμών, ότι παρά τω μεγάλω Βραγκοβάνω υπάρχει τις γραμματεύς λόγιος, εξήτησε να τον λάβη ο ίδιος, αναγκαίον όντα εις υπηρεσίαν του. Όθεν εκών αέκων παρέδωκεν αυτόν ο άρχων. Ο δε Ρήγας, καίπερ υπηρετών τω ηγεμόνι, ενησυχολείτο ταυτοχρόνως κατ' ιδίαν και εις τα εθνικά συμφέροντα, απολαύων, ένεκα της διαγωγής του, και της ευνοίας του ηγεμόνος».

Στο κείμενό του αυτό, όμως, ο Περραιβός ανέφερε πολλές λαθεμένες πληροφορίες, οι οποίες δείχνουν ότι τα γραφόμενά του ήταν ανιστόρητα και ελάχιστα έγκυρα⁴¹. Συγκεκριμένα, έγραφε ότι ο Νικόλαος Μαυρογένης το 1790 διορίσθηκε Ηγεμών Βλαχίας, ενώ ανέλαβε την Ηγεμονία τον Απρίλιο του 1786· ότι ο Ρήγας το 1790 εγκαταστάθηκε στη Βλαχία, ενώ ήδη στο έργο του *Νέος Ανάχαρσις* ο ίδιος ο Ρήγας μας πληροφορεί ότι το 1788 βρίσκονταν στο Γίργγιοβον της Βλαχίας και ότι το 1790 είχε μεταβεί ως διερμηνέας και γραμματέας του Χριστόφορου Κιρλιάνου στη Βιέννη, όπου εξέδωσε και τα δύο πρώτα βιβλία του, *Φυσικής απάνθισμα* και *Σχολείον των ντελικάτων εραστών*. Ακόμη, ο Περραιβός στο βιβλίο του συνεχίζει τα ανιστόρητα σχετικά με την θανάτωση του Μαυρογένη, πως ο Ρήγας ήταν παρών στην εκτέλεσή του, στοιχείο που δείχνει την επιπόλαια γραφή του βιβλίου του. Συγκεκριμένα, γράφει ότι «ταύτην την τραγικήν σκηνήν και παρά του Ρήγα και παρά τινος θεράποντος του ηγεμόνος παρευρεθέντος εις την αποκεφάλισιν ήκουσε πολλάκις ο Περραιβός»⁴², δίνοντας την εντύπωση πως ο Ρήγας ήταν παρών στην καρατόμηση του Μαυρογένους. Ωστόσο όμως, όπως είναι γνωστό κατά τη θανάτωση του Μαυρογένη (1 Οκτωβρίου 1790)⁴³ ο Ρήγας βρίσκονταν στη Βιέννη, έχοντας λάβει διαβατήριο από τους Αυστριακούς και ήταν γραμματέας και διερμηνέας του Χριστόδουλου Κιρλιάνου.

Επί πλέον, ο Περραιβός προσθέτει πως, μετά την υποχώρηση των Οθωμανικών στρατευμάτων από το Βουκουρέστι, εισήλθαν τα Ρωσικά στρατεύματα εκεί

41. Ο Κων. Αμαντος είχε ήδη επισημάνει τις ανακρίβειες του Χριστόφορου Περραιβού στην «Εισαγωγή» των *Ανέκδοτων εγγράφων περί Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1930, αναστατική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1997, σελ. ιβ-ιδ'.

42. Χριστ. Περραιβού, *Σύντομος βιογραφία...*, ό.π., σελ. 13.

43. Την ημερομηνία του αποκεφαλισμού του Μαυρογένη μας τη δίνει επίσημο αυστριακό έγγραφο σύμφωνα με τον Λέαν. Βρανούση, *Ρήγας...*, ό.π., που παραπέμπει, Th. Blancard, *Quelques details additionnels à la monographie des Mavroyeni*, Marseille 1921, σελ. 62.

και ότι ο Ρήγας επέστρεψε στο Βουκουρέστι, «διαλυθείσης ουν της οθωμανικής αρχής μετά την άφιξιν των Ρώσων, έπαυσαν εξ ανάγκης και οι υπάλληλοι αυτής. Όθεν επανήλθε και ο Ρήγας εις Βουκουρέστιον»⁴⁴. Ο Περραιβός δεν κάνει καμιά παρατήρηση για το οξύμωρο του πράγματος, πώς ήταν δυνατόν ένας καΐμακάμης, ο οποίος βοηθούσε τα Οθωμανικά στρατεύματα, να βρίσκεται ήσυχα στο υπό την κυριαρχία των Αυστριακών και Ρώσων Βουκουρέστι, να μην καταγγέλλεται και να μην συλλαμβάνεται, αλλά να ζει εκεί ήσυχα;

Ωστόσο, η συστηματική διερεύνηση του θέματος έφερε στοιχεία, τα οποία τεκμηριώνουν το αναληθές των ισχυρισμών του Περραιβού, πως τάχα ο Ρήγας είχε χρηματίσει γραμματέας του Ηγεμόνα Μαυρογένη και έπαρχος στην Κραϊόβα:

1. Έχει ενδιαφέρον να προσεχθεί το σχετικό κείμενο της αφιέρωσης του Ρήγα στο βιβλίο του *Φυσικής απάνθισμα*, Βιέννη 1790, στον Χριστόδουλο Κιζλιάνο⁴⁵. Τότε ήταν διερμηνέας και γραμματέας του, όταν του απονεμήθηκε ο τίτλος του Βαρόνου του Langenfeld από τον αυτοκράτορα της Αυστρίας για τις προσφερθείσες υπηρεσίες στα Αυστριακά στρατεύματα κατά τον πόλεμο, που είχε αρχίσει τρία χρόνια πιο πριν, το 1787, μεταξύ της Αυστρίας και Ρωσίας εναντίον της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, κατά «τον ενεστώτα πόλεμον μεταξύ των τριών Ιμπεριών»⁴⁶, όπως γράφει στο κείμενό του. Και ο Ρήγας του αφιερώνει το βιβλίο του *Φυσικής απάνθισμα*⁴⁷, ενώ ακόμη μαίνονταν ο πόλε-

44. Χριστ. Περραιβού, *Σύντομος βιογραφία...*, ό.π., σελ. 13.

45. Ο Λέανδρος Βρανούσης, *Ρήγας Βελεστινλής 1757-1798*, Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Αθήνα 1963, σελ. 28, σημ. 1, σημειώνει ότι «Ο Κιζλιάνος καθώς μας πληροφορεί (το 1791) ο Π. Λαμπανιτζιώτης “επί της πολυθρυλήτου αυθεντίας του Μαυρογένους” ήταν διοικητής “εις τα σύνορα της Ουγγροβλαχίας και Νεμτζίας εις την επαρχίαν Κιμπουλούγγι”. Είναι φανερό ότι το ρουμανικό Campulungu (= Μακρύκαμπος) μεταφράστηκε γερμανικά Langenfeld». Προσθέτουμε ότι ο Ρήγας στη *Νέα Χάρτα της Βλαχίας*, στην Τοπαρχία Μουσιζέλου στο βόρειο τμήμα της Βλαχίας αναγράφει την κωμόπολη «Κιμπουλούνγκου». Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Οι χάρτες Βλαχίας και Μολδαβίας του Ρήγα Βελεστινλή, Βιέννη 1797. Νέα στοιχεία-ευρετήριο-αυθεντική επανέκδοση*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2005, σελ. 52.

46. Σε υποσημείωση στο *Νέος Ανάχαρσις...*, ό.π., σελ. 126, ο Ρήγας μνημονεύει «τον πόλεμον των τριών Ιμπεριών», «τον είδον (τον χορόν Ντζέγγι χαρμπή) εις Βουκουρέστι επί του τελευταίου πολέμου των τριών αυτοκρατόρων, χορευόμενον από Τούρκους υποποιοιμένης μάχης».

47. Στον Χριστόδουλο Κιζλιάνο, Βαρόνο Λάνγκενφελντ, αφιέρωσαν τα βιβλία τους, ο Πολυζώης Λαμπανιτζιώτης ο εξ Ιωαννίνων, *Η αρετή της Παμέλας κωμωδίας του Κυρίου Κάρλου Γολδόνη...* Εν Βιέννη 1791, και ο Γεώργιος Βεντότης, *Ιστορία της Αμερικής*, Βιέννη 1792.

μος. Επί πλέον, επισημαίνει ότι ο Χριστόδουλος Κιρλιάνος κατά τον πόλεμο αυτόν προστάτευσε τους ενδημούντες Έλληνες στην «*Ουγγροβλαχίαν*» από την αιχμαλωσία «*από τον δυσάποφευκτον επικείμενον ξυγόν της αιχμαλωσίας των Οθωμανών*». Αντίθετα, για τον Ηγεμόνα Μαυρογένη, τον υπηρέτη του Σουλτάνου, διατυπώνει βαρύ χαρακτηρισμό αποκαλώντας τον ως «*έκτρωμα της ανθρωπίνης φύσεως και ανάξιον ηγεμόνα*» στο χειρόγραφο του *Φυσικής απάνθισμα*⁴⁸. Ο Ρήγας εκφράζει κατ' αυτόν τον τρόπο το 1790 διαρκούντος του πολέμου, τις ιδεολογικές του αντιλήψεις για τον «*Οθωμανικό ξυγόν*».

2. Τα πρώτα κείμενα, τα αφιερωμένα στο Ρήγα⁴⁹, τον αναφέρουν ως γραμματέα του μεγάλου Μπραγκοβάνου και μάλιστα του Νικολάου Μπραγκοβάνου. Δεν μνημονεύουν τον Ρήγα ως γραμματέα του Μαυρογένη, ούτε και ότι χρημάτισε «*καϊμακάμης*», έπαρχος της Κραϊόβας. Μάλιστα, ο Νικόλαος και Μανολάκης Βραγκοβάνος τον Νοέμβριο του 1788 εξορίστηκαν μαζί με άλλους μεγάλους βογιάρους στην Ρόδο από τον Ηγεμόνα Νικόλαο Μαυρογένη με την κατηγορία «*ότι ήσαν εχθροί της Οθωμανικής αυτοκρατορίας*» και επέστρεψαν μετά την ειρήνη του Σιστόβ (1791). Παρόμοια ο Πατριάρχης Καλλίνικος Γ' σημείωνε «*...1788. Αρχή του θέρους...ο δε της Βλαχίας Μαυρογένης...εξώρισεν όλους τους άρχοντας διαβαλών αυτούς ως επιβούλους της βασιλείας, κατέθλιψε τας συζύγους και τα τέκνα αυτών και μετώκησεν εις τόπους της βασιλείας, αρπάσας τα ζώα αυτών και περιουσίας, καθελών τους πολυτελείς οίκους αυτών και τυραννίαν τελείαν εις αυτούς έδειξεν...*»⁵⁰.

Ιδιαίτερα, στην πρώτη βιογραφική αναφορά του 1812 με τίτλο «*Rigas*», που όπως έχει τεκμηριωθεί είναι του Ανδρέα Μουστοξύδη⁵¹, στο *Dictionnaire*

Επίσης το όνομά του αναγράφεται στους συνδρομητές της Βιέννης στην έκδοση του Κων. Κούμα, *Σειράς στοιχειώδους των μαθηματικών...*, τόμ. 8, Βιέννη 1807.

48. Λεάνδρου Βρανούση, «Ρήγας και Μαυρογένης», *Ελληνική Δημοκρατία*, αρ. 123, 1953, σελ. 365-372.

49. Δημ. Παντελοδήμου, «Οι πρώτοι βιογράφοι του Ρήγα», *Υπέρεια*, τόμ. 5, *Πρακτικά Ε' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεράι-Βελεστίνου-Ρήγας*», Αθήνα 2010, σελ. 1043-1053.

50. Διονύσιου Φωτεινού, *Ιστορία της πάλαι Δακίας*, Βιέννη 1818, τόμ. 2, σελ. 362-376. Νέστορος Καμιαριανού, *Ρήγας Βελεστινλής. Συμπληρώσεις και διορθώσεις για τη ζωή και το έργο του*, Εισαγωγή-μετάφραση-σχόλια Αθαν. Ε. Καραθανάση, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1999, σελ. 22. Γ. Δεληγιάννη, «Καλλίνικος Γ'. Ιστορικά σημειώματα», *Δελτίον Ιστορικής Εθνολογικής Εταιρείας (Δ.Ι.Ε.Ε.)*, τόμ. Α', 1928, σελ. 69.

51. Αναδημοσίευση σε μετάφραση από τον Απ. Δασκαλάκη, *Νέα Εστία*, τόμ. ΚΒ', 1937, σελ. 1367.

universel, historique, critique et bibliographique [...] Neuvième édition [...], tome XIX, Supplément, Paris 1812, σελ. 464-466, σημειώνεται ότι ο Ρήγας διετελέσε για μερικά χρόνια γραμματέας του πρώτου βογιάρου «*Brungavano*». Στην εκτενέστερη βιογραφία του Ρήγα κατά το 1824 με τίτλο «*Notice sur Rhigas*»⁵² του Κων. Νικολόπουλου, ο οποίος ήταν βιβλιοθηκάριος στη Βιβλιοθήκη του Istitute de France, δεν αναγράφεται κάποια άλλη θέση του Ρήγα από γραμματέα, όπως επίσης και στο κείμενο του φιλέλληνα φιλόλογου Claude Fauriel⁵³. Επίσης, ο κατήγορος του Ρήγα, ο ιατρός Μιχαήλ Περδικάρης, (1766-1828), στο χειρόγραφο λιβελλογράφημά του εναντίον του Ρήγα, που γράφηκε λίγα χρόνια μετά το μαρτυρικό θάνατό του, το 1811, αναφέρει ότι ο ίδιος είχε γνωρίσει τον Ρήγα στο Βουκουρέστι «*παρά Βραγκοβάνω τω μεγάλω όντα τότε γραφέα*»⁵⁴. Κοντά στις τόσες κατηγορίες που ο Περδικάρης είχε εκστομίσει εναντίον του, το πιο πιθανό είναι ότι θα έγραφε κάτι σχετικό αν ο Ρήγας ήταν γραμματέας του Μαυρογένη και είχε χρηματίσει καϊμακάμης Κραϊόβας, βοηθώντας τα Οθωμανικά στρατεύματα στον πόλεμο εναντίον των Αυστρορωσικών στρατευμάτων. Παρόμοια, ο Γερμανός Ernst Münch⁵⁵, καθηγητής στο Πανεπιστήμιο του Freiburg, γράφει σε έργο του 1823 ότι γνώριζε τον Ρήγα και ότι ήταν γραμματέας του Νικολάου Βραγκοβάνου.

3. Ο ιστορικός Διονύσιος Φωτεινός⁵⁶, έχοντας ίδια αντίληψη, στο έργο του γράφει για την ηγεμονία του Μαυρογένη στη Βλαχία και λεπτομερέστατα κάνει αναφορά στα πολεμικά γεγονότα, τα οποία έλαβαν χώρα στη Βλαχία, δίχως όμως να κάνει μνεία για την υποτιθέμενη δραστηριότητα του καϊμα-

52. Δημ. Παντελοδήμου, «Οι πρώτοι βιογράφοι του Ρήγα»..., ό.π., σελ. 1043-1053.

53. Claude Charles Fauriel, *Chants populaires de la Grèce moderne*, Παρίσι 1825, τόμ. 2, σελ. 15-29.

54. *Ρήγας ή κατά Ψευδοφιλελλήνων*, ανέκδοτον έργον του Μιχαήλ Περδικάρη (1811) εκδιδόμενον υπό Λ. Βρανούση, Ακαδημία Αθηνών, Κέντρον Ερεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού, *Επετηρίς του Μεσαιωνικού Αρχείου*, 11, 1961, Ανάτυπο, Αθήνα 1997, σελ. 67.

55. Ernst Münch, *Die Heerzug des christlichen Europas wider die Osmanen und die Versuche der Griechen zu Freiheit*, Βασιλεία τόμ. 3, 1823, σελ. 216. Αναφέρεται από τον Νέστορα Καμαριανό, *Ρήγας Βελεστινλής*..., ό.π., σελ. 51, αρ. υποσημ. 22. Πράγματι, στο αντίτυπο της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος (αρ. ΙΣΤ 3445) της έκδοσης αυτής του 1823, στη σελ. 216 του τρίτου τόμου υπάρχει η σχετική αναφορά στον Ρήγα και στο Νικόλαο Βραγκοβάνο.

56. Διον. Φωτεινού, *Ιστορία της πάλης Δακίας*..., ό.π., σελ. 368. Νέστορος Καμαριανού, *Ρήγας Βελεστινλής*..., ό.π., σελ. 28.

κάμη Ρήγα στη Κραϊόβα, ενώ μνημονεύει ως καϊμακάμη της Ηγεμονίας τον «στερούμενο παιδείας Δημήτριο Τυρναβίτη».

4. Σημαντικό ήταν το αποτέλεσμα της έρευνας του I.C. Filliti⁵⁷, ο οποίος μελέτησε τα έγγραφα από το έτος ανόδου του Μαυρογένη το 1786 στην Βλαχία έως το 1789, έτος της Αυστριακής κατοχής της Βλαχίας, και συνέταξε τον κατάλογο των καϊμακάμηδων της Κραϊόβας, στο οποίο αναγράφονται πέντε πρόσωπα, τα οποία κατείχαν τον τίτλο του καϊμακάμη της Κραϊόβας, αλλά πουθενά δεν μνημονεύεται ο Ρήγας.

5. Αν ο Ρήγας είχε διατελέσει καϊμακάμης Κραϊόβας και είχε ασχοληθεί με την προμήθεια των τουρκικών στρατευμάτων, κατά την Αυστριακή κατοχή της Βλαχίας (1788-1791), οι βογιάροι θα τον καταδίωκαν, όπως καταδίωξαν τόσους άλλους και τους εξόρισαν ή όπως τον Γεώργιο Λογοθέτη και τον καμαράση Γεώργιο Πολύζου τους απαγχόνισαν στις 15 Αυγούστου 1790 με την κατηγορία της κατασκοπίας⁵⁸. Αντίθετα, ο Ρήγας δεν διώχθηκε, αλλά έζησε ήσυχος στο σπίτι του και το 1790 οι Αυστριακοί του έδωσαν διαβατήριο για να συνοδεύσει τον σεργάρη Χριστόδουλο Κιρλιάνο στη Βιέννη, όπου του απονεμήθηκε ο τίτλος του Βαρόνου του Langenfeld από τον αυτοκράτορα της Αυστρίας. Επί πλέον, αν ο Ρήγας ήταν στον κύκλο του Μαυρογένη και ήταν καϊμακάμης Κραϊόβας προμηθεύοντας τα τουρκικά στρατεύματα, οι Αυστριακοί θα τον είχαν συλλάβει και δεν θα του έδιναν διαβατήριο για την Βιέννη.

6. Ο Χριστόδουλος Κιρλιάνος Βαρόνος Langenfeld⁵⁹ είχε έρθει σε ρήξη με τον Ρήγα, με δικαστικές διαμάχες μέχρι το 1795, κατηγορώντας τον για πολλά. Αν ο Ρήγας ήταν γραμματέας του Μαυρογένη και καϊμακάμης Κραϊόβας το πιο πιθανό θα τον είχε καταγγείλει στις Αυστριακές Αρχές ως συνεργάτη του Μαυρογένη, «όπως είχε πράξει για τους φίλους του Ρήγα τον

57. Νέστ. Καμαριανού, *Ρήγας Βελεστινλής...*, ό.π., σελ. 28 και στη σελ. 53 υποσημ. μνημονεύεται η σχετική εργασία I.C. Filliti, *Banii si caimacami Craiovei (Μπάνοι και καϊμακάμηδες της Κραϊόβας)*, *Bibliothèque des Archives d' Oltenie*, no 1, Κραϊόβα, XX, σελ. 24-25.

58. Νέστ. Καμαριανού, *Ρήγας Βελεστινλής...*, ό.π., σελ. 28-29, όπου γίνεται παραπομπή στις σχετικές πηγές, V.A. Urechia, *Istoria romanilor*, Βουκουρέστι 1892, τόμ. 3, σελ. 361 και N. Iorga, *Studii di documente*, Βουκουρέστι 1906, τόμ. 8, σελ. 112.

59. Ο Γεώργιος Λάιος, «Ο Βαρόνος Λάνγκενφελντ και ο Ρήγας Βελεστινλής», *Επιθεώρηση Τέχνης*, Ιούνιος 1955, σελ. 435-441, δημοσιεύει σχετικές επιστολές. Νέστ. Καμαριανού, *Ρήγας Βελεστινλής...*, ό.π., σελ. 30-38, «Οι σχέσεις του Ρήγα με τον σεργάρη Χριστόδουλο Κιρλιάνο, Βαρόνο του Langenfeld», όπου μνημονεύονται τα σχετικά έγγραφα αυτής της αντιδικίας.

Θεοχάρη και τον Χ' Μόσκου, που τους είχε κατηγορήσει επί κατασκοπεία»⁶⁰. Όμως, μια τέτοια καταγγελία, η οποία θα εκμηδένιζε τον Ρήγα, δεν είχε γίνει από τον Κιρλιάνο, στοιχείο που δείχνει ότι δεν θα υπήρχε συνεργασία του Ρήγα με τον Μαυρογένη.

7. Ιδιαίτερα ας σημειωθεί ότι αρκετοί από το περιβάλλον του Μαυρογένη, όταν το Βουκουρέστι καταλήφθηκε από τους Αυστρορώσους τον Οκτώβριο του 1788, σύρθηκαν στην αιχμαλωσία, όπως για παράδειγμα ο συμπατριώτης του Ρήγα Δημ. Τουρναβίτης, ο ανεψιός του Ηγεμόνα Ιωάννης Μαυρογένης κ.ά.⁶¹. Αντίθετα, ο Ρήγας πήρε διαβατήριο για τη Βιέννη, και ως διερχομένας του Κιρλιάνου επισκέφθηκε πολλές υπηρεσίες ακόμη και τον αυτοκράτορα της Αυστρίας, στοιχείο που δείχνει ότι δεν θα ήταν στην υπηρεσία του Ηγεμόνα Νικολάου Μαυρογένη, όπως ισχυρίστηκε χωρίς τεκμήρια ο Χριστόφορος Περραιβός.

8. Στα «Κρατικά Αρχεία του Βουκουρεστίου-Ιστορικά έγγραφα» είναι πλέον γνωστό ότι έχουν καταγραφεί ως γραμματείς του Νικολάου Μαυρογένη, ο Ε. Περσιάνης και ο Γεώργιος Κονδύλης, ενώ απουσιάζει το όνομα του Ρήγα. Σχετικά ο Καμαριανός παρατηρεί, «*Επομένως δεν έχουμε καμμία έγγραφη μαρτυρία αναφερομένη στον Ρήγα. Αντιθέτως έχουμε μαρτυρίες που αποδεικνύουν ότι άλλα πρόσωπα διετέλεσαν γραμματείς του Μαυρογένους*»⁶². Επίσης ο Γεώργιος Λαΐος σημειώνει ότι «*στον κατάλογο των αιχμαλώτων στο Κάρλσμπουργκ αναφέρεται ως γραμματεὺς του Οσποδάρου Μαυρογένη ο Γεώργιος Κονδύλης, ετών 54, καθολικός*». Και συνεχίζει λογικότητα να γράφει ο Γ. Λαΐος, «*Εάν ο Ρήγας ήταν αρχιγραμματεὺς του Μαυρογένη ή εάν, όπως θρυλείται, ήταν διοικητής της Κραγιόβας, δεν θα τον άφηναν οι Αυστριακοί να κυκλοφορή ελεύθερα και να ταξιδεύη στη Βιέννη, ενώ εξακολουθούσε ακόμα ο πόλεμος με την Τουρκία*»⁶³.

9. Το αξίωμα του «*Καϊμακάμη και του Μέγα Μπάνου της Κραϊόβας*» ήταν το πρώτο οφφίκιο στην Ηγεμονία της Βλαχίας και είχε δική του αυλή, «*εποίει Διβάνι ως και ο Ηγεμών εν Βουκουρεστίω*», όπως σημειώνει ο Διο-

60. Νέστ. Καμαριανού, *Ρήγας Βελεστινλής...*, ό.π., σελ. 29.

61. Th. Blancard, *Quelques details additionnels à la monographie des Mavroyeni*, Marseille 1921, σελ. 62-64.

62. Νέστ. Καμαριανού, *Ρήγας Βελεστινλής...*, ό.π., σελ. 52, σημείωση αρ. 52.

63. Γεώργιου Λαΐου, «Ο Βαρόνος Λάνγκενφελντ και ο Ρήγας Βελεστινλής...», ό.π., σελ. 441.

νύσιος Φωτεινός⁶⁴. Και πολύ σωστά διερωτάται ο Λ. Βρανούσης⁶⁵ πως αν ο Ρήγας ήταν «Καϊμακάμης» ή ένας ανώτατος αξιωματούχος, σύμφωνα με τη συνήθεια της εποχής θα διατηρούσε δίπλα στο όνομά του ένα τίτλο και αργότερα τα επίσημα ηγεμονικά έγγραφα δεν θα τον ανέφεραν απλά ως «Ρήγας γραμματικός».

Συμπερασματικά, αν ο Ρήγας Βελεστινλής ήταν συνεργάτης του Ηγεμόνα Μαυρογένη, ο οποίος ήδη εκείνη την εποχή πολέμαγε εναντίον των Αυστριακών, όχι μόνο δεν θα του έδιναν διαβατήριο, αλλά θα τον συλλάμβαναν ως συνεργάτη του αντιπάλου τους Ηγεμόνα και αρχιστράτηγο των Οθωμανικών στρατευμάτων, Μαυρογένη. Τεκμηριώνεται ότι η υποστηριχθείσα άποψη του Περαιβού ήταν αναληθής.

Πρώτη διαμονή στη Βιέννη

Ο Ρήγας επισκέφθηκε και διέμενε στη Βιέννη για πρώτη φορά το 1790. Τότε συνόδευσε τον Χριστόδουλο Κιρλιάνο, ως γραμματέας και διερμηνέας του, για να του δοθεί από τον αυτοκράτορα της Αυστρίας ο τίτλος του Βαρώνου Λάνγκενφελντ για τις υπηρεσίες τις οποίες είχε προσφέρει στα Αυστριακά στρατεύματα, τα οποία ήταν στη Βλαχία κατά τον ήδη σε εξέλιξη ευρισκόμενο πόλεμο με τα Οθωμανικά στρατεύματα, των οποίων σερασκέρης (αρχιστράτηγος) ήταν ο Ηγεμόνας Νικόλαος Μαυρογένης. Μάλιστα, κατά το εξάμηνο αυτό της διαμονής του ο Ρήγας τύπωσε τα δύο πρώτα του βιβλία, *Σχολείον των ντελικών εραστών* και *Φυσικής απάνθισμα*, το οποίο αφιέρωσε στον Χριστόδουλο Κιρλιάνο. Πολλά στοιχεία από την διαμονή αυτή του Ρήγα στη Βιέννη αντλούμαι από το χειρόγραφο ημερολόγιο⁶⁶, το οποίο ο ίδιος κρατούσε ως γραμματέας του Κιρλιάνου για τις επισκέψεις και τα σχετικά έξοδα. Εξ αυτού του ημερολογίου γνωρίζουμε ότι επισκέφθηκε

64. Διον. Φωτεινού, *Ιστορία της πάλαι Δακίας, τα νυν Τρανσυλβανίας, Βλαχίας και Μολδαβίας*, Βιέννη 1818-1819, τόμ. Γ', σελ. 297 κ. εξ. και 455-460. Και οι Δημητρείς, *Γεωγραφία Νεωτερική*, 1791, επανέκδοση, επιμ. Αικ. Κουμαριανού, Αθήνα 2006, σελ. 264, σημειώνουν, «Κραϊόβα εις το δυτικό του Βουκουρεστίου, είναι η δεύτερη πόλι της Βλαχίας, ο Μπάνος είναι τρόπον τινά ο αυθέντης της Κραϊόβας».

65. Λεάνδρου Βρανούση, *Ρήγας...*, ό.π., [1954], σελ. 23.

66. Νέστορος Καμαριανού, *Ρήγας Βελεστινλής. Συμπληρώσεις και διορθώσεις για τη ζωή και το έργο του, Εισαγωγή-μετάφραση-σχόλια* Αθαν. Ε. Καραθανάση, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1999, σελ. 30-48.

τον αυτοκράτορα και διάφορους άλλους αξιωματούχους, το περίφημο Νοσοκομείο της Βιέννης, το θέατρο⁶⁷, τη Βιβλιοθήκη, το τυπογραφείο κ.ά. Τότε κατά την επίσκεψή του στη Βιβλιοθήκη, όπως έχουμε υποστηρίξει, θα πήρε από την Γαλλική *Encyclopédie* των Diderot και D'Alembert και τα σχετικά μετά τη σελίδα 165 του *Φυσικής απάνθισμα* κείμενα «Περί μαγνήτου και των λοιπών», διότι δεν ήταν έτοιμα, όπως γράφει, να τεθούν «εις την τάξιν οπού έπρεπε» του βιβλίου του⁶⁸.

Το γεγονός της παρουσίας του Ρήγα στη Βιέννη το 1790, τον καιρό που ήδη οι πολεμικές επιχειρήσεις ήταν σε εξέλιξη στη Βλαχίας μεταξύ των Αυστριακών και Οθωμανικών στρατευμάτων, δίνει απάντηση στον ατεκμηρωτό ισχυρισμό του Χριστόφορου Περραιβού ότι ο Ρήγας ήταν γραμματέας του Ηγεμόνα της Βλαχίας Νικολάου Μαυρογένη και διοικητής της επαρχίας της Κραϊόβας. Δεν θα ήταν δυνατόν να πάρει διαβατήριο από τους Αυστριακούς για τη Βιέννη, να επισκεφθεί τόσες δημόσιες υπηρεσίες και να επισκεφθεί και τον αυτοκράτορα ακόμη, ένα τόσο σημαντικό πρόσωπο του περιβάλλοντος του Μαυρογένη, ηγέτη των Οθωμανικών στρατευμάτων, αν ο Ρήγας ήταν γραμματέας του και έπαρχος της Κραϊόβας, ο οποίος θα είχε ενισχύσει τις Οθωμανικά στρατεύματα. Θα είχε συλληφθεί πάραυτα. Αναλυτικότερα αναπτύσσονται από τον Ν. Καμαριανό και στη σχετική μελέτη μας⁶⁹.

Δεύτερη διαμονή στη Βιέννη

Για δεύτερη φορά ο Ρήγας διέμενε στη Βιέννη από τον Αύγουστο του 1796 έως τον Δεκέμβριο του 1797. Ήταν η περίοδος της προετοιμασίας του στρατηγικού σχεδίου της επανάστασής του, για την αποτίναξη της πολύχρονης σκλαβιάς και την απόκτηση της πολυπόθητης ελευθερίας. Τότε εξέδωσε τα

67. Για τις θεατρικές παραστάσεις που παρακολούθησε ο Ρήγας στη Βιέννη βλ. Ίλιας Χατζηπαναγιώτη-Sangmeister, «Ο Ρήγας, η Λάνασσα, ο Δικηγόρος και ο Χωρικός», *Ελληνικά*, τόμ. 52, 2003, σελ. 71-91.

68. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Ρήγας Βελεστινλής και *Encyclopédie*: Πότε έγραψε το *Φυσικής απάνθισμα*», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 29, 1996, σελ. 262-264, και ανεξάρτητα Αθήνα 2009.

69. Νέστορος Καμαριανού, *Ρήγας Βελεστινλής...*, ό.π., σελ. 23-30. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Ήταν ο Ρήγας γραμματέας του Νικολάου Μαυρογένη και έπαρχος Κραϊόβας;», *Υπέρεια*, τόμ. 6, *Πρακτικά ΣΤ' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνo-Ρήγας*», Αθήνα 2014, σελ. 831-840.

σημαντικά έργα του, τα οποία και τον ανέδειξαν ως μια από τις σημαντικότερες φυσιογνωμίες του Ελληνισμού και γενικότερα του Βαλκανικού χώρου. Κατά τη αναχώρησή του από το Βουκουρέστι μετέφερε και το χαρτογραφικό υλικό του, όπως έχουμε την πληροφορία από τον εκεί Αυστριακό πρόξενο M. Merkelius. Συγκεκριμένα, ενημέρωνε τον προϊστάμενό του στη Βιέννη, ότι ο Ρήγας αναχώρησε από το Βουκουρέστι με το χάρτη της Ελλάδος, «*Σύμφωνα με αξιόπιστες πληροφορίες ένας γραμματέας, ονόματι Ρήγας, αναχώρησε από εδώ στις αρχές αυτής της εβδομάδας για να μεταβεί μέσω του Κόκκινου Πύργου στη Βιέννη, με σκοπό να τυπώσει εκεί έναν ελληνικό χάρτη. Αυτός ο Ρήγας, είχε στενή γνωριμία με τον εδώ ευρισκόμενο Γάλλο απεσταλμένο Gaudin, πράγμα που θα ήθελα να αναφέρω στην Εξοχήτηά σας*»⁷⁰.

Αρχίζει αμέσως την έκδοση των έργων του. Πρώτα, το Φθινόπωρο του 1796, ο Ρήγα εξέδωσε την *Επιπεδογραφία της Κωνσταντινουπόλεως*, η οποία αποτέλεσε το πρώτο φύλλο της δωδεκάφυλλης *Χάρτας* του και με χαράκτη τον Φρανσουά Μύλλερ (1755-1816). Πρέπει να τονιστεί ότι κάθε φορά που εξέδιδε ένα έργο έπρεπε να έχει την υπογραφή και έγκριση του λογοκρίτη της Αυστριακής Αστυνομίας. Γι' αυτό εξάλλου, ο Ρήγας προσπαθούσε να συγκαλύψει τους πραγματικούς σκοπούς του επαναστατικού σχεδίου του. Ήδη ο *Θούριος*, του οποίου η τελική σύνθεσή του τότε το Φθινόπωρο του 1796 θα είχε ολοκληρωθεί⁷¹, κυκλοφορούσε σε χειρόγραφη μορφή και τραγουδιώνταν στις συγκεντρώσεις του Ρήγα.

Ο Ρήγας εξέδωσε μέχρι και τον Μάιο του 1797 όλα τα φύλλα της δωδεκάφυλλης *Χάρτας*, και τους χάρτες της Βλαχίας και Μολδαβίας. Μάλιστα, η *Εφημερίς* των Σιατιστινών αδελφών Πούλιου έχει αρκετές αναφορές στις εκδόσεις αυτές. Ενδιαφέρουσα είναι εκείνη του Φεβρουαρίου 1797, όπου εμμέσως δηλώνεται ότι ο Ρήγας θα αναχωρήσει από την Βιέννη μετά την έκδοση της *Χάρτας* «*με το να μισεύη ο εκδότης εντεύθεν*»⁷². Στη συνέχεια, εξέδωσε τα έργα *Ο Ηθικός Τρίπους*, *Νέος Ανάχαρσις*, την εικόνα του Μεγά-

70. Ντούσαν Πάντελτς, *Η Εκτέλεση του Ρήγα...*, ό.π., σελ. 105.

71. Διονύσιου Φωτεινού, *Ιστορία της πάλαι Δακίας...*, Βιέννη 1818, τόμ. 2, σελ. 362-376. Νέστορος Καμαριανού, *Ρήγας Βελεστινλής. Συμπληρώσεις και διορθώσεις για τη ζωή και το έργο του*, ό.π., σελ. 22. Γ. Δεληγιάννη, «Καλλίνικος Γ'. Ιστορικά σημειώματα», *Δελτίον Ιστορικής Εθνολογικής Εταιρείας (Δ.Ι.Ε.Ε.)*, τόμ. Α', 1928, σελ. 69.

72. *Εφημερίς*, η αρχαιότερη ελληνική εφημερίδα που έχει εκδοθεί, Βιέννη 1791-1797. Εκδότες: Οι Αδελφοί Μαρκίδες Πούλιου. Ανασυγκρότηση της σειράς σε φωτοτυπική έκδοση, ερευνητική, συλλεκτική και εκδοτική φροντίδα, *Προλεγόμενα*, Λ. Βρανούση, Ακαδημία

λου Αλεξάνδρου καθώς και το *Στρατιωτικόν Εγκόλπιον*, το οποίο όμως κατασχέθηκε αμέσως μετά την προδοσία και τη σύλληψη του Ρήγα και δεν έχει διασωθεί ούτε ένα αντίτυπο μέχρι σήμερα. Επισημαίνεται ότι για όλες αυτές τις εκδόσεις ελαμβάνετο η άδεια εκτυπώσεως από την Αυστριακή Αστυνομία. Παράνομα ο Ρήγας τύπωσε μόνο τον *Θούριο*, την *Επαναστατική Προκήρυξη*, τα *Δίκαια του Ανθρώπου* και το *Σύνταγμα*. Τα τύπωσε παραμένοντας δύο μερόνυχτα στο τυπογραφείο των αδελφών Πούλιου. Δεν ήταν δυνατόν να παραπλανήσει τον λογοκρίτη της Αυστριακής Αστυνομίας για τα επαναστατικά αυτά έργα και να πάρει άδεια εκδόσεως.

Στη Βιέννη ο Ρήγας κινήθηκε δραστήρια στο περιβάλλον των Ελλήνων, σχηματίζοντας τον δικό του κύκλο συνεργατών του, των Συντρόφων του, τους οποίους μούσε στο επαναστατικό του σχέδιο· για την ανάγκη διαφώτισης των σκλαβωμένων και της άμεσης ένοπλης δράσης για την απόκτηση της ελευθερίας. Οι Σιατιστινοί αδελφοί Πούλιου με το έντυπό τους, *Εφημερίς*, είναι από τους βασικούς συντελεστές στην υλοποίηση της επαναστατικής του προσπάθειας. Το ίδιο και οι Χιώτες έμποροι Ευστράτιος Αργέντης και ο ευρισκόμενος στην Τεργέστη Αντώνιος Κορωνιός. Στην πολυπληθή παροικία των Ελλήνων κινείται και δραστηριοποιείται ο Ρήγας⁷³.

Από την ημέρα που ήρθε στη Βιέννη, τον Αύγουστο του 1796, ο Ρήγας Βελεστινλής είχε συνεχείς επαφές με τους συμπατριώτες του, με τους οποίους στις συναντήσεις τους τραγουδούσαν τον *Θούριο*, τον επαναστατικό του παιάνα. Χαρακτηριστικά καταγράφεται στα ανακριτικά έγγραφα ότι «κατά Σεπτέμβριον του έτους τούτου (του 1797) ο Ρήγας Βελεστινλής έψαλλεν εν τη οικία του Αργέντη, παρισταμένον τούτου και του Έλληνος Θεοχάρη, ύμνον ελευθερίας, όστις λέγεται περιεχόμενος εν τη επαναστατική προκηρύξει, και δή χορεύων περί την τράπεζαν»⁷⁴. Επίσης, ο σύντροφος του Ρήγα από τη Σιάτιστα Θεοχάρης Τουρουντζίας στην κατάθεσή του «ομολογεί ότι έλαβε προς αντιγραφήν παρά του [Γεωργίου] Σακελλαρίου το στασιαστικόν άσμα Ως πότε παλληκάρια, ότι έψαλε τούτο μετ' αυτού και των ενταύθα ευρισκομένων φοιτητών της ιατρικής Καρακάσση και Παναγιώτου, προσέτι δε και άνευ

Αθηνών, Κέντρον Ερεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού, έτος έβδομον 1797, 20 Φεβρουαρίου 1797, Αθήνα 1995, σελ. 162β.

73. Βάσως Σειρινίδου, *Έλληνες στη Βιέννη (18^{ος}-μέσα 19^{ου} αιώνα)*, Ηρόδοτος, Αθήνα, 2011.

74. Αιμ. Λεγρών-Σπ. Λάμπρου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1891, φωτομηχανική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, Αθήνα 2000, σελ. 19.

αυτών πολλάκις εν συντροφία και ότι εξαπέστειλε το αντίγραφον τούτο εις τον προμνημονευθέντα αδελφόν του [Γεώργιον Τουρούνηζιαν εν Σεμλίνω]»⁷⁵.

Παράλληλα, ο Ρήγας αναπτύσσει δεσμούς και με άλλες προσωπικότητες. Ενδεικτικά μνημονεύουμε τον Ernst Münch, καθηγητή στο πανεπιστήμιο του Freiburg, ο οποίος σημειώνει στο βιβλίο του, το οποίο εκδόθηκε το 1823, ότι ο Ρήγας του είχε προσφέρει τη δωδεκάφυλλη *Χάρτα της Ελλάδος* και μία προσωπογραφία του⁷⁶. Μάλιστα, η πληροφορία αυτή δείχνει ότι ο Ρήγας είχε εκδώσει και εικόνες της προσωπογραφίας του και τις διένεμε σε φίλους του. Γι' αυτό εξάλλου στα πράγματά του, τα οποία καταγράφηκαν κατά τη σύλληψη του στην Τεργέστη, υπήρχε «...μία ελαιογραφία ήτις φαίνεται να είναι του αφιχθέντος ενταύθα Ρήγα του Βελεστινλή... Άλλη εικόν μικροτέρα του ιδίου, ως φαίνεται Ρήγα καμωμένη με χρώματα και με πέννα»⁷⁷. Μια άλλη σημαντική προσωπικότητα, την οποία γνώρισε ο Ρήγας στη Βιέννη, ήταν ο Johann Cristian von Engel, ο οποίος σημειώνει στο εκδοθέν το 1797 στην Άλλη βιβλίο του τα εξής χαρακτηριστικά, «...Πόση ευχαρίστησι μου επροξένησε η γνωριμία ενός Θεσσαλού...ο οποίος ονομάζεται Ρήγας και τώρα ευρίσκεται στη Βιέννη...»⁷⁸. Συνεχίζει ο Engel να αναφέρει για τη *Χάρτα της Ελλάδος*, της οποίας είδε τυπωμένα τα τέσσερα πρώτα φύλλα και συνιστά τους αναγνώστες του να τα αγοράσουν από τους αδελφούς Πούλιου.

Επίσης, ο Ρήγας γνώρισε τον Franz Karl Alter⁷⁹ (1749-1804), καθηγητή της ελληνικής γλώσσας, και «ένας από τους παλαιότερους νεοελληνιστές. Παρακολουθούσε τη συγγραφική και εκδοτική δραστηριότητα των Ελλήνων της εποχής και την παρουσίαζε, κάθε τόσο, με τακτικές ανταποκρίσεις του από τη Βιέννη στο περιοδικό της Ληψίας *Allgemeiner Litterarischer Anzeiger*», όπως παρατηρεί ο Λεάνδρος Βρανούσης. Ο Alter σημειώνει για τον Ρήγα, τον οποίο θα γνώρισε στο τυπογραφείο των αδελφών Μαρκίδων Πούλιου, ότι την

75. Αιμ. Λεγριάν-Σπ. Λάμπρου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π., σελ. 103.

76. Νέστορος Καμαριανού, *Ρήγας Βελεστινλής...*, ό.π., σελ. 21, «...κατέχει ακόμη από αυτόν [τον Ρήγα] την εικόνα του και ένα από τους χάρτες της Ελλάδος».

77. Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π., σελ. 147. Επίσης βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Η πρώτη προσωπογραφία του Ρήγα Βελεστινλή», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 70, 2016, σελ. 253-260.

78. Γ. Λαΐου, «Οι χάρτες του Ρήγα»..., ό.π., σελ. 297-298.

79. Ν. Βέη, «Ο καθηγητής F.Alter και αι σχέσεις αυτού προς Ρήγαν Βελεστινλήν Φεραϊόν και τους αδελφούς Πουλίου», *Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνών*, 1948, σελ. 231, δυστυχώς μόνο ο τίτλος.

έκδοση του Νέου Αναχάρσιδος «την φροντίζει ένας ικανώτατος άνθρωπος, ο Ρήγας, Θεσσαλός από τις Φερές, που τώρα λέγεται Βελεστίνος, γι' αυτό κι αυτός πήρε το επώνυμο Βελεστινλής». Στη συνέχεια αναγράφει τα έργα και τους χάρτες που είχε εκδώσει ο Ρήγας⁸⁰.

Ενδιαφέρουσα είναι η γνωριμία του Ρήγα με τον καθηγητή της Ιατρικής Σχολής της Βιέννης και διευθυντή του Νοσοκομείου της, Peter Frank (1745-1821), ο οποίος ήταν αιτία να σωθεί από τα δίκτυα της Αυστριακής Αστυνομίας ο σύντροφος του Ρήγα και φοιτητής της Ιατρικής Γεώργιος Σακελλάριος⁸¹, μετά την προδοσία του Ρήγα και τις εν συνεχεία συλλήψεις. Ιδιαίτερα, ο Χριστόφορος Περραιβός περιγράφει την προσωπική του περίπτωση με το πρόβλημα των ματιών του, για το οποίο ο Ρήγας τον πήγε στον καθηγητή Frank για να τον εξετάσει και να τον θεραπεύσει⁸². Προσθέτουμε ακόμη, όπως τεκμαίρεται από τα έγγραφα της ανάκρισης, ότι ο καθηγητής Frank ήταν ενημερωμένος από τον Ρήγα για το επαναστατικό σχέδιό του. Συγκεκριμένα, ο Αντώνιος Κορωνιός είχε ανακοινώσει σε πολλούς την *Επαναστατική Προκήρυξη* του Ρήγα και «...ιδίως δ' εις τον κον Φραγκ, όστις επέδειξεν επ' αυτή μεγάλην ευχαρίστησιν»⁸³.

Ο Ρήγας κατά τη προσωρινή διαμονή του στη Βιέννη, από τον Αύγουστο του 1796 έως την αναχώρησή του τον Δεκέμβριο του επομένου χρόνου 1797 για την κάθοδό του στην Ελλάδα, κινείται δραστήρια με την έκδοση των έργων του, παίρνοντας τη σχετική άδεια εκτυπώσεως από την Αυστριακή Αστυνομία, με τις επαφές του με τους Έλληνες της Βιέννης, και τις σημαντικές ξένες προσωπικότητες. Ιδιαίτερα, στις συναντήσεις του με τους συντρόφους του τραγουδάει τον *Θούριό* του, εμπνυχώντας τους συμπατριώτες του με τα κηρύγματα του, «Ως πότε, παλληκάρια, να ζούμεν στα στενά...», και οι οποίοι το τραγουδούσαν στις συναντήσεις τους, όπως χαρακτηριστικά

80. Γ. Λαΐου, «Οι χάρτες του Ρήγα»..., ό.π., σελ. 293-296, και στο ανάτυπο 69-72. Λεάνδρου Βρανούση, *Εφημερίς 1797, Προλογόμενα...*, ό.π., σελ. 630.

81. Λεάνδρου Βρανούση, *Εφημερίς, Προλογόμενα...*, ό.π., σελ. 313 και 651-654.

82. Χριστόφορου Περραιβού, *Σύντομος βιογραφία του αιοδύμου Ρήγα Φεραίου του Θετταλού*, Αθήνα 1860, φωτομηχανική επανέκδοση Βιβλιοπωλείου Νότη Καραβία, Αθήνα 1973, σελ. 38-39. Για τον ιατρό, καθηγητή και διευθυντή του περίφημου Νοσοκομείου της Βιέννης Peter Frank (1745-1821) βλ. Λεάνδρου Βρανούση, *Εφημερίς, έτος Έβδομον, 1797, Προλογόμενα...*, σελ. 654. Επίσης, *Grand Dictionnaire Universel au XIXe siècle*, Παρίσι, τόμ. 8, σελ. 782.

83. Αιμ. Λεγριάν-Σπ. Λάμπρου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π., σελ. 19.

γράφουν και τα σχετικά έγγραφα της ανάκρισης⁸⁴. Εξ αυτών των εγγράφων δεν διαπιστώνεται να είχε ο Ρήγας ιδρύσει κάποια μυστική εταιρεία. Αλλά κατόρθωσε να κρύβει τους πραγματικούς του σκοπούς από την Αυστριακή Αστυνομία. Κατόρθωσε και έπαιρνε συνεχώς άδεια εκτυπώσεως των χαρτών του, της εικόνας του Μεγάλου Αλεξάνδρου, του *Νέου Αναχάρσιδος*, του *Ηθικού Τρίποδος*. Με τα νομίσματα και τις επιπεδογραφίες, που καταχώρισε στη *Χάρτα της Ελλάδος*, έδωσε την εντύπωση στο λογοκρίτη πως είναι ένας ιστορικός χάρτης, όπως και στους χάρτες της Βλαχίας και Μολδαβίας, με τις προσωπογραφίες των Ηγεμόνων που έθεσε, θεωρήθηκε πως αυτοί του ζήτησαν να τους εκδώσει. Όμως, ο Ρήγας με τέχνη απέκρυψε τους σκοπούς του. Καταχώρησε τους συμβολισμούς του, το «ρόπαλο του Ηρακλέους» στην *Επιπεδογραφία της Κωνσταντινουπόλεως* και στους χάρτες της Βλαχίας και Μολδαβίας, με τους θυρεούς, τα σύμβολα των Ηγεμονιών να είναι πλαγιασμένα και μισοσκεπασμένο εκείνο της Μολδαβίας. Ωστόσο, καθόλη τη δραστήρια διαμονή του στη Βιέννη, με τις πολλές επαφές και εκδόσεις, η Αυστριακή Αστυνομία δεν είχε αντιληφθεί το παραμικρό από τη συνωμοτική δράση του Ρήγα. Κατόρθωσε να πάρει ακόμη και διαβατήριο από την Αυστριακή Αστυνομία για την αναχώρησή του από την Βιέννη και τη μετάβασή του στην Τεργέστη και από εκεί στην τουρκοκρατούμενη Ελλάδα. Αναδεικνύεται τέλειος συνωμότης⁸⁵.

Προδοσία και σύλληψη στην Τεργέστη

Ο Ρήγας έστειλε τα κιβώτια με το επαναστατικό υλικό στην Τεργέστη στο όνομα του συντρόφου του Αντωνίου Νιώτη, ο οποίος δυστυχώς απουσίαζε στη Δαλματία. Ο συνέταιρός του, ο εκ Κοζάνης καταγόμενος Δημήτριος Οικονόμου, άνοιξε τα κιβώτια και βλέποντας το έντυπο *Νέα Πολιτική Διοίκησης* με την *Επανάστατική Προκήρυξη*, *Τα Δίκαια του Ανθρώπου*, τον *Θούριο*, τους χάρτες αμέσως κατευθύνθηκε στην Αυστριακή Αστυνομία και τα κατέδωσε. Και τότε μόνο αυτή έμαθε το επαναστατικό σχέδιο του Ρήγα, γι' αυτό και κατατρόμαξε, διότι ουσιαστικά είχε αχρηστευθεί η τόσο καλή οργάνωσή

84. Αιμ. Λεργάν-Σπ. Λάμπρου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π., σελ. 59, 77, 93, 97, 103.

85. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Η συνωμοτική δράση του Ρήγα Βελεστινλή», *Ιστορικά Θέματα*, τεύχ. 41, Ιούνιος 2005, σελ. 65-73, και ανεξάρτητα, Αθήνα 2009.

της. Μέχρι εκείνη τη στιγμή η Αυστριακή Αστυνομία δεν είχε αντιληφθεί το παραμικρό από τη δράση του Ρήγα στη Βιέννη. Και φθάνοντας ο Ρήγας στην Τεργέστη τον περίμενε. Άρχισαν οι ανακρίσεις και συλλήψεις των Συντρόφων του Ρήγα. Σημαντικά είναι τα σχετικά έγγραφα, τα οποία ήρθαν στο φως από τα Αρχεία⁸⁶ και τα οποία αποκαλύπτουν όλα τα στοιχεία για τη δράση του Ρήγα και το ετοιμαζόμενο στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του. Ακόμη, τα έγγραφα προσφέρουν ειδήσεις και για προσωπικά στοιχεία του Ρήγα. Βλέπουμε τον ανθρώπινο Ρήγα. Τί πράγματα είχε μαζί του. Η αστυνομία της Τεργέστης κατέγραψε όλα τα αντικείμενα, όσα είχε μαζί του κατά τη σύλληψη. Σε αυτά έχουν καταγράψει, εκτός από τα βιβλία και τους χάρτες, και καθημερινά πράγματα για τις ανάγκες του ταξιδιού του, μαχαίρι, πιρούνι, ψαλίδι, ξυράφια, κομπολόγια, μελαδοχείο με πέννες, θερμόμετρο, δοχείο με αλάτι και πιπέρι, πιστόλι, μαξιλάρι, υποδήματα, φλογέρα και δύο ακόμη πνευστά όργανα, ελαιογραφία με την προσωπογραφία του και μία μικρή ακόμη εικόνα του ιδίου⁸⁷.

Φρουρούμενος ο Ρήγας από δύο φρουρούς στο δωμάτιο του ξενοδοχείου της Τεργέστης κατόρθωσε, την προηγούμενη μέρα της μεταφοράς του στη Βιέννη, με ένα μικρό μαχαίρι, το οποίο είχε φυλάξει, να χτυπήσει αρκετές φορές το στήθος του, όπου είναι η καρδιά, αλλά δεν έφτασε λόγω του μικρού μεγέθους μέχρι αυτήν. Κατ' αυτόν τον τρόπο έμεινε κάπου δύο μήνες με τη φροντίδα των γιατρών και του νοσοκόμου. Δεν επιτράπη σε κανέναν άλλο η είσοδος στο δωμάτιο, εκτός μόνο από τον ορθόδοξο ιερέα-πνευματικό. Και μάλιστα σε αυτόν ο Ρήγας, παρά την αυστηρή επιτήρηση, κατόρθωσε και του έδωσε το σημείωμα για τον Γάλλο Πρόξενο της Τεργέστης, Μπρεσσαί, «...ίσως

86. Αιμ. Λεργάν-Σπ. Λάμπρου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π. Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π. Ντούσαν Πάντελιτς, *Η εκτέλεση του Ρήγα...*, ό.π., σελ. 105-113. Πολ. Ενεπεκίδη, *Συμβολαί εις την ιστορίαν των Συντρόφων του Ρήγα*, Ι. Μαυρογένη, Γ. Πούλιου, Γ. Θεοχάρη. *Ανέκδοτα έγγραφα εκ του υπουργείου Αστυνομίας εν Βιέννη μετά εισαγωγής και σχολίων*, Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία των Θεσσαλών, *Θεσσαλικά Χρονικά*, τόμ. ΣΤ', Αθήνα 1955. Πολ. Ενεπεκίδη, *Ρήγας-Υψηλάντης-Καποδίστριας. Έρευναι εις τα αρχεία της Αυστρίας, Γερμανίας, Ιταλίας, Γαλλίας και Ελλάδος*, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 1965, σελ. 9-96. Όλγας Κατσαορδή, «Ο Ρήγας Φεραίος. Νέα στοιχεία από τα Αρχεία της Τεργέστης», *Μνήμων*, τόμ. 7, 1978-1979, σελ. 150-174.

87. Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή ...*, ό.π., αρ. εγγράφου 52, σελ. 145-147. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Η πρώτη προσωπογραφία του Ρήγα Βελεστινλή», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 70, 2016, σελ. 253-260.

ο έλλην εφημέριος, του οποίου την πνευματικήν παραμυθίαν δεν ηδύναντο να του αρνηθούν, εχρησιμοποίηθη διά να μεταφέρει το μνημονευθέν σημείωμα»⁸⁸.

Μέχρι την αποθεραπεία των τραυμάτων του, ο Ρήγας παρέμεινε σιδηροδέσιμος με «πόδια και χέρια εις τα σίδερα», όπως γράφουν τα έγγραφα. Στη συνέχεια, μεταφέρθηκε στη Βιέννη. Εκεί συνεχίστηκαν οι ανακρίσεις του ιδίου και των Συντρόφων του, όπως επίσης και οι διπλωματικές συνεννοήσεις της Αυστρίας μετά της Οθωμανικής Πύλης. Τελικά, σύμφωνα με τη σύσταση του υπουργού της Αστυνομίας, Πέργκεν προς τον αυτοκράτορα της Αυστρίας Φραγκίσκο, οι συλληφθέντες δεν θα έπρεπε να δικαστούν στα ποινικά δικαστήρια, διότι θα αθωνόνταν, εφόσον δεν έπραξαν κάτι εναντίον τους κράτους της Αυστρίας⁸⁹. Γι' αυτό συνέστησε οι Οθωμανοί υπήκοοι, ο Ρήγας και οι επτά Σύντροφοί του, να παραδοθούν στο Σουλτάνο με σχετικά ανταλλάγματα. Χαρακτηριστικά σε έγγραφό του τόνιζε ο Αυστριακός Πρόεδρος στην Κωνσταντινούπολη ότι ζήτησε από τον Τούρκο υπουργό των Εξωτερικών «...είχον απαιτήσει και εγώ ως αντάλλαγμα το να εξασφαλισθή εις ημάς η αμοιβαιότης, στηριζόμενος εις την ανάγκην της βοήθειας αλληλίων προς καταστροφήν των κινδυνωδεσμάτων σπερμάτων της δημοκρατίας»⁹⁰.

Μεταγωγή στο Βελιγράδι – στραγγαλισμός

Με αξιωματικούς και εικοσιτέσσερις στρατιώτες, οι οποίοι δεν θα ήταν του Ορθοδόξου Ανατολικού θρησκευματος⁹¹, σύμφωνα με τις διαταγές, οι συλληφθέντες μετά τη προδοσία Οθωμανοί υπήκοοι, ο Ρήγας και οι επτά Σύντροφοί του, οδηγήθηκαν τον Απρίλιο του 1798 μέσω του Σεμλίνου και διά του ποταμού Δουνάβεως με πλοίο στο Βελιγράδι, όπου παραδόθηκαν στον εκεί καϊμακάμη, στις 10 Μαΐου 1798. Φυλακίστηκαν στον Πύργο Νεμπούζα περίπου ένα μήνα και στραγγαλίστηκαν στις 24 Ιουνίου 1798, τρεις ημέρες μετά την άφιξη του φερμανίου από την Κωνσταντινούπολη, συνεπείς στον ορισμό του *Θουρίου* (στίχ. 57), «*Κάλλιο για την Πατρίδα κανένας να χαθή*». Παράλληλα διαδόθηκε «*ότι είχαν αποδράσει άπαντες εκ της φυλακής*»⁹².

88. Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π., αρ. εγγρ. 51, σελ. 141.

89. Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π., σελ. 189 και 191.

90. Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π., σελ. 153.

91. Αιμ. Λεγράν-Σπ. Λάμπρου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π., σελ. 135.

92. Αιμ. Λεγράν-Σπ. Λάμπρου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π., αρ. εγγρ. 32, σελ. 165-167.

*Οί θυσιασθέντες για την ελευθερία της Ελλάδος:
Ίούνιος 1798.*

Ρήγας Βελεστινλής, ἐτῶν 41,
Εὐστράτιος Ἀργέντης, ἔμπορος ἀπὸ τῆ Χίου, ἐτῶν 31,
Ἀντώνιος Κορωνιός, ἔμπορος ἀπὸ τῆ Χίου, ἐτῶν 27,
Ἰωάννης Καρατζᾶς, λόγιος ἀπὸ τῆ Λευκωσίας τῆς Κύπρου, ἐτῶν 31,
Δημήτριος Νικολίδης, ἱατρός, ἀπὸ τῆ Ζίτσα Ἰωαννίνων, ἐτῶν 32,
Θεοχάρης Γεωργίου Τουρουντζιάς, ἔμπορος, ἀπὸ τῆ Σιάτιστα, ἐτῶν 22,
Ἰωάννης Ἐμμανουήλ, φοιτητὴς τῆς Ἱατρικῆς, ἀπὸ τὴν Καστοριά, ἐτῶν 24,
Παναγιώτης Ἐμμανουήλ, ἀδελφὸς τοῦ Ἰωάννη, ὑπάλληλος τοῦ Ἀργέντη,
ἐτῶν 22.

Μια πρώτη διαμαρτυρία για την επικείμενη θανάτωση του Ρήγα και των Συντρόφων του ήταν εκείνη του Αδαμαντίου Κοραή, ο οποίος στο βιβλίο του *Αδελφική Διδασκαλία*⁹³, που εκδόθηκε εκείνες τις ημέρες του Ιουνίου του 1798 έγραφε, «...οκτώ Γραικοί οι οποίοι εξήτουν ησύχως τα αρμόδια μέσα του να φωτίσωσι και από τον ξυγόν της δουλείας να ελεθερώσωσι τους ιδίους ομογενείς. Παρίστανται ίσως ταύτην την ώραν δέσμιοι έμπροσθεν του τυράννου οι γενναίοι ούτοι της ελευθερίας μάρτυρες. Ίσως ταύτην την ώραν καταβαίνει εις τας ιεράς κεφαλάς των η μάχαιρα του δημίον, εκχέεται το γενναίον ελληνικόν αίμα από τας φλέβας των, και ίσταται η μακαρία ψυχή των, διά να υπάγη να συγκατοικήση με όλων των υπέρ Ελευθερίας αποθανόντων τας αιοδίμους ψυχάς. Αλλά του αθώου αίματος η έκχυσις αυτή αντί του να καταπλήξη τους Γραικούς θέλει μάλλον τους παροξύνει εις εκδίκησιν...».

Οι στραγγαλισθέντες στις 24 Ιουνίου του 1798, για την ελευθερία της πατρίδος στον πύργο Νεμπούζα του Βελιγραδίου:

- Ρήγας Βελεστινλής, ετών 41
- Ευστράτιος Αργέντης, έμπορος, από τη Χίο, ετών 31
- Αντώνιος Κορωνιός, έμπορος και λόγιος, από τη Χίο, ετών 27
- Δημήτριος Νικολίδης, γιατρός, από τη Ζίτσα Ιωαννίνων, ετών 32
- Ιωάννης Καρατζάς, λόγιος, από τη Λευκωσία της Κύπρου, ετών 31
- Θεοχάρης Τουρουντζίας, έμπορος, από τη Σιάτιστα, ετών 22
- Ιωάννης Εμμανουήλ, φοιτητής ιατρικής, από την Καστοριά, ετών 24
- Παναγιώτης Εμμανουήλ, υπάλληλος του Αργέντη, ετών 22

Αρνητικές κρίσεις για τον Ρήγα εξ αιτίας της συλλήψεώς του στην Τεργέστη

Η σύλληψη του Ρήγα, κατά την άφιξή του στην Τεργέστη μετά την προδοσία από τον τυχάρπαστο έμπορο Δημήτριο Οικονόμου, έγινε αιτία να διατυπωθούν αρνητικές κρίσεις εναντίον του. Συγκεκριμένα, ο Ιωάννης Φιλήμων υποστήριξε ότι ο Ρήγας ήταν «μεγαλόφρων και επιχειρηματίας, αλλ' όχι τόσο σκεπτικός και κρυψίνους, κάτοχος γνώσεων πολλών και ζωηρός εις το πνεύμα, αλλά επιπόλαιος εξεταστής των πραγμάτων και μάλλον της κατα-

93. [Αδαμ. Κοραή], *Αδελφική Διδασκαλία*, [Παρίσι] 1798. σελ. IV-V. Φωτοανατύπωση του Κέντρου Νεοελληνικών Ερευνών/Ε.Ι.Ε. από αντίτυπο της Γενναδείου Βιβλιοθήκης με την ευκαιρία των 150 χρόνων από το θάνατο του Αδ. Κοραή (1983).

στάσεως του Έθνους του»⁹⁴. Παρόμοια και ο Κων. Άμαντος ισχυρίστηκε ότι ο Ρήγας δεν ήταν συνωμότης, «*Η καταγγελία και η σύλληψη τόσοσων Ελλήνων δεικνύει ότι δεν ήσαν πολύ προσεκτικοί συνωμότες, αφού εμαζεύοντο τόσο συχνά εις του Αργέντη και ετραγουδούσαν*». Και στη συνέχεια ανέφερε ότι «*αν προσέξουμε πως τόσο εύκολα επροδόθηκε και πιάσθηκε ο Ρήγας χωρίς προσπάθεια να φύγη, πως εύκολα πιάσθηκαν τόσοι φίλοι του, δεν μπορούμε να ειπούμε ότι ήτο καλός οργανωτής μυστικής εταιρείας*»⁹⁵.

Επισημαίνουμε ότι ο Φιλήμων και ο Άμαντος θα διετύπωσαν τις επικρίσεις τους αυτές μόνο από το γεγονός της σύλληψης. Όμως, πριν από την διατύπωση των κατηγοριών τους θα έπρεπε να είχε μελετηθεί η όλη δράση του Ρήγα στη Βιέννη, από τον Αύγουστο του 1796 έως τον Δεκέμβριο του 1797, καθώς επίσης το εκδοτικό έργο του κατά την ανωτέρω περίοδο και η προετοιμασία του στρατηγικού σχεδίου της επανάστασής του⁹⁶. Ειδικότερα θα έπρεπε να είχαν προσεχθεί τα παρακάτω:

α) Ο Ρήγας Βελεστινλής κατόρθωσε να εκδώσει το μεγαλύτερο μέρος των έργων του, τη μεγαλειώδη *Χάρτα* του, σε διάστημα τουλάχιστον έξι μηνών, τον τόμο *Νέος Ανάχαρσις*, τον *Ηθικό Τρίποδα*, τους χάρτες της Βλαχίας και Μολδαβίας και την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Και όλα αυτά τα πραγματοποιήσε παίρνοντας άδεια εκτυπώσεως, όπως άλλωστε γινότανε για κάθε έντυπο, από τον λογοκρίτη της Αυστριακής Αστυνομίας, ο οποίος δεν είχε καθόλου υποψιασθεί την επαναστατική του δράση. Για την ενίσχυση της ιστορικής συνείδησης των Ελλήνων, καταχώρισε στη *Χάρτα* του πολλά ιστορικά στοιχεία, τις επιπεδογραφίες και τα νομίσματα, σημειώνοντας στον τίτλο

94. Ιω. Φιλήμονος, *Δοκίμιον ιστορικόν περί της Φιλικής Εταιρείας*, εν Ναυπλία 1934, σελ. 9. Επίσης και σε άλλο έργο του ο Φιλήμων, *Δοκίμιον περί της Ελληνικής Επαναστάσεως*, Αθήναι 1859, τόμ. Α', σελ. 1, είχε διατυπώσει και μια άλλη ανακρίβεια, πως ο Ρήγας «... διά του αυτοκράτορος Ναπολέοντος Α', εξωτερικώς ήλπισεν την ελευθέρωσιν της Ελλάδος από της τουρκικής τυραννίας». Ωστόσο, σε κανένα έργο του ο Ρήγας δεν κάνει έκκληση στις μεγάλες δυνάμεις της εποχής του, για βοήθεια, ούτε στον *Θούριο*, ούτε στον *Ύμνο Πατριωτικό*, ούτε στην *Επαναστατική Προκήρυξη* και στα άλλα κείμενά του. Απεναντίας προσπαθεί να εμψυχώσει τους σκλαβωμένους, να τους διδάξει την πολεμική τέχνη, μεταφράζοντας το *Στρατιωτικόν Εγκόλπιον*.

95. Κων. Αμάντου, «Ρήγας Φεραίος», *Νέα Εστία*, 1948, σελ. 399 και 670.

96. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Η “άδικη κρίση” του Ιω. Φιλήμονα για τον επαναστάτη Ρήγα Βελεστινλή», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 38, 2000, σελ. 257-273. Και σε ανάτυπο, Αθήνα 2000. Του ίδιου, *Η συνωμοτική δράση του Ρήγα Βελεστινλή*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2009.

ότι η *Χάρτα* του τυπώθηκε για το ταξίδι του *Αναχάρσιδος*. Η προσεκτική όμως μελέτη της *Χάρτας* δείχνει ότι η έκδοσή της δεν έχει καμιά σχέση με το ταξίδι του *Νέου Αναχάρσιδος*⁹⁷. Πραγματικός του σκοπός ήταν να τυπώσει έναν πολιτικό χάρτη του κράτους του, το οποίο ήθελε να δημιουργήσει μετά την επανάστασή του. Και επειδή δεν ήταν δυνατόν να γίνει αυτό ελεύθερα, συγκάλυψε τους πραγματικούς του σκοπούς, με τα αρχαιολογικά, ιστορικά στοιχεία που προσέθεσε, κατορθώνοντας έτσι να παραπλανήσει τον λογοκρίτη της Αυστριακής Αστυνομίας και να παίρνει άδεια εκτυπώσεώς της. Για έξι μήνες τύπωνε τη *Χάρτα* του, στην οποία έθεσε, μάλιστα, τον τίτλο *Χάρτα της Ελλάδος*, στην οποία όμως, εκτός από την περιοχή της αρχαίας Ελλάδος, περιέχονταν και οι περιοχές, οι ευρισκόμενες στην Οθωμανική εξουσία, Βουλγαρία, Βλαχία, Σερβία, Μολδαβία και Βεσσαραβία. Άλλωστε, καταχώρισε και ιδιαίτερη σημειολογία, στοιχείο το οποίο πρόσφατα έχει επισημανθεί⁹⁸, για τα σύνορα του κράτους του, που ήθελε να δημιουργήσει. Έτσι, ο Ρήγας τύπωσε ανενόχλητα και νόμιμα τη *Χάρτα* του, τους υπόλοιπους χάρτες και τα άλλα δύο βιβλία του, χωρίς κανένα πρόβλημα, καλύπτοντας τους πραγματικούς του σκοπούς, τους οποίους δεν αντιλήφθηκε η τόσο καλά οργανωμένη και δικτυωμένη Αυστριακή Αστυνομία της εποχής του.

β) Ο Ρήγας εξέδωσε παράνομα τα επαναστατικά του έργα, χωρίς να γίνει αντιληπτός από την Αυστριακή Αστυνομία. Κλεισμένος δύο μερόνυχτα στο τυπογραφείο των Σιατιστινών αδελφών Πούλιου, εξέδιδε παράνομα την *Επαναστατική Προκήρυξη*, *Τα Δίκαια του Ανθρώπου*, το *Σύνταγμα* και τον *Θούριο* καθώς επίσης και το βιβλίο *Στρατιωτικόν Εγκόλπιον*, στο οποίο περιέχονταν το επαναστατικό τραγούδι *Ύμνος Πατριωτικός*. Στα έγγραφα αναγράφεται ότι «...ο *Huggele* ωμολόγησεν ότι εις το τυπογραφείον του αφεντικού του, του Πουλίου, ετυπώθη μία προκήρυξις εις σχήμα φύλλου με ξυλογραφίαν σφηνός επικεφαλής, ότι εχρειάσθη διά την εργασίαν αυτήν δύο νύκτας πιεζόμενος μεγάλως να σπεύδῃ υπό του πάντοτε σχεδόν παρόντος *Ρήγα Βελεστινλή* και ότι έπειτα τα μέχρι 3000 ετοιμασθέντα αντίτυπα εστάλησαν εις τον *Ρήγαν* εις την κατοικίαν του»⁹⁹. Γνώριζε πλέον ο Ρήγας πως με κανέναν τρόπο δεν θα ήταν δυνατόν να παραπλανήσει τον λογοκρίτη της

97. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Η “Χάρτα της Ελλάδος” του Ρήγα. Τα πρότυπά της και νέα στοιχεία», στο *Η Χάρτα του Ρήγα Βελεστινλή*, έκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1998, σελ. 51. Και ανεξάρτητα.

98. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Η “Χάρτα της Ελλάδος” του Ρήγα...», *ό.π.*, σελ. 50.

99. Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή...*, *ό.π.*, σελ. 21.

Αστυνομίας. Τώρα το επαναστατικό του έντυπο ανέγραφε ξεκάθαρα την *Επαναστατική Προκήρυξη* και πως ξεκίναγε έτσι τον ένοπλο αγώνα κατά της Οθωμανικής τυραννίας. Γι' αυτό και τα τύπωνε παράνομα.

γ) Ο Ρήγας κατόρθωσε και πήρε διαβατήριο από την Αυστριακή Αστυνομία για τη μετάβασή του στην Ελλάδα, στοιχείο το οποίο δείχνει τη μεγάλη συνωμοτική του δράση. Έχοντας τυπώσει τα επαναστατικά του έργα και προετοιμασθεί κατάλληλα, χωρίς να δώσει καμιά λαβή ώστε να κινήσει τις υποψίες, αν και ήταν υπό παρακολούθηση, κατόρθωσε να πάρει διαβατήριο, να φορτώσει τα πράγματά του και να ξεκινήσει για το μεγάλο του σκοπό, έχοντας πάρει τις σημαντικές επαναστατικές του αποφάσεις. Χαρακτηριστικά είναι αυτά που αναφέρει ο Αυστριακός Διοικητής Τεργέστης στον υπουργό Αστυνομίας της Βιέννης, «*Μου κατηγγέλθη μυστικά ότι κάποιος Ρήγας Βελεστινλής, ο οποίος χθες έφθασε με διαβατήριο της αρμοδίας αυτοκρατορικής αρχής έφερε μαζί του ύποπτα βιβλία, αποβλέποντα εις την παρασκευήν επαναστάσεως εις την Ανατολήν*»¹⁰⁰. Ο Ρήγας έφυγε από τη Βιέννη, διέσχισε την Αυστρία και κατευθύνθηκε στα σύνορά της, χωρίς μέχρι εκείνη τη στιγμή η Αυστριακή Αστυνομία να είχε υποψιασθεί κάτι από τη δράση του. Στοιχείο που δείχνει την μεγάλη επαναστατική συνωμοτική ικανότητά του.

δ) Μετά την προδοσία και τη σύλληψη του Ρήγα, τότε έμαθε η Αυστριακή Αστυνομία το επαναστατικό σχέδιό του. Ο μικρόψυχος, χωρίς πατριωτική συνείδηση, Έλληνας έμπορος Δημήτριος Οικονόμου άνοιξε τα κιβώτια, που απευθυνόταν, όχι στον ίδιο, αλλά στον συνέταιρό του, και τα κατέδωσε στην Αστυνομία. Έτσι, μόλις ο Ρήγας καταφθάνει στο ξενοδοχείο να καταλύσει, συλλαμβάνεται, ανακρίνεται και ξεσκεπάζεται η επαναστατική κίνησή του. Τότε έμαθε η καλά οργανωμένη Αυστριακή Αστυνομία την επαναστατική κίνηση του Ρήγα και περισσότερο κατατρόμαξε γιατί δεν είχε υποψιασθεί τη συνωμοσία, η οποία μέσα στην επικράτειά της εξυφαινότανε, δίδοντας την εντύπωση πως είχε εκμηδενισθεί η αποτελεσματική μηχανή της αστυνομικής της. Μάλιστα, ο ίδιος ο αυτοκράτορας Φραγκίσκος παρακολούθησε πλέον από κοντά την πορεία των ανακρίσεων¹⁰¹. Ο Ρήγας κατόρθωσε, επί

100. Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π., αρ. έγγρ. 1, σελ. 3.

101. Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π., όπου πολλά έγγραφα απευθύνονται στον αυτοκράτορα Φραγκίσκο, ο οποίος μάλιστα σε πολλά σημειώνει ιδιοχειρώς όπως στο υπ' αρ. 7 έγγραφο: «Λαμβάνω γνώσιν όλων των γεγονότων τούτων. Πρέπει μετά ζήλου να εξακολουθήση η ανάκρισις των κρατηθέντων και η ενδεχομένη λήψις άλλων αναγκαίων μέτρων, να γίνεται δε και εις Εμέ έκθεσις από καιρού εις καιρόν

Ο Πύργος Νεμπούζα στο Βελιγράδι, όπου μετά έξι μηνών βασιανιστηρίων, ο Ρήγας Βελεστινλής με τους επτά Συντρόφους του τελικά στις 24 Ιουνίου 1798 στραγγαλίστηκαν, πιστοί στην προσταγή του *Θουρίου* του (στίχ. 57) «Κάλιο για την πατρίδα κανένας να χαθή».

τόσους μήνες, να παραπλανήσει την Αυστριακή Αστυνομία δείχνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο και σ' αυτό το σημείο την ιδιοφυΐα του, την επαναστατική του δεινότητα και την συνωμοτική ικανότητά του¹⁰².

Όλες όμως αυτές οι ενέργειες του Ρήγα αποδεικνύουν την προνοητικότητα του, πόσο πραγματιστής ήταν, πόσο αληθινός εξεταστής των πραγμάτων με ικανότητα να καλύπτει, ως γνήσιος επαναστάτης, τους επαναστατικούς του σκοπούς. Διαπιστώνεται πλέον ότι ο Ρήγας κατά την προετοιμασία του στρατηγικού σχεδίου της επαναστάσεώς του ήταν αρκετά «σκεπτικός και κρυψίνους» καθώς επίσης προσεκτικός και συνετός «εξεταστής των πραγμάτων» και όχι «επιπόλαιος», όπως ο Φιλήμων τον παρουσίαζε, αλλά σφύρων, μεθοδικός, συστηματικός. Εργάστηκε με περίσκεψη καθ' όλη την προετοιμασία της επανάστασής του, η οποία ανακόπηκε μετά την προδοσία.

περί των πορισμάτων». Και τα ακόλουθα έγγραφα υπ' αρ. 3, 5, 8, 10, 11, 18, 23, 24, 26, 28, 29, 37, 39, 48, 62 απευθύνονται στον αυτοκράτορα.

102. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Η συνωμοτική δράση του Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π.

ΤΟ ΣΥΓΓΡΑΦΙΚΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΡΗΓΑ

Κατά την τελευταία δεκαετία του δεκάτου ογδόου αιώνα κάνει την εμφάνισή του στα ελληνικά γράμματα ο Ρήγας Βελεστινλής, ο οποίος σε οκτώ χρόνια έδωσε μια σημαντική και πολυάριθμη συγγραφική δημιουργία, που σπάνια απαντάται. Συνολικά δώδεκα έργα του είναι τα διασωθέντα και δύο τα απωλεσθέντα. Τα έργα του τα εξέδωσε σε δύο χρονικές περιόδους. Κατά την πρώτη, το 1790, κατά την εποχή της ολιγόμηνης παραμονής του στη Βιέννη, ως γραμματέας και διερμηνέας του Χριστόφορου Κιρλιάνου, εξέδωσε τα δύο πρώτα βιβλία του. Κατά τη δεύτερη διαμονή του στη Βιέννη από τον Αύγουστο του 1796 μέχρι τον Δεκέμβριο του 1797, πριν από την αναχώρησή του για την σκλαβωμένη Ελλάδα, εξέδωσε τα υπόλοιπα έργα του. Μια πλούσια δημιουργία, η οποία ανέδειξε τον Ρήγα στο πάνθεο του Ελληνισμού και των Βαλκανίων γενικότερα. Τα περισσότερα έργα εντάσσονταν στο στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του. Αυτά τα έργα ανέδειξαν τον Ρήγα ως την εμβληματική φυσιογνωμία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας και όχι η θυσία του. Και τούτο διότι πάρα πολλοί Έλληνες θυσιάστηκαν για την ελευθερία, αλλά δεν αναδείχτηκαν μεγάλες φυσιογνωμίες, όπως ο Ρήγας. Στη συνέχεια αναγράφονται τα διασωθέντα έργα του Ρήγα, τα απωλεσθέντα και εκείνα που του αποδόθηκαν¹⁰³.

Τα Διασωθέντα Έργα

1. *Σχολείον των ντελικάτων εραστών, ήτοι Βιβλίον ηθικόν, περιέχον τα περίεργα συμβεβηκότα των ωραιότερων γυναικών του Παρισίου, ακμαζουσών κατά τον παρόντα αιώνα. Εκ της Γαλλικής διαλέκτου νυν πρώτον μεταφρασθέν παρά του Ρήγα Βελεστινλή Θετταλού. Εν Βιέννη της Αουστρίας. Εκ της Τυπογραφίας Ιωσήπου του Βαουμειστόερου, 1790. Σελίδες [α΄-η΄] + 1-365.*

2. *Φυσικής απάνθισμα, διά τους αγχίνους και φιλομαθείς Έλληνας εκ της Γερμανικής και Γαλλικής διαλέκτου ερρατισθέν, παρά του Ρήγα Βελεστινλή*

103. Ενδεικτικά για όλα τα έργα του Ρήγα βλ. Λεάνδρου Βρανούση, *Ρήγας Βελεστινλής-Φεραίος, Άπαντα Νεοελλήνων Κλασικών*, Αθήνα 1968. Λουκά Αξελού, *Ρήγας Βελεστινλής. Σταθμοί και όρια στη διαμόρφωση της εθνικής και κοινωνικής συνείδησης στην Ελλάδα*, εκδόσεις «Στοχαστής», Αθήνα, Τρίτη έκδοση, 2012, σελ. 171-442. Ρήγα Βελεστινλή, *Άπαντα τα έργα του*, ψηφιακός δίσκος (CD-ROM) επιμέλεια-εισαγωγή-ευρετήρια Δημ. Καραμπερόπουλου, έκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2007.

Θετταλού. Ούτινος αναλώμασιν εξεδόθη, προς ωφέλειαν των ομογενών. Εν Βιέννη. Εκ της Τυπογραφίας του ευγενούς Τράπνερ. 1790. Σελίδες α'-ι' + 1-180.

3. *Επιπεδογραφία*¹⁰⁴ της Κωνσταντινουπόλεως του κόλπου του καταστένου της τής από το Σταυροδρόμι θέας της των περι αυτήν και του Σαραγίου με τας παλαιάς και νέας ονομασίας παρά του Ρήγα Βελεστινλή Θετταλού 1796.

Χάρτης διαστάσεων 50 εκ. Χ 70 εκ. εχαράχθη παρά του Φρανσουά Μήλλερ στη Βιέννη. Αποτελεί το πρώτο φύλλο της δωδεκάφυλλης *Χάρτας*¹⁰⁵.

4. *Χάρτα της Ελλάδος, εν ή περιέχονται αι Νήσοι αυτής και μέρος των εις την Ευρώπην και Μικράν Ασίαν πολυαριθμων αποικιών αυτής περιοριζομένων, απ' ανατολών διά των Μύρων της Λυκίας μέχρι του Αργαθονίου όρους της Βιθυνίας. Απ' άρκτου, διά του Ακ Κερμανίου, των Καρπαθίων ορών, και Δουνάβεως και Σάββα των ποταμών. Από δυσμών, διά του Ούννα και του Ιωνίου πελάγους. Από δε μεσημβρίας, διά του Λιβυκού. Τα πλείω, με τας παλαιάς και νέας ονομασίας. Προς δε 9 επιπεδογραφίαι τινών περιφήμων πόλεων και τόπων αυτής συντείνουσai εις την κατάληψιν του Νέου Αναχάρσιδος. Μία χρονολογία των βασιλέων και μεγάλων ανθρώπων αυτής. 161 τύποι ελληνικών νομισμάτων ερانيσθέντων εκ του αυτοκρατορικού ταμείου της Αουστρίας προς αμυνδράν ιδέαν της αρχαιολογίας. Εν σώμα εις 12 τμήματα. Νυν πρώτον εκδοθείσα παρά του Ρήγα Βελεστινλή Θετταλού, χάριν των Ελλήνων και Φιλελλήνων. 1797. Εχαράχθη παρά του Φρανσουά Μήλλερ εν Βιέννη.*

Δώδεκα φύλλα 50 εκ. Χ 70 εκ. έκαστον (μαζί με την *Επιπεδογραφία της Κωνσταντινουπόλεως*) που συναποτελούν ένα μεγάλο χάρτη 2 μέτρ. Χ 2 μέτρ. περίπου.

104. Σημειώνουμε ότι ο όρος «επιπεδογραφία» εισάγεται από τον Ρήγα σύμφωνα με τον Στέφανο Κουμανούδη, *Συναγωγή νέων λέξεων*, Αθήνα 1900, επανέκδοση, προλεγόμενα Κ.Θ. Δημαρά, *Νεοελληνικά Μελετήματα*, Αθήνα 1980, σελ. 398.

105. Επανεκδόθηκε για πρώτη φορά στο Βουκουρέστι το 1885 από τον Θωμά Πασχίδη. Βλ. Elena Lazar, «Η Χάρτα του Ρήγα: Πρώτη απόπειρα επανέκδοσής της από τον Θωμά Πασχίδη (1885)», *Υπέρεια*, τόμ. 6, *Πρακτικά ΣΤ' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνου-Ρήγας»*, Αθήνα 2014, σελ. 1269-1276.

5. Νέα Χάρτα της Βλαχίας και μέρος της Τρανσυλβανίας παρά του Ρήγα Βελεστινλή Θετταλού. Εκδοθείσα χάριν των Ελλήνων και Φιλελλήνων. 1797. Εχαράχθη παρά του Φρανσουά Μήλλερ εν Βιέννη.

Χάρτης διαστάσεων 85 εκ. X 62 εκ.

6. Γενική Χάρτα της Μολδοβίας και μέρους των γειτνειαζουσών επαρχιών παρά Ρήγα Βελεστινλή Θετταλού εκδοθείσα χάριν των Ελλήνων και Φιλελλήνων. 1797.

Χάρτης διαστάσεων 82 εκ. X 63 εκ. με χαράκτη τον Φρανσουά Μήλλερ.

7. Εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Βιέννη 1797.

Μονόφυλλο διαστάσεων 43 εκ. X 27 εκ. με εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου στο κέντρο και περιμετρικά τους τέσσερις στρατηγούς του, Αντίγονο, Κάσσανδρο, Πτολεμαίο και Σέλευκο, καθώς και τέσσερις παραστάσεις: «1) την θριαμβευτικήν είσοδόν του εις την Βαβυλώνα, 2) την φυγήν των Περσών εις τον Γρανικόν ποταμόν, 3) την ήτταν του Δαρείου και 4) Την φαμίλιάν του νικημένου τούτου βασιλέως εις τους πόδας του Αλεξάνδρου». Επί πλέον και ένα δίγλωσσο κείμενο ελληνικά-γαλλικά.

8. Ο Ηθικός Τρίπους, Βιέννη 1797, σελ. [α'-δ'] + 1-238¹⁰⁶.

Σ' αυτό το βιβλίο περιέχονται δύο έργα του Ρήγα, *Τα Ολύμπια. Δράμα του Αββά Μεταστασίου του Ιταλού μεταφρασθέν εις την ημετέραν διάλεκτον. Εν Βιέννη 1797. Παρά Μαρκ. Πούλιου.* Έμμετρη μετάφραση (σελ. 1-116) και *Η βοσκοπούλα των Άλπεων*, αφήγημα του Γάλλου Marmontel σε έμμετρη μετάφραση, (σελ. 117-188), και ένα τρίτο *Ο πρώτος ναύτης ποιήμα εις δύο άσματα Γεσνέρου γερμανού ποιητού. Μεταφρασθέν εις την ημετέραν παρά Αντωνίου Κορωνιού Χίου.* Μετάφραση σε πεζό (σελ. 189-238).

9. Νέος Ανάχαρις, Τόμος τέταρτος. Μεταφρασθείς, τα μεν 32, 33, και 34 Κεφάλαια παρά του Γεωργίου Βεντότη Ζακυνθίου. Τα δε 35, 36, 37, 38 και 39 παρά του Ρήγα Βελεστινλή Θετταλού. Διορθωθείς και εκδοθείς παρά του αυτού. Εν Βιέννη 1797.

106. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Η τελική σειρά των πρώτων σελίδων του βιβλίου του Ρήγα, *Ο Ηθικός Τρίπους*», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 68, Λάρισα 2015, σελ. 127-128.

Σελίδες. α'-β' + 1-364. Μετάφραση του έργου του αββά Barthélemy, *Voyage du jeune Anacharsis en Grèce*. Ο τέταρτος τόμος τυπώθηκε στο τυπογραφείο του Πίχλερ, ενώ ο πρώτος τόμος μεταφράστηκε από τον Γεώργιο Σακελλάριο και τυπώθηκε στο τυπογραφείο των αδελφών Πούλιου.

10. Νέα Πολιτική Διοίκησης των κατοίκων της Ρούμελης, της Μ. Ασίας, των Μεσογείων Νήσων και της Βλαχομπογδανίας.

Το έντυπο αυτό ο Ρήγας το τύπωσε παράνομα στο τυπογραφείο των αδελφών Πούλιου, διότι δεν ήταν δυνατόν να παραπλανήσει τον λογοκρίτη και να πάρει άδεια εκτυπώσεως, όπως έκανε με τους χάρτες και τα άλλα βιβλία. Εδώ έγραφε για ένοπλο αγώνα εναντίον της τυραννίας, μιλούσε για επανάσταση. Το έντυπο περιείχε την *Επαναστατική Προκήρυξη*, *Τα Δίκαια του Ανθρώπου*, το *Σύνταγμα* και τον *Θούριο*. Η *Νέα Πολιτική Διοίκησης* είναι μετάφραση του Γαλλικού Συντάγματος του 1793 (για τα άρθρα 39 και 62 ο Ρήγας χρησιμοποίησε το Σύνταγμα του 1795), με προσθήκες και τροποποιήσεις του γαλλικού κειμένου. Μετά την σύλληψη του Ρήγα, ύστερα από την προδοσία, τα τυπωθέντα αντίτυπα κατασχέθηκαν. Λίγα είχαν μοιραστεί σε πατριωτικούς κύκλους. Δεν έχει μέχρι σήμερα βρεθεί ένα πρωτότυπο αντίτυπο από την έκδοση του Ρήγα. Είναι από τα ζητούμενα της έρευνας. Έχουν διασωθεί τρία χειρόγραφα της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως*, καθώς και δυο μεταφράσεις, μια γερμανική ημιτελής στα έγγραφα ανάκρισης και μία ρωσική¹⁰⁷.

11. Θούριος, ήτοι ορμητικός Πατριωτικός Ύμνος πρώτος, εις τον ήχον "Μία προσταγή μεγάλη".

Ο παιάνας *Θούριος*, «Ως τότε παλληκάρια», αποτελούμενος από 126 στίχους, τυπώθηκε στο απολεσθέν έντυπο της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως* του 1797, αλλά όμως είχε κυκλοφορηθεί και σε χειρόγραφη μορφή ήδη ένα χρόνο πιο πριν από την έκδοση. Ανατυπώθηκε από τον Χριστόφορο Περ-

107. Λεάνδρου Βρανούση, *Ρήγας Βελεστινλής-Φεραίος*, Άπαντα των Νεοελλήνων Κλασικών, τόμ. Β', Αθήνα 1968, σελ. 675-675. Η *Νέα Πολιτική Διοίκησης* για πρώτη φορά δημοσιεύθηκε από τον Π. Χιώτη από χειρόγραφο στο περιοδικό *Παρθενών*, τόμ. Α', 1871, σελ. 507-512 και 545-556. Ίλιαν Χατζηπαναγιώτη-Sangmeister, *Ο συντάκτης της γερμανικής μετάφρασης του Νέα πολιτική Διοίκησης. Βιογραφικό σημείωμα για τον Martin Span[an]*, Ανάτυπο από τα *Μικροφιλογικά*, αρ. 15, Λευκωσία 2005.

ραιβό τον Ιούνιο του 1798 στη γαλλοκρατούμενη Κέρκυρα¹⁰⁸. Σύμφωνα με τον Λεάνδρου Βρανούση «Η ρωσική μετάφραση, καμωμένη απ' ευθείας από το εξαφανισμένο σήμερα έντυπο του 1797, ήρθε να επιβεβαιώσει αυτό που πιστεύαμε: ότι η κερκυραϊκή έκδοση του 1798 διασώζει τον Θούριο στη μορφή που του είχε δώσει ο Ρήγας, όταν τύπωσε, πριν λίγους μόλις μήνες, στη Βιέννη, ως συμπλήρωμα του εντύπου “Νέα Πολιτική Διοίκησις”»¹⁰⁹.

12. Ύμνος πατριωτικός της Ελλάδος και όλης της Γραικίας προς ξανα-πόκτησιν της αυτών Ελευθερίας¹¹⁰.

Η ποιητική αυτή σύνθεση του Ρήγα αποτελείται από 42 στροφές και αρχίζει με τον στίχο «Όλα τα έθνη πολεμούν». Στα έγγραφα ανακρίσεως σημειώνεται ότι τραγουδιέται στο ήχο της γαλλικής «Καρμανιόλας», τραγουδι που η μουσική του ενθουσίαζε τον λαό. Ο Ρήγας το είχε συμπεριλάβει στην έκδοση του Στρατιωτικού Εγκολπίου και το επανεξέδωσε το 1798 ο Χριστόφορος Περραιβός στην Κέρκυρα μαζί με τον Θούριο και το δικό του Ύμνος... προς τον Μποναπάρτε.

Τα Απολεσθέντα Έργα

Το Πνεύμα των νόμων του Μοντεσκιέ

Στο τέλος του βιβλίου του *Φυσικής απάνθισμα*, Βιέννη 1790, ο Ρήγας έχει καταχωρίσει σε σημείωση μια σημαντική πληροφορία, ότι είχε μισομεταφράσει το έργο του Μοντεσκιέ, (1689-1755), *Το Πνεύμα των νόμων*, και ότι τελειώνοντας τη μετάφραση θα το εκδώσει. Χαρακτηριστικά σημείωνε, «Είδησις. Αν κανένας φιλογενής αγαπά να κοπιάση μεταφράζοντας προς όφελος του γένους κανένα βιβλίων, ας μην επιχειρησθή το *Esprit des loix par*

108. Η έκδοση του Περραιβού επανεκδόθηκε φωτομηχανικά (περιείχε τον Θούριο και τον Ύμνο πατριωτικό του Ρήγα, καθώς και τον δικό του Ύμνος εγκωμιαστικός παρ' όλης της Γραικίας προς τον αρχιστράτηγον Μποναπάρτε, Κέρκυρα 1798) από το Κέντρο Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών, το 1998 με την ευκαιρία της επετείου των διακοσίων χρόνων από το μαρτυρικό θάνατο του Ρήγα Βελεστινλή.

109. Λεάνδρου Βρανούση, *Ρήγας Βελεστινλής-Φεραίος...*, ό.π., τόμ. Β', σελ. 680.

110. Λεάνδρου Βρανούση, *Ο “Πατριωτικός Ύμνος” του Ρήγα και η ελληνική “Καρμανιόλα”*, Αθήνα 1960 (συμπληρωμένο ανάτυπο από τον τόμο *Εις Μνήμην Κ. Αμάντου*, σελ. 299-336). Του Ιδίου, *Ρήγας Βελεστινλής-Φεραίος...*, ό.π., σελ. 739-768.

monsieur Montesquieu επειδή και είναι μισομεταφρασμένον υπ' εμού, και τελειώνοντας έχει να τυπωθή».

Η σημαντική αυτή πληροφορία δείχνει τα πολιτικοκοινωνικά ενδιαφέροντα του Ρήγα ήδη από την αρχή της συγγραφικής του δημιουργίας, όταν ήταν ακόμη 33 ετών, που μετέφραζε και εξέδιδε το λογοτεχνικό βιβλίο *Σχολείον των ντελικάτων εραστών* και εκείνο με αντικείμενο τη φυσική ιστορία, το *Φυσικής απάνθισμα*. Δυστυχώς όμως, η μετάφραση αυτή του βιβλίου του Μοντεσκιέ δεν εκδόθηκε και ούτε το χειρόγραφο έχει βρεθεί, το οποίο είναι ένα από τα ζητούμενα της ιστορικής έρευνας¹¹¹. Για να έχουμε ένα στίγμα των ιδεών, τις οποίες ο Ρήγας μελετούσε, θα αναγράψουμε τους τίτλους των δέκα εννέα κεφαλαίων, τα οποία περιέχονται στον πρώτο τόμο από την ελληνική έκδοση¹¹² του έργου του Μοντεσκιέ, *Το Πνεύμα των νόμων*, υποθέτοντας ότι με τη λέξη «μισομεταφρασμένο» θα υπονοεί το μισό, δηλ. τον πρώτο τόμο από τους δύο, που αποτελείται το έργο.

1ο βιβλίο: Οι νόμοι εν γένει.

2ο βιβλίο: Νόμοι που απορρέουν άμεσα από τη φύση του πολιτεύματος.

3ο βιβλίο: Οι αρχές των τριών πολιτευμάτων.

4ο βιβλίο: Οι νόμοι της αγωγής πρέπει να είναι σχετικοί με τις αρχές του πολιτεύματος.

5ο βιβλίο: Οι νόμοι που θεσπίζει ο νομοθέτης οφείλουν να σχετίζονται με τη φύση του πολιτεύματος.

6ο βιβλίο: Συνέπειες των αρχών των διαφόρων πολιτευμάτων σχετικά με την απλότητα των αστικών και ποινικών νόμων, τη μορφή των δικαστικών αποφάσεων και τον προσδιορισμό των ποινών.

7ο βιβλίο: Συνέπειες των διαφόρων αρχών των τριών πολιτευμάτων ως προς τους νόμους περί αναλωμάτων και την κοινωνική θέση των γυναικών.

8ο βιβλίο: Για τη διαφθορά των αρχών των τριών πολιτευμάτων.

9ο βιβλίο: Οι νόμοι στη σχέση τους με την αμυντική ισχύ.

10ο βιβλίο: Οι νόμοι στη σχέση τους με την επιθετική ισχύ.

111. Σύμφωνα με την πρόταση του φίλου Κώστα Πέτσιου, καθηγητού Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, θα άξιζε τον κόπο να διερευνήσουμε τα ανώνυμα χειρόγραφα της εποχής εκείνης, μήπως και εντοπιστεί το μισομεταφρασμένο ή μέρος αυτού του κειμένου του Ρήγα.

112. Μοντεσκιέ, *Το Πνεύμα των Νόμων*, Εισαγωγή Παναγιώτη Κονδύλη, μετάφραση Κωστή Παπαγιώργη και Παναγιώτη Κονδύλη, εκδόσεις «Γνώση», Αθήνα 1994, τόμ. πρώτος.

- 11ο βιβλίο: Για τους νόμους που διαμορφώνουν την πολιτική ελευθερία στη σχέση της με το πολίτευμα.
- 12ο βιβλίο: Οι νόμοι που διαμορφώνουν την πολιτική ελευθερία στη σχέση της με τον πολίτη.
- 13ο βιβλίο: Οι σχέσεις της είσπραξης των φόρων και του ύψους των δημοσίων εισοδημάτων με την ελευθερία.
- 14ο βιβλίο: Οι νόμοι στη σχέση τους με τη φύση του κλίματος.
- 15ο βιβλίο: Πώς σχετίζονται οι νόμοι της αστικής δουλείας με τη φύση του κλίματος.
- 16ο βιβλίο: Πώς οι νόμοι της οικιακής δουλείας σχετίζονται με τη φύση του κλίματος.
- 17ο βιβλίο: Πώς οι νόμοι της πολιτικής δουλείας σχετίζονται με τη φύση του κλίματος.
- 18ο βιβλίο: Οι νόμοι στη σχέση τους με τη φύση του εδάφους.
- 19ο βιβλίο: Οι νόμοι στη σχέση τους με τις αρχές που διαμορφώνουν το γενικό πνεύμα, τα ήθη και τις συνήθειες ενός έθνους.

Το Στρατιωτικόν Εγκόλπιον

Ο Ρήγας εξέδωσε επίσης το 1797 το βιβλίο *Στρατιωτικόν Εγκόλπιον*¹¹³, το οποίο, μετά την προδοσία και την εν συνεχεία σύλληψή του, κατασχέθηκε πριν ακόμη κυκλοφορήσει, όταν βρίσκονταν ακόμη στο τυπογραφείο και στο βιβλιοδετείο. Δεν σώθηκε ούτε ένα αντίτυπο και μέχρι σήμερα δεν έχει βρεθεί κάποιο αντίγραφο από την έκδοση αυτή, ή κάποια μετάφρασή του, όπως έγινε με το έντυπο *Νέα Πολιτική Διοικήσεις*, της οποίας γνωρίζουμε τρία αντίγραφα. Ό,τι γνωρίζουμε για το *Στρατιωτικόν Εγκόλπιον*, το γνωρίζουμε από τα έγγραφα των Αυστριακών ανακρίσεων, όπου γίνεται συχνά αναφορά και ήταν συνημμένο σε αυτά.

113. Για το *Στρατιωτικόν Εγκόλπιον* του Ρήγα βλ. Λεάνδρου Βρανούση, *Ρήγας Βελεστινλής-Φεραίος*, Άπαντα των Νεοελλήνων Κλασικών, Εταιρεία Ελληνικών Εκδόσεων, Αθήνα 1968, τόμ. 2, σελ. 735-776. Πολυχρόνη Ενεπεκίδη, *Ρήγας-Υψηλάντης-Καποδίστριας. Έρρευνα εις τα αρχεία της Αυστρίας, Γερμανίας, Ιταλίας, Γαλλίας και Ελλάδος*, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα, 1965, σελ. 36-43. Πασχάλη Κιτρομηλίδη, «Παράρτημα, Εγκόλπιον Στρατιωτικόν», στο *Ρήγα Βελεστινλή, Άπαντα τα Σωζόμενα. Νέα Πολιτική Διοικήσεις...*, Βουλή των Ελλήνων, τόμ. πέμπτος, Αθήνα 2000, σελ. 137-166. Λουκά Αζελεύ, *Ρήγας Βελεστινλής. Σταθμοί και όρια στην διαμόρφωση της εθνικής και κοινωνικής συνείδησης στην Ελλάδα*, Γ΄ έκδοση, Αθήνα 2012, σελ. 425-442.

Συγκεκριμένα, μια πρώτη αναφορά για το *Στρατιωτικόν Εγκόλπιον* είναι από την τελική έκθεση των ανακριτών¹¹⁴, η οποία έχει ως εξής, «...Ομολογεί ο Ρήγας ότι την ενταύθα (υπό στοιχείον F) συνημμένην όλως δημοκρατικήν Κατήχησιν¹¹⁵ μετά των εν αυτή ευρισκομένων και υπό ελληνικών ιδεών διαπνεομένων δύο ασμάτων – ων το μεν είναι μίμησις του γαλλικού *La Carmagnole*, το δε του γνωστού *Freut euch des Lebens*, και εν οίς (κατά την υπό στοιχείον G συνημμένην γερμανικήν μετάφρασιν) περιέχονται καθ' όλου ρησικοπίαι κατά των τυράννων και παρακινείται ο λαός εις αποστασίαν – ότι ταύτα έλαβε προς αντιγραφήν παρά του εν Πρεβέξη Έλληνος του καλουμένου Λαυρεντίου Αλιάνδρου· ότι ταύτα τανωτέρω υπό στοιχείων F συνημμένα έγγραφε καθ' ολοκληρίαν ιδία χειρί, και ότι το αντίγραφον αυτού τούτο παρέδωκε προς νέαν αντιγραφήν εις τον συνοδοιπόρον εαυτού Χριστόφορον Χατζη-Βασίλη¹¹⁶ (όστις εξητάσθη ήδη εν Τεργέστη κατά τα υπό στοιχείον H Συνημμένα)· έδωκε δε εις αυτόν την εντολήν, όπως ούτος εκτυπώση παρά τω Πουλίω το υπό του Ρήγα συντεταγμένον και περί στρατιωτικών κανόνων πραγματευόμενον έργον το επιγραφόμενον *Ο στρατάρχης Κεβενχύλλερ*, παρενείρη δε εις αυτό ως συμπλήρωμα¹¹⁷ την Κατήχησιν¹¹⁸ μετά των ασμάτων, και εκτυπώση εξ αυτών 1.000 αντίτυπα, όπως διανεμηθώσιν εις τους Έλληνας. Αλλά προσθέτει ο Ρήγας ότι αγνοεί αν ο Βασίλης εξεπλήρωσε ταύτην του την εντολήν, επειδή, καθά λέγει ελθισμόνησε να ομιλήση μετ' αυτού περί τούτου».

Συνεχίζεται η αναφορά στα ανακριτικά έγγραφα για το έντυπο *Στρατιωτικόν Εγκόλπιον*, «Επειδή τα κατά τ' ανωτέρω υπό στοιχείον F συνημμένα δεν είναι αντίγραφον, αλλ' ως αποδεικνύεται εκ των εν αυτοίς φαινομένων

114. Αιμ. Λεγρόν-Σπ. Λάμπρου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π., σελ. 67-69.

115. Ο Λέανδρος Βρανούσης, *Ρήγας Βελεστινλής-Φεραίος...*, ό.π., σελ. 740, πρόσθεξε το γερμανικό κείμενο, το οποίο αναγράφει τον όρο «Katechismus», γι' αυτό και το αποδίδει ως «Κατήχηση», ενώ ο Σπ. Λάμπρος το μεταφράζει «Προπαιδεία».

116. Ο Χριστόφορος Χατζη-Βασίλης και παρακάτω Βασίλης είναι ο Χριστόφορος Περραιβός (1774?-1863).

117. Εύστοχα παρατηρεί ο Λ. Βρανούσης ότι στο έντυπο μετά τους στρατιωτικούς κανονισμούς τέθηκε η *Δημοκρατική Κητήρηση* και τούτο διότι το γερμανικό κείμενο γράφει «als einen Anhang=σαν ένα παράρτημα, συμπλήρωμα, προσθήκη» και ότι από παραδρομή ο Σπ. Λάμπρος το μεταφράζει «εν αρχή», την οποία ακολούθησε και ο Πασχ. Κιτρομηλίδης, *Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π., σελ. 140, όπου επίσης αναγράφει τον όρο «Προπαιδεία» του Σπ. Λάμπρου, αντί του «Κατήχηση» του γερμανικού κειμένου.

118. Στο γερμανικό κείμενο αναγράφεται «den Katechismus», το οποίο ο Λ. Βρανούσης αποδίδει ως «Κατήχηση» αντί «προπαιδεία» του Σπ. Λάμπρου.

διορθώσεων, πρωτότυπον έργον του Ρήγα, και επειδή εκ των γενομένων καταθέσεων ουδέν ασφαλές ηδυνήθη ναποδειχθή περί της εκτυπώσεως των επαναστατικών τούτων συγγραφών παρά τω Πουλίω, διά ταύτα θεωρητέος ως συντάκτης των συγγραφών τούτων ο Ρήγας, τόσω μάλλον καθ'όσον κατεφάνη εκ των λόγων του ότι ήδη πρότερον εγνώριζεν εκ στήθους πολλούς στίχους των ειρημένων ασμάτων, ει και υποκρίνεται ότι αγνοεί τον συντάξαντα. Η ανωτέρω ομολογία δεν ηδύνατο να διαπιστωθή, επειδή ουδείς των κρατουμένων ωμολόγησεν ότι γνωρίζει τι περί του προκειμένου...».

Η δεύτερη αναφορά για το Στρατιωτικόν Εγκόλπιον είναι στην έκθεση του προϊσταμένου της Ανωτάτης Αστυνομικής Διευθύνσεως σχετικά με την απολογία του Γ. Πούλιου¹¹⁹, «...Ο κατηγορούμενος [Γ. Πούλιος] ομολογεί ακόμη ότι: Ο Ρήγας ετύπωσεν, ολίγον προ του ταξιδίου του, παρ' αυτό το υπ. αρ. 4 συνημμένον έργον, υπό τον τίτλον Εγκόλπιον¹²⁰, το οποίον περιέχει τους πολεμικούς κανονισμούς, και εξέδωκεν εξ αυτού 1.000 αντίτυπα, εκ των οποίων 500 θα ευρίσκοντο ακόμη εις το τυπογραφείον και άλλα τόσα παρά τω βιβλιοδέτη Garl προς βιβλιοδέτησιν. – Η ομολογία αυτή επιβεβαιώνεται και διά των λεγομένων του Stadler και των ανωτέρω μνημονευθέντων στοιχειοθετών. – Επειδή μεταξύ των έργων τούτων παρενεβλήθησαν και δύο επαναστατικώτατα άσματα, των οποίων το έν έγινε κατ' απομίμησην του γαλλικού La Carmagnole, το δε άλλο του Freut euch des Lebens καθ' ελληνικήν διασκευήν, δι' αυτό εξητάσθη ο κατηγορούμενος και περί αυτών· αλλ' όμως επροφασίσθη ότι δεν ανέγνωσε το χειρόγραφον με προσοχήν· εν τούτοις νομίζει, όσον ενθυμείται, ότι ταύτα ενεκρίθησαν υπό της λογοκρισίας, τούτο δε επιβεβαίωσε και ο Stadler. Επειδή εν τούτοις δεν νοείται πώς η λογοκρισία δύναται να εγκρίνη την τύπωσιν τοιούτων έργων, δι' αυτό κατεσχέθησαν επί τόπου, όλα τα υπάρχοντα ακόμη αντίτυπα...».

Επίσης, τα ίδια επαναλαμβάνει ο υπουργός της Αυστριακής Αστυνομίας Pergen στην «Βραχεία έκθεσις προς την Αυτού Μεγαλειότητα»¹²¹ τον αυτοκράτορα Φραγκίσκο, όπου σημειώνει σχετικά με το Στρατιωτικόν Εγκόλπιον, «...Παρά τω Πουλίω ετυπώθη ακόμη το βιβλίον του Ρήγα Εγκόλπιον, το οποίον περιέχει πολεμικούς κανονισμούς, εις τούτο δε παρενεβλήθη ελλη-

119. Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1930, φωτομηχανική επανέκδοση, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, με την προσθήκη ευρετηρίου από την Επισημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1997, σελ. 165.

120. Στα έγγραφα αναγράφεται γερμανικά ως Encolpion.

121. Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π., σελ. 185.

νική μίμησης των σφόδρα επαναστατικών ασμάτων *La Carmagnole* και *Freut euch des Lebens* (χαρήτε την ζωήν). Ο Πούλιος εδικαιολογήθη ως προς την έκδοσιν τούτων ότι δεν ανέγνωσε το χειρόγραφον με προσοχήν και ότι επί πλέον εξήτησε και έλαβε το τυπωθήτω κατά το ειωθός...».

Διαπιστώνεται από τις παραπάνω εκθέσεις των εγγράφων της Αυστριακής ανάκρισης ότι ο Ρήγας εξέδωσε στο τυπογραφείο του Πούλιου το «*Εγκόλπιον*» [*Στρατιωτικόν*]. Το έντυπο αυτό περιείχε πρώτα τους στρατιωτικούς κανονισμούς του «*Κεβενχύλλερ*», τους οποίους ο Ρήγας είχε μεταφράσει, πιθανότατα από τη γαλλική έκδοση *Maximes de guerre*¹²² του 1771, και τα έδωσε στον Πούλιο για εκτύπωση. Στη συνέχεια περιείχε τη «*Δημοκρατική Κατήχηση*» και τα δύο επαναστατικά τραγούδια, το ένα στον ήχο «*La Carmagnole*» και το άλλο στον ήχο του «*Freut euch des Lebens*». Τα τρία τελευταία κείμενα σε χειρόγραφη μορφή τα είχε ο Ρήγας κατά τη σύλληψή του στην Τεργέστη. Μάλιστα, τα είχε αντιγράψει και τα είχε δώσει στον Χατζηβασίλη [Περραιβό] για να τα επιδώσει στο τυπογραφείο του Πούλιου, ώστε να προστεθούν μετά τους στρατιωτικούς κανονισμούς. Επισημαίνουμε ότι το στοιχείο που ενόχλησε τον ανακριτή δεν ήταν οι Στρατιωτικοί Κανονισμοί, το *Εγκόλπιον*, και η *Δημοκρατική Κατήχηση*, διότι είχαν ήδη εκδοθεί και κυκλοφορούσαν τα έντυπα αυτά, αλλά τα δύο σφόδρα επαναστατικά τραγούδια, που περιέχονταν στο έντυπο. Όταν θα βρεθεί το έντυπο αυτό του Ρήγα, τότε θα γνωρίσουμε το πλήρες περιεχόμενό του καθώς και τη συμβολή του Ρήγα, κατά τη συνήθειά του, στη διαμόρφωσή του. Ωστόσο, έχει τεκμηριωθεί ότι το επαναστατικό τραγούδι στον ήχο της Καρμανιόλας ήταν ο *Ύμνος Πατριωτικός*¹²³. Ο Περραιβός τον είχε επανεκδώσει το 1798 μαζί με τον *Θούριο* και το δικό του *Ύμνος στον Μποναπάρτε*¹²⁴.

Θα πρέπει, επίσης, να επισημανθεί η διαφωτιστική και επαναστατική τακτική του Ρήγα στην έκδοση των δύο τελευταίων εντύπων, της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως* και του *Στρατιωτικού Εγκολπίου*. Συγκεκριμένα, ο Ρήγας

122. Από τη Βιβλιοθήκη του Κογκρέσου έχουμε λάβει φωτοτυπία της γαλλικής έκδοσης του *Στρατιωτικού Εγκολπίου*, *Maximes de guerre*, 1771, και μεταφράζεται ώστε να εκδοθεί στα ελληνικά με σχόλια και ευρετήριο από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτη Φερών-Βελεστινίου-Ρήγα. Κατ' αυτόν τον τρόπο θα έχουμε μία ιδέα του τι περιείχε το κείμενο, το οποίο μετέφρασε ο Ρήγας.

123. Λεάνδρου Βρανούση, *Ο "Πατριωτικός Ύμνος" του Ρήγα και η ελληνική "Καρμανιόλα"*, Αθήνα 1960.

124. Ό.π.

φορτίζει με τα επαναστατικά του τραγούδια τα κείμενα, στα οποία καταχωρίζονται νομικές διατάξεις περί του Συντάγματός στο πρώτο και στρατιωτικοί κανονισμοί και στοιχειώδεις γνώσεις της κοινωνικής διαβίωσης στο δεύτερο. Στο *Νέα Πολιτική Διοίκησης* προσθέτει τον *Θούριο*, «Ως τότε παλληκάρια», ο οποίος θα έπρεπε να τραγουδιέται, όπως ο ίδιος σημειώνει, στο τότε πλατιά διαδεδομένο τραγούδι «*Μια προσαγή μεγάλη*», που αναφέρονταν στα κατορθώματα του Λάμπρου Κατσώνη. Στο δεύτερο έντυπο πρόσθεσε τον *Ύμνο Πατριωτικό*, στον ήχο της τότε επαναστατικής Καρμανιόλας και το άγνωστο ακόμη τραγούδι στον ήχο *Freut euch des Lebens*. Και αυτό, εκείνα τα χρόνια, το 1795, μελοποιήθηκε και τραγουδιώταν πλατιά από τη γερμανική νεολαία. Ο Ρήγας με προνοητικότητα προωθούσε το επαναστατικό του έργο χρησιμοποιώντας τους μουσικούς ήχους από ευρύτατα διαδεδομένες μουσικές συνθέσεις, στοιχείο το οποίο δείχνει πόσο μεθοδικός και προνοητικός ήταν για την αποτελεσματικότητα του σχεδίου του.

Τα Αποδοθέντα Έργα στον Ρήγα

Κατά καιρούς αποδόθηκαν στον Ρήγα Βελεστινλή ορισμένα ανώνυμα έργα. Ο Λέανδρος Βρανούσης¹²⁵ το 1954 στο κλασικό του έργο για τον Ρήγα περιέλαβε στα αμφισβητούμενα έργα του και το ανώνυμο έργο *Έρωτος αποτελέσματα*, το οποίο είχε εκδοθεί το 1792 στη Βιέννη και του οποίου τελικά συγγραφέας είναι ο Κύπριος σύντροφος του Ρήγα, ο Ιωάννης Καρατζάς¹²⁶. Επίσης και το άσμα «*Τί καρτερείτε, φίλοι και αδελφοί*»¹²⁷ αποδόθηκε και πρόσφατα στον Ρήγα, ενώ είναι του Στέφανου Κανέλλου. Άλλα δύο ανώνυμα έργα έχουν αποδοθεί στον Ρήγα, η έκδοση στη Βιέννη των προφητειών του «Αγαθάγγελου» και το θεατρικό έργο «Το σαγανάκι της τρέλλας». Και για

125. Λέανδρου Βρανούση, *Ρήγας*, Βασική Βιβλιοθήκη, αρ. 10, Αθήνα [1954], σελ. 199-247.

126. Γίαιας Χατζηπαναγιώτη-Sangmeister, «Ιωάννης Καρατζάς ο Κύπριος και Αθανάσιος Ψαλίδας, ή τα αποτελέσματα του έρωτα στη νεοελληνική λογοτεχνία του Διαφωτισμού», *Επετηρίδα Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών* 31, Λευκωσία 2005, σελ. 249-284.

127. Πασχάλη Κιτρομηλίδη, (Εισαγωγή-Επιμέλεια-Σχόλια), *Ρήγα Βελεστινλή, Άπαντα τα σωζόμενα, Νέα Πολιτική Διοίκησης*, Βουλή των Ελλήνων, Αθήνα 2000, σελ. 161-166. Παν. Πίστα, «Τα τραγούδια του “Εγκολπίου” του Ρήγα», *Ελληνικά*, τόμ. 22, 1969, σελ. 183-206. Νικολάου Κ. Βλάχου, *Στέφανος Κανέλλος (1792-1823)*, Κείμενα και Μελέται Νεοελληνικής Φιλολογίας, Αθήνα 1975, σελ. 10.

τα δύο αυτά ανώνυμα έργα έχουμε ήδη γράψει σχετικές μονογραφίες, σύμφωνα με τις οποίες τεκμηριώνεται ότι ο Ρήγας δεν ήταν ο συγγραφέας τους.

Οι προφητείες του «Αγαθάγγελου», έκδοση της Βιέννης

Με τίτλο «Αγαθάγγελος»¹²⁸ ή «Οπτασία του μακαρίου ιερομονάχου Αγαθαγγέλου» κυκλοφόρησε μετά το 1750 σε χειρόγραφη μορφή από τον αρχιμανδρίτη Θεόκλητο Πολυειδή ένα κείμενο, που «συνέχιζε την παλιά χρησμολογική παράδοση και την πλούσια φιλολογία του είδους αυτού, συνδυάζοντας το ύφος και τη γλώσσα των βιβλικών προφητικών κειμένων με τη γοητεία των λαϊκών θρύλων και των χρησμών για την ανάκτηση του Γένους», και καλλιεργούσε «την πίστη στο “ξανθό γένος” των Ρώσων» για την απελευθέρωση από τον Οθωμανό δυνάστη, κατά την παρατήρηση του ιστορικού του Ρήγα, Λεάνδρου Βρανούση¹²⁹. Ο «Αγαθάγγελος» κυκλοφορήθηκε σε πολλά χειρόγραφα¹³⁰, τα οποία απόκεινται σε διάφορες Βιβλιοθήκες, ενώ πρώτη έντυπη μορφή θεωρείται ότι είναι εκείνη της Βιέννης του 1790 περίπου. Έκτοτε ακολούθησαν και άλλες έντυπες εκδόσεις, το 1824 στο Μεσολόγγι και στη συνέχεια το 1837 και 1838 στην Αθήνα.

Ο Αλ. Πολίτης¹³¹ το 1969 παρουσίασε το μοναδικό σωζόμενο μέχρι τώρα αντίτυπο της έκδοσης του «Αγαθάγγελου» της Βιέννης, το οποίο απόκειται στη Βιβλιοθήκη της Λαογραφίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Υποστήριξε (σελ. 174) ότι «Η μόνη μας πληροφορία πως εκδότης αυτού του βιβλιαριδίου

128. Για τον Θεόκλητο Πολυειδή, τον «Αγαθάγγελο» και γενικότερα το ρόλο του στα χρόνια της σκλαβιάς βλ. Ευλογίου Κουρζίλα Λαυριώτου, «Θεόκλητος ο Πολυειδής και το λεύκωμα αυτού εν Γερμανία (εξ ανεκδότου κώδικος). Ο φιλελληνισμός των Γερμανών», *Θρακικά*, τόμ. 5, 1934, σελ. 69-162 και για τον “Αγαθάγγελο” στις σελ. 125-162. Αλ. Πολίτη, «Η προσγραφόμενη στον Ρήγα πρώτη έκδοση του Αγαθάγγελου. Το μόνο γνωστό αντίτυπο», *Ο Ερασιστής*, τόμ. 7, τεύχ. 42, Δεκέμβριος 1969, σελ. 173-192. Δαμιανού Δοΐκου, «Ο Αγαθάγγελος ως προφητικόν αποκαλυπτικόν έργο και το μήνυμά του», *Μνήμη 1821*, Αφιέρωμα εις την Εθνικὴν Παλιγγενεσίαν ἐπὶ τῇ 150ῃ ἐπετειῷ, *Επιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Θεολογικῆς Σχολῆς Α.Π.Θ.*, *Παράρτημα* αρ. 9 του ΙΣΤ' τόμου, Θεσσαλονίκη 1977, σελ. 95-126.

129. Λεάνδρου Βρανούση, *Ρήγας...*, ό.π., σελ. 80-81.

130. Για τα χειρόγραφα και τις έντυπες εκδόσεις βλ. Ευλογίου Κουρζίλα Λαυριώτου, «Θεόκλητος ο Πολυειδής...», ό.π., σελ. 141-151, ο οποίος ακολουθεί τη γνώμη του Ζηλοπροφήτη για την πρώτη έντυπη τάχα έκδοση του «Αγαθάγγελου» από τον Ρήγα. Δαμιανού Δοΐκου, «Ο Αγαθάγγελος...», ό.π., σελ. 96-98.

131. Αλ. Πολίτη, «Η προσγραφόμενη στον Ρήγα πρώτη έκδοση του Αγαθάγγελου...», ό.π., σελ. 173-192.

είναι ο Ρήγας προέρχεται από έναν μεταγενέστερο εκδότη του Αγαθάγγελου, τον επονομαζόμενο Ζηλοπροφήτη. Η επικριτική διάθεση του τελευταίου απέ-
ναντι στην εκδοτική προσπάθεια του Ρήγα και το ότι η είδηση αυτή δεν ξέρουμε
να διαψεύθηκε ποτέ (στα 1838 που τυπώθηκε η έκδοση θα ζούσαν ακόμη
πολλοί γνώριμοι του Ρήγα), συνηγορούν για την αλήθεια της πληροφορίας.
Η Εύρεση του αντιτύπου δείχνει εξάλλου την ευσυνειδησία και την ακρίβεια
του Ζηλοπροφήτη, όλα όσα αναφέρει για την έκδοση του Ρήγα είναι σωστά.
Θα την ονομάζουμε λοιπόν στο εξής έκδοση του Ρήγα δίχως να ερευνήσουμε
περισσότερο για την αλήθεια της πληροφορίας», (η υπογράμμιση δική μας).

Παρατηρούμε ότι ο Αλ. Πολίτης προσγράφει στον Ρήγα την έκδοση αυτή
του «Αγαθάγγελου», δεχόμενος τη μία και μόνο μαρτυρία του Ζηλοπροφήτη,
δίχως να διερευνήσει για την «αλήθεια της πληροφορίας», ενέργεια η οποία
δυστυχώς καθιέρωσε την άποψη πως τάχα ο Ρήγας τύπωσε τον «Αγαθάγγελο»
στη Βιέννη και μέχρι πρόσφατα έχει υποστηριχθεί¹³². Αν όμως διερευνούσε
για την «αλήθεια της πληροφορίας» τότε θα διαπίστωνε ότι δεν ευσταθούν τα
όσα ο Ζηλοπροφήτης έγραψε σαράντα χρόνια μετά το θάνατο του Ρήγα¹³³.
Ωστόσο, αναφέρουμε ότι η έκδοση αυτή του «Αγαθάγγελου» από τον «Ζηλο-
προφήτη» του 1838 στην Ερμούπολη της Σύρου από το τυπογραφείο του
Γεωργίου Μελισταγούς¹³⁴ έχει τον τίτλο «*Η αποκάλυψις και προφητεία του
μακαρίου Ιερωνύμου Αγαθαγγέλου, ιερομονάχου της μοναδικής πολιτείας του
Μεγάλου Βασιλείου, γενομένη εν Μεσσήνη της Σικελίας κατά το ασοθ' έτος το
σωτήριον*». Περιέχεται στο βιβλίο του με τίτλο «*Ευσεβούς τινός συντάκτου,
κατά χάριν μεν του Ιησού, του Δόντος τοις δυσί μάρτυσιν αυτού το Πνεύμα
της Προφητείας κατ' Αποστολικόν δε του Παύλου Ζήλον, τόνδε τον τρόπον
ελαχίστου Ζηλοπροφήτου, Σύνταγμα Πνευματικόν, διχή διηρημένον εις θεω-
ρητικόν και πρακτικόν*», (σφ. κζ' + 112)¹³⁵.

132. Γιώργου Καραμπελιά, *Η ανολοκλήρωτη επανάσταση του Ρήγα Βελεστινλή*, Εναλλακτικές Εκδόσεις, Αθήνα 2010.

133. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Ήταν τελικά ο Ρήγας εκδότης του «Αγαθάγγελου»;*, έκδ. Επι-
στημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2009. Του Ιδίου «Πώς
μια ατεκμηρίωτη ιστορική γνώμη μετατρέπεται σε “ιστορικό τεκμήριο”»: Η περίπτωση της
αποδιδόμενης στον Ρήγα έκδοσης των χρησμών του “Αγαθάγγελου”», [www.karaberopoulos.
gr/el/arhtra-gia-velenstinli/arhtra-biblikritiki-atemhriwth-gnwmh-istoriko-tekmhrio/](http://www.karaberopoulos.gr/el/arhtra-gia-velenstinli/arhtra-biblikritiki-atemhriwth-gnwmh-istoriko-tekmhrio/)

134. Περί του τυπογράφου Γεωργίου Μελισταγούς βλ. Ανδρέου Κ. Χούμη, *Περί τυπογραφίας
εν Σύρω*, εν Σύρω εκ του τυπογραφείου Ρ. Πρίντζη, 1901, σελ. 7.

135. Δ. Γκίνη-Β. Μέξα, *Ελληνική Βιβλιογραφία 1800-1863*, τόμ. Ι, 1800-1839, Ακαδημία Αθηνών,
Αθήνα 1939, αρ. 2968.

Ο συγγραφέας του βιβλίου αυτού, ο Ζηλοπροφήτης¹³⁶, άγνωστος από όσο μέχρι σήμερα γνωρίζουμε, στο εισαγωγικό του κείμενο με τα «Προλεγόμενα» υποστηρίζει ότι ο Ρήγας τύπωσε στη Βιέννη την αποκάλυψη και προφητεία του «Αγαθάγγελου». Συγκεκριμένα στη σελίδα ιβ' σημειώνει: *«Τύποις ουν εκδοθείσα ελλιπώς η αναχείρας αποκάλυψις, και προφητεία του μακαρίου Ιερωνύμου Αγαθαγγέλου, και ακρωτηριασθείσα πολλαχού υπό Ρήγα του Θειταλού, πλέον δ' ή άλλοθι, εν κεφαλαίοις πέμπτω, εβδόμω και ογδόω. Ων τα δύο εβδομον τε και όγδοον εις έν συνήψεν εβδομον... υπό τινος ευσεβούς ελαχίστου Ζηλοπροφήτου»*. Επίσης, ο Ζηλοπροφήτης στις σελίδες κá-κγ' των «Προλεγομένων» του με τίτλο *«Περί της πρώτης εκδόσεως και της έπειτα μεταφράσεως της προφητείας»*, στις υποσημειώσεις για την υποτιθέμενη έκδοση του «Αγαθάγγελου» στη Βιέννη από τον Ρήγα Βελεστινλή αναφέρει τέσσερις φορές το όνομα του Ρήγα, στοιχείο που δείχνει πως στο αντίτυπο, που θα είχε μπροστά του με την έκδοση του «Αγαθάγγελου» της Βιέννης θα αναγράφεται το όνομα του Ρήγα ή θα περιείχε κάποια άλλα δηλωτικά στοιχεία, για να το μνημονεύει με τόση βεβαιότητα.

Μελετήσαμε όμως το αντίτυπο του «Αγαθάγγελου»¹³⁷ της Βιέννης και διαπιστώσαμε ότι είναι ανώνυμο, δεν αναγράφεται πουθενά το όνομα του Ρήγα, αλλά και ούτε υπάρχουν άλλα στοιχεία, τα οποία θα κατηύθυναν τη σκέψη προς το όνομα του Ρήγα. Μάλιστα, η ενδελεχής μελέτη και διερεύνηση του αντιτύπου της έκδοσης αυτής έδειξε ότι τελικά δεν είναι έκδοση του Ρήγα Βελεστινλή, όπως ατεκμηρίωτα έχει υποστηριχθεί¹³⁸. Το τελικό αυτό συμπέρασμα θεμελιώνεται συνοπτικά στα κατωτέρω:

136. Ενδιαφέρον έχει να τονίσουμε ότι ο Ευλόγιος Κουρίλας παρατηρεί για τον Ζηλοπροφήτη πως *«πελαγοδρομεί δε εις το αχανές των μεταφορών και αλληγοριών, και διά παρερμηνειών και διαστρεβλώσεων της πραγματικής εννοίας προσπαθεί να εξαγάγει τα δοκούντα αντώ και όλως αυθαίρετα συμπεράσματα»*. Και οι πολλές παραπομπές σε αγιογραφικά κείμενα *«αποδεικνύουν δε μόνον την σχολαστικότητα και την πλάνην του εκδότου, θεωρήσαντος τουτ' αυτό θεόπνευστον και προφητικόν το βιβλίον [του Αγαθάγγελου]»*. Ευλογίου Κουρίλα Λαυριώτου, «Θεόκλητος ο Πολυειδής και το Λεύκωμα αυτού εν τη Γερμανία (εξ ανεκδότου Κώδικος). Ο φιλελληνισμός των Γερμανών», *Θρακικά*, τόμ. 5, 1934, σελ. 69-162, και εδώ στη σελ. 149.

137. Ευχαριστίες εκφράζονται στη Διεύθυνση της Βιβλιοθήκης της Λαογραφίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης για την ευγενική παραχώρηση φωτοαντιγράφου του βιβλίου (αρ. Σπ. Λ. 837) ώστε να υπάρξει δυνατότητα διεξοδικής μελέτης.

138. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Ήταν τελικά ο Ρήγας εκδότης του «Αγαθάγγελου»;* έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2009.

1. Η μία και μοναδική αναφορά ότι ο Ρήγας ήταν ο εκδότης του «*Αγαθάγγελου*» της Βιέννης ήταν εκείνη του Ζηλοπροφήτη, ο οποίος σαράντα χρόνια μετά το θάνατο του Ρήγα την μνημονεύει, χωρίς να τεκμηριώνει όμως την άποψή του αυτή, δίνοντας την εντύπωση πως αυθαίρετα την αποδίδει στον Ρήγα, ίσως για να προσδώσει κύρος στη δική του έκδοση. Ομοίως και ο Αλ. Πολίτης αποδέχεται την «*αλήθεια της πληροφορίας*» του Ζηλοπροφήτη, δίχως να διερευνήσει και να τεκμηριώσει αυτήν την πληροφορία.

2. Από τη διερεύνηση του αντιτύπου του «*Αγαθάγγελου*» του αποδιδόμενου στον Ρήγα διαπιστώθηκε ότι το βιβλίο αυτό δεν έχει πρόλογο, ούτε υποσημειώσεις, ούτε διορθώσεις ή παρατηρήσεις, όπως ο Ρήγας συνήθιζε να βάζει σε όλα του τα έργα. Ομοίως, από την ενδοκειμενική διερεύνηση του βιβλίου του «*Αγαθάγγελου*» δεν εντοπίστηκαν χαρακτηριστικές λέξεις ή φράσεις, όπως ο Ρήγας χρησιμοποίησε σε όλα του τα βιβλία, και σχετικά έχουμε δείξει¹³⁹. Επίσης, δεν αναγράφεται ο εκδότης ή ο επιμελητής της έκδοσης του «*Αγαθάγγελου*», ενώ ο Ρήγας πάντοτε σε όλα του τα έργα ανέγραφε «*εξεδόθη παρά Ρήγα Βελεστινλή Θετταλού*».

3. Σε όλα τα διασωθέντα έργα του Ρήγα Βελεστινλή δεν θα βρει κανείς κάποιες χρησιμολογικές παραδόσεις ή προφητικούς, λαϊκούς χρησμούς για την απελευθέρωση από τους Οθωμανούς. Το συμπέρασμά μας αυτό είναι αποτέλεσμα σχετικής έρευνας μετά την επανέκδοση των έργων του Ρήγα, τη σύνταξη των ευρετηρίων τους καθώς και την αντίστοιχη ψηφιοποίηση τους, την οποία έχουμε κάνει.

4. Την εποχή της έκδοσης του «*Αγαθάγγελου*» στη Βιέννη, ο Ρήγας όπως δηλώνει στο *Φυσικής απάνθισμα*, Βιέννη 1790, μετέφραζε το *Πνεύμα των νόμων* του Μοντεσκιέ, το οποίο έχει σχέση με τα συστήματα διακυβερνήσεως των κρατών, δείγμα της ενασχόλησής του με πολιτικοκοινωνικά θέματα.

5. Οι κατήγοροι του Ρήγα, οι οποίοι ήταν σύγχρονοί του και ορισμένοι ήταν και κληρικοί (βλ. παρακάτω), δεν μνημονεύουν στις κατηγορίες τους εναντίον του Ρήγα την έκδοση του «*Αγαθάγγελου*». Εάν ο Ρήγας είχε εκδώσει τους «*χρησμούς του Αγαθάγγελου*», το πιο πιθανό θα το γνώριζαν, εφ' όσον μερικοί ήταν και κληρικοί, και θα μνημόνευαν μια τέτοια προσπάθεια του Ρήγα. Δεν αναφέρουν κάτι για την προσγραφόμενη αυτή έκδοση στον Ρήγα.

139. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Ο Ρήγας μεταφραστής των Ολυμπίων του Μεταστάσιο*, έκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2001.

6. Οι συγγραφείς, οι οποίοι έγραψαν για τον Ρήγα μέχρι το 1838, και δεν είναι τυχαίοι, δεν κάνουν μνεία μιας τέτοιας αποδιδόμενης στον Ρήγα έκδοσης των «*χρησμών του Αγαθάγγελου*». Μόνον ο Ζηλοπροφήτης μετά σαράντα χρόνια τον μνημονεύει ως εκδότη της ανώνυμης αυτής έκδοσης. Αν οι συγγραφείς αυτοί γνώριζαν, το πιο πιθανό θα έγραφαν κάτι σχετικό. Από όλους αυτούς τους συγγραφείς ουδείς αναφέρει τον Ρήγα ως εκδότη του «*Αγαθάγγελου*». Επίσης ούτε οι άλλοι δύο εκδότες του «*Αγαθάγγελου*» του 1837 και 1838 μνημονεύουν τον Ρήγα ως εκδότη του «*Αγαθάγγελου*».

Συνοπτικά καταλήγουμε πως, σύμφωνα με όλα τα στοιχεία της έρευνας, η έκδοση του «*Αγαθάγγελου*» της Βιέννης τελικά δεν είναι έκδοση του Ρήγα. Η πληροφορία του Ζηλοπροφήτη και στη συνέχεια του Αλ. Πολίτη είναι ατεκμηρίωτη και κατ' αυτόν τον τρόπο δεν θα πρέπει πλέον ο Ρήγας Βελεστινλής να θεωρείται εκδότης των «*χρησμών του Αγαθάγγελου*».

Η κωμωδία το «Σαγανάκι της τρέλλας»

Το 1998, το έτος εορτασμού της επετείου των διακοσίων χρόνων από το μαρτυρικό θάνατο του Ρήγα Βελεστινλή, η Ρουμάνια ελληνίστρια κυρία Lia Brad Chisacof είχε παρουσιάσει ένα χειρόγραφο, το οποίο, όπως υποστήριξε στο επιλογικό κείμενό της, ήταν έργο του Ρήγα. Η έκδοση έγινε από το Ινστιτούτο Μελετών Νότιο-Ανατολικής Ευρώπης της Ρουμανικής Ακαδημίας και ήταν δίγλωσση ελληνικά-ρουμανικά με τίτλο «*Ρήγας, Ανέκδοτα έργα – Rigas, Scrieri inedite*» («*Η δοκιμασμένη φίλια*» και μια κωμωδία «*Το σαγανάκι της τρέλλας*»). Το βιβλίο παρουσιάστηκε στην Αθήνα, προκαλώντας πολλά σχόλια, ενώ παράλληλα δημοσιεύτηκαν σχετικά κριτικά κείμενα από τους Σπύρο Ευαγγελάτο, Βάλτερ Πούχνερ, Δημ. Σπάθη και Λουκά Αξελό¹⁴⁰, στα

140. Σπύρου Ευαγγελάτου, «Rigas Scrieri inedite, Academia Romana. Institutul de Studii Sud-Est Europe, Bucuresti 1998, έκδοση, μετάφραση και επίλογος Lia Brad Shisacof», *Παράβασις*, Επιστημονικό Δελτίο Τμήματος Θεατρικών Σπουδών Πανεπιστημίου Αθηνών, τόμ. 3, 1999, σελ. 289-292. Δημήτρη Σπάθη, «Στο εργαστήρι της φαναριώτικης σάτιρας», *Τα Ιστορικά*, τεύχ. 31, Δεκέμβριος 1999, σελ. 486-496. Βάλτερ Πούχνερ, «Νέο θεατρικό έργο του Ρήγα Βελεστινλή. Κριτικές παρατηρήσεις σε μια προσωρινή έκδοση», *Παράβασις*, Επιστημονικό Δελτίο Τμήματος Θεατρικών Σπουδών Πανεπιστημίου Αθηνών, τόμ. 4, 2002, σελ. 295-309. Λουκά Αξελού, *Ρήγας Βελεστινλής. Σταθμοί και όρια στην διαμόρφωση της εθνικής και κοινωνικής συνείδησης στην Ελλάδα*, εκδόσεις Στοχαστής, Αθήνα 2003, σελ. 281-286, «Το Σαγανάκι της τρέλλας. Έργο του Ρήγα ή Ανωνύμου;».

οποία εκφράζονταν βάσιμες αμφιβολίες για την αποδιδόμενη στον Ρήγα πατρότητα του χειρογράφου. Επί πλέον, τονίζονταν ότι θα έπρεπε να γίνει μια νέα έκδοση χωρίς λάθη, με ευρετήριο και γλωσσάριο, στο οποίο θα εξηγούνται οι πολλές τουρκικές, ρουμανικές κ.λπ. λέξεις.

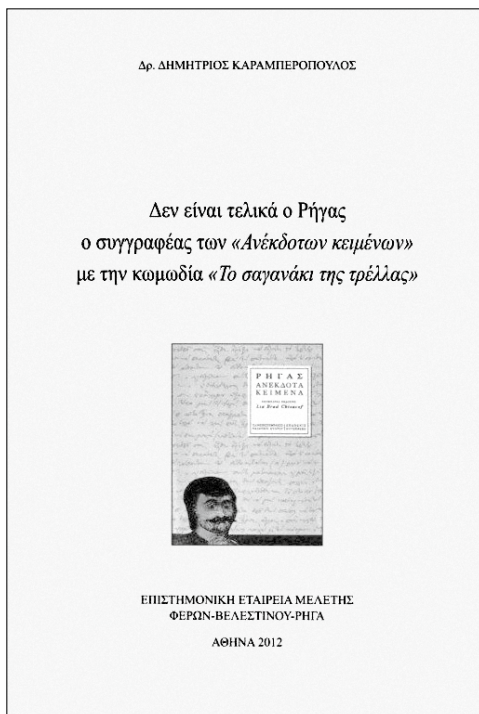
Πρόσφατα, το 2011, από τις Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κύπρου και τις εκδόσεις Gutenberg επανεκδόθηκε το χειρόγραφο στην Αθήνα σε μία καλαίσθητη έκδοση με τίτλο «*Ρήγας, ανέκδοτα έργα*», (σελ. 364) με την επιμέλεια της κυρίας Lia Brad Chisacof. Στην αρχή του βιβλίου, (σελ. 9-54), είναι το εισαγωγικό κείμενο της επιμελήτριας της έκδοσης, και στη συνέχεια, (σελ. 55-277), καταχωρίζεται φωτοτυπία των σελίδων του χειρογράφου δεξιά και μεταγραφή τους αριστερά. Κατ' αυτόν τον τρόπο ο αναγνώστης έχει τη δυνατότητα να διαβάσει ιδίως όμμασι το χειρόγραφο. Η έκδοση συμπληρώνεται με το Γλωσσάριο, (σελ. 279-288), το Παραρτήματα 1 με τις «Ορθογραφικές αλλαγές που επήλθαν κατά τη μεταγραφή του χειρογράφου», (σελ. 289-308), και τα Παραρτήματα 2 και 3 με την «Παλαιογραφική και γραφολογική έκθεση», (σελ. 309-364).

Στο εισαγωγικό κείμενό της η κυρία Lia Brad Chisacof έχει ιδιαίτερο κεφάλαιο με τίτλο «*Η πατρότητα του κειμένου*» (σελ. 31-35). Υποστηρίζει ότι ο Ρήγας είναι ο συγγραφέας του χειρογράφου και απαριθμεί πέντε επιχειρήματα. Στην ειδική μελέτης¹⁴¹ μας παραθέσαμε αυτούσιο το κείμενο του κάθε επιχειρήματος της κυρίας Brad Chisacof, στο οποίο καταχωρίζονται και οι δικές μας ισχυρές παρατηρήσεις, οι οποίες τεκμηριώνουν ότι συγγραφέας της κωμωδίας «*Το σαγανάκι της τρέλλας*» δεν ήταν ο Ρήγας Βελεστινλής.

Σημαντικό στοιχείο για την τεκμηρίωση του συμπεράσματος αυτού κοντά στα άλλα, που αναφέρθηκαν στις παρατηρήσεις μας, αποτελεί το πρόσωπο «*Φεραρής*» της κωμωδίας. Διαπιστώνεται ότι δεν είναι το alter ego του Ρήγα, όπως υποστηρίζεται από την κυρία Lia Brad Chisacof, αλλά ο «*Γιαννακάκης Τζανέτος*», το όνομα του οποίου είχε διαγραφεί στον πίνακα με τα πρόσωπα του έργου στο χειρόγραφο, και ο οποίος είχε αυτομολήσει, (φιραρής=φυγάς) στους Ρώσους, όπως και αρκετοί άλλοι από το περιβάλλον του Μαυρογένη είχαν αυτομολήσει μετά το 1789, στοιχείο που δεν προσέχθηκε από την

141. Δημητρίου Καραμπερόπουλου, *Δεν είναι τελικά ο Ρήγας ο συγγραφέας των «Ανέκδοτων κειμένων» με την κωμωδία «Σαγανάκι της τρέλλας»*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2012. Η μελέτη είναι και στο διαδίκτυο σε pdf, την οποία αναζητεί κανείς στο www.karaberopoulos.gr/karaberopoulos/pdf/SAGANAKI.pdf

επιμελήτρια των αποδιδόμενων στον Ρήγα «Ανέκδοτων κειμένων»¹⁴². Τότε θα πρέπει να γράφτηκε και η κωμωδία και όχι μέσα σε δύο μήνες από την εγκατάσταση του Μαυρογένη στο Βουκουρέστι το 1786, ημερομηνία η οποία αναγράφεται όχι πάνω στο ίδιο το χειρόγραφο, αλλά στο φάκελο, ο οποίος περιείχε το χειρόγραφο.

Η σελίδα τίτλου της μελέτης με την οποία τεκμηριώνεται ότι η κωμωδία «Το σαγανάκι της τρέλλας» τελικά δεν είναι έργο του Ρήγα, όπως έχει υποστηριχθεί στην πρόσφατη έκδοση *Ανέκδοτα κείμενα*.

142. Χαρ. Αθ. Μηνιάογλου, «Ο Ρήγας, οι Φαναριώτες και το “Σαγανάκι της τρέλλας”», *Υπέρεια*, τόμ. 5, *Πρακτικά Ε’ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνου-Ρήγας»*, Αθήνα 2010, σελ. 949-959.

ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΕΝΕΣ ΕΙΔΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΡΗΓΑ

Στο κεφάλαιο αυτό περιέχονται συνοπτικά οι πρώτες δημοσιευμένες ειδήσεις για τον Ρήγα, οι οποίες δείχνουν τον αντίκτυπο και γενικότερα την επίδραση των κειμένων του στους Έλληνες. Αυτές ξεκινούν ήδη από το 1797, τη χρονιά με τη μεγάλη εκδοτική δραστηριότητα του Ρήγα και μνημονεύονται στην *Εφημερίδα* των Σιατιστινών αδελφών Πούλιου. Το επόμενο χρόνο, ο Αδαμάντιος Κοραΐς, τις ημέρες κατά τις οποίες ο Ρήγας και οι Σύντροφοί του βρίσκονταν στα δεσμά στον Πύργο Νεμπούζα του Βελιγραδίου, το έτος του μαρτυρικού θανάτου, το 1798, γράφει για τη φυλάκισή τους. Αργότερα, κάνουν αναφορά στη ζωή και το έργο του Ρήγα, ο Γεώργιος Ζαβίρας το 1804, ο Ανώνυμος ο Έλληνας το 1806 στην *Ελληνική Νομαρχία*, το 1811 ο *Ερμής ο Λόγιος*, οι πρώτοι βιογράφοι του το 1812 και 1824. Τέλος, ο Ανθίμος Γαζής το 1821 σε διάγγελμά του μνημονεύει το Σύνταγμα και τον *Θούριο*.

Εφημερίς του 1797

Πρώτες δημοσιευμένες ειδήσεις για τον Ρήγα Βελεστινλή απαντώνται στην *Εφημερίδα*¹⁴³ του 1797. Καταχωρίζονται ειδήσεις για τις εκδόσεις του, την *Χάρτα της Ελλάδος* και τη *Γενική Χάρτα της Μολδοβίας*. Εντύπωση πάντως προκαλεί το γεγονός ότι δεν γίνεται αναφορά στα υπόλοιπα έργα του, τον *Ηθικό τρίποδα*, τη χαλκογραφία με την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου και το *Νέο Ανάχαρσις*, αν και μνημονεύεται ο πρώτος τόμος, τον οποίο μετέφρασε ο Γεώργιος Σακελλάριος και για τον οποίο εδημοσίευσε επί πλέον και τους συνδρομητές του βιβλίου. Για τον χάρτη της Βλαχίας υποστηρίζεται από τον Λ. Βρανούση ότι πιθανόν να υπάρχει σχετική αναφορά στα δύο μη ανευρεθέντα ακόμη φύλλα της *Εφημερίδος*, τα οποία είναι πριν από εκείνο, το οποίο μνημονεύει την έκδοση του χάρτη της Μολδαβίας.

Συγκεκριμένα, μια πρώτη αναγραφή βρίσκεται στο φύλλο αρ. 15, της 20 Φεβρουαρίου 1797, (σελ. 162-162), όπου αναγράφεται ότι και σε προηγού-

143. *Εφημερίς, η αρχαιότερη ελληνική εφημερίδα που έχει εκδοθή, Βιέννη 1791-1797. Εκδό-
τες: Οι Αδελφοί Μαρκίδες Πούλιου. Ανασυγκρότηση της σειράς σε φωτοτυπική έκδοση,
ερευνητική, συλλεκτική και εκδοτική φροντίδα, Προλεγόμενα, Λ. Βρανούση, Ακαδημία
Αθηνών, Κέντρον Ερευνής του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού, Αθήνα 1995, έτος
έβδομον 1797, σελ. 162-162β, 224, 481 και 553-554.*

μενο φύλλο είχε δοθεί αναγγελία για την Χάρτα, (δυστυχώς δεν έχει βρεθεί ακόμη το σχετικό φύλλο), και ότι τώρα κάνει γνωστό στους αναγνώστες πως έχει τυπωθεί κατά το ήμισυ. Συμπληρώνει την αναφορά αυτή στην έκδοση της Χάρτας δημοσιεύοντας στη συνέχεια δύο ποιήματα,

«Εκδοθέντος ήδη του ημίσεος της ελληνικής Χάρτας του κυρίου Ρήγα, περί ής εδώσαμεν προλαβόντος την είδησιν. Και αρεσάσης τοις φιλέλλησιν, εξακολουθείται η έκδοσις και του λοιπού ημίσεος με την ιδίαν δραστικήν φιλόπονον επιμέλειαν· εφ'ώ θερμοί ζηλωταί τινες της προόδου των Ελικωνιάδων μουσών, εποίησαν ταύτα».

Στη συνέχεια, παραθέτει τα δύο εγκωμιαστικά στιχουργήματα σε αρχαιοελληνικούς στίχους για την έκδοση της Χάρτας, το ένα είναι του συμπατριώτου του Ρήγα από τη Φθία (Κωφοί) Αλμυρού Στεφάνου Κομμητά (c.1770-1830) και το άλλο του Δακός Γεωργίου Γκολέσκου. Αμέσως μετά δημοσιεύεται άλλη μια σχετική είδηση για τη Χάρτα της Ελλάδος του Ρήγα, στην οποία αναφέρεται ότι μέχρι τέλος Απριλίου 1797 θα έχει ολοκληρωθεί η έκδοσή της. Επί πλέον, δίνει και την πληροφορία ότι μετά την έκδοσή της, ο εκδότης της, δηλ. ο Ρήγας, θα αναχωρήσει από την Βιέννη, δίνοντας έτσι έμμεσα νύξη για την μετάβασή του στην Ελλάδα. Επίσης, ότι στην Χάρτα περιέχονται και αρχαία νομίσματα διαφόρων πόλεων, αναφέροντας 150 αντί των 162,

«Η σαλπιζομένη Χάρτα, ετοιμαζομένη τυπύται όλη, ήγουν και τα δώδεκα φύλλα εις κάλλιστον ολλανδέζικον χαρτί ονομαζόμενον ελάφας μέχρι τέλους Απριλίου του 1797 έτους, και έχει να πωληθή μέχρι τέλους Μαΐου. Οι προσφιλέστατοι φιλέλληνες ημπορούν να γράψουν εις ημάς διά να τοις σταλθή εις αυτό το διάστημα του καιρού. Επειδή και μετά ταύτα δεν θέλει ευρεθή πλέον εδώ, με το να μισεύη ο εκδότης εντεύθεν. Η τιμή είναι προς τρία γρόσια η κόλλα. Αι ρηθείσαι χάρται εμπεριέχουσι τας κατά μέρος επιπεδογραφίας τινών περιφήμων πόλεων, διπλά τα ονόματα των επιλοίπων, και έως 150 αρχαία νομίσματα Ελληνίδων πόλεων, ερανισθέντα από το θησαυροφυλάκιον του αυτοκράτορος της Γερμανίας, προς κατάληψιν της αρχαιολογίας».

Άλλη μία είδηση για τη Χάρτα δημοσιεύεται στο φύλλο αρ. 20, της 10 Μαρτίου 1797, (σελ. 224), όπου παρέχονται πληροφορίες, λόγω του ενδιαφέροντος που έχει εκδηλωθεί στους αναγνώστες της Βλαχίας και της Μολ-

δαβίας· αναγράφει τους εμπόρους¹⁴⁴ του Βουκουρεστίου και του Ιασίου, στους οποίους θα βρίσκονται αντίτυπα για να μπορούν οι αναγνώστες να αγοράσουν τη *Χάρτα*,

«Είδησις. Επειδή και πολλοί φιλόμουσοι γράφουν εκ τε της Βλαχίας και Μολδαβίας εδώ, διά να τοις σταλθούν αι χάρται του κυρ Ρήγα· δίδεται είδησις ότι, εις μεν Βουκουρέστι, ευρίσκονται εις το εργαστήρι του κυρίου Πολιζάκι Δημητρίου εις το Χάνι Σερμπάν Βόδα· εις δε Γιάσι, εις το εργαστήρι των κυρίων Παναγιώτη και Γεωργίου Μιχαήλ, και εκείθεν ημπορεί έκαστος να αγοράση ευκολώτερα, προς τρία γρόσια την κόλλαν».

Τελευταία αναφορά για τη *Χάρτα της Ελλάδος* στις σελίδες της *Εφημερίδος* ήταν στο φύλλο αρ. 41, της 22 Μαΐου του 1797, (σελ. 481), όπου αναγγέλλεται η ολοκλήρωση της έκδοσης και ότι πωλείται στη Βιέννη και σε άλλες πόλεις, στη Σμύρνη, στο Σεμλίνο, στις οποίες φρόντισε ο Ρήγας να τις στείλει, όπως γράφουν τα έγγραφα των Αυστριακών ανακρίσεων,

«Είδησις. Ετελείωσεν ήδη και η Ελληνική της Ελλάδος δωδεκάφυλλος Χάρτα του κυρ Ρήγα, και πωλείται δημοσίως, τόσον εδώ εις Βιένναν, όσον και εις άλλας πόλεις οπού ο ίδιος εφρόντισε να στείλη. Όθεν δίδεται είδησις περί τούτου εις τους προσφιλείς της ελληνίδος εραστάς· η δε τιμή είναι προς τρία γρόσια έκαστον φύλλον».

Η *Εφημερίς* αναγγέλει ακόμη στο φύλλο αρ. 48, 16 Ιουνίου 1797, (σελ. 553-554) την έκδοση του χάρτη της Μολδαβίας, ο οποίος περιλαμβάνει και τα νέα σύνορα μετά τον τελευταίο Ρωσοτουρκικό πόλεμο 1788-1792 και ότι περιέχει την εικόνα του Ηγεμόνος της Μολδαβίας,

«Η Μολδαβία ούσα μία των επισημοτέρων ηγεμονιών της Ευρωπαϊάς Τουρκίας, αναγκαίον ήτον να γένη λεπτομερώς γνωστή εις τους σπουδαίους και εις κάθε περίεργον· μία ευτυχής περίστασις επαρρησιάσθη εις το να τελειωθή η χάρτα της ρωμαϊστί κατά τα νέα σύνορα της τελευταίας ειρήνης· ...ειδοποιούνται ουν οι περίεργοι φιλόλογοι να γράψουν εις ημάς να τοις σταλή, με το να είναι ετοιμή κατά το τέλος του Ιουνίου τούδε του έτους, διά δυόμισυ φιορίνια, εις ολλανδέζικο μέγιστον χαρτίον ελέφαντα λεγόμενον·

144. Για τους μνημονευόμενους εμπόρους γίνεται αναφορά και στα ανακριτικά αυστριακά έγγραφα, Αιμ. Λεγράν-Σπ. Λάμπρου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π., σελ. 63 και 73. Λ. Βρανούση, *Προλεγόμενα, Εφημερίς 1797...*, ό.π., σελ. 425-428.

εμπεριέχεται εις την αυτήν και η εικών του αισιώς ήδη ηγεμονεύοντος αυθέντου της Μολδαβίας».

Αδαμάντιος Κοραΐς το 1798

Τον καιρό του μαρτυρίου του Ρήγα, το 1798, ο Αδαμάντιος Κοραΐς στο Παρίσι έμαθε για τους Έλληνες, τον Ρήγα και τους άλλους επτά Συντρόφους του, οι οποίοι βρισκόνταν φυλακισμένοι στον Πύργο Νεμπούζα του Βελιγραδίου, και στο έργο του *Αδελφική Διδασκαλία*¹⁴⁵, έγραφε για τους «...Οκτώ Γραικούς οι οποίοι εν Βιέννη της Αουστρίας εξήτουν ησύχως τα αρμόδια μέσα του να φωτίσσει και από τον ζυγόν της δουλείας να ελευθερώσσει τους ιδίους ομογενείς. Παρίστανται ίσως ταύτην την ώραν δέσμοι έμπροσθεν του τυράννου οι γενναίοι ούτοι της ελευθερίας μάρτυρες· ίσως ταύτην την ώραν καταβαίνει εις τας ιεράς κεφαλάς των η μάχαιρα του δημίου, εκχέεται το γενναίον ελληνικόν αίμα από τας φλέβας των, και ίσταται η μακαρία ψυχή των, διά να υπάγη να συγκατοικήση με όλων των υπέρ ελευθερίας αποθανόντων τας αοιδίμους ψυχάς. Αλλά του αθώου αίματος η έκχυσις αύτη αντί του να καταπλήξη τους Γραικούς θέλει μάλλον τους παροξύνει εις εκδίκησιν...».

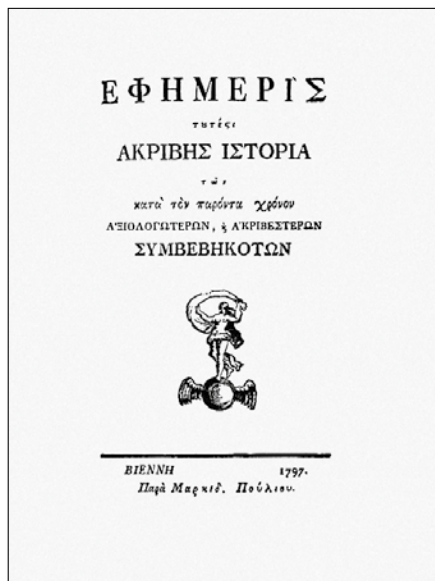
Είναι η πρώτη διαμαρτυρία για τον μαρτυρικό θάνατο του Ρήγα και των Συντρόφων του, οι οποίοι ήθελαν την αποτίναξη της τυραννίας και την απόκτηση της ελευθερίας της πατρίδος τους.

Γεώργιος Ζαβίρας το 1804

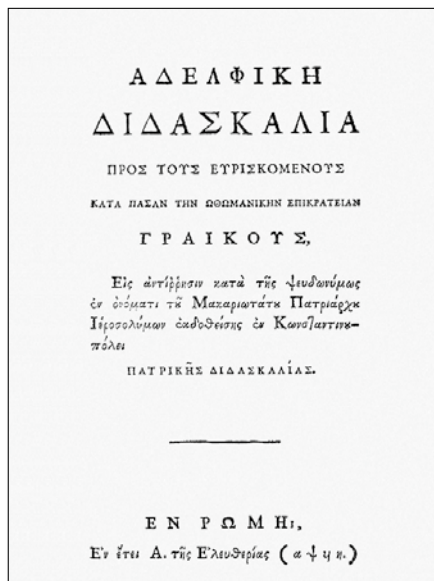
Ενδιαφέρουσα είναι η περίπτωση του εκ Σιατίστης λογίου Γεωργίου Ζαβίρα (1744-1804), ο οποίος, μόλις λίγα χρόνια μετά το θάνατο του Ρήγα, στο έργο του «*Νέα Ελλάς ήτοι Ιστορία των πεπαιδευμένων Ελλήνων, των μετά την θλιβεράν του Γένους ημών κατάπτωσην ακμασάντων...*»¹⁴⁶, γράφει για τον Ρήγα Βελεστινλή, χρησιμοποιώντας το πραγματικό όνομά του και δίνοντας μερικά χαρακτηριστικά της προσωπικότητάς του, «*Ρήγας ο Βελεστινλής θεσσαλός ανήρ πεπαιδευμένος κι εις άκρον ζηλωτής του γένους...*»

145. [Αδαμαντίου Κοραΐ], *Αδελφική Διδασκαλία*, [Παρίσι] 1798, σελ. IV-V.

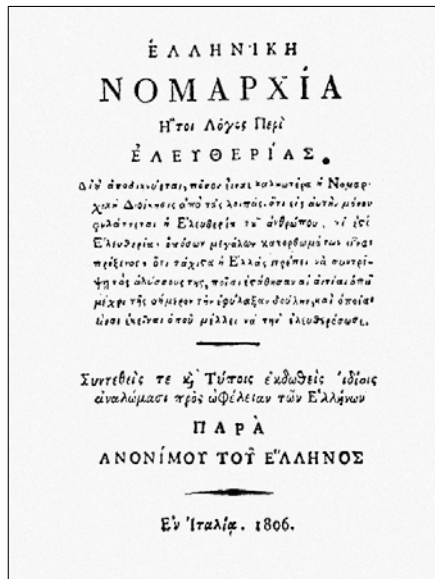
146. Γεωργίου Ζαβίρα, *Νέα Ελλάς ή Ελληνικόν θέατρον*, ανατύπωσης Α' εκδόσεως. Επιμέλεια-εισαγωγή-ευρετήριον Τάσου Αθ. Γριτσόπουλου, Αθήναι, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, 1972, σελ. 522-524.

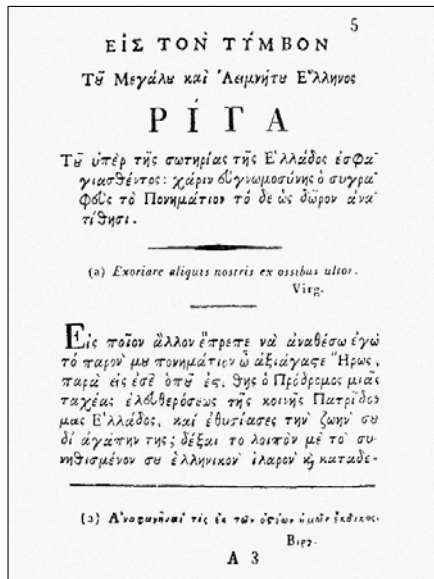
Ο τίτλος της *Εφημερίδος*, Βιέννη 1797, στις σελίδες της οποίας γίνεται αναφορά στην έκδοση των χαρτών του Ρήγα.

Ο τίτλος της *Αδελφικής Διδασκαλίας* του Αδ. Κοραή, 1798, όπου γίνεται αναφορά στο μαρτύριο του Ρήγα και των Συντρόφων του.

Η σελίδα τίτλου της *Ελληνικής Νομαρχίας*, 1806 και η αντίστοιχη αφιέρωσή της από τον Ανώνυμο συγγραφέα στον Ρήγα.

Ο ανδριάντας του Ρήγα Βελεστινλή στον προ του Κεντρικού Κτηρίου του Πανεπιστημίου Αθηνών χώρο, έργο του Ιωάννου Κόσιου, με επίγραμμα του Φίλιππου Ιωάννου και δωρεά του Γεωργίου Αβέρωφ. Είναι ο πρώτος ανδριάντας που στήθηκε το 1871 στο νεοϊδρυθέν Ελληνικό κράτος.

Στο νεοϊδρυθέν ελληνικό κράτος πρώτη προτομή του Ρήγα ήταν εκείνη, την οποία ανήγειρε ο Πέτρος Σκυλλίτης Ομηρίδης, δήμαρχος Πειραιά 1841-1845 και 1848-1854. Σήμερα η προτομή βρίσκεται στην Ιωνίδειο Σχολή Πειραιά.

και ότι «αείποτε ολοφυρόμενος στεναγμοίς αλαλήτοις διά την αθλίαν της Ελλάδος κατάστασιν...». Ως έτος, όμως, θανάτου του Ρήγα αναγράφει το 1797 αντί το 1798.

Από τα έργα του Ρήγα μνημονεύει τον *Νέο Ανάχαρσι* με τα αντίστοιχα κεφάλαια, τα οποία μετέφρασε, τον *Ηθικό Τρίποδα* και το *Σχολείον [ντελικάτων] εραστών*. Δεν μνημονεύει το *Φυσικής απάνθισμα*, του χάρτες Βλαχίας και Μολδαβίας, την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Επίσης, δεν κάνει μνεία του *Θουρίου*, αλλά απλά σημειώνει ότι «συνέγραψε τινά διεγερτικά ποιήματα», τα οποία είχαν τυπωθεί και θα στέλνονταν μέσω Τεργέστης την Ελλάδα. Χαρακτηριστική είναι όμως η αναφορά του Ζαβίρα στη *Χάρτα της Ελλάδος*, της οποίας καταχωρίζει ολόκληρο το κείμενο του τίτλου της, στοιχείο που δείχνει ότι είχε μπροστά του αντίτυπό της. Πράγματι, αντίτυπό της από τη Βιβλιοθήκη του Ζαβίρα απόκειται στη Βιβλιοθήκη της Ελληνικής Κοινότητος Βουδαπέστης και για το οποίο ο Σπυρίδων Λάμπρος¹⁴⁷ κατά την εκεί επίσκεψή του σημειώνει ότι «των αξιολογοτέρων δε δώρων του Ζαβίρα υπήρξε και η Χάρτα του Ρήγα, ήτις και περισώζεται εντός περικαλύμματος εκ χαρτονίου, τελείως καινούργης, ως ει ταύτην την στιγμήν είχεν εξέλθει εκ των πιεστηρίων. Το δε όνομα του κτήτορος και δωρητού Γεωργίου Ζαβίρα φέρεται εφ' εκάστου των δώδεκα της Χάρτας...».

Ανώνυμος συγγραφέας της *Ελληνικής Νομαρχίας* το 1806

Λίγα χρόνια μετά το μαρτυρικό θάνατο του Ρήγα, εκδόθηκε το 1806 στην Ιταλία το βιβλίο με τίτλο *Ελληνική Νομαρχία*, το οποίο αφιερώθηκε από τον Ανώνυμο συγγραφέα του στον Ρήγα¹⁴⁸. Διαπιστώνεται ότι γνώριζε σε βάθος τη δυναμική του επαναστατικού έργου του Ρήγα, το οποίο ετοίμαζε να εφαρμόσει για την απελευθέρωση των σκλαβωμένων συμπατριωτών του. Γι' αυτό και είναι ο πρώτος, ο οποίος ονόμασε τον Ρήγα «*Ελευθερωτή της Ελλάδος*», και πως ο μαρτυρικός του θάνατος, μετά την προδοσία από τον Έλληνα έμπορο της Τεργέστης, θα συντελούσε στη σφυρηλάτηση της από-

147. Σπ. Λάμπρου, «Η Βιβλιοθήκη της Ελληνικής Κοινότητος Βουδαπέστης και οι εν τη πόλει ταύτη σωζόμενοι ελληνικοί κώδικες», *Νέος Ελληνομνήμων*, τόμ. 8, 1911, σελ. 70-79, το κείμενο στη σελ. 71, και στο «Σελίδες εκ της Ιστορίας του εν Ουγγαρία και Αυστρία Μακεδονικού Ελληνισμού», *Νέος Ελληνομνήμων*, τόμ. 8, 1911, σελ. 289.

148. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Τι γνώριζε ο Ανώνυμος συγγραφέας της *Ελληνικής Νομαρχίας* για τον Ρήγα Βελεστινλή», *Νέα Εστία*, τεύχ. 1862, Ιούνιος 2014, σελ. 684-695.

φασης των ραγιαδών για την επανάσταση προς απόκτηση της ελευθερίας τους. Τα όσα γράφει ο Ανώνυμος συγγραφέας της *Ελληνικής Νομαρχίας*¹⁴⁹ για τον Ρήγα θα τα έγραψε πολύ κοντά στο μαρτυρικό θάνατό του, που συνέβη τον Ιούνιο του 1798. Αυτό μπορεί να υποστηριχθεί από το γεγονός ότι το βιβλίο, το οποίο εκδόθηκε το 1806, γράφτηκε κατά τη διάρκεια πολλών ετών μέχρι την έκδοσή του, όπως ο ίδιος ο Ανώνυμος συγγραφέας γράφει στο τέλος του βιβλίου του¹⁵⁰.

Στην αρχή του βιβλίου της *Ελληνικής Νομαρχίας* έχει την αφιέρωση στον Ρήγα «*χάριν ευγνωμοσύνης*». Χαρακτηριστικά γράφει στην αρχή της αφιέρωσης, ότι τιμητικά αναθέτει το πόνημά του αυτό «*Εις τον τύμβον του μεγάλου και αειμνήστου Έλληνος Ρήγα του υπέρ της σωτηρίας της Ελλάδος εσφαγιασθέντος*». Και στη συνέχεια της αφιερώσεως τονίζει προφητικά πως ο Ρήγας στάθηκε «*ο πρόδρομος μιας ταχέας ελευθερώσεως της κοινής πατρίδος μας Ελλάδος*» και πως το αφιερωθέν στο όνομά του πόνημα θα είναι «*ως αρραβώνα εκδικήσεως του λαμπρού αίματός*»¹⁵¹ του κατά των τυράννων της Ελλάδος. Καταλήγει την αφιέρωσή του με την διαβεβαίωση, δείγμα κι' αυτό πόσο πεπεισμένος ήταν για το σχέδιο της επαναστάσεως του Ρήγα, πως μετά την απελευθέρωση, η Ελλάδα θα δοξάζει πάντοτε το «*αθάνατον όνομά*» του, συγκαταλέγοντάς το «*εις τον κατάλογον των Επαμεινώντων, Λεωνίδων, Θεμιστοκλέων και Θρασυβούλων*»¹⁵².

Στη συνέχεια σε τρεις και μισή σελίδες κάνει αναφορά στην προσωπικότητα και το έργο του Ρήγα Βελεστινλή¹⁵³. Αναφέρει τα σωματικά και ψυχικά χαρακτηριστικά του, που σημαίνει πως θα τον γνώριζε ή από άλλους θα είχε αυτές τις πληροφορίες. Τον περιγράφει πως ήταν «*ωραίος τω σώματι*» και συμπληρώνει πως ήταν «*ωραιότερος τω πνεύματι*», αναφέροντας τις σχετικές πνευματικές ιδιότητές του, οι οποίες χαρακτηρίζουν τους μεγάλους άνδρες,

149. Χρησιμοποιήθηκε η σχετική έκδοση του Γεωργίου Βαλέτα. Βλ. Αωνύμου του Έλληνος, *Ελληνική Νομαρχία, ήτοι Λόγος περί Ελευθερίας*, εν Ιταλία 1806, Φιλολογική απομνημείωση-κείμενο-σχόλια-εισαγωγή Γ. Βαλέτας, Μελέτηματα, Ν. Α. Βέης και Μ. Σιγούρος, τέταρτη έκδοση, Αθήνα, Αποσπερίτης, 1982.

150. Γ. Βαλέτα (επιμ.), Αωνύμου του Έλληνος, *Ελληνική Νομαρχία...*, ό.π., σελ. 228.

151. Παρόμοια φράση με εκείνη του Αδαμαντίου Κοραή, που μνημονεύθηκε παραπάνω.

152. Πράγματι, προφητικά ήταν τα λόγια του Αωνύμου του Έλληνος, πως η απελευθερωμένη Ελλάδα θα τιμήσει τον Ρήγα Βελεστινλή. Ο πρώτος ανδριάντας που στήθηκε στο ελεύθερο ελληνικό κράτος ήταν του Ρήγα, και στήθηκε στα Προπύλαια του Πανεπιστημίου Αθηνών το 1871 με δωρεά του Γεωργίου Αβέρωφ (1818-1899).

153. Γ. Βαλέτα (επιμ.), Αωνύμου του Έλληνος, *Ελληνική Νομαρχία...*, ό.π., σελ. 82-86.

«ήτον εστολισμένος από την φύσιν με όλας τας χάριτας των μεγάλων υποκειμένων». Μνημονεύει τα πνευματικά χαρίσματα του Ρήγα, πως ήταν «αξιάγαστος ανήρ, ευφυής, αγχίνους, άοκνος, δίκαιος, φιλέλλην και φιλόπατρις». Στην αρχή γράφει τις εκφράσεις, «ο αείμνηστος Έλλην, ο Έρω, ο μέγας, και θαυματός Ρήγας», «ο της Ελλάδος ελευθερωτής» «ο άξιος Ρήγας», και ότι με την προδοσία «η Ελλάς χάνει εις αυτόν ένα αντιλήπτορα και σωτήρα της». Επίσης, χαρακτηρίζεται «ως αρχηγός και πρώτος συνεργός εις την της Ελλάδος ελευθέρωσιν». Τονίζει ότι κινητήριοις δυνάμει της προσωπικότητας του Ρήγα ήταν «ο θεός έρωτας της πατρίδος του Ελλάδος», που τον έκανε να αφήσει το «εμπορικών επάγγελμα» και να οργανώσει το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του, για την απελευθέρωση των σκλαβωμένων. Μας παραπέμπει νοηματικά στη φράση, «Ο ιερός της πατρίδος έρω,ς εμφωλεύει εις την καρδίαν και η καρδιά δεν γηράσκει ποτέ», την οποία ο Ρήγας έθεσε στην αρχή του έργου του Μαρμοντέλ, που μετέφρασε, *Η βοσκοπούλα των Άλπεων* και περιέχεται στο βιβλίο *Ο Ηθικός Τρόπος*¹⁵⁴.

Επισημαίνει, επί πλέον, ότι ο Ρήγας έδινε μεγάλη σημασία στη μάθηση, «την χρειάν της μαθήσεως», γι' αυτό προσπάθησε να αποκτήσει γνώσεις διαφόρων επιστημών και πως αυτό το πέτυχε «εις ολίγον καιρόν», τονίζοντας κατ' αυτόν τον τρόπο τη δυναμική του πνεύματός του, όπως παρουσιάζεται από τις μεταφράσεις των εκδοθέντων βιβλίων, τις παρατηρήσεις και τα σχόλια, τα οποία ανέγραφε σε αυτά. Μάλιστα, χαρακτηριστικά επισημαίνει ότι ο Ρήγας με τις μελέτες του άρχισε «να βάλλη θεμέλιον εις μεγάλον κτίριον, οπού ετοιμάζε», υπονοώντας το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του για την απελευθέρωση των σκλαβωμένων.

Προσθέτει ακόμη πως ο Ρήγας χρησιμοποίησε στα κείμενά του την απλή γλώσσα, «την ημετέραν διάλεκτον» και μάλιστα συμπληρώνει ότι με σαφήνεια έγραψε τα κείμενά του, «με ακροτάτην σαφήνειαν», και για τελικό σκοπό όλων αυτών είχε τον «φωτισμόν των συναδέλφων του Ελλήνων». Ο ίδιος ο Ρήγας εξάλλου στον πρόλογο του βιβλίου του *Φυσικής απάνθισμα* αναφέρει ότι μεταχειρίστηκε το «απλούν ύφος» για να μη δυσκολευτούν οι αναγνώστες του και ότι σκοπός του ήταν «να αναλάβη το πεπτωκός Ελληνικόν γένος». Μνημονεύει την *Χάρτα της Ελλάδος*, ονομάζοντάς την χαρακτηριστικά ως

154. Ρήγα Βελεστινλή, *Ο Ηθικός Τρόπος*, Βιέννη 1797, φωτομηχανική επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, επιμέλεια-εισαγωγή-ευρετήριο Δημ. Καραμπερόπουλου, Αθήνα, 2001, σελ. 118.

«Γεωγραφικούς Πίνακας της Ελλάδος». Ωστόσο, προσθέτει ότι ο Ρήγας εξέδωσε και άλλα έργα, χωρίς να τα ονομάζει, χαρακτηρίζοντάς τα ως «επωφελή πονήματα». Θα υπονοεί τα άλλα έργα του Ρήγα, *Νέος Ανάχαρσις, Ο Ηθικός Τρίπους*, εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου, τους χάρτες της Βλαχίας και Μολδαβίας, *Νέα Πολιτική Διοίκησης*. Τα άλλα «επωφελή πονήματα» ίσως να τα γνώριζε, να τα είχε δει και διαβάσει. Πάντως όμως δεν τα μνημονεύει.

Δίνει πληροφορίες για τον τρόπον της προετοιμασίας και της αναχωρήσεως του Ρήγα από την Βιέννη με σκοπό να κατέλθει στην Ελλάδα. Συγκεκριμένα, γράφει ότι συγκέντρωσε τα οικονομικά του και προχώρησε στην πραγματοποίηση του έργου του με τη βοήθεια συνεργατών του, των Συντρόφων του, «*συλλέγοντας το έχειν του όλον, και συνδρομητάς επιτυχών και συνεργούς, ητοίμασε, κηδεμόνως και μετά πάσης της καλής τάξεως, όλα τα αναγκαία, και εις ακμὴν ἔφερεν βεβαίως ἐπιδόσεως*».

Ο Ανώνυμος ο Έλληνα γνωρίζει τη «φρόνηση» του Ρήγα στο σχεδιασμό του στρατηγικού σχεδίου της επανάστασής του, γι' αυτό και τον αποκαλεί «ο της Ελλάδος Ελευθερωτής». Χαρακτηριστικά παρατηρεί ότι «*η φρόνησις του να εστάθη μεγάλη*», όμως επισημαίνει ότι η κακοτυχία ήταν αιτία να ανακοπεί το σχέδιο του και η απελευθέρωση της Ελλάδος, «*η καταδρομή της τύχης μόνον ἔφθασε, να αφανίσῃ τον σκοπόν του, και να αφήσῃ την Ελλάδα μέχρι της σήμερον υπό της δουλείας*». Η μοιραία κατάληξη του Ρήγα δεν ήταν αποτέλεσμα επιπολαιότητάς του, αλλά αποτέλεσμα της προδοσίας. Τότε έλαβε γνώση η Αυστριακή Αστυνομία για την επαναστατική κίνηση του Ρήγα, μετά την κακοήθεια του Έλληνα εμπόρου, που τον πρόδωσε. Με την ευκαιρία προσθέτουμε ότι οι απόψεις αυτές του Ανώνυμου συγγραφέα της *Ελληνικής Νομαρχίας* λίγα χρόνια μετά τον τραγικό θάνατο του Ρήγα έρχονται σε αντίθεση με όσα έγραψε για τον Ρήγα ο Ιω. Φιλήμων, κατηγορώντας τον ως «*επιπόλαιο εξεταστή των πραγμάτων*»¹⁵⁵.

Από το κείμενο διαπιστώνεται ότι ο Ανώνυμος συγγραφέας γνώριζε τη δυναμική του στρατηγικού σχεδίου της επανάστασης του Ρήγα, γι' αυτό και ήταν βέβαιος για την επιτυχία της ελευθερώσεως των σκλαβωμένων, η οποία θα κατορθώνονταν, όπως επισημαίνει, «*με μίαν γενικήν επανάστασιν*»

155. Ιω. Φιλήμονος, *Δοκίμιον ιστορικών περί της Φιλικής Εταιρείας*, εν Ναυπλία 1834, σελ. 90. Περισσότερα βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Η άδικη κρίση του Ιω. Φιλήμονος για τον επαναστάτη Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 2000. Ανάτυπο από το Θεσσαλικό Ημερολόγιο, τόμ. 38, 2000, σελ. 257-272.

και επανόρθωσιν των ταλαιπώρων συμπατριωτών του»¹⁵⁶. Μάλιστα, χαρκτηρίζει την συστηματική προετοιμασία της επανάστασής του με τη φράση «προμελετήματα και κατορθώματα του μεγάλου Ρήγα», τα οποία όμως, όπως συμπληρώνει, με την προδοσία «η τύχη... ανέτρεψε και ηφάνισε». Παραστατικά τονίζει ότι ο Ρήγας εργάστηκε συστηματικά για το σχέδιό του, γι' αυτό και η Αυστριακή Αστυνομία δεν είχε αντιληφθεί κάτι από την επαναστατική κίνησή του. Αποδείχθηκε περίτρανα ότι ο Ρήγας ήταν τέλειος συνωμότης¹⁵⁷.

Παρατηρεί, επί πλέον, ο Ανώνυμος ο Έλλην ότι η απήχηση του έργου του Ρήγα ήταν μεγάλη, αν και συνελήφθηκε και θανατώθηκε. Το μεγαλόπνοο έργο του, το οποίο είχε προγραμματίσει να το εκτελέσει, διαδόθηκε στους Έλληνες, όμως η βάσκανος μοίρα το ανέκοψε. Χαρακτηριστικά όμως παρατηρεί ότι «δεν ημπούρεσεν να εμποδίση τον αναγκαίον και φοβερόν κρότον, οπού η φήμη τοιαύτης επιχειρήσεως ανέπεμψεν εις τας ακοάς των Ελλήνων, ούτε ημπούρεσε, λέγω, να εκλείψη εις την όρασιν των την λαμπρότητα τοιούτου έργου». Και καταλήγει την αναφορά του στον Ρήγα στην *Ελληνική Νομαρχία* με την παρατήρηση πως η «καταδρομή της τύχης» με την προδοσία και τον «εσφαγιασμό του μεγάλου Ρήγα» είχε ως αποτέλεσμα το επαναστατικό σχέδιό του να μην ολοκληρωθεί και «να αφήση την Ελλάδα μέχρι την σήμερον υπό της δουλείας». Όμως, ο συγγραφέας είναι αισιόδοξος, πως, σα συνέχεια του έργου του Ρήγα, γρήγορα θα αντηχήσει, τόνιζε προφητικά, η σάλπιγγα της ελευθερίας από τους επαναστάτες, οι οποίοι θα ακολουθήσουν τα χνάρια του, «ταχέως όμως, η σάλπιγξ της ελευθερίας θέλει αντιβοήσκει εις την ελληνικήν γην».

Παρόμοια, και στις αιτιάσεις μερικών πως «ένας ήτον ο Ρήγας, και άλλος δεν ευρίσκεται»¹⁵⁸ ο Ανώνυμος συγγραφέας αισιόδοξα τονίζει ότι «εντός ολίγου» θα αναφανούν πολλοί σαν τον Ρήγα. Απευθύνεται στους σκλαβωμένους Έλληνες, «Εσείς δε ώ μιμηταί του μεγάλου Ρήγα», οι οποίοι πρέπει να ακούσουν μερικές παρατηρήσεις για την ώριμη γενική κατάσταση, για

156. Για το στρατιωτικό σχέδιο της επανάστασης, το οποίο ήθελε να εφαρμόσει ο Ρήγας στην Ελλάδα βλ. Αμ. Λεγριάν-Σπ. Λάμπρου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1891, φωτομηχανική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2000, σελ. 71.

157. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Η συνωμοτική δράση του Ρήγα Βελεστινλή», περιοδ. *Ιστορικά Θέματα*, τεύχ. 41, Ιούνιος 2005, σελ. 65-73, και ανεξάρτητα, Αθήνα 2009.

158. Γ. Βαλέτα (επιμ.), *Ανωνύμου του Έλληνα, Ελληνική Νομαρχία...*, ό.π., σελ. 218.

να ξεκινήσει ο αγώνας της απελευθέρωσης. Αργότερα και ο στρατηγός Μακρυγιάννης¹⁵⁹ παρατηρούσε ότι ο Ρήγας έμαθε στους Έλληνες τον τρόπο της απελευθερώσεως των, «*Μετά πολλούς αιώνας Ρήγας ο Βελεστινλής σπύρει τον σπόρον της ελευθερίας εις τους Έλληνες και τους ενθαρρύνει οδηγών αυτούς την τρόπον ης απελευθερώσεώς των. Οι Έλληνες ενθουσιασθέντες και ενθαρρυνθέντες από τους λόγους του Ρήγα έλαβον τα όπλα υπέρ της ελευθερίας*».

Ερμής ο Λόγιος του 1811

Στο σημαντικό προεπαναστατικό περιοδικό *Ερμής ο Λόγιος*, του οποίου τη διεύθυνση αρχικά είχε ο εκ Μηλεών Πηλίου αρχιμεινδρίτης Άνθιμος Γαζής (1764-1828), καταχωρίζεται στη «*Γραμματεία των νεωτέρων Ελλήνων...*» ένα μέρος από τη συγγραφική δημιουργία του Ρήγα Βελεστινλή, στοιχείο που δείχνει ότι δεν θα είχαν διαδοθεί όλα τα έργα του. Δεν μνημονεύεται το *Φυσικής απάνθισμα*, η εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου, οι χάρτες Βλαχίας και Μολδαβίας, *Ο Ηθικός Τρίπους* και φυσικά ούτε ο *Θούριος*, ο οποίος είχε πλατιά διάδοση. Παρόμοια, δεν γίνεται αναφορά στο Σύνταγμά του, τη *Νέα Πολιτική Διοίκησης*, η οποία αν και κατασχέθηκε το 1797 μετά την προδοσία και τη σύλληψη του Ρήγα, ωστόσο λίγα αντίτυπα είχαν ξεφύγει από τα χέρια της Αυστριακής Αυστονομίας. Συγκεκριμένα, στον *Ερμή το Λόγιο* σημειώνονται απλά μόνο τρία έργα του, η δωδεκάφυλλη *Χάρτα*, ο *Νέος Ανάχαρσις* και το *Σχολείον των ντελικάτων εραστών*, «*Ρήγας ο Θεσσαλός, εξέδωσε χάρτην της Ελλάδος, εις 12 φύλλα μεγάλα, περιέχοντα και τας διά τον Νέον Ανάχαρσιν επιπεδογραφίας, μετά των παλαιών νομισμάτων, εν Βιέννη τω 1797. Μετέφρασεν έτι εκ του Γαλλικού και εξέδοτο το Σχολείον των Δελικάτων εραστών, και τον δ' τόμον της περιηγήσεως του νέου Αναχάρσιδος*»¹⁶⁰.

159. Στον υπ' αρ. 2 πίνακα «Πτώσις της Κωνσταντινουπόλεως» του Παναγιώτη Ζωγράφου υπαγορευμένο από τον στρατηγό Μακρυγιάννη στα 1836. *Ο Ζωγράφος του στρατηγού Μακρυγιάννη*, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών και Λαογραφικό-Εθνολογικό Μουσείο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 1984.

160. *Ερμής ο Λόγιος ή Φιλολογικάί αγγελίαι υπό Ανθήμιον Γαζή εκδιδόμεναι*, εν Βιέννη 1811, αναστατική επανέκδοση από το Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, Αθήνα 1988, τόμ. Α', 1811, σελ. 356.

Οι πρώτοι βιογράφοι του Ρήγα

Σχετικά με τους πρώτους βιογράφους του Ρήγα κατατοπιστική είναι η εργασία του φίλου καθηγητού Δημήτρη Παντελοδήμου¹⁶¹, η οποία δημοσιεύθηκε στα Πρακτικά του Ε' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας» και από την οποία αναδημοσιεύεται εδώ το μεγαλύτερο μέρος της λόγω της πληρότητάς της.

Α) Τα πρώτα αμιγώς βιογραφικά στοιχεία του Ρήγα καταχωρίζονται στο συμπληρωματικό δέκατο ένατο τόμο της ένατης έκδοσης του παγκόσμιου εγκυκλοπαιδικού Λεξικού *Dictionnaire Universel, historique, critique et bibliographique*, Παρίσι 1812¹⁶². Η καταχώρηση αυτή είναι σημαντική γιατί σκιαγραφεί για πρώτη φορά την προσωπικότητα και την επαναστατική δράση του Ρήγα. Έδινε έμφαση στην άσημη καταγωγή του ήρωα και στο συνταρακτικό έργο του κατά το πρότυπο του Ναπολέοντα, ο οποίος μεσουρανούσε στο ευρωπαϊκό στερέωμα την εποχή σύνταξης του συμπληρωματικού τόμου του συγκεκριμένου βιογραφικού λεξικού, του οποίου η εμβέλεια –ως προς το αναγνωστικό κοινό– ήταν μεγαλύτερη από οποιοδήποτε άλλο έργο ιστορικού ή λογοτεχνικού περιεχομένου. Κατά τον Απ. Δασκαλάκη¹⁶³, ο οποίος πρώτος επεσήμανε την καταχώρηση του σύντομου αυτού άρθρου, συντάκτης του άρθρου είναι ο Έλληνας λόγιος Ανδρέας Μουστοξύδης, χωρίς όμως να αναφέρει και τα στοιχεία, τα οποία τον οδήγησαν στην ταύτιση αυτή.

Ως προς το περιεχόμενο του λήμματος, τα βιογραφικά στοιχεία του Ρήγα είναι, ως επί το πλείστον, ελλιπή και εσφαλμένα: Σε ηλικία 16 ετών έφυγε από το Βελεστίνο της Θεσσαλίας με τους γονείς του για να εγκατασταθούν στην πρωτεύουσα της Βλαχίας Βουκουρέστι. Στο ευνοϊκό για σπουδές κλίμα των Παραδουναβίων Ηγεμονιών, ο Ρήγας φοίτησε στο εκεί Γυμνάσιο, το οποίο λειτουργούσε με τις γενναιόδωρες χορηγίες του Αλ. Υψηλάντη. Έμαθε την ιταλική, τη γαλλική και τη γερμανική γλώσσα, εργάστηκε σε δευτερεύ-

161. Δημ. Παντελοδήμου, «Οι πρώτοι βιογράφοι του Ρήγα», *Υπέρεια*, τόμ. 5, *Πρακτικά Ε' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»*, Αθήνα 2010, σελ. 1043-1053.

162. *Dictionnaire Universel, historique, critique et bibliographique*, [...] neuvième édition [...], tome XIX, Supplément, Paris, de l'imprimerie de Prudhomme fils, 1812, σελ. 464-466. Το λήμμα επιγράφεται «Rigas».

163. «Περί το πραγματικόν όνομα του εθνομάρτυρος Ρήγα», *Τεσσαρακονταετηρίς Θ. Βορέα*, τόμ. δεύτερος, Εν Αθήναις, Πυρός, 1940, σελ. 138-139.

ουσες διοικητικές θέσεις για να μην επιβαρύνει οικονομικά τους πτωχούς γονείς του, διετέλεσε για μερικά χρόνια γραμματέας του πρώτου βογιάρου Brungavano, δημοσίευσε τομίδιο περί φυσικής και μετέφρασε από τα γαλλικά ορισμένα διασκεδαστικά έργα για να εμφυσήσει στους συμπατριώτες του την αγάπη για τη γλώσσα του Βολταίρου. Από την τρυφερή του ηλικία ο Ρήγας ποθούσε την απελευθέρωση της πατρίδας του από τον τουρκικό ζυγό και ανακοίνωνε συνεχώς στους φίλους του τα σχέδιά του για επαναστατική δράση. Προικισμένος με σπάνια πνευματικά χαρίσματα, φυσική ρώμη και ακαταμάχητη ευγλωττία, απέκτησε σύντομα πολυάριθμους οπαδούς όχι μόνον στο Βουκουρέστι, αλλά και στις πόλεις της Ελλάδας που προετοιμαζόταν για την εθνική εξέγερση.

Το μεγαλύτερο μέρος του λήμματος, το οποίο τιτλοφορείται «Rigas», χωρίς άλλο προσδιορισμό, αναφέρεται στην επαναστατική δράση από το 1793, έτος μετάβασής του, κατά τον συντάκτη στη Βιέννη, έως τον τραγικό θάνατό του στο Βελιγράδι «κατά το τέλος του 1797 ή στις αρχές της επομένης χρονιάς σε ηλικία σαράντα πέντε περίπου ετών». Οι αδυναμίες στον τομέα των χρονολογιών μαρτυρούν τη δυσχέρεια διάδοσης ακριβών πληροφοριών για τη ζωή του Ρήγα δεκαπέντε σχεδόν χρόνια μετά το στραγγαλισμό του ιδίου και των Συντρόφων του. Περισσότερο ενημερωμένος φαίνεται ο πρώτος βιογράφος του Βελεστινλή σχετικά με το συγγραφικό του έργο, το οποίο συνδέεται άμεσα με τα σχέδιά του για εθνική εξέγερση των ομοεθνών του· έκδοση του *Voyage du jeune Anacharsis en Grèce* με την περιήγηση στη γενέτειρά του Βελεστίνου και της προσθήκης στο κείμενο του αββά Barthélemy ορισμένων διευκρινιστικών σημειώσεων· σύνταξη και εκτύπωση της *Χάρτας της Ελλάδος* σε δώδεκα φύλλα μεγάλου σχήματος, η οποία χαρακτηρίζεται ως ο ακριβέστερος χάρτης έως την εποχή εκείνη, αφού «δεν παρέλειπε το παραμικρό χωρίο, τον παραμικρό λόφο», κατέγραφε τα αρχαία και τα νεότερα τοπωνύμια, απεικονίζοντας επί πλέον πολλά αρχαία ελληνικά νομίσματα¹⁶⁴.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η πληροφορία ότι ορισμένοι από τους Συντρόφους του Ρήγα υπηρέτησαν για κάποιο χρονικό διάστημα στον αυστριακό στρατό προκειμένου να καταστούν ετοιμοπόλεμοι, ενώ όλοι μελετούσαν τη στρατιωτική τακτική, προφανώς από στρατιωτικά εγχειρίδια, τα οποία κυκλοφορούσαν στην Αυστριακή πρωτεύουσα. Επισημαίνεται επίσης ότι στο στενό κύκλο των οπαδών του φλογερού επαναστάτη ανήκε και «ένας

164. *Dictionnaire Universel...*, ό.π., σελ. 465.

Έλλην τυπογράφος της Βιέννης και εκδότης εφημερίδας», στην οποία ο Ρήγας καταχώριζε σύντομα πατριωτικά ποιήματα, για να τροφοδοτεί το ζήλο των διασκορπισμένων σε ολόκληρη την Ελλάδα οπαδών του και να ξεσηκώνει όλους τους συμπατριώτες του με τον πόθο της ελευθερίας. Πρόκειται για τον Γεώργιο Μαρκίδη Πούλιο, συνεκδότη με τον αδελφό του Πούπλιο της Βιενναίας *Εφημερίδος* (1790-1798) και σύντροφο του Ρήγα, ο οποίος θα δημοσιεύσει ηρωελεγεία των Στεφάνου Κομμητάρη και Γεωργίου Γκολέσκου για τη *Χάρτα της Ελλάδος*, όπως και εθνεγερτικούς στίχους του Βελεστινλή¹⁶⁵.

Β) Η πρώτη πλήρης βιογραφία του Ρήγα καταχωρίζεται στις σελίδες της γνωστής Παρισινής περιοδικής έκδοσης *Revue encyclopédique* του Φεβρουαρίου 1824 με τον τίτλο «*Notice sur Rhigas*» και οφείλεται στον Έλληνα λόγιο της γαλλικής πρωτεύουσας Κωνσταντίνο Νικολόπουλο (1786-1841), οπαδό του Κοραή, μέλος πολλών φιλολογικών εταιρειών και εκδότη φιλελληνικών έργων. Το κείμενο αυτό κυκλοφορεί συγχρόνως και σε εκατό ανάτυπα, ενώ την ίδια χρονιά αναδημοσιεύεται με μικρές αλλαγές, στον 37^ο τόμο της *Biographie Universelle ancienne et moderne* του Michaud και σε παράρτημα του Β' τόμου των *Απομνημονευμάτων*¹⁶⁶ του Maxime Rayband το 1825.

Ο Νικολόπουλος χαρακτηρίζει τον Ρήγα ως ένα από τους πρωτεργάτες της εθνεγερσίας των Ελλήνων και παραθέτει απόσπασμα της γαλλικής εφημερίδας *Le Moniteur* του έκτου έτους της Δημοκρατίας (1798), στο οποίο περιγράφεται ο μαρτυρικός θάνατος του Βελεστινλή και των συντρόφων του στο Βελιγράδι, με προφανή σκοπό να συγκινήσει τους αναγνώστες του περιοδικού. Τα βιογραφικά στοιχεία περιορίζονται στους βασικούς σταθμούς της δράσης του Ρήγα: γεννημένος την πόλη Βελιστίνα (sic) της Θεσσαλίας το 1753, έτυχε επιμελημένης μόρφωσης και ενωρίς συνέλαβε το σχέδιο της ηθικής ανάταξης, απαραίτητης προϋπόθεσης για την επίτευξη της εθνικής αποκατάστασης του Γένους. Καρπός των επισκέψεών του στη Βιέννη υπήρξε η έκδοση του *Σχολείου των ντελικάτων εραστών*, της μετάφρασης του *Voyage de jeune Anacharsis en Grèce*, του Στρατιωτικού *Εγκολπίου* και κυρίως του

165. Γεωργίου Λαΐου, *Ο ελληνικός τύπος της Βιέννης από τον 1784 μέχρι τον 1821*, Αθήνα 1961, σελ. 26-71.

166. Maxime Rayband, *Mémoires sur la Grèce...*, tome 2, Paris, Tournachon Molin, 1824-1825, σελ. 488-494.

Θουρίου, ο οποίος έμελλε να καταστεί σε σύντομο χρονικό διάστημα ο πολεμικός παιάν των υπέρ ελευθερίας εξεγερθέντων συμπατριωτών του.

Στο τελευταίο μέρος του άρθρου, με αφορμή την απήχηση, την οποία είχαν οι ιδέες του Ρήγα στους χριστιανικούς πληθυσμούς της Βαλκανικής, ο Νικολόπουλος σχολιάζει την αντιρρητική *Πατρική Διδασκαλία*¹⁶⁷ των Πατριαρχείων και παραθέτει χαρακτηριστικά αποσπάσματα από την *Αδελφική Διδασκαλία*¹⁶⁸ του Κοραή, η οποία αναιρεί τις κατηγορίες του πρώτου κειμένου και τις θέσεις των σφοδρών πολεμίων του Διαφωτισμού. Η σημασία του άρθρου του Κ. Νικολόπουλου έγκειται τόσο στο περιεχόμενό του, το οποίο αποτέλεσε για πολλά χρόνια τον πυρήνα των γνώσεων για τη ζωή, το έργο και την επαναστατική δράση του Ρήγα, όσο και στο γεγονός ότι δημοσιεύθηκε σε έγκυρο γαλλικό περιοδικό πανευρωπαϊκής εμβέλειας και ότι αναδημοσιεύθηκε σε φιλελληνικού περιεχομένου έργα, καθώς και στην ευρύτατα γνωστή *Biographie Universelle ancienne et moderne*, η οποία μάλιστα εκδόθηκε το 1828 και σε ιταλική μετάφραση¹⁶⁹. Η διάδοση του κειμένου αυτού στάθηκε αφορμή να στρέψουν το ενδιαφέρον τους πολλοί ξένοι φιλόλογοι και ιστοριογράφοι στη μελέτη της ζωής και της δράσης του Βελεστινλή ή απλώς να συγκινηθούν αγνοί φιλέλληνες και να υμνήσουν τη θυσία του.

Γ) Σημαντικό γεγονός στην προβολή του συγγραφικού έργου και της επαναστατικής δράσης του Ρήγα αποτέλεσε η έκδοση από τον φιλέλληνα Γάλλο φιλόλογο Claude Fauriel των *Ελληνικών Δημοτικών Τραγουδιών* σε δύο τόμους το 1824 και το 1825 αντίστοιχα. Πρόκειται για έργο, το οποίο υπήρξε σταθμός στην ευρωπαϊκή γραμματεία και αποτέλεσε προσηφιλές ανάγνωσμα των απανταχού υπερασπιστών των εξεγερθέντων κατά του μισητού ζυγού ομοδόξων αδελφών της Ανατολής.

167. *Διδασκαλία Πατρική, συντεθείσα παρά του Μακαριωτάτου Πατριάρχου της αγίας πόλεως Ιερουσαλήμ κυρ Ανθίμου εις ωφέλειαν των ορθοδόξων χριστιανών...*, εν Κωνσταντινουπόλει, παρά τω τυπογράφω Ποζώς Ιωάννου εξ Αρμενίων, 1798.

168. *Αδελφική Διδασκαλία προς τους ευρισκομένους κατά πάσαν την οθωμανικήν επικράτειαν Γραικούς, εις αντίρρησην κατά της ψευδονύμους εν ονόματι του Μακαριωτάτου Πατριάρχου Ιεροσολύμων εκδοθείσης εν Κωνσταντινουπόλει. Εν Ρώμη, εν έτει Α΄ της Ελευθερίας [1798].*

169. Δημήτρη Αρβανιτάκη, «Ένας ξένος στο Ιταλικό Πάνθεο: οι τύχες του Ρήγα στην Ιταλία κατά τον δέκατο ένατο αιώνα», *Τα Ιστορικά*, τεύχ. 47, Δεκέμβριος 1997, σελ. 317-341, εδώ στη σελ. 335, και Υπέρεια, τόμ. 5, *Πρακτικά Ε' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνου-Ρήγας»*, (Βελεστίνου 1997), Αθήνα 2010, σελ. 788.

Ο Φωριέλ έκρινε ότι στη συλλογή του των *Ελληνικών Δημοτικών Τραγουδιών* έπρεπε να περιλάβει και το *Θούριο* του Ρήγα, ο οποίος ήταν ήδη γνωστός και πλατιά διαδεδομένος μεταξύ των Ελλήνων. Στο εισαγωγικό σημείωμα για το *Θούριο* ο Φωριέλ αποφεύγει συστηματικά τη χρονολόγηση βιογραφικών δεδομένων του Ρήγα, περιοριζόμενος να περιγράψει αδρομερώς τα οράματά του και, κυρίως, την επαναστατική του δράση: καταγόμενος από το Βελεστίνο, έτυχε επιμελημένης φιλελεύθερης εκπαίδευσης και ακολούθησε αρχικά το επάγγελμα του δασκάλου της αρχαίας ελληνικής και γαλλικής γλώσσας στο Βουκουρέστι. Επηρεασμένος από τις ιδέες της Γαλλικής Επανάστασης και προικισμένος με ζωηρότατη φαντασία και μεγάλη έξαρση ενθουσιασμού, αποφάσισε να διαθέσει όλες του τις δυνάμεις στην ηθική και πολιτική αναγέννηση της πατρίδας του. Για την υλοποίηση του σχεδίου του ήλθε σε επαφή με τους αρχηγούς των Κλεπτών και τους έπεισε να είναι έτοιμοι για ένοπλη εξέγερση, μόλις θα τους έδινε το σύνθημα. Προκειμένου να εξασφαλίσει τη συμμετοχή στον Αγώνα των Ελλήνων της Διασποράς, έφθασε στη Βιέννη, συνοδευόμενος από τους αφοσιωμένους συντρόφους του. Εκεί τύπωσε «*μικρή συλλογή ύμνων*», που αποσκοπούσαν να αφυπνίσουν στην ψυχή των συμπατριωτών του, την αγάπη προς την πατρίδα και την αγανάκτηση για την καταπίεση του βάρβαρου δεσποτισμού. Αν και οι πολιτικές συνθήκες της εποχής εμπόδιζαν την ευρεία διάδοση του βιβλίου, το οποίο μάλιστα και κατασχέθηκε στα σύνορα της Αυστρίας, οι πατριωτικοί του ύμνοι κυκλοφορούσαν σε χειρόγραφη μορφή στον ελληνικό χώρο και συγκινούσαν «*την καρδιά και τη φαντασία των συμπατριωτών του στις λεπτότερές τους χορδές*».

Εκτός από τη εθνεγερτική ποίηση του Βελεστινλή, ο Φωριέλ μνημονεύει και τη *Χάρτα της Ελλάδος*, η οποία εντάσσεται στο ευρύτερο επαναστατικό έργο του, «*ήταν ένας τοπογραφικός χάρτης της Ελλάδας, τον οποίο ο ίδιος σχεδίασε και φρόντισε να χαραχθεί με την προσωπική του επίβλεψη· ο χάρτης αυτός, παρ'όλες τις ατέλειές του, θεωρείται στο είδος του ένα σημαντικό μνημείο υπομονής και γνώσεων*». Για τη συνωμοτική του δράση ο Γάλλος φιλόλογος παρατηρεί ότι ο Ρήγας δεν είχε λάβει τα αναγκαία μέτρα για τη συγκάλυψη των ενεργειών του με αποτέλεσμα οι πάντες να γνωρίζουν τα σχέδιά του, ακόμη και οι διπλωματικές υπηρεσίες της Τουρκίας στη Βιέννη. Η απρονοησία του αυτή, οφειλόμενη στο «*ζωηρό*» και «*αλαζονικό*» χαρακτήρα του, υπήρξε η βασική αιτία της αποτυχίας του σχεδίου του: η Πύλη ζήτησε την έκδοση του Ρήγα και των συντρόφων του και οι Αυστριακές

αρχές έσπευσαν να ικανοποιήσουν το αιτημά της αυτό. Οι συλληφθέντες αποκεφαλίσθηκαν στο Βελιγράδι, χωρίς προηγούνως να αποκαλύψουν τα ονόματα συνεργατών τους στην Ελλάδα, αφού αντιμετώπισαν με απαράμμιλο θάρρος τα βασανιστήρια των ανακριτών τους.

Παρατηρούμε ότι και ο Φωριέλ δεν έλαβε υπόψιν του, όπως αργότερα και ο Ιωάννης Φιλήμων, το γεγονός ότι ο Ρήγας είχε λάβει διαβατήριο από την Αυστριακή Αστυνομία για τη μετάβασή του στην Τεργέστη και από εκεί στην τουρκοκρατούμενη Ελλάδα. Το στοιχείο αυτό δείχνει ότι μέχρι και την προδοσία από τον Έλληνα έμπορο της Τεργέστης, η Αυστριακή Αστυνομία δεν είχε την παραμικρή υπόνοια για τη συνωμοτική δράση του Ρήγα, παρά το γεγονός ότι ήταν υπό παρακολούθηση και έπαιρνε άδεια εκτυπώσεως των έργων του από τον αρμόδιο λογοκρίτη της Αστυνομίας. Ο Ρήγας αποδείχθηκε τέλειος συνωμότης¹⁷⁰. Μετά την προδοσία έμαθε η Αυστριακή Αστυνομία τα σχετικά με το επαναστατικό σχέδιο του Ρήγα και κατατρόμαξε, διότι κατόρθωσε ο Ρήγας να ακυρώσει την τόσο καλά οργανωμένη υπηρεσία της.

Αναφορά στον Ρήγα του Ανθίμου Γαζή το 1821

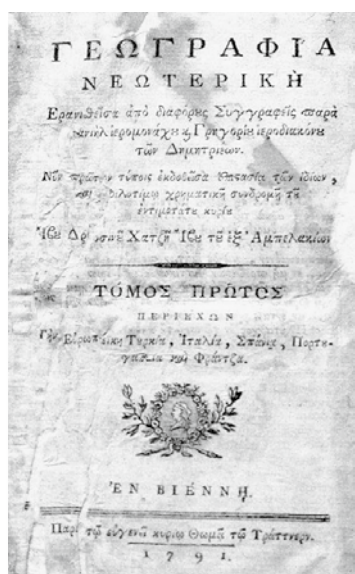
Χαρακτηριστική είναι η αναφορά του Ανθίμου Γαζή (1764-1828) στον Ρήγα κατά την έναρξη της Επανάστασεως στη Μαγνησία, τον Μάιο του 1821. Συγκεκριμένα μνημονεύει τον Ρήγα στην διακήρυξή του στις 7 Μαΐου του 1821, θεωρώντας το έτος αυτό ως το Α΄ έτος της Ελευθερίας, «*Προς τους λαούς της Ζαγοράς, των Φερών και της Αγνιάς*»¹⁷¹, την οποία απηύθυνε από το στρατόπεδο του Βόλου ως «Επίτροπος της Υπερτάτης Αρχής» της Φιλικής Εταιρείας, «...*Θετταλομάγνητες, Ας δράξωμε και ημείς τα όπλα. Δεν πρέπει να κωφεύωμεν εις την φωνήν της πατρίδος. Ας ακουσθή διάτορος η κραυγή μας: Ελευθερία ή θάνατος. Η σκιά του Ρήγα του Θεσσαλού, ο οποίος προ ολίγων χρόνων εθυσίασε την ζωήν του ως γνήσιος Έλλην και μέγας πατριώτης, διά την ανάστασιν του Γένους μας, περιϋσταται εις την Θεσσαλίαν. Ο Θούριος ύμνος του “Ως τότε παλληκάρια θα ζώμεν εις την σκλαβιάν” ας γίνη το εγερτήριον σάλπισμα εις το βουνόν της Ζαγοράς και εις όλην την Θεσσα-*

170. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Η συνωμοτική δράση του Ρήγα Βελεστινλή»..., ό.π.

171. Για το πλήρες κείμενο της διακηρύξεως του Ανθίμου Γαζή, βλ. Γιάννη Κορδάτου, *Ιστορία της Επαρχίας Βόλου και Αγιάς από τα αρχαία χρόνια ως τα σήμερα*, εκδόσεις «20^{ος} αιώνας», Αθήνα 1960, σελ. 662-664 και 668.

Ανάγλυφο του Μνημείου «Βουλή Θεσσαλομαγνησίας, Βελεστίνο 11 Μαΐου 1821», το οποίο στήθηκε το 2000 για να υπενθυμίζει το σημαντικό ιστορικό γεγονός της Συνέλευσης των επαναστατών προς τιμήν του Ρήγα στη γενέτειρά του.

Η σελίδα τίτλου του βιβλίου των εκ Μιλεών Πηλίου συμπατριωτών του Ρήγα Δημητρίων (Γρηγ. Κωνσταντά και Δανιήλ Φιλίππιδη) *Γεωγραφία νεωτερική*, Βιέννη 1791, την οποία ο Ρήγας μνημονεύει στα έργα του.

λίαν. Ο μέγας Θεσσαλός Ρήγας ζητεί από τους λαούς της Θεσσαλομαγνησίας εκδίκησιν. Ας ακούσωμεν την προσταγήν του, ενθυμούμενοι και τους χρουσούς λόγους του: Καλλιότερα μιας ώρας ελεύθερη ζωή, παρά όλους τους χρόνους σκλαβιά και φυλακή».

Ο Άνθιμος Γαζής κλείνει τη διακήρυξή του αυτή με συστάσεις για την διοικητική οργάνωση της απελευθερωμένης Θεσσαλομαγνησίας μνημονεύοντας τις «*συστάσεις του Ρήγα του Θεσσαλού*», δηλ. το Σύνταγμά του, σύμφωνα με τις οποίες οι εκλεγμένοι αντιπρόσωποι από κάθε χωριό της Μαγνησίας θα συστήσουν την Βουλή και θα συντάξουν «*την Νομικήν Διάταξιν*», δηλ. το Σύνταγμα για τη διοίκηση της επαρχίας, τον οργανισμό του πολέμου και τα δικαιώματα των κατοίκων. Συγκεκριμένα, ο Γαζής διακήρυχνε στο τέλος, «...*Θετταλομάγνητες, Διά την καλήν σύστασιν της χώρας, καθώς και διά την ευνομίαν, κοινήν ευταξίαν και τον διοργανισμόν του πολέμου, εντέλλομαι να εκλέξετε από κάθε ναχιγέν (περιοχή) εμπείρους, τιμίους και νουνεχείς αντιπροσώπους, οι οποίοι ως βουλευταί θα συστήσωσιν την Βουλήν της Θετταλομαγνησίας. Ούτοι κατά τα αρχαία θέσμια των προγόνων μας και τας συστάσεις του Ρήγα του Θεσσαλού, θα συντάξουν την Νομικήν Διάταξιν, η οποία θα κανονίζη εις το μέλλον τα της διοικήσεως των χωρίων και της επαρχία μας, τον διοργανισμόν του πολέμου και τα δίκαια των συμπατριωτών μας...*».

Ας προστεθεί ότι οι αντιπρόσωποι των επαναστατημένων του Πηλίου συνεδρίασαν στις 11 Μαΐου 1821 με πρόεδρο τον Άνθιμο Γαζή και Γραμματέα τον Φίλιππο Ιωάννου (1796-1880) στην πατρίδα του Ρήγα, το Βελεστίνο, προς τιμήν του, και η συνέλευση αυτή ονομάστηκε «*Βουλή Θετταλομαγνησίας*»¹⁷², για να βάλουν τις βάσεις της «*Νομικής Διατάξεως*», η οποία θα στηρίζονταν και στο Σύνταγμα του Ρήγα.

172. Το σημαντικό αυτό γεγονός τιμήθηκε από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα και τον Δήμο Φερών το 2000 με το Μνημείο της «*Βουλής Θετταλομαγνησίας, Βελεστίνο, 11 Μαΐου 1821*». Το σκαλισμένο ανάγλυφο γλυπτό, με τον πρόεδρο και γραμματέα της Συνέλευσης Άνθιμο Γαζή και Φίλιππο Ιωάννου και οπλισμένους επαναστάτες μέλη της Βουλής, ήταν αφιλοκερδή προσφορά του φίλου από τη Νέα Αγχιάλο Γεωργίου Διονυσίου. Δυστυχώς όμως αυτό το Μνημείο, που θα αναδείκνυε το σημαντικό ιστορικό γεγονός, κατά την διαμόρφωση του περιβάλλοντος χώρου το 2008 επί δημαρχίας Κων. Κανάρη γκρεμίστηκε, χωρίς ντροπή, με το θράσος των χαλαστών της ιστορικής μνήμης. Σχετικά βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, «*Βουλή Θετταλομαγνησίας, Βελεστίνο, 11 Μαΐου 1821. Η ανέγερση του Μνημείου το 2000 και το γκρέμισμά του το 2008*», έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, 2009.

ΟΙ ΚΑΤΗΓΟΡΟΙ ΤΟΥ ΡΗΓΑ

Λίγο καιρό μετά τον τραγικό θάνατο του Ρήγα, άρχισαν ατεκμηρίωτα να τον κατηγορούν πως τάχα ήταν αντίθετος στην ορθόδοξη πίστη, ότι ήθελε να ανατρέψει τη θρησκεία, όπως έγινε στη Γαλλία μετά τη Γαλλική Επανάσταση, ότι το Σύνταγμά του ήταν κατά της Ορθόδοξης Εκκλησίας και πως κατηγορούσε τους αρχιερείς και τους μοναχούς. Πρόσθεταν ακόμη πως για την απελευθέρωση των σκλαβωμένων Ελλήνων, ο Ρήγας ήθελε τον ένοπλο αγώνα, την επανάσταση, που θα είχε ως αποτέλεσμα τις πολεμικές επιχειρήσεις, θυσίες και σκοτωμούς. Παρατίθενται στη συνέχεια σχετικές περιπτώσεις κατηγορών του Ρήγα έως και λίγα χρόνια μετά τον μαρτυρικό θάνατό του.

Επιστολή του Πατριάρχη Γρηγορίου Ε΄, 1 Δεκεμβρίου 1798

Πρώτη χαρακτηριστική περίπτωση κατηγορού του Ρήγα ήταν εκείνη του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Γρηγορίου του Ε΄, ο οποίος έξι μήνες μετά τον στραγγαλισμό του Ρήγα και των επτά Συντρόφων του στο Πύργο Νεμπόιζα του Βελιγραδίου (Ιούνιος 1798), σε επιστολή του, 1 Δεκεμβρίου 1798, προς τον Μητροπολίτη Σμύρνης καταδικάζει το Σύνταγμα του Ρήγα Βελεστινλή με την αιτιολογία ότι ήταν αντίθετο στα δόγματα της Ορθοδόξου πίστεως, «...συνέπεσεν εις χείρας ημών εν σύνταγμα εις μίαν κόλλαν χαρτί ολόκληρον, μεγάλην εις απλήν φράσιν ρωμαϊκήν, επιγραφόμενον “νέα πολιτική διοικήσις των κατοίκων της Ρούμελης των μικρών εν τη μεσογειώ νήσων και της Βλαχομπογδανίας”». Επί πλέον, ο Πατριάρχης συμπληρώνει ότι το Σύνταγμα «πλήρες υπάρχει σαθρότητος εκ των θολερών αυτού εννοιών, τοις δόγμασι της ορθοδόξου ημών πίστεως εναντιούμενον»¹⁷³. Παράλληλα,

173. Η επιστολή του Πατριάρχη Γρηγορίου Ε΄ έχει δημοσιευθεί στο βιβλίο Γ. Γ. Παπαδοπούλου, *Τα κατά τον αοίδημον πρωταθλητήν του ιερού των Ελλήνων αγώνος τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριον τον Ε΄*, Εν Αθήναις 1866, τόμ. Β΄, σελ. 498-499. Επίσης, Δημητρίου Καραμπερόπουλου, *Ρήγας και Ορθόδοξη πίστη*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φρών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2008, στο Παράρτημα καταχωρίζεται ολόκληρη η επιστολή του Γρηγορίου Ε΄, καθώς και το, 22 Ιουνίου 1998, έγγραφο της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φρών-Βελεστίνου-Ρήγα προς τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως κ. Βαρθολομαίο με το οποίο αιτούσε την άρση της καταδίκης του Συντάγματος του Ρήγα, και η απάντηση της Αρχιεραρχίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου.

δίνει εντολή στον Μητροπολίτη να συγκεντρώσει όλα τα έντυπα ή ακόμη και χειρόγραφα της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως* του Ρήγα, τα οποία θα βρεθούν στην περιφέρειά του, «να μην παραπέση τοιούτον σύνταγμα εις ανάγνωσιν τω χριστιανικῷ εμπιστευθέντι σοι λαῶ» και να του τα στείλει στην Κωνσταντινούπολη.

Η Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα με έγγραφό της κατά την επέτειο των διακοσίων χρόνων από τον μαρτυρικό θάνατο του Ρήγα, το 1998, προσκομίζοντας την επιστολή αυτή του Γρηγορίου του Ε΄, καθώς και τα Επαναστατικά κείμενα του Ρήγα, ζητούσε από τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως κ. Βαρθολομαίο την άρση της καταδικαστικής αυτής απόφασης του Γρηγορίου του Ε΄, διότι η διεξοδική μελέτη του Συντάγματος του Ρήγα δεν τεκμηριώνει ότι ήταν αντίθετος στην Ορθόδοξη πίστη· απεναντίας δείχνει ότι ο δημιουργός του Συντάγματος, της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως*, ο οποίος ήθελε να αντικαταστήσει την απολυταρχική εξουσία του Σουλτάνου με μία δημοκρατική πολιτεία, ήταν πιστό τέκνο της Εκκλησίας.

Στη σχετική απάντηση από την Αρχιεραρχία του Οικουμενικού Πατριαρχείου τονίζονταν, σε δύο και μισή σελίδες, ότι η επιστολή της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα συζητήθηκε στη Συνεδρίαση της Ιεράς Συνόδου του Οικουμενικού Πατριαρχείου και ότι «δεν πρόκειται περί καταδικαστικής αποφάσεως, αλλά περί εγκυκλίου γράμματος, ποιμαντικής σκοπιμότητος και καιρικού χαρακτήρος, ευρίσκοντος την δικαιολογίαν αυτού εις την μέριμναν του ποιμένος όπως διαφυλάξη τους υπό την προστασίαν αυτού τελούντος χριστιανούς από διώξεων και δυσμενών συνεπειών, των οποίων την σκληρότητα μαρτυρεί η ιστορία». Και στο τέλος της απαντητικής αυτής επιστολής του Οικουμενικού Πατριαρχείου τονίζεται, «Οθεν εν συμπεράσματι, καταφανούς όντος του καιρικού χαρακτήρος της εν λόγω εγκυκλίου,, σαφέστατον είναι ότι των συνθηκών εκείνων διαδραμιουσών, εξέλιπεν αυτοθρόως και η ισχύς αυτής και δεν υφίσταται σήμερον αντικείμενον προς άρσιν».

Κύριλλος Λαυριώτης

Μία άλλη περίπτωση κατηγορού του Ρήγα ήταν εκείνη του εκ Πατρών μοναχού της Αγίας Λαύρας των Καλαβρύτων Κυρίλλου¹⁷⁴ (1741/1744-1828),

174. Ενδεικτικά βλ. Λουκίας Δρούλια, «Ο Λαυριώτης μοναχός Κύριλλος από την Πάτρα και η Βιβλιοθήκη του», *Ο Ερασιστής*, τόμ. 11, 1974, σελ. 456-503. Λεάνδρου Βρανούση,

ο οποίος διέμενε στο Βουκουρέστι μέχρι το 1796 και στη χειρόγραφη «*Ερμηνεία της Αποκαλύψεως*»¹⁷⁵ καταφέρεται εναντίον «του παράφρονος Ρήγα», όπως τον αποκαλεί. Μάλιστα, σημειώνει ότι ο Ρήγας «εκδούς εγκύκλια γράμματα διεγερτικά κατά των νυν τυράννων άνευ της του Χριστού ευδοκίας», όμως έγινε τροφή των ψαριών του ποταμού Δούναβη και «ύλη της αιωνίου κολάσεως κατά του Χριστού λυττήσας», δηλ. ομιλήσας. Προσθέτουμε ότι στα έγγραφα του Αιμ. Λεγράν αναφέρεται ότι ο Κύριλλος ήταν γνωστός του Ρήγα, ίσως κατά την διαμονή του στο Βουκουρέστι, και πως ο Ρήγας «κατά την ιδίαν του ομολογίαν είχε ανταπόκρισιν μετά των κυριωτάτων του φίλων, και δή..., εν δε Πάτραις του Μωρέως μετά του ιερωμένου Κυρίλλου...»¹⁷⁶.

Ιερόθεος, Μητροπολίτης Ιωαννίνων

Ο Μητροπολίτης Ιωαννίνων, πρώην Ευρίπου, Ιερόθεος, εξάδελφος του Νικοδήμου Αγιορείτου¹⁷⁷, του οποίου χρηματοδότησε αρκετά έργα του,

Εφημερίς, η αρχαιότερη ελληνική εφημερίδα που έχει διασωθεί, Βιέννη 1791-1797, Έτος Έβδομον 1797, Προλεγόμενα, Κέντρο Ερεύνες του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού, Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 1995, σελ. 609-613.

175. Κ. Δυοβουνιώτη, «Αι εν τη Ερμηνεία της Αποκαλύψεως του Κυρίλλου του Πατριεύς θρησκευτικά γνώμαι και κρίσεις αυτού περί διαφόρων προσώπων», *Θεολογία*, τόμ. 24, 1953, σελ. 348-349. Αστ. Αργυρίου, «Η ιδεολογική σημασία των κρίσεων του Κυρίλλου Λαυριώτη εναντίον του Ρήγα», *Υπέρεια*, τόμ. 1, *Πρακτικά Α' Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνου-Ρήγας*», Αθήνα 1990, σελ. 407-415.

176. Αιμ. Λεγράν-Σπ. Λάμπρου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π., σελ. 73. Σημειώνουμε ότι «συνδρομητής εκ Βουκουρεστίου» αναγράφεται στο ιατρικό βιβλίο του Αναστασίου Γεωργιάδου, *Αντιπανάκεια*, Βιέννη 1810, «Ο πανοσιολογιώτατος Αρχιμ. Πνευματ. κυρ Κύριλλος Πατριεύς εκ της εν τη Πελοποννήσω Λαύρας, και εξηγητής της του Θεολόγου Ιωάννου Ιεράς Αποκαλύψεως».

177. Ο Μητροπολίτης Ιωαννίνων είναι ο εκ Νάξου Ιερόθεος πρώην Ευρίπου, εξάδελφος του Νικοδήμου Αγιορείτου, του οποίου εξέδωσε με δαπάνη του τα βιβλία: 1) *Εγχειρίδιον συμβουλευτικόν περί φυλακής των πέντε αισθήσεων*, Βιέννη 1801 με την επιμέλεια του Ανθήμου Γαζή. Μάλιστα καταχωρίστηκε και εικόνα του Ιεροθέου καθώς και ένα αφιερωτικό επίγραμμα. 2) *Χρηστοθήθεια των χριστιανών*, Βενετία 1803. 3) *Διδασκαλίαν σύντομον προς τον πνευματικόν*, Βενετία 1804. 4) *Ερμηνεία εις τας επτά καθολικάς Επιστολάς*, Βενετία 1806, όπου αναγράφεται «Νυν πρώτον τύποις εξεδόθη διά φιλοτίμου δαπάνης του Πανιερωτάτου, Ελλογιμωτάτου τε και Θεοπροβλήτου Μητροπολίτου, Αγίου, πρώην μεν Ευρίπου, νυν δε Ιωαννίνων Κυρίου Κυρίου Ιεροθέου». Βλ. Φιλίππου Ηλιού, *Ελληνική Βιβλιογραφία του 19^{ου} αιώνα. Βιβλία-Φυλλάδια, τόμος πρώτος 1801-1818*, ΕΛΙΑ, Αθήνα 1997, αρ. 1801.13, αρ. 1803.19, αρ. 1804.13 και αρ. 1806.25 αντίστοιχα.

έγραφε στους Παργιανούς, οι οποίοι βοηθούσαν του Σουλιάτες στον αγώνα τους εναντίον του Αλή πασά, ότι κακώς παρασύρονται από τις συμβουλές του Περραιβού· αυτός με τον Ρήγα σκόπευαν να κάνουν επανάσταση εναντίον του «κραταιοτάτου σουλτάνου», αλλά όμως ο Θεός τους τιμώρησε ανάλογα γι' αυτό, που ήθελαν να κάνουν. Συγκεκριμένα, έγραφε ο Ιερόθεος, «Ακούεται να ακολουθάται, ως μανθάνω, τας συμβουλάς του Περραιβού, ο οποίος σας απατά. Δεν ηξεύρετε ότι αυτός με κάποιον Ρήγα Θεσσαλό, και άλλους μερικούς παρομοίους λογιωτάτους συνεννοούμενοι με τους Φραντζέζους εσκόπευαν να κάμινουν επανάστασιν κατά του κραταιοτάτου σουλτάνου, αλλ' ο μεγαλοδύναμος Θεός τους επαίδευσεν κατά τας πράξεις των με τον θάνατον οπού τους έπρεπε, μόνον ο Περραιβός εσώθη διά τας ιδικάς σας αμαρτίας»¹⁷⁸.

Για τον βίο και την πολιτεία του Μητροπολίτη Ιωαννίνων Ιερόθεου ενδιφέροντα είναι και τα όσα γράφει ο Ανώνυμος ο Έλλην στην *Ελληνική Νομαρχία*, η οποία εκδόθηκε λίγα χρόνια, το 1806, μετά το μαρτυρικό θάνατο του Ρήγα. Τον αποκαλεί «μοιχό και αρσενοκοίτη, χωρίς την παραμικράν συστολήν», με το πάθος της γαστριμαργίας, ο οποίος χρησιμοποιούσε την εξομολόγηση για να μεταφέρει τα μυστικά των κατοίκων στον τύραννο Αλή πασά, «η εξομολόγησις την σήμερον είναι εν μέσον προδοσίας»¹⁷⁹.

Αθανάσιος Πάριος

Μία ακόμη περίπτωση κατηγορού του Ρήγα ήταν εκείνη του Αθανάσιου Πάριου (1721-1823). Στο χειρόγραφο του με τίτλο «*Νέος Ραψάκης*»¹⁸⁰, θα γράφηκε μάλλον το 1805, καταφέρεται εναντίον του Ρήγα και του Συντάγματος του, της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως*, της οποίας το τυπωθέν στη Βιέννη έντυπο περιείχε στην αρχή το «ρόπαλο του Ηρακλέους». Μάλιστα, επισημαίνει στο κείμενό του και τις επαναστατικές επιδράσεις που θα είχαν στους σκλαβωμένους τα γραφόμενα αυτά του Ρήγα. Συγκεκριμένα, ο Πάριος τόνιζε ότι «βιβλίον εξέδωκαν, *Ρόπαλον του Ηρακλέους* αυτό ονομάσαντες οι *Ελληνόφρονες*, βιβλίον δηλαδή διεγερτητικόν, ερεθιστικόν, παρακινήτι-

178. Χριστ. Περραιβού, *Ιστορία Σουλίου και Πάργας...*, Βενετία 1815, σελ. 94-96.

179. Γ. Βαλέτα, *Ανωνύμου του Έλληνος, Ελληνική Νομαρχία*, Αποσπερίτης, Αθήνα 41982, σελ. 152, 168, 172. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Τα πρώτα ενδοκευμενικά στοιχεία για την ταυτότητα του Ανώνυμου συγγραφέα της *Ελληνικής Νομαρχίας*, ως υπόθεση εργασίας», *Νέα Εστία*, τεύχ. 1865, Μάρτιος 2015, σελ. 184-205, εδώ η υποσημείωση αρ. 23.

180. Αικ. Κουμαριανού, «Ο Νέος Ραψάκης», *Ο Ερασιστής*, τόμ. 6, 1968, σελ. 1-18.

κόν, ώστε πάντες οι απανταχού χριστιανοί, εν ρητή ημέρα να δείξουν του Ηρακλέους την αλκήν εναντίον των τυραννούντων αυτούς». Ενδιαφέρουσα πάντως είναι η παρατήρηση του Παρίου ότι τα επαναστατικά κείμενα του Ρήγα, το Σύνταγμα και ο Θούριός του, είχαν «διεγερητικόν, ερεθιστικόν, παρακινήτικόν» χαρακτήρα.

Ωστόσο, ο Αθανάσιος Πάριος χαιρέκακα συνέχιζε για τη θανάτωση του Ρήγα, πως ο Θεός έδωσε να αποκαλυφθεί το σχέδιο του Ρήγα και η μάχαιρα, η οποία ήταν για τους κρατούντες Οθωμανούς τελικά με αυτήν βρήκαν τραγικό θάνατο ο Ρήγας και οι Σύντροφοί του, «*Η Θεία Πρόνοια ηλέησε το γένος των Χριστιανών, και προ του να διαδοθούν εις τον Κόσμον εκείνα τα κακέμματα ρόπαλα, έκαμε και εφανερώθη η αντίθετος αυτή σκευωρία και παρεδόθησαν εις το πύρ. Και οι κατά των ιδίων δεσποτών την κοινήν και καινήν ευτρεπίσαντες μάχαιραν, μάχαιραν εύρον μισθόν παραλόγου ζήλου αυτών*».

Μιχαήλ Πεردικάρης ιατρός το 1811

Ένα λίβελο εναντίον του Ρήγα έγραψε το 1811 ο ιατρός Μιχαήλ Πεردικάρης (1766-1828) με τον τίτλο *Ρήγας ή κατά ψευδοφιλελλήνων*¹⁸¹ σε χειρόγραφη μορφή, που εκδόθηκε από τον Λέανδρο Βρανούση. Στο λιβελογράφημά του αυτό τονίζει ότι ο Ρήγας ήταν κατά του κλήρου και ότι θεωρούσε τη θρησκεία περιττή, χωρίς όμως να κάνει κάποια σχετική παραπομπή σε ένα έργο του Ρήγα, ώστε να τεκμηριώνει τις κατηγορίες του αυτές. Αυθαίρετες, ατεκμηριώτες κατηγορίες, οι οποίες δείχνουν το ποιόν του «χολερικού» Πεردικάρη. Χαρακτηριστικά γράφει στη σελ. 56, «*Ιδού ένας Ρήγας φανλόβιος, άσωτος, προ χρόνων λιπόπατρις, χωρίς οίκον εις την Ελλάδα, χωρίς καμμίαν κατάστασιν με όλον τούτο, απ' άκραν φιλογένειαν, ως λέγουσιν, έλαβε την φροντίδα να ελευθερώση την Ελλάδα, ν' ανατρέψη την θρησκείαν ως περιττήν κατά μίμησιν της Γαλλίας, και να δώση εκείνους τους υψηλούς Νόμους, διά των οποίων η Ελλάς έμελλε να φθάση εις την πρώτην της εύκλειαν*». Επίσης, στην ίδια σελίδα σημειώνει ότι «...διό τώρα εξύπνησαν μερικοί ανόητοι

181. *Ρήγας ή κατά ψευδοφιλελλήνων, ανέκδοτον έργον του Μιχαήλ Πεردικάρη (1811)* εκδιδόμενον υπό Λ. Βρανούση, *Επετηρίς του Μεσαιωνικού Αρχείου*, 11, 1961. Ανάτυπο, Κέντρου Ερεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού, Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 1997. Στις σελίδες του γίνονται οι αναγραφόμενες σχετικές αναφορές.

του Ρήγα ομόφρονες, οι οποίοι αιτιώνται εις τούτο και καταμέμφονται τους αρχιερείς και καλογέρους».

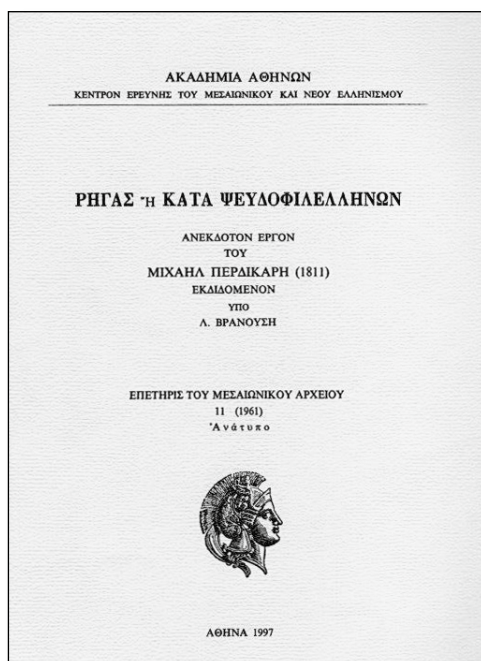
Αποκαλυπτικό είναι το κείμενο στη συνέχεια, στο οποίο δηλώνονται οι επικρατούσες σε κυρίαρχα στρώματα των Ελλήνων αντιλήψεις για την εξουσία των Οθωμανών. Κυρίαρχη αντίληψη η εθελοδοουλεία. Η ελευθερία θεωρούνταν μίσμα, αμαρτία, και μάλιστα με θρησκευτικές περγαμινές καλυμμένη. Ο Περδικάρης εκφράζει στο χειρόγραφο του τις τότε επικρατούσες ιδέες, αναφέροντας εμφαντικά ότι προτιμάει να υπόκειται εις την εξουσίαν των Οθωμανών, «...ούτε εύχομαι ούτε συμφέρον στοχάζομαι εις αυτό το Γένος ελευθερίαν, αλλά μάλιστα παρακαλώ τον άγιον Θεόν ν' αυξάνη και να στερεώνη το υψηλόν κράτος της επιεικεστάτης αυτής Μοναρχίας, ώστε το Γένος, αφού φωτισθή και στολισθή, να μη υπόκειται εις άλλου Γένους εξουσίαν, αλλ' εις των ομογενών τούτων ακεραίων Οθωμανών, με τους οποίους άνωθεν κ' εξ αρχής συμβασιλεύει περισσότερον πάρεξ υπόκειται», (σελ. 22).

Μάλιστα, ο Περδικάρης τονίζει ότι οι Έλληνες στην κατάσταση της σκλαβιάς, υπό την απολυταρχική εξουσία του Σουλτάνου, μπορούν να πετύχουν την πρόοδό τους με την «μάθησιν» και με την «θρησκείαν», χωρίς όμως να κάνει τον κόπο να συλλογιστεί το απλό γεγονός ότι και ο ίδιος για να σπουδάσει την Ιατρική κατέφυγε εκτός της σκλαβωμένης Ελλάδος, στην Ευρώπη, «...από το εν μέρος με την μάθησιν και από τ' άλλο με την θρησκείαν, όσον το κατ'εμέ, εγώ στοχάζομαι, και ίσως δεν απατώμαι, ότι μπορούν να κατορθώσουν πολύ, και πολύ περισσότερον απ' ό,τι στοχάζεται να κατορθώση εις Ρήγας με τον άνομον Νόμον του», (σελ. 63). Ωστόσο, σε άλλο σημείο του λιβελογραφήματός του ο Περδικάρης διερωτάται ότι οι χριστιανοί είναι δύσκολο να ανταποκριθούν στις ανάγκες για την διατήρηση των σχολείων και της Εκκλησίας εξ αιτίας της μεγάλης φορολογίας της Οθωμανικής εξουσίας «...πώς ν' ανταποκριθούν εις τόσα υπέρσogκα δοσίματα των κρατούντων...» (σελ. 60). Στο σχοινοτενές λιβελογράφημα του συχνά αναγράφονται παρόμοιες αντιφάσεις.

Η κατάσταση, η οποία είχε διαμορφωθεί με την παρουσία των Φαναριωτών στις διάφορες υψηλές βαθμίδες της Οθωμανικής εξουσίας, ανταποκρίνονταν στο ιδεολόγημα του Περδικάρη, τονίζοντας ότι οι σκλαβωμένοι Έλληνες έχουν αρχηγούς, τους Φαναριώτες, οι οποίοι υπηρετούν τον Σουλτάνο, «...Δόξα τω αγίω Θεώ, ευρίσκονται και την σήμερον εις το Γένος μας αρχηγοί μεγάλοι κ' εστολισμένοι με κάθε φυσικήν αρετήν και μ' επίκτητον, οι γαληνότατοι και φιλανθρωπότατοι ηγεμόνες, Μουρούζαι, Μαυροχορδάτοι,

Σελίδα τίτλου της μελέτης *Ρήγας και Ορθόδοξη Πίστη*, με την οποία αναδεικνύονται μέσα από τα έργα του τα στοιχεία, ότι η *Νέα Πολιτική Διοίκησης* του Ρήγα δεν ήταν «τοis δόγμασι της ορθοδόξου ημών πίστεως εναντιούμενον», όπως υποστήριζε ο Πατριάρχης Γρηγόριος ο Ε΄.

Σελίδα τίτλου του λιβελλογραφήματος εναντίον του Ρήγα του Μιχαήλ Περδικάρη 1811, το οποίο εκδόθηκε από τον Λέανδρο Βρανούση.

Σούτσοι, Καλλιμάχαι...», (σελ. 56). Αυτήν την αντίληψη ξεσκεπάζει ο Ρήγας στο Θούριό του, όταν διακηρύσσει πως οι Έλληνες Φαναριώτες και προύχοντες, οι οποίοι υπηρετούν τον Σουλτάνο υπόκεινται στις διαθέσεις του και πολλές φορές αποκεφαλίζονται, φέροντας τα σχετικά παραδείγματα, για να ανατρέψει την διατυπούμενη αυτή άποψη:

*«Βεζύρης, Δραγουμάνος, Αφέντης κι αν σταθής,
ο Τύραννος αδίκως σε κάμει να χαθής.*

.....

*Ο Σούτζος κι ο Μουρούζης, Πετράκης, Σκαναβής,
Γκίκας και Μαυρογένης, καθρέπτεις είν' να ιδής.
Ανδρείοι καπετάνοι, παπάδες, λαϊκοί,
σκοτώθηκαν, κι αγάδες, με άδικον σπαθί,
κι αμέτρητ' άλλοι τόσοι, και Τούρκοι και Ρωμιοί,
ζωήν και πλούτον χάνουν, χωρίς καμμιά 'φορμή»,*

(Θούριος, στίχ. 11-12, 15-20).

Τέλος, θα παρατηρήσουμε ότι ο Περδικάρης για όσα έγραψε εναντίον του Ρήγα δεν παρέθεσε ούτε ένα απόσπασμα από τα έργα του, το οποίο θα επικύρωνε τις κατηγορίες του λιβέλου του. Δείχνεται έτσι η μεροληπτικότητά του, παρά το γεγονός ότι γνώριζε τα έργα του Ρήγα, διότι μνημονεύει ορισμένα εξ αυτών, *Χάρτα της Ελλάδος, Φυσικής απάνθισμα, Νέος Ανάχαρσις* (σελ. 68) και συχνά στο χειρόγραφό του μνημονεύει τους «*Νόμους*» του Ρήγα, όπως αποκαλεί δηλ. το Σύνταγμα, *Νέα Πολιτική Διοίκησις*.

ΡΗΓΑΣ ΒΕΛΕΣΤΙΝΛΗΣ
και το στρατηγικό σχέδιο
της επανάστασής του

Ο ανδριάντας του Ρήγα Βελεστινλή στο Βελιγράδι στήθηκε το 1994.

Η προτομή του Ρήγα Βελεστινλή στο Βουκουρέστι, στο χώρο της Ελληνικής Εκκλησίας, έργο του Πηλιορείτη Θανάση Φάμπα.

Διαμόρφωση της επαναστατικής φυσιογνωμίας του Ρήγα

Η φυσιογνωμία του Ρήγα Βελεστινλή θα διαμορφώθηκε από παράγοντες, οι οποίοι συνέβαλαν καθοριστικά στην σταδιακή ανάπτυξη της επαναστατικής πνευματικής διαδικασίας. Θεωρούμε ότι σημαντικό ρόλο θα διαδραμάτισαν: 1) τα βιώματά του, 2) οι μελέτες του και 3) τα ιστορικά γεγονότα της εποχής του. Οι παράγοντες αυτοί, σε συνδυασμό με τη δυναμική του πνεύματός του, θα βοήθησαν να συλλάβει το συγκεκριμένο στρατηγικό σχέδιο της επανάστασης των από αιώνες σκλαβωμένων συμπατριωτών του και των άλλων λαών του Βαλκανικού χώρου. Στη συνέχεια, γίνεται διαπραγμάτευση των επί μέρους αυτών παραγόντων, πριν από την συστηματική παρουσίαση του στρατηγικού σχεδίου τα επανάστασής του· γίνεται προσπάθεια να απαντηθεί «*Το ενδιαφέρον πρόβλημα, πώς ο Ρήγας έφθασε να συλλάβη το γιγάντειο σχέδιον της απελευθερώσεως της Ανατολής*» το οποίο έθεσε, ήδη χρόνια τώρα, ο Κωνστ. Άμαντος¹ στην «Εισαγωγή» των *Ανέκδοτων εγγράφων περί Ρήγα Βελεστινλή*.

Τα βιώματα

Από τη ζωή στη γενέτειρά του, ο Ρήγας είχε έντονα χαραγμένες τις φρικτές εικόνες της σκλαβιάς. Οι ραγιάδες ήταν έρμια στα διαθέσιμα των εκπροσώπων της απολυταρχικής εξουσίας του Σουλτάνου. Χαρακτηριστικά σημειώνει στο βιβλίο *Νέος Ανάχαρσις*², διεκτραγωδώντας την τραγική κατάσταση των συμπατριωτών του χριστιανών κατοίκων του Βελεστίνου,

-
1. Κωνστ. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1930, αναστατική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου, επιμέλεια Δημ. Καραμπερόπουλου, Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1997, Εισαγωγή, σελ. ια'.
 2. Ρήγα Βελεστινλή, *Νέος Ανάχαρσις, Βιέννη 1797*, αναστατική επανέκδοση, επιμέλεια-εισαγωγή-ευρετήριο Δημ. Καραμπερόπουλου, Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2006, σελ. 133.

«Οι συχνοί άδικοι φόνοι κατά των χριστιανών, οπού γίνονται την σήμερον εδώ ήθελον ερημώσαι εξ ολοκλήρου αυτήν την πόλιν, άν αι φυσικαί χάριτές της δεν ήθελον τους αναγκάζει να υπομένουν όλα, διά ν' αφήσωσι κάν τα κόκκαλά των εκεί οπού ετάφησαν κι οι προπάτορές των».

Εντύπωση προκαλεί που ο Ρήγας χαρακτηρίζει τη γενέτειρά του, η οποία τότε ήταν ένα μικρό χωριό, ως “πόλιν”. Ωστόσο, έρχεται σε αρμονία με τον ύμνο, τον οποίο πλέκει στη γενέτειρά του με το τοπογραφικό διάγραμμα της, θέτοντάς το δίπλα στον τίτλο της *Χάρτας* του και πάνω από την *Επιπεδογραφία των Αθηνών*. Επίσης, είναι συγκινητική η παρατήρηση του Ρήγα για την αφοσίωση των συγχωριανών του στους νεκρούς γονείς τους, στους «προπάτορες», η οποία τους δίνει τη δύναμη να υπομένουν και την σκλαβιά. Η μαρτυρία αυτή του Ρήγα, για την σκληρή συμπεριφορά των Οθωμανών της γενέτειράς του, του Βελεστίνου, επιβεβαιώνεται και από τους περιηγητές³, οι οποίοι επεσήμαιναν την αγριότητά τους και τις μεταξύ τους φιλονικίες, οι οποίες είχαν ως αποτέλεσμα το Βελεστίνο να πέσει σε μαρασμό. Χαρακτηριστικά, ο Leake κατά το 1809, τότε που πέρασε από το Βελεστίνο, παρατηρούσε μεταξύ των άλλων,

«Το Βελεστίνο ήταν από μακρού γνωστό για την άγρια διάθεση των Τούρκων κατοίκων του και την άνομη διοίκησή του και θα ήταν αδύνατο για έναν περιηγητή να κάνει ένα τέτοιο ταξίδι στη Θεσσαλία όπως έκανα εγώ. Τα πράγματα έχουν τώρα αλλάξει. Οι Τούρκοι διατηρούν ακόμη τους βάρβαρους τρόπους τους και το μίσος τους έναντι των Χριστιανών, αλλά τηρούν κάποια όρια από τον φόβο του Αλή Πασά, του οποίου η εξουσία είναι αναμφισβήτητη εδώ...».

Επίσης, αυτή τη σκληρή συμπεριφορά των Οθωμανών του Βελεστίνου φαίνεται ότι συχνά ο Ρήγας θα την ανέφερε στις συζητήσεις του, όπως σημειώνει ο σύντροφός του Χριστόφορος Περραιβός⁴,

«Οσάκις συνέπιπτε λόγος περί τυραννίας των εν Θεσσαλία Οθωμανών, ο Ρήγας απέδιδε τα πρωτεία της βαρβαρότητας και αγριότητας εις τους κατοίκους της πατρίδος του Βελεστίνου, προσέλεγε δε αστείζόμενος “τα

3. Ενδεικτικά βλ. W. M. Leake, *Travels in North Greece 1801, 1805 and 1806*, Λονδίνο 1835, τόμ. IV, σελ. 437-438. Το κείμενο αποδίδεται στα ελληνικά από την Νίτσα Κολιού, *Τα Βελεστινιώτικα. Χρονικά του Δήμου Φερών*, Β' έκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2001, σελ. 14-18.

4. Χρυστ. Περραιβού, *Σύντομος βιογραφία του αοιδίμου Ρήγα Φεραίου του Θετταλού*, εν Αθήναις 1860, επανέκδοση Βιβλιοπωλείον Νότη Καραβία, Αθήναι 1973, υποσημ. σελ. 7.

γουργούνια του Βελεστίνου έχουν σουρλάν (προβοσκίδα) χονδρότερον, και δόντια σουβλερώτερα».

Άλλο ένα δείγμα της τυραννικής εξουσίας των Τούρκων, την οποία βίωσε ο Ρήγας στη γενέτειρά του, και το περιγράφει στο *Φυσικής απάνθισμα*⁵, είναι για τη συμπεριφορά τους έναντι των χριστιανών, όταν τους υποχρέωναν να ξεθάβουν τους νεκρούς τους και να τους καίνε, με το αιτιολογικό ότι στο νεκροταφείο άναβαν το βράδυ πύρινες φλόγες «και δεν αφήνουν τα σύννεφα να βρέξουν και άλλαις παρόμοιαις μωρολογίαις». Οι συμπατριώτες του χριστιανοί του Βελεστίνου σεβόμενοι τις παραδόσεις τους, «απέφυγαν το κάψιμον των συγγενών τους, εφευρόντες μίαν μέθοδον εις το να αναλύουν εύκολα τους νεκρούς των»· με νερό σβησμένης ασβέστου έπλεναν τους νεκρούς πριν από την ταφή, ή το έχναν στο στόμα, με αποτέλεσμα γρήγορα να λιώνουν τα σώματα των νεκρών τους.

Ακόμη, ο Ρήγας διατυπώνει παραστατικά την τραγική κατάσταση των σκλαβωμένων στην αρχή του επαναστατικού παιάνα, *Θούριος*, όπου τονίζει πως οι σκλαβωμένοι ραγιάδες λόγω της τυραννίας κατέφευγαν στα βουνά για να επιβιώσουν, «να φεύγωμ' απ' τον κόσμο, για την πικρή σκλαβιά» (στιχ. 4). Ήταν αφόρητη η ζωή τους από την καταπίεση των κατακτητών. Όλοι ήταν στη διάθεση του δυνάστη. Προσωποποιώντας την τραγική αυτή κατάσταση, ο Ρήγας τονίζει πως αποτέλεσμα ήταν «να χάνωμεν αδέρφια, Πατρίδα και γονείς/τους φίλους, τα παιδιά μας κι όλους του συγγενείς», (στιχ. 5-6). Επί πλέον, ο Ρήγας γνώρισε την απολύτιστη συμπεριφορά των Τούρκων, οι οποίοι κατέστρεφαν την αρχαία κληρονομιά. Χαρακτηριστικά γράφει στο *Νέος Ανάχαρσις*⁶, για το μάρμαρο με τρία πρόσωπα και την επιγραφή «*Ελπίς Αχιλλέως Ήρωσ χρηστέ χαίρε*», το οποίο βρέθηκε στο Βόλο και «οι εκείσε κάτοικοι Τούρκοι το εσυνέτριψαν εις δύο», γι' αυτό και παρακαλεί να σχεδιάσουν τις παραστάσεις «*προτού λοιπόν να χαλασθούν και τα πρόσωπα*». Επίσης, ο Ρήγας επισημαίνει την αλλοτρίωση, η οποία επέρχεται εξ αιτίας της σκλαβιάς. Αν χαθεί η ελευθερία τότε χάνονται τα στοιχεία του πολιτισμού, όπως τα ονόματα των χορών, τα οποία μνημονεύει

5. Ρήγα Βελεστινλή, *Φυσικής απάνθισμα*, Βιέννη 1790, αναστατική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 42006, σελ. 106.

6. Ρήγα Βελεστινλή, *Νέος Ανάχαρσις...*, ό.π., σελ. [362] και 125 αντίστοιχα.

με τα τούρκικα ονόματα, τονίζοντας εμφαντικά στο *Νέος Ανάχαρσις*⁷, «Αφ' ού έχασαμεν το παν, συνεχάθησαν και τα ονόματα των χορών».

Ενδιαφέροντα είναι και όσα ο Ρήγας διατυπώνει στη *Επαναστατική Προκήρυξη*⁸ του για τις εμπειρίες του, τα βιώματά του από την άθλια κατάσταση των σκλαβωμένων, οι οποίοι «στενάζουν υπό την δυσφορωτάτην τυραννίαν του Οθωμανικού βδελυρωτάτου δεσποτισμού». Αποτέλεσμα της κατάστασης αυτής ήταν αρκετοί Έλληνες, για να αποφύγουν την τυραννία, αναγκάστηκαν να ξενιτευτούν, «εβιάσθησαν να φύγουν εις ξένα βασίλεια διά να γλυτώσουν από τον δυσβάστακτον και βαρύν αυτού ζυγόν». Επίσης, ο Ρήγας επισημαίνει την ανασφάλεια του λαού από τις αυθαιρεσίες της Οθωμανικής απολυταρχικής εξουσίας «κανένας, οποιασδήποτε τάξεως και θρησκείας, δεν είναι σίγουρος μήτε διά την ζωήν του, μήτε διά την τιμήν του, μήτε διά τα υποστατικά του». Και συνεχίζει με συναισθηματική φόρτωση αναφωνώντας, «Ουρανέ, εσύ είσαι απροσωπόληπτος μάρτυς των τοιούτων κακουρημάτων. Ήλιε, εσύ βλέπεις καθημερινώς τα τοιαύτα θηριώδη τολμήματα. Γή, εσύ ποτίζεσαι αδιακόπως από τα ρείθρα των αθών αιμάτων».

Συμπληρώνουμε, ακόμη, την εμπειρία του Ρήγα από το περιστατικό στο γειτονικό χωριό του Βελεστίνου, την Κάπουρνα, στην οποία οι κάτοικοί της το 1769 αναγκάστηκαν να γίνουν δούλοι, διότι δεν μπόρεσαν να πληρώσουν τον υπερβολικό τόκο για τα χρήματα που δανείστηκαν από έναν Αρβανίτη. Συγκεκριμένα, όταν στο κείμενο του *Νέου Αναχάρσιδος* γίνεται λόγος για τους σκλάβους στην αρχαία πόλη Άρνη της Θεσσαλίας, η οποία βρίσκεται «όχι μακρά, από τα Τρίγκαλα», και οι κάτοικοί της «μην ημπορούντες να παραιτήσωσι τας κατοικίας των, εσυμβιβάσθησαν με τους νικητάς των, κατένευσαν να γίνουν σκλάβοι», ο Ρήγας παραθέτει ένα παρόμοιο γεγονός, το οποίο συνέβη στο πλησίον της γενέτειράς του χωριό, Κάπουρνα. Το στοιχείο αυτό δείχνει την παρατηρητικότητα του Ρήγα από την εποχή της διαμονής του στη γενέτειρά του και το ενδιαφέρον του για τα πολιτικοκοινωνικά ζητήματα. Χαρακτηριστικά σημειώνει, «Εν έτει 1769 οι κάτοικοι της Κάπουρνας (χώρα της Μαγνησίας) εβιάσθησαν να πωλήσωσι κατά τον αυτόν τρόπον την ελευθερίαν των εις έναν αρβανίτην ονόματι Μουσλή. Μην ημπορούντες

7. Ρήγα Βελεστινλή, *Νέος Ανάχαρσις...*, ό.π., σελ. 125.

8. Ρήγα Βελεστινλή, *Τα Επαναστατικά. Επαναστατική Προκήρυξη, Τα Δίκαια του Ανθρώπου, Το Σύνταγμα, Ο Θούριος, Ύμνος Πατριωτικός*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2005, σελ. 15-16.

να πληρώσωσι το υπερβολικόν διάφορον [=τόκο] των άσπρων του τα δέκα δεκαοχτώ τον χρόνον. Επί συμφωνία του να τους αφήση να κατοικούν τον πετρώδη και άκαρπον τόπον των, και να πέρνη αυτός τα κέρδη του κόπου των. Οστις κτίζοντας εκεί έναν πύργον διά μέσου των, τους βαστά εις την πλέον κατησχυμένην σκλαβίαν»⁹.

Ας σημειωθεί ότι στην περιοχή του Πηλίου είχαν την εποχή εκείνη δραστηριοποιηθεί Αλβανοί τοκιωτές. Μάλιστα, ο Αργύρης Φιλιππίδης στην *Μερική Γεωγραφία* (1815) σημειώνει για την περιοχή της λίμνης Κάρλας και για το χωριό Κανάλια, που πλησίον είναι και η Κάπουρνα, «...όταν τύχη και πάρη τον μουκατάν αυτόν οθωμανός περνούν καλά οι εγκάτοικοι. Όταν δε τον πάρη τινάς από τους Ιλλυρείς (=Αλβανοί) τραβούν ταζμετί επειδή και έχουν ταμάχι πολύ»¹⁰.

Το γεγονός ότι οι κάτοικοι της Κάπουρνας έχασαν την ελευθερία τους και έγιναν σκλάβοι τοκογλύφου, μάλλον θα έπαιξε ρόλο στην επαναστατική σκέψη του Ρήγα Βελεστινλή, όταν συνέτασσε το 1797 το έργο του *Νέα Πολιτική Διοίκησης*. Ως γνωστόν, ο Ρήγας στα *Δίκαια του Ανθρώπου*, άρθρο 35, πρόσθεσε κατά τη μετάφραση του γαλλικού κειμένου σχετική παράγραφο για να προστατέψει τον πολίτη της Δημοκρατίας του από την τοκογλυφία. Σημειώνει ιδιαίτερα ότι «Τα χρέη των πόλεων, πολιτειών, χωρών [=κωμοπόλεων], και των κατά μέρος πολιτών, οπού εχρεωστούντο παρθέντα πρό πέντε χρόνων και εις αυτό το διάστημα επληρώνετο διάφορον εις τους δανειστάς, η παρούσα Διοίκησης τα αναιρεί και οι δανεισταί δεν έχουν να ζητούν εις το εξής μήτε κεφάλαιον, μήτε διάφορον από τους χρεώστας, ωσάν οπού επήραν τα δάνειά των, διότι διπλώνουν [=διπλασιάζουν] τα κεφάλαια εις πέντε χρόνους»¹¹.

9. Ρήγα Βελεστινλή, *Νέος Ανάχαρις...*, ό.π., σελ. 121.

10. Θεοδόση Σπερεντζά, *Τα περισωθέντα έργα του Αργύρη Φιλιππίδη. Μερική Γεωγραφία-Βιβλίον ηθικόν*, επιμέλεια αρχιμ. Φιλαρέτου Βιτάλη, Αθήναι 1978, σελ. 134. Δημ. Δημητρώπουλου, «Ο Αργύρης Φιλιππίδης και η Μερική Γεωγραφία του. Ένα σχόλιο», *Ο Ερασιστής*, τόμ. 25, 2005, σελ. 201-244, ιδιαίτερα σελ. 211, «Ενδιαφέρον παρουσιάζει η οργισμένη απόρριψη από τον Αργύρη Φιλιππίδη της κατηγορίας ότι συνεργάζεται ή ενεργεί για λογαριασμό των Αλβανιτών, δηλαδή Αλβανών τοκιωτών που δραστηριοποιούνται και στην περιοχή του Πηλίου».

11. Σάββα Σπέντζα, «Προσέγγιση στην οικονομική, κοινωνική και δημοσιονομική σκέψη του Εθνομάρτυρα Ρήγα Βελεστινλή», *Υπέρεια*, τόμ. 2, *Πρακτικά Β' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»*, Αθήνα 1994, σελ. 691-707, εδώ στη σελ. 699.

Επί πλέον, στη γενέτειρά του και γενικότερα στη Θεσσαλία είχε την εμπειρία να δει, να ψηλαφίσει, να αισθανθεί το μεγαλείο και την αρχαία δόξα του τόπου του και της σκλαβωμένης Ελλάδος γενικότερα. Βιώματα, τα οποία σμίλευαν την ιστορική του μνήμη, αναδεικνόντας την αρχαία δόξα του τόπου του. Στην *Επιπεδογραφία του Βελεστίνου*¹², έργο δικό του, μνημονεύει υπολείμματα των αρχαίων Φερών, «*Τρόπαιον εις τον γυναικωνίτη του ναού του Αγίου Αθανασίου, ερύπιον ναού, ωρολόγι του ηλίου αρχαιότατον, τα ανάκτορα των βασιλέων*». Επίσης, αναφέρει την αρχαία Υπέρεια Κρήνη (Κεφαλόβρυσο) παραθέτοντας και δύο αποσπάσματα, «*εν μέση τη Φεραίων πόλει κρήνη περίφημος, ην Υπέρειαν καλούσι, (Στράβων, βιβλ. θ', φύλ. 437)*» και «*Ω γη και Φεραία χαίρε, σύγγονον θ'ύδωρ, Υπερεία κρήνη, νάμα θεοφιλέστατον, (Σοφοκλής)*». Μάλιστα, μνημονεύει και μία εκτενή επιγραφή σε ένα γεφύρι, το οποίο βρίσκονταν στους αγρούς, «*όπου και μάρμαρο με επιγραφή*», στοιχείο το οποίο υποδηλώνει την μεγάλη παρατηρητικότητα του Ρήγα. Ομοίως, στο *Νέος Ανάχαρσις*¹³ κάνει λόγο για τις αρχαιότητες των Αμφωνών, της Δημητριάδος με τα υδραγωγεία της, της Ιωλκού, το Άντρο του Κενταύρου Χείρωνος στο Πήλιο, όπου ανέθρεψε τον Αχιλλέα, τη βραχονησίδα με το εξωκκλήσι του Αγίου Νικολάου στον Παγασητικό. Δημοσιεύει και μια είδηση με την οποία αναγγέλλει στον επιστημονικό κόσμο της Ευρώπης τον τάφο του Ιπποκράτους στη Λάρισα¹⁴.

Ο Ρήγας είχε ακόμη βιωματικές εμπειρίες από τη δημοκρατική λειτουργία των Κοινοτήτων του Πηλίου. Γι' αυτό και στο Σύνταγμά του (άρθρο 3) τις μνημονεύει ως παράδειγμα για τους βαθμούς διοίκησης του δημοκρατικού κράτους του, «*[Ο λαός] διαμοιράζεται διά την ευκολίαν της διοικήσεως και διά να γίνεται η δικαιοσύνη ομοιοτρόπως εις επαρχίας, τοπαρχίας και προ-*

12. Ρήγα Βελεστινλή, *Χάρτα της Ελλάδος, Βιέννη 1797*. Αναστατική επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, με την υποστήριξη της Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 1998, φύλλο 4. Ευάγ. Κακαβογιάννη, «Η "Επιπεδογραφία της Φεράς" του Ρήγα Βελεστινλή από άποψη αρχαιολογική», *Υπέρεια*, τόμ. 1, *Πρακτικά Α' Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνου-Ρήγας»*, Αθήνα 1990, σελ. 423-448. Προσθέτουμε ότι οι αρχαίες Φερές άρχισαν να αναδεικνύονται πλέον συστηματικά κυρίως μετά το 1976 από τους αρχαιολόγους Ευάγγελο και Όλγα Κακαβογιάννη και συνεχίζονται μέχρι σήμερα από την Αργυρούλα Ιντζεσίλογλου και την Πολυξένη Αραχωβίτη.

13. Ρήγα Βελεστινλή, *Νέος Ανάχαρσις...*, ό.π., υποσημείωση σελ. 141-142. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Το Βελεστίνου και η Θεσσαλία στο έργο του Ρήγα Βελεστινλή», *Υπέρεια*, τόμ. 3, *Πρακτικά Γ' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνου-Ρήγας»*, Αθήνα 2002, σελ. 713-738.

14. Ρήγα Βελεστινλή, *Νέος Ανάχαρσις...*, ό.π., σελ. [362].

εστάτα. Ήγουν επαρχία λέγεται η Θεσσαλία, τοπαρχία η Μαγνησία (ήγουν του Βόλου τα χωρία) και προεσάτον η πολιταρχία της Μακρυνίτζας επάνω εις δώδεκα χωρία»¹⁵.

Οι μελέτες

Στη διαμόρφωση της επαναστατικής φυσιγνωμίας του Ρήγα και στη σύλληψη του στρατηγικού σχεδίου της επανάστασής του, για την απόκτηση της ελευθερίας και τη δημιουργία μιας δημοκρατικής πολιτείας στο Βαλκανικό χώρο, θα συνέβαλαν αποφασιστικά και οι μελέτες έργων, τόσο της ελληνικής γραμματείας, όσο και του γαλλικού διαφωτισμού.

Στα ενδιαφέροντα του Ρήγα, όπως διαπιστώνεται από τις αναφορές τις οποίες παραθέτει στα κείμενά του, ήταν και η μελέτη των αρχαίων ελληνικών κλασικών έργων. Μελετούσε τον Όμηρο σύμφωνα με παραπομπές του σε διάφορα χωρία και ιδιαίτερα από τη διόρθωση, που έκανε στον Γάλλο κλασικό συγγραφέα Αββά Barthélemy, ο οποίος καταχώρισε στο *Νέος Ανάχαρσις* λαθεμένη παραπομπή στον Όμηρο για την Δωδώνη της Ηπείρου¹⁶. Και ο Ρήγας επισημαίνει το λάθος τονίζοντας ότι το χωρίο του Ομήρου, το οποίο μάλιστα το καταχωρίζει στην υποσημείωση, είναι για τη Δωδώνη της Θεσσαλίας, το σημερινό Λιβάδι. Επίσης, στη *Χάρτα της Ελλάδος*¹⁷ καταχωρίζει χωρία από τον Απολλώνιο τον Ρόδιο, τον Σοφοκλή, τον Στράβωνα και στα *Ολύμπια*¹⁸ παραθέτει για την Άλκηστη χωρίο από τον Παλαίφατο, έκδοση Λειψίας 1772. Επιπροσθέτως, μαθητής ακόμη ο Ρήγας στη Ζαγορά μελετούσε το βιβλίο, έκδοση Βασιλείας του 1561, για τους αρχαίους γεωγράφους, αναγράφοντας με το πενάκι του παρασελίδιες σημειώσεις¹⁹. Το βιβλίο αυτό απόκειται τώρα στην Εθνική Βιβλιοθήκη Ελλάδος.

15. Νικ. Πανταζόπουλου, *Κοινοτικός βίος εις την Θετταλομαγνησίαν επί Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1967. Του Ιδίου, *Μελετήματα για τον Ρήγα Βελεστινλή*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2^η 1998, σελ. 81.

16. Ρήγα Βελεστινλή, *Νέος Ανάχαρσις*..., ό.π., σελ. 162-163.

17. Ρήγα Βελεστινλή, *Χάρτα της Ελλάδος*..., ό.π., φύλλο 5, Θεσσαλία.

18. Ρήγα Βελεστινλή, *Ο Ηθικός Τρίπους*, Βιέννη 1797, αναστατική επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, επιμέλεια-εισαγωγή-ευρετήριο Δημ. Καραμπερόπουλου, Αθήνα 2001, σελ. 104.

19. Λεάνδρου Βρανούση, «Άγνωστα νεανικά χειρόγραφα του Ρήγα», *Υπέρεια*, τόμ. 2, *Πρακτικά Β' Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνου-Ρήγας»*, Αθήνα 1994, σελ. 563-576.

Από τα νεώτερα έργα, ο Ρήγας παραπέμπει μερικές φορές στη *Νεωτερική γεωγραφία των Δημητριέων*²⁰, έκδοση του 1791. Παράλληλα, θα μελετούσε και τη *Γεωγραφία*²¹ του Μελετίου, όπως υποθέτουμε από την καταχώριση πολλών τοπωνυμίων στη *Χάρτα της Ελλάδος*. Θα πρέπει να μελετούσε και έργα του Ευγενίου Βούλγαρι, όπως αυτό μπορεί να υποστηριχθεί από το γεγονός ότι στα αντικείμενα, τα οποία η Αυστριακή Αστυνομία κατέγραψε κατά τη σύλληψη του, ήταν και το βιβλίο του *Επιστολή*²². Έχει σημασία, πάντως, να τονισθεί ότι ο Ρήγας ενέτασε τις γνώσεις του από τη μελέτη των Ελλήνων συγγραφέων στους συγκεκριμένους απελευθερωτικούς σκοπούς του και σύμφωνα με τον Λουκά Αξελό «αν υπάρχει κάτι που διαφοροποιεί τον Ρήγα από πολλούς αρχαιολάτρες της εποχής του, είναι το γεγονός ότι η βαθιά αρχαιογνωσία του δεν αποτελούσε όχημα ταξιδιού στο παρελθόν, αλλά την “πρώτη ύλη” με την οποία έπλασε το σύγχρονο ιδεολογικό και πολιτειακό του πρότυπο»²³.

Ο Ρήγας μελετούσε παράλληλα και τα σημαντικά έργα του γαλλικού διαφωτισμού, τα οποία συνέβαλαν στην επιστημονική τεκμηρίωση της επαναστατικότητάς του²⁴. Διαπιστώνεται πράγματι από τις ιδιαίτερες μεταφράσεις και εκδόσεις, τις οποίες πραγματοποίησε κατά τη δεύτερη διαμονή του στη Βιέννη 1796-1797, ότι εντάσσονταν σε ένα συγκεκριμένο σκοπό, στο στρατηγικό σχέδιο της επαναστάσεώς του. Γι' αυτό και θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι ο Ρήγας δεν εξέδωσε γραμματικές και παρόμοιες εκδόσεις, όπως ήταν συνήθεια τότε στους λογίους της εποχής του.

Όταν ακόμη ήταν στην Κωνσταντινούπολη, είχε αρχίσει να έρχεται σε επαφή με τη γαλλική γραμματεία. Εκείνη την εποχή τα έργα του πολυγλωσσότατου Γάλλου συγγραφέα **Retif de la Bretonne** (1734-1806) διαβάzo-

20. Δημητρίεις, *Γεωγραφία νεωτερική*, Βιέννη 1791, επανέκδοση στη σειρά Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, επιμ. Αικ. Κουμαριανού, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 2006.

21. Μελετίου, *Γεωγραφία παλαιά και νέα*, Βενετία 1728.

22. Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π., σελ. 145. «*Επιστολή του σοφωτάτου κυρίου Ευγενίου Αρχιεπισκόπου πρώην Σλαβονίου και Χερσώνος*. Τεργεσίω, εν τη τυπογραφία του Ιωάννου Μπατίστα Σπερανδίου, 1797». Δημ. Καραμπερόπουλου, «Ρήγας Βελεστινλής και Ευγένιος Βούλγαρις», (υπό δημοσίευση στα *Ηπειρωτικά Χρονικά*).

23. Λουκά Αξελού, *Ρήγας Βελεστινλής. Σταθμοί και όρια στην διαμόρφωση της εθνικής και κοινωνικής συνείδησης στην Ελλάδα*, «Στοχαστής», γ' έκδοση, Αθήνα 2012, σελ. 455.

24. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Επαναστατικότητα του Ρήγα Βελεστινλή και Γαλλικός Διαφωτισμός», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 67, 2015, σελ. 97-112.

νταν από τους νέους της Ευρώπης. Ο Ρήγας μεταφράζει από το έργο *Les Contemporaines*, έξι διηγήματά του και τα περιλαμβάνει στο βιβλίο του με τίτλο *Σχολείον των ντελικάτων εραστών*²⁵, εκδοθέν στη Βιέννη το 1790. Τονίζει στον πρόλογο, πως τα μετέφρασε σαν ένα μέσο εξασκήσεως στη γαλλική γλώσσα και πως είναι «*απαρχή των κόπων του*». Διάλεξε τα διηγήματα αυτά, από τα πολλά, που είχε γράψει ο Brettone, για να δώσει ένα μήνυμα πως οι σχέσεις των νέων θα πρέπει να είναι χωρίς τις κοινωνικές παρεμβάσεις, αλλά με τις νέες ιδέες του διαφωτισμού. Μάλιστα, στον πρόλογο ο Ρήγας τονίζει πως δεν πρέπει να τον κατηγορούν για την «*ερωτική ύλη*» του βιβλίου του, διότι αυτή τελικά οδηγεί τους νέους στο γάμο, ο οποίος είναι μυστήριο, σύμφωνα με την Ορθόδοξη Εκκλησία²⁶.

Ένα στοιχείο, το οποίο δείχνει τη δυναμική του πνεύματος του Ρήγα, είναι πως από τα πρώτα του έργα κάνει παρατηρήσεις στους Γάλλους συγγραφείς. Όταν ο Brettone γράφει ότι οι Γαλλίδες είναι οι ωραιότερες γυναίκες του κόσμου, «*...τόσα θέληττα της Ζεμίρας είναι αρκετά διά να ανάψουν ένα άσβεστον και φλογερόν πάθος εις ένα νέον, και προ πάντων εκείνο το γούστον των στολισμάτων, οπού δίδει τα πρωτεία εις μίαν νέαν Παρισιάνα από όλαις ταις νέαις της οικουμένης*», ο Ρήγας παραθέτει στο σημείο αυτό μια υποσημείωση. Σε αυτήν τονίζει ότι «*Εις αυτό ως φιλόπατρις με φαίνεται πως έχει λάθος ο συγγραφεύς. Είναι παντού καλούτζικαις, έχομεν και ημείς ταις εδικαίς μας, η ωραιότης των Ελληνίδων έγινε παροιμία εις τους Ευρωπαίους, θέλοντες να εκφράσουν ένα ωραίον πλάσμα, λέγουν voila une baute Grecque, να μία Ελληνική ωραιότης*»²⁷.

Επίσης, ο Ρήγας εναντιώνεται στις καθιερωμένες αντιλήψεις των διακρίσεων των ανθρώπων και στους τίτλους ευγενείας. Συγκεκριμένα, σημειώνει ότι «*η αληθινή ευγένεια είναι φυτεμένη εις το υποκείμενον του ανθρώπου, και*

25. Ρήγα Βελεστινλή, *Σχολείον των ντελικάτων εραστών*, Βιέννη 1790, φωτομηχανική επανέκδοση, επιμέλεια-ευρετήριο Δημ. Καραμπερόπουλου, Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2006. Επανεκδόθηκε χωρίς ευρετήριο από τον Λεάνδρο Βρανούση, *Ρήγας Βελεστινλής-Φεραίος*, στη σειρά Άπαντα Νεοελλήνων Κλασικών, τόμ. Α', σελ. 1-185, και από την Βουλή των Ελλήνων, *Ρήγα Βελεστινλή, Άπαντα τα Σωζόμενα*, τόμος Πρώτος, Αθήνα 2000, με εισαγωγή, σχόλια και γλωσσάριο Παν. Πίστα, χωρίς όμως ευρετήριο.

26. Σχετικά βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Ρήγας και Ορθόδοξη πίστη*, έκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα, 2008.

27. Ρήγα Βελεστινλή, *Σχολείον των ντελικάτων εραστών...*, ό.π., σελ. 198.

όχι εις τους ματαίους τίτλους των προπατόρων (καθώς μεγαλαυχούν μερικοί και υπεραίρονται ωσάν να εκατέβηκαν από τα σύννεφα με το ζιμπήλι και αν τους παρατηρήση κανείς τους ευρίσκει ή τρελούς ή μωρούς)». Παρόμοια και ο Κοραΐς τόνιζε, «Δεν είναι άλλο ίσως ανθρώπων γένος πλέον εχθρόν της ελευθερίας και της ισονομίας παρά τους στολιζομένους με τίτλους ευγενείας»²⁸. Σύμφωνα με τον ιστορικό του Ρήγα, τον Λ. Βρανούση²⁹, «Το Σχολείον των ντελικάτων εραστών έφερε στην Ελλάδα το νέο είδος της λογοτεχνικής πεζογραφίας, το ελεύθερο-φιλελεύθερο ανάγνωσμα, για το οποίο διψούσε το ευρύ αναγνωστικό κοινό». Γι' αυτό και θεωρείται σύμφωνα με τον Αλ. Πολίτη³⁰ ως το «πρώτο ελληνόγλωσσο μυθιστορηματικής υφής κείμενο». Δύο χρόνια αργότερα, το 1792, εκδόθηκε από τον Σύντροφο του Ρήγα, τον Κύπριο Ιωάννη Καρατζά, το βιβλίο *Έρωτος αποτελέσματα*³¹.

Το δεύτερο βιβλίο, που ο Ρήγας εξέδωσε το 1790, ήταν το *Φυσικής απάνθισμα*³². Ως γραμματέας και διερμηνέας συνόδευσε στη Βιέννη τον Χριστόδουλο Κιρλιάνο, ο οποίος λόγω της βοήθειας, την οποία πρόσφερε στα Αυστριακά στρατεύματα στον πόλεμο εκείνων των χρόνων μεταξύ της Αυστρίας και της Οθωμανικής Πύλης, είχε προσκληθεί από τον αυτοκράτορα της Αυστρίας και του απένεμε τον τίτλο του Βαρώνου. Είναι ένα βιβλίο φυσικής ιστορίας, με το οποίο ο Ρήγας προσπαθεί να βοηθήσει τους συμπατριώτες του να γνωρίσουν την καινούργια επιστημονική γνώση και να καταπολεμήσει

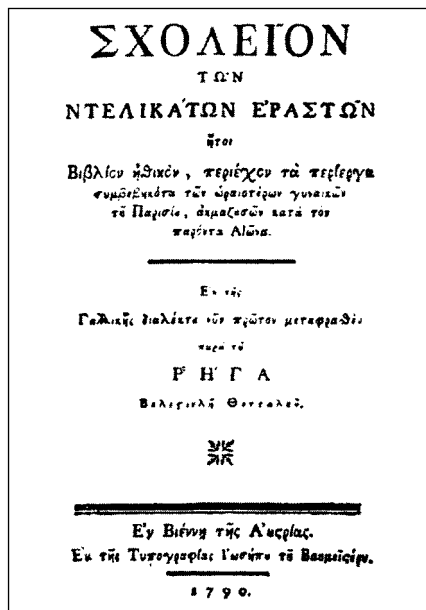
28. Ρήγας Βελεστινλής, *Σχολείον των ντελικάτων εραστών...*, ό.π., σελ. 304. Αδ. Κοραΐ, *Προλεγόμενα στους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς*, τόμ. Γ', «Λυκούργου Λόγος κατά Λεωκράτους», Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1990, σελ. 392.

29. Λεάνδρου Βρανούση, *Ρήγας*, Βασική Βιβλιοθήκη, αρ. 10, Αθήνα [1954], σελ. 201.

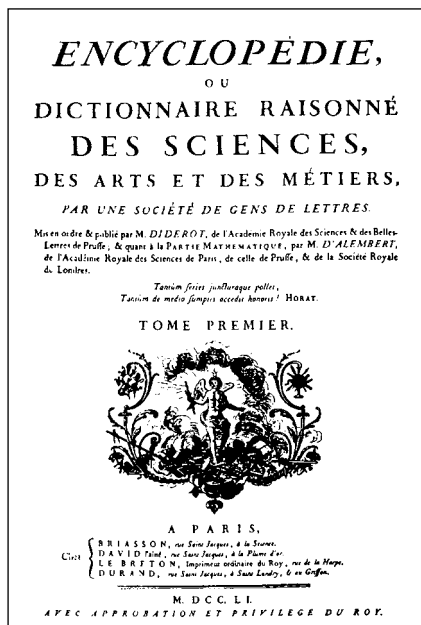
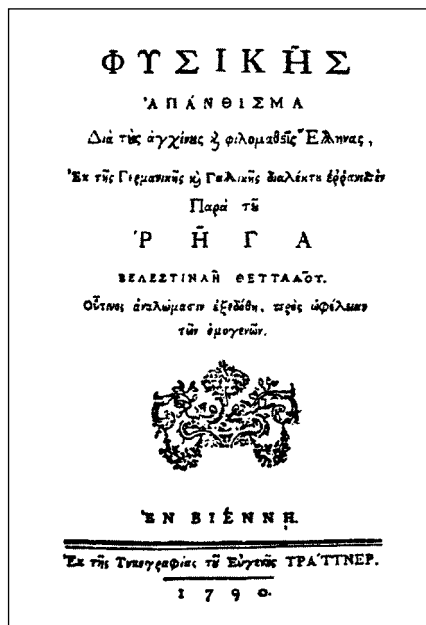
30. Αλέξη Πολίτη, «Το παραμύθι των αοτών. Σκέψεις για τις απαρχές του νεοελληνικού μυθιστορηματος», στον τόμο *Νεοελληνική παιδεία και κοινωνία. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου αφιερωμένου στη μνήμη Κ.Θ.Δημαρά, Ο.Μ.Ε.Δ.*, Αθήνα 1995, σελ. 97.

31. Ίλιας Χατζηπαναγιώτη-Sangmeister, «Το “Σχολείον των ντελικάτων εραστών” και το “Έρωτος αποτελέσματα”». Νέα στοιχεία για τα στιχουργήματά τους», *Ο Ερασιστής*, τόμ. 23, 2001, σελ. 143-165, και ιδιαίτερα την υποσημείωση αρ. 7. Προσθέτουμε ότι ο λόγιος σύντροφος του Ρήγα, Ιωάννης Καρατζάς, την ίδια χρονιά, το 1792, είχε εκδώσει και το βιβλίο *Εισαγωγή Λογικής ή Προδιόκησις εις άπασαν την λογικήν του Αριστοτέλους, συντεθείσαν μεν παρά του σοφωτάτου εν διδασκάλοις κυρίου Γεωργίου Σουγδουρή...*, Βιέννη 1792.

32. Ρήγας Βελεστινλής, *Φυσικής απάνθισμα*, Βιέννη 1790, φωτομηχανική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1991 (4^η επανέκδ. 2006).

Η σελίδα τίτλου του πρώτου βιβλίου που εξέδωσε ο Ρήγας *Σχολεῖον των ντελικάτων εραστών*, Βιέννη 1790, το οποίο θεωρείται ως το πρώτο στο νέο εἶδος της ελληνικῆς λογοτεχνικῆς δημιουργίας του διηγήματος.

Η σελίδα τίτλου τους βιβλίου *Φυσικῆς ἀπάνθισμα*, Βιέννη 1790, και του πρώτου τόμου της Γαλλικῆς *Encyclopédie*, Παρίσι 1751, ἀπὸ την οποία ο Ρήγας πήρε κομμάτια κειμένων για τη συγγραφή πολλῶν κεφαλαίων του βιβλίου του, ὅπως ἔχουμε δεῖξει.

τις προλήψεις και δεισιδαιμονίες, οι οποίες φέρουν την αδράνεια και την μεμφιμοιρία. Είναι γραμμένο σε «απλόν ύφος», σε απλή γλώσσα για να είναι κατανοητό από τον λαό το περιεχόμενό του. Εγκαινιάζεται κατ' αυτόν τον τρόπο από τον Ρήγα η συγγραφή των επιστημονικών βιβλίων στην απλή γλώσσα, αντί της αρχαϊζουσας, την οποία χρησιμοποιούσαν τότε οι λόγιοι. Μέχρι το 1994 δεν ήταν γνωστό ένα πρότυπο, το οποίο ο Ρήγας είχε χρησιμοποιήσει, όπως ο ίδιος ανέγραφε στον τίτλο του βιβλίου «...*εκ Γερμανικής και Γαλλικής διαλέκτου ερρατισθέν*». Ο Λ. Βρανούσης³³ σημείωνε χαρακτηριστικά πως «πηγές και πρότυπα της “Φυσικής” του Ρήγα είναι δύσκολο να βρεθούν και να καθορισθούν. Δε μεταφράζει άλλωστε αυτούσιο ξένο έργο, αλλά μονάχα “ερανίζεται”, τα στοιχεία που θα του χρειαστούν». Ομοίως και ο Απ. Δασκαλάκης³⁴ κατέληγε στο συμπέρασμα ότι «δεν είναι δυνατόν να διαπιστωθή εκ ποίων γερμανικών και γαλλικών συγγραμμάτων ήντλησε» ο Ρήγας τα θέματά του για τη Φυσική του.

Στο Φιλολογικό Μνημόσυνο του Λεάνδρου Βρανούση (1921-1993), το οποίο είχε διοργανώσει η Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα το 1994 στην Αθήνα, παρουσιάσαμε τα πρώτα ευρήματα της έρευνάς μας σχετικά με την ταύτιση κειμένων του *Φυσικής απάνθισμα* με λήμματα της Γαλλικής *Εγκυκλοπαιδείας* των Diderot και D'Alembert³⁵. Αποδείχθηκε ότι ο Ρήγας μελετούσε το θαυμαστό επίτευγμα του Γαλλικού Διαφωτισμού, την πολύτομη *Encyclopédie των Diderot και D' Alembert*, (1751-1772), η οποία έπαιξε σημαντικό ρόλο στη προβολή των νέων ιδεών, για την πρόοδο, την ελευθερία του ανθρώπου και της κοινωνίας. Τεκμηριώθηκε πλέον ότι μετέφρασε λήμματά της για το διαφωτιστικό του βιβλίο εναντίον των προλήψεων και δεισιδαιμονιών, το *Φυσικής απάνθισμα*. Μετέφερε κατ' αυτόν τον τρόπο την επιστημονική γνώση της *Εγκυκλοπαιδείας*, αποδεικνύοντας τη δυναμική του πνεύματός του, να αποδίδει στην απλή νεοελληνική γλώσσα τα επιστημονικά κείμενά της, τους νέους επιστημονικούς όρους που τότε δημιουργούνταν. Ενδιαφέρον έχει να τονίσουμε ότι, πριν από την μνη-

33. Λεάνδρου Βρανούση, *Ρήγας...*, ό.π., σελ. 254.

34. Απ. Δασκαλάκης, *Ο Ρήγας Βελεστινλής ως διδάσκαλος του Γένους*, Αθήνα 1977, σελ. 84.

35. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Ρήγα Βελεστινλή “Φυσικής απάνθισμα” και Γαλλική “Encyclopédie”». Ταύτιση, για πρώτη φορά, ενός προτύπου», *Υπέρεια*, τόμ. 2, *Πρακτικά Β' Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνου-Ρήγας*», Αθήνα 1994, σελ. 585-598. Του ιδίου, «Η Γαλλική “Encyclopédie” ένα πρότυπο του έργου του Ρήγα “Φυσικής απάνθισμα”», *Ο Εραμιστής*, τόμ. 21, 1997, σελ. 95-128, και ανάτυπο, Αθήνα 2000 (σελ. 42).

μονευθείσα ταύτιση του *Φυσικής απάνθισμα* με την Γαλλική *Εγκυκλοπαιδεία*, οι ιστορικοί της επιστήμης θεωρούσαν το επίπεδο του *Φυσικής απάνθισμα* ως βιβλίο χαμηλού επιστημονικού επιπέδου, λόγω της απλότητας της γραφής του και επειδή τα κείμενά του ήταν κατανοητά και από τον απλό λαό. Όμως, μετά την ταύτιση, με την οποία αποδείχτηκε ότι ο Ρήγας μεταφέρει την επίκαιρη επιστημονική γνώση της Γαλλικής *Εγκυκλοπαιδείας*, το *Φυσικής απάνθισμα*, τέθηκε στην πρόπευσα θέση.

Έχουμε υποστηρίξει³⁶ ότι ο Ρήγας, όταν πήγε στη Βιέννη το 1790, επισκέφθηκε τη Βιβλιοθήκη της και τότε θα συμπλήρωσε τα τελευταία κείμενα περί μαγνήτου κ.λπ., τα οποία «δεν ήτον έτοιμα διά να προστεθούν εις την τάξιν οπού έπρεπε», όπως γράφει. Τότε μάλιστα θα πήρε, όταν θα διάβασε τη Γαλλική *Εγκυκλοπαιδεία*, το κείμενο για το ηλιοκεντρικό σύστημα, για τη συμβολή των αρχαίων φιλοσόφων για την κίνηση της γης περί τον ήλιο. Το έγραψε σε ένα μικρό χαρτάκι και το κόλλησε στο χειρόγραφο του *Φυσικής απάνθισμα*, στο κεφάλαιο «Περί γης», σελ. 22. Ίσως να εντυπωσιάστηκε από το κείμενο της *Encyclopédie* και έτσι θα το πρόσθεσε, για να τονίσει την συνεισφορά των αρχαίων Ελλήνων στη νέα επιστημονική θεωρία της περιφοράς της γης γύρω από τον ήλιο. Συγκεκριμένα, ο Ρήγας έγραψε από τη Γαλλική *Εγκυκλοπαιδεία*, πως πριν από τον Ιταλό Γαλιλαίο «επενόησε πρώτος την καθημερινήν περίοδον της γης περί τον άξονά της Νικήτας ο Συρακούσιος. Δεύτερος ο Φιλόλαος επενόησε την ετήσιον. Μετ' αυτόν Αρίσταρχος ο Σάμιος ύστερον από εκατόν χρόνους, καθώς το λέγει ο Αρχιμήδης εις το “αριθμός άμμου”». Μάλιστα, για δεύτερη φορά, όπως έχουμε επισημάνει³⁷, ο Ρήγας κατά την σημαντική επαναστατική χρονιά του 1797, τότε που τύπωνε τους Χάρτες και τα επαναστατικά του βιβλία, χρησιμοποίησε πάλι την *Encyclopédie*³⁸. Συγκεκριμένα, για την πόλη Τύρα του χάρτη της

36. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Ρήγας Βελεστινλής και *Encyclopédie*. Πότε έγραψε το *Φυσικής απάνθισμα*», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 29, 1996, σελ. 262-266, και ανάτυπο, Αθήνα 2009.

37. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Ρήγας και Γαλλική *Encyclopédie*. Μια ακόμη χρησιμοποίησή της στα 1797», *Ο Ερασιστής*, τόμ. 25, 2005, σελ. 418-420, και ανάτυπο με την προσθήκη δύο εικόνων, Αθήνα 2010.

38. Σημειώνουμε ότι στη Βιβλιοθήκη των Μηλεών Πηλίου απόκειται η τρίτη έκδοση της *Encyclopédie*, Γενεύη 1778-1779. Πρβλ. Δήμητρας Ανδριτσάκη-Φωτιάδη, *Κατάλογος παλαιών εντύπων της Ιστορικής Βιβλιοθήκης Μηλεών Πηλίου*, Πρόλογος Λουκίας Δρούλια, Συνεργασία Αθηνάς Ζιώγα, Αθήνα 1993, αρ. 530, σελ. 120.

Μολδαβίας πήρε από το λήμμα της τη σχετική φράση και την ανέγραψε στο ανοιχτό βιβλίο της παράστασης με τον Ηγεμόνα της Μολδαβίας.

Ο Ρήγας στο βιβλίο του *Φυσικής απάνθισμα* μας δίνει πολλές πληροφορίες, οι οποίες δείχνουν πως από την αρχή των δραστηριοτήτων του ασχολούνταν εκτός από τη μελέτη των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων και με τα σημαντικά έργα του Γαλλικού Διαφωτισμού. Χαρακτηριστικά, στο τέλος του βιβλίου του αναγράφει μια είδηση ότι έχει μισο-μεταφρασμένο το έργο του **Μοντεσκιέ, (1689-1755), *Το Πνεύμα των νόμων*, (Montesquieu, *Esprit des lois*)**³⁹ και ότι μόλις τελειώσει τη μετάφραση θα το τυπώσει. Σημαντική αυτή η πληροφορία. Μας δείχνει ότι από πολύ νωρίς, όταν ήταν ήδη 33 ετών και είχε τις πρώτες εμφανίσεις στα ελληνικά γράμματα με το *Φυσικής απάνθισμα* και το *Σχολείον των ντελικάτων εραστών*, ασχολούνταν ωστόσο τότε και με τα πολιτικο-κοινωνικά θέματα, για τη διάκριση των εξουσιών, για τα πολιτεύματα στη διοίκηση της κοινωνίας. Το βιβλίο αυτό είναι από τα σημαντικότερα θεωρητικά θεμέλια του δημοκρατικού φιλελευθερισμού της Ευρώπης. Σημειώνουμε ωστόσο ότι το χειρόγραφο του Ρήγα με την μετάφραση του *Πνεύματος των νόμων* δυστυχώς δεν έχει βρεθεί, για να γνωρίζουμε τι μετέφρασε, τι πρόσθεσε και τι παρατηρήσεις έκανε. Είναι στα ζητούμενα της ιστορικής έρευνας. Η ενέργεια αυτή του Ρήγα δείχνει ότι από την αρχή της πνευματικής του δημιουργίας είχε το ενδιαφέρον για τη σημασία της υπάρξεως ενός συγκεκριμένου νομικού πλαισίου για τη λειτουργία της πολιτείας. Δείγμα και αυτό των μελετών και των ενδιαφερόντων του, πως από πολύ νωρίς είχε αρχίσει την «θεωρητική συγκρότησή» του. Χαρακτηριστικά στη τελευταία σελίδα του *Φυσικής απάνθισμα* γράφει:

«Ειδησις. Αν κανείς φιλογενής αγαπά να κοπιάση μεταφράζοντας προς όφελος του Γένους κανένα βιβλίο, ας μην επιχειρισθή το *Esprit des lois* par Monsieur Montesquieu επειδή και είναι μισομεταφρασμένον υπ' εμού, και τελειώνοντας έχει να τυπωθή».

39. Montesquieu, *Esprit des lois*, Geneve 1748. Δημ. Αποστολόπουλου, «Ρήγας και Montesquieu. Σκέψεις γύρω από τη μετάφραση στα ελληνικά του *Esprit des lois* που λανθάνει», στο *Voltaire, Montesquieu, Réal de Curban. Ουολταίρος, Μοντεσκιού, Ρεάλ. Νεότερες έρευνες για την παρουσίασή τους στον ελληνικό ιδεολογικό χώρο τον 18^ο αιώνα*, Αθήνα 2007, σελ. 83-99.

Παράλληλα, ο Ρήγας μελετούσε το έργο του **Ρουσσώ (J.J. Rousseau, 1712-1778), *Αιμίλιος ή για την εκπαίδευση***. Στο κείμενο «Προς τους αναγνώστες» του βιβλίου του *Φυσικής απάνθισμα*, ο Ρήγας παραθέτει στα γαλλικά δύο παραγράφους του «σοφού», όπως γράφει, χωρίς να τον κατονομάζει. Τα κείμενα αυτά ο Ρήγας τα μεταφράζει στα ελληνικά και είναι σχετικά με την εκπαίδευση. Μάλιστα, ο ιστορικός του Ρήγα, Λέανδρος Βρανούσης⁴⁰, τεκμηρίωσε ότι ο «σοφός», που γράφει ο Ρήγας, είναι ο Ρουσσώ και τα κείμενα είναι από το βιβλίο του *Αιμίλιος*, δείγμα και αυτό των διαβασμάτων του Ρήγα. Και τα αποσπάσματα αυτά ο Ρήγας τα παραθέτει για να υποστηρίξει την καινούργια τακτική του, πως γράφει τη φυσική του σε «απλούν ύφος», για να μην προξενήσει με την «γρυφότητα», όπως υποστήριξε στον πρόλογο, της αρχαίας ελληνικής γλώσσας, εκείνο που έπαθε ο ίδιος διαβάζοντας τα κείμενα των λογίων, οι οποίοι έγραφαν σε αρχαία αττική διάλεκτο. Επί πλέον, προσπάθησε να μην κάνει επίδειξη γνώσεων και να επισωρεύει λέξεις και πάλι λέξεις, αλλά να παρουσιάσει το περιεχόμενο του βιβλίου του στην απλή νεοελληνική γλώσσα με σαφήνεια, ώστε να το καταλάβουν όλοι και όχι μια μικρή ομάδα μορφωμένων, εξοικειωμένων στη γραφή της αττικής διαλέκτου. Μας προσφέρει κατ' αυτόν τον τρόπο και τις αντιλήψεις του για τη γλώσσα, η οποία θα πρέπει να χρησιμοποιείται, ως εργαλείο για την κατανόηση των γνώσεων και των διανοημάτων.

Επίσης, στο βιβλίο του *Φυσικής απάνθισμα*, ο Ρήγας μας δίνει την πληροφορία ότι μελετούσε **τα έργα του Βολταίρου⁴¹, (Voltaire, 1694-1778)**. Συγκεκριμένα, στο κεφάλαιο «Περί παλιρροιών»⁴², ο Ρήγας αναφέρει ότι διάβαζε τα έργα του Βολταίρου και επισημαίνει ένα λάθος του, όταν υποστήριζε πως στη Μεσόγειο θάλασσα δεν υπάρχουν παλίρροιες. Σημειώνει

40. Λέανδρου Βρανούση, *Ρήγας...*, ό.π., σελ. 254. Ρ. Αργυροπούλου-Λουγγή, «Η απήχηση του έργου του Ρουσσώ στην Νεοελληνικό Διαφωτισμό», *Ο Ερασιστής*, τόμ. 11, 1974, σελ. 197-216. Σημειώνουμε ότι στη Βιβλιοθήκη των Μηλεών απόκειται το βιβλίο *Αιμίλιος* του Ρουσσώ σε έκδοση της Λειψίας του 1762, και με ιδιόχειρη υπογραφή του Ανθίμου Γαζή, στοιχείο, το οποίο δείχνει και τα αντίστοιχα διαβάσματα του συμπατριώτη του Ρήγα, Διδασκάλου του Γένους, Ανθίμου Γαζή (1764-1828).

41. Ενδεικτικά για τον Βολταίρο βλ. Δημήτρη Αποστολόπουλου, «Η τύχη του Βολταίρου στην Ελλάδα: νεότερα στοιχεία για τον 18^ο αιώνα», *Τα Ιστορικά*, τεύχ. 37, Δεκέμβριος 2002, σελ. 317-330, όπου και προγενέστερη βιβλιογραφία.

42. Ρήγα Βελεστινλή, *Φυσικής απάνθισμα...*, ό.π., σελ. 64.

σε πρώτο πρόσωπο, «Αναγινώσκοντας τα συγγράμματα του περιφήμου Βολταίρ, είδον εις σαράντα μέρη αποφασιστικώς να λέγη πως εις την Μεσόγειον θάλασσαν, δεν είναι παλίρροιαι και απόρησα πως έκαμε τοιούτον λάθος ένα τόσο μεγάλο πνεύμα». Μάλιστα, ο Ρήγας κρίνει αυτήν την άποψη του Βολταίρου, που δείχνει τη δυναμική και το ανεξάρτητο του πνεύματός του, «Πλήν συγχωρητέος, επειδή πάντοτε επισφαλείς αι επίνοιαι και των πλέον σοφών ανθρώπων». Πράγματι, ο Βολταίρος υποστήριζε ότι δεν υπάρχουν παλίρροιες στη Μεσόγειο θάλασσα, όπως για παράδειγμα γράφει σχετικά στο έργο του *Elemens de la philosophie de Newton*, 1738⁴³, (III partie, ch.13), «...ils oublient que la Méditerranée ne croupit point, quoiqu'elle n'ait point de marée». Ευελπιστούμε πως κάποια στιγμή θα γίνει μια αναλυτική διερεύνηση αν πράγματι είναι στα έργα του Βολταίρου σαράντα οι αναφορές, για το ότι δεν υπάρχουν παλίρροιες στη Μεσόγειο ή είναι μια σχηματική υπερβολή του Ρήγα για να δείξει το λάθος του Βολταίρου⁴⁴.

Το αφήγημα με τίτλο *Η βοσκοπούλα των Άλπεων του Γάλλου συγγραφέα Jean-Francois Marmontel* (1723-1799), ο Ρήγας το μετέφρασε και το συμπεριέλαβε στο βιβλίο με το γενικό τίτλο *Ο Ηθικός Τρίπους*⁴⁵. Το πεζό κείμενο του πρωτοτύπου της *Βοσκοπούλας των Άλπεων*, ο Ρήγας το μετατρέπει σε στίχους, εξασκώντας ίσως κατ' αυτόν τον τρόπο την ποιητική του διάθεση και για τη σύνθεση του επαναστατικού του παιάνα, του *Θούριου*. Προσθέτει στο τέλος του κειμένου και δικό του ποιητικό κείμενο με τίτλο «*Του στιχουργού*»⁴⁶, στο οποίο καταγράφει τα προσωπικά του στοιχεία, χρησιμοποιώντας την προσωπική αντωνυμία «εγώ», «*Εις αυτό εγώ καυχώμαι ο παρών στιχουργητής ότι είμαι προς τους φίλους διαθέσεως πιστής*».

43. Σύμφωνα με την ενημέρωση από το Ίδρυμα Βολταίρου του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης, στο οποίο εκφράζονται ευχαριστίες για την άμεση ανταπόκριση, το κείμενο βρίσκεται στα *Απαντα* του Βολταίρου, *OCV*, vol. 15, p. 511.

44. Ενδιαφέρουσα πάντως είναι και η εργασία του Βολιώτη Καθηγητού Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αθηνών Δημητρίου Παντελοδήμου, «Ενέργειες του Βολταίρου προς απελευθέρωση της Ελλάδος κατά την διάρκεια του Ρωσοο-τουρκικού πολέμου 1768-1774», ανάτυπο εκ του περιοδικού *Ηπειρωτική Εστία*, τεύχος 211-212, Ιωάννινα 1969.

45. Ρήγα Βελεστινλή, *Ο Ηθικός Τρίπους...*, ό.π., σελ. 117-188.

46. Όπως σημειώνει ο Λ. Βρανούσης, *Ρήγας*, Αθήνα [1954], σελ. 293, υποσημ. αρ. 5, πρώτος ο Γ. Βαλέτας σε δημοσίευμα στην εφημερίδα *Πρωΐα* παρατήρησε ότι το κείμενο του «στιχουργού» είναι του Ρήγα.

Η έκδοση του αθώου αυτού, από επαναστατική σκοπιά, έργου δείχνει εκ πρώτης όψεως να είναι κάπως αταίριαστη. Τούτο όμως μπορεί να εξηγηθεί από το γεγονός ότι εκείνη τη χρονιά τα στρατεύματα του Ναπολέοντος είχαν διαβεί τις Άλπεις, τις οποίες μόνο προ πολλών αιώνων ο Αννίβας το είχε κατορθώσει, και είχε θεωρηθεί μεγάλο κατόρθωμα, γι' αυτό και ήταν στην επικαιρότητα. Επί πλέον, ο Ρήγας παραθέτει και ένα με πολύ νόημα εισαγωγικό σημείωμα για τον συγγραφέα Μαρμοντέλ, ο οποίος είχε εκλεγεί μέλος της «Βουλής των Γερόντων», της Γερουσίας της Γαλλίας. Ιδιαίτερα, ο Ρήγας τυπώνει με κεφαλαία τυπογραφικά στοιχεία το σύνθημα, το οποίο ήθελε να περάσει στους σκλαβωμένους, για την αγάπη τους προς την πατρίδα, για την οποία θα είναι δυνατόν και να θυσιαστούν, *Ο ΙΕΡΟΣ ΤΗΣ ΠΑΤΡΙΔΟΣ ΕΡΩΣ ΕΜΦΩΛΕΥΕΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΚΑΡΔΙΑΝ ΚΑΙ Η ΚΑΡΔΙΑ ΔΕΝ ΓΗΡΑΣΚΕΙ ΠΟΤΕ*.

Σχετικά, η *Εφημερίς*⁴⁷ των αδελφών Πούλιου της Βιέννης δημοσίευσε την ομιλία του Μαρμοντέλ, η οποία δόθηκε στο Παρίσι στις 13 Απριλίου 1797, «Ομιλία προσφωνηθείσα παρά του περιφήμου Μαρμοντέλ, όταν εκλέχθη τοποτηρητής [αντιπρόσωπος] της Βουλής των Γερόντων...Μην αθυμείτε, ώ συμπολίται, βλέποντες αναμεταξύ εις τους τοποτηρητάς σας και ένα γέροντα προβεβηκότα ήδη υπέρ τα εβδομήκοντα έτη. Επειδή η αληθής του χαρακτήρος δύναμις δεν στέκεται εις άλλο τίποτας, παρά εις την ψυχήν, οπου δεν γηράσκει ποτέ...». Το κείμενο αυτό μοιάζει με τη φράση, την οποία έχει καταγράψει ο Ρήγας. Ωστόσο, είναι προς τιμήν του Λέανδρου Βρανούση⁴⁸, ο οποίος βρήκε το γαλλικό κείμενο της ομιλίας του Μαρμοντέλ με τη σχετική αυτή φράση του και το παρέθεσε στην εργασία του, «...la véritable force de caractère est dans le coeur, et le coeur ne vieillit jamais». Αυτήν την φράση μεταφράζει και δημοσιεύει η *Εφημερίς* «η αληθής του χαρακτήρος δύναμις δεν στέκεται εις άλλο τίποτας, παρά εις την ψυχήν, οπου δεν γηράσκει ποτέ». Και ο Ρήγας την ξερνή αυτή φράση του Μαρμοντέλ της δίνει ποιητική πνοή, την μετατρέπει σε πατριωτικό απόφθεγμα, «Ο ιερός της πατρίδος έρως εμφωλεύει εις την καρδιά και η καρδιά δεν γηράσκει ποτέ».

47. *Εφημερίς*, 29 Μαΐου 1797, αρ. φύλλου 43, φωτομηχανική επανέκδοση από το Κέντρο Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών, επιμ. Λέανδρου Βρανούση, Αθήνα 1995, σελ. 500-502.

48. Λέανδρου Βρανούση, «Ρήγας και Marmontel», ανάτυπο από τον τόμο *Ελληνογαλλικά, Αφιέρωμα στον Roger Milliet*, Εταιρεία Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου, Αθήνα 1990, σελ. 142-143.

Το πολύτομο βιβλίο του **αββά Barthélemy, *Voyage du jeune Anacharsis en Grèce***, Paris 1791, ήταν ένας ύμνος στην ένδοξη ιστορία της αρχαίας Ελλάδος. Το θαυμάσιο αυτό έργο με την πλούσια τεκμηρίωση στους αρχαίους συγγραφείς, είχε μεταφραστεί σε όλες σχεδόν τις γλώσσες τις Ευρώπης⁴⁹. Για την απήχηση που είχε η έκδοση αυτή στους Έλληνες της Βιέννης, γράφει με συναισθηματικό τόνο ο σύντροφος του Ρήγα, ο φοιτητής τότε της Ιατρικής Γεώργιος Σακελλάριος (1767-1838). Συγκεκριμένα, στον πρόλογο του πρώτου τόμου⁵⁰ της μετάφρασης του βιβλίου αυτού του Barthélemy παρατηρεί ότι, όταν οι Έλληνες διάβαζαν τα βιβλία αυτά στις ευρωπαϊκές γλώσσες, δάκρυα γέμιζαν τις σελίδες, καθώς έβλεπαν την ένδοξη ιστορία της πατρίδας τους και τη σημερινή κατάντια της στη σκλαβιά και την τυραννία, έρμαιη στην όποια διάθεση του δυνάστη και των πασάδων της κάθε περιοχής.

Ο Ρήγας αντιλήφθηκε τη μεγάλη σημασία του γαλλικού αυτού βιβλίου στην ενίσχυση της ιστορικής αυτογνωσίας των Ελλήνων και το κέντρισμα που θα έφερε στις συνειδήσεις τους. Γι' αυτό και σχεδίασε την γρήγορη έκδοσή του. Ο ίδιος συνέχισε να μεταφράζει τον τέταρτο τόμο, τον οποίο είχε αρχίσει ο φίλος του Βεντότης, ο οποίος όμως είχε αποδημήσει πριν από δύο χρόνια⁵¹. Και εκδίδει τον τέταρτο τόμο με τον απλό και χαρακτηριστικά δυναμικό τίτλο *Νέος Αναχάρσις*⁵², Βιέννη 1797. Στο βιβλίο έχει παραθέσει πολλές σημαντικές υποσημειώσεις και με πολιτικοκοινωνικό περιεχόμενο, οι οποίες δείχνουν τη δύναμη του πνεύματός του, τις αντιλήψεις του για την αναγέννηση του Ελληνισμού. Προσφέρει επί πλέον ένα παράδειγμα της ελεύθερης πορείας, την οποία θα πρέπει να ακολουθούν οι Έλληνες και να μην πιθηκίζουν.

Σκοπός του Ρήγα, με την έκδοση αυτή, ήταν να ενισχύσει την ιστορική μνήμη, την αυτοσυνειδησία των σκλαβωμένων Ελλήνων. Να τους υπενθυμί-

49. Από το 1788 μέχρι το 1830 είχε είκοσι εκδόσεις και μεταφράστηκε στη γερμανική, αγγλική, ιταλική, δανική, ολλανδική, ισπανική, αρμενική και ελληνική γλώσσα σύμφωνα με τον Δημ. Παντελοδήμο, «Ενέργειαι του Βολταίρου προς απελευθέρωσιν της Ελλάδος...», ό.π., σελ. 19, σημείωση αρ. 7.

50. Γεωργίου Σακελλάριου, *Περύγησις του Νέου Αναχάρσιδος*, τόμος πρώτος, Μαρκ. Πούλιου, Βιέννη 1797.

51. Γ. Λαΐου, «Ο Γεώργιος Βεντότης ο Ζακύνθιος και η πρώτη ελληνική εφημερίδα (1784)», *Επτανησιακά φύλλα*, τόμ. Γ', αρ. 6, 1958, σελ. 162-184. Λ. Βρανούση, *Εφημερίς, 1797, Προλεγόμενα*, ό.π., σελ. 441.

52. Τον γαλλικό τίτλο *Voyage du jeune Anacharsis en Grèce*, ο Γεώργιος Σακελλάριος τον αποδίδει ως *Περύγησις του Νέου Αναχάρσιδος*, ενώ ο Ρήγας αναγράφει απλά *Νέος Αναχάρσις*.

σει το ένδοξο παρελθόν των προγόνων τους. Να τους δείξει πως πρέπει να τους μιμηθούν. Χαρακτηριστικά, στα έγγραφα σύλληψης και ανάκρισης του Ρήγα επισημαίνεται ότι «το βιβλίον *Ανάχαρσις* ήτο προωρισμένον να δείξη εις το ελληνικόν έθνος πόσον μεγάλη ήτο άλλοτε η πατρίς του»⁵³. Παρόμοια επισημαίνεται για τον Αργέντη, ο οποίος ομολογεί ότι απέστειλε πενήντα αντίτυπα του εκδοθέντος πρώτου και τετάρτου τόμου του *Νέου Αναχάρσιδος* στους συνεταιρούς του στη Σμύρνη, για να πωληθούν και να διδαχθούν οι κάτοικοι την ιστορία της αρχαίας τους πατρίδος⁵⁴. Ωστόσο, για τον αντίκτυπο που θα είχε το βιβλίο *Νέος Ανάχαρσις* στους Έλληνες, ο υπουργός της Αυστριακής Αυτονομίας Pergen γράφει στον Αυτοκράτορα Φραγκίσκο, ότι το βιβλίο αυτό «θα εξεγείρη δηλαδή το πνεύμα της ελευθερίας εις τους Έλληνες». Γι' αυτό και διέταξε την κατάσχεση της ελληνικής έκδοσης του βιβλίου του *Νέου Αναχάρσιδος*, ενώ άφησε ελεύθερη την κυκλοφορία του στα γαλλικά και γερμανικά⁵⁵.

Διόρθωση από τον Ρήγα της παραπομπής του Barthélemy στον Όμηρο.

Ο Γάλλος συγγραφέας του *Νέου Αναχάρσιδος* κάνει αναφορά στο μαντείο της Δωδώνης της Ηπείρου στην αρχή του Κεφ. ΛΣΤ'. «*Οδοιπορεία της Ηπείρου*»⁵⁶, και παραπέμπει στον Όμηρο, «*Όμηρ. Ιλιάδ. Β', στίχ. 750*». Η παραπομπή αυτή, όπως παρατηρήσαμε, είναι η ίδια και στο γαλλικό κείμενο, «*Homer, Iliad 2, v. 750*». Όμως, ο Ρήγας διορθώνει σε εκτενή υποσημείωσή του τον Γάλλο συγγραφέα με την επισήμανση ότι ο Όμηρος στην παρατεθείσα παραπομπή αναφέρεται στην Δωδώνη της Θεσσαλίας, το σημερινό Λιβάδι⁵⁷ και όχι στην Δωδώνη της Ηπείρου. Μάλιστα, ο Ρήγας παραθέτει και το σχετικό χωρίο από τον Όμηρο με μερικές παρατηρήσεις, για να έχει ο αναγνώστης σωστή εικόνα για τη διόρθωση που κάνει. Χαρακτηριστικά

53. Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1930, φωτομηχανική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1997, σελ. 29.

54. Αιμ. Λεγρών - Σπ. Λάμπρου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή και των συν αυτώ μαρτυρησάντων*, εν Αθήναις 1891, φωτομηχανική επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, με την προσθήκη ευρετηρίου, Αθήνα 1996 (β' έκδ. 2000), σελ. 75.

55. Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π., σελ. 35.

56. Ρήγα Βελεστινλή, *Νέος Ανάχαρσις...*, ό.π., σελ. 162.

57. Στη *Χάρτα της Ελλάδος*, φύλλο 5, στη Θεσσαλία δίπλα στον Τιταρίσιο ποταμό ο Ρήγας γράφει «Δωδώνη. Λιβάδι».

γράφει: «*Η μαρτυρία του Ομήρου, οπού αναφέρει εδώ ο Ανάχαρσις, ας μοι είναι συγχωρημένον να ειπώ, ότι είναι δι' άλλην Δωδώνην*»:

*Γουνεύς δ' εκ Κύφου ήγε δύο και είκοσι νήας
Τώδ' Ενήνες έποντο μενεπτόλεμοί τε Περαιβοί,
Οι περί Δ ω δ ω ν η ν δυσχείμερον οικί' έθεντο,
Οι τ' αμφ' ιμερτόν Τιταρήσιον έργ' ενέμοντο.*

Αύτη η πλησίον του Τιταρησίου Δωδώνη κείται εις τας εσχατίας του Ολύμπου εις την Θεσσαλίαν, και λέγεται την σήμερον Λιβάδι. Και εν ή το μαντείον, εις τας του Τομάρου εις την Ήπειρον, και λέγεται παλαιά Αγία Παρασκευή. Η μεν παράλιος του Θερμαϊκού κόλπου, η δε μακράν απέχουσαν και του Αδριατικού. Και άλλως, η δυτική Ελλάς δεν συμπεριείχετο εις την κατά Τρωάδος συνωμοσίαν, οπού να ισχύη η μαρτυρία. Φαίνεται ούν, ότι η ομωνυμία εξηπάτησε τον θεϊον αυτόν συγγραφέα, Πλήν, αμφότεροι ορειναί, δυσχείμεροι, και εις τον αυτόν σχεδόν παράλληλον κείμεναι»⁵⁸.

Το γεγονός ότι ο Ρήγας διορθώνει τον Γάλλο συγγραφέα στην υποσημείωση αυτή δείχνει τη δυναμικότητα του πνεύματός του, το ελεύθερον του χαρακτήρος του. Μελετούσε το κείμενο, που μετέφραζε, και επί πλέον δείχνει ότι είχε γνώση των αρχαίων κειμένων. Παρόμοια, στο *Φυσικής απάνθισμα*, που μνημονεύσαμε παραπάνω, ο Ρήγας διορθώνει τον Βολταίρο. Υπογραμμίζεται ότι ο Χρυσοβέργης Κουροπαλάτης, ο οποίος εξέδωσε αργότερα, το 1819, όλο το έργο *Νέος Ανάχαρσις* δεν κάνει τη σχετική διόρθωση, στοιχείο το οποίο δείχνει ότι δεν θα είχε διαβάσει τις παρατηρήσεις του Ρήγα και δεν θα ήλεγχε τις παραπομπές του Γάλλου συγγραφέα.

Παρατήρηση του Ρήγα στην άδικη κρίση του Γάλλου συγγραφέα Barthélemy για τους Θεσσαλούς. Ο Ρήγας παραθέτει σε υποσημείωση ένα κείμενο⁵⁹, για να υπερασπισθεί τους Θεσσαλούς από την άδικη κρίση του Γάλλου συγγραφέως, ο οποίος παρατηρούσε ότι «*Ο Λουκιανός διηγείται ένα επίγραμμα οπού έγινε δι' έναν Θετταλόν, περιεχόμενον εις αυτάς τας λέξεις: Ο Δήμος ανήγειρεν αυτόν τον ανδριάντα εις τον Ιλαρίωνα, επειδή και εχόρυσσε καλά εις τον πόλεμον*». Και ο Ρήγας γράφει στην υποσημείωσή του: «*Το επίγραμμα του Λουκιανού δεν είναι πρός καταφρόνησιν των Θετταλών, καθώς συμπεραίνει ο Ανάχαρσις...*». Παραθέτει τα είδη των χορών,

58. Ρήγα Βελεστινλή, *Νέος Ανάχαρσις...*, ό.π., σελ. 162-163.

59. Ρήγα Βελεστινλή, *Νέος Ανάχαρσις...*, ό.π., σελ. 124-126.

εκ των οποίων ένας ήταν ο «συγκαθιστός», που χορεύεται στη Θεσσαλία, «*Συγκαθιστός. υπό δύο, εις την Θεσσαλίαν*», και αποδεικνύει ότι ήταν άδικη η κρίση του συγγραφέως, αποκαλώντας, μάλιστα, «*συμπατριώτη*» του τον Θεουσαλό Παριώνα⁶⁰: «...*Συμπεραίνεται λοιπόν, ότι ο συμπατριώτης μου Παριών, μόνος, εν τη παρεμβολή του πολέμου, μεταξύ ενόπλων συντρόφων, απέναντι του αντιπαρατεταγμένου εχθρού, επί της ημαγμένης πεδιάδος του στρατοπέδου, δεν ήτον καιρός να χορεύση την σύκινιν ή τον κόρδακα, αλλά τον πυρρίχιον, διεγερτικόν εφόδου, και δικαίως τω ενήγειρεν ο δήμος τον ανδριάντα*».

Επίσης, ενδιαφέρον έχει να σημειώσουμε ότι ο Ρήγας μελετούσε τα σχετικά με την Ελλάδα γαλλικά βιβλία της εποχής του, δείγμα του επιπέδου των γνώσεών του για τη Γαλλική γραμματεία. Καθώς μεταφράζει το βιβλίο *Νέος Ανάχαρσις* και φθάνει στο σημείο που ο Barthélemy διηγείται τα σχετικά με την ωραιότητα των Τεμπών, ο Ρήγας βρίσκει την ευκαιρία και διατυπώνει **τις κριτικές απόψεις του για όσα ανιστόρητα έγραφε ο Γερμανός φιλόσοφος Corneille de Pauw** (1739-1799) για τα Τέμπη και εναντίον των Ελλήνων στο βιβλίο του *Ιστορία της Ελλάδος*⁶¹, το οποίο εκείνα τα χρόνια, το 1788, είχε κυκλοφορηθεί. Σημειώνει ο Ρήγας ότι ο ίδιος είχε ιδίαν αντίληψη για την ωραιότητα του τοπίου των Τεμπών, «*είδον αυτοψεί την απερίγρατον ωραιότητα εκείνου του τόπου*» και μάλιστα τονίζει ότι ήπιε νερό από την πηγή, που εξέρχεται από τον ναό της Αφροδίτης, και τώρα είναι αφιερωμένος στην Αγία Παρασκευή, «*Ο κύρ. Πάβ εις την Ιστορίαν του της Ελλάδος, τόμ. α', σελ. 32, λέγει περί των Τεμπών ταύτα*». Και παραθέτει τμήμα από το βιβλίο του, «*Οι αρχαίοι μας άφησαν τέσσαρας περιγραφάς των Τεμπών, αι του Πλινίου και του Αιλιανού είναι καθαρώς μυθώδεις, αι του Τίτου Λιβύου και του*

60. Στο γαλλικό κείμενο το όνομα είναι «*Plation*», σχετικά βλ. το σχόλιο του Λεάνδρου Βρανούση, *Ρήγας*, Βασιική Βιβλιοθήκη, αρ. 10, Αθήνα, [1954], σελ. 340, υποσημ. αρ. 12. Όμως μπορούμε να σημειώσουμε ότι μάλλον μέσα στη βιάση της επαναστατικής χρονιάς του 1797, που τότε ο Ρήγας τύπωνε τα βιβλία του, την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου, και την *Χάρτα της Ελλάδος*, το πιο πιθανό θα είναι να μην διάβασε το κείμενο της παραπομπής του Λουκιανού, το οποίο γράφει το όνομα «*Ειλατίων*». Ίσως να ήταν και κακοτυπωμένο το συγκεκριμένο γράμμα στο βιβλίο που θα είχε μπροστά του, και θα πέρασε το λατινικό *t* για *r*, και έτσι να μετατράπηκε το «*Plation*» σε «*Παριών*», μια και το όνομα «*Ειλατίων*» δεν ήταν από τα γνωστά.

61. Το βιβλίο φέρει τον τίτλο *Corneille de Pauw, Recherches philosophiques sur les Grecs*, Berlin, Chez George Jacques Decker & Fils, 1788, τόμ. 1, σελ. 32.

Οβιδίου είναι ακριβώς σύμφωνοι με την αλήθειαν. Οι νεώτεροι περιηγηταί και οι καταγράφαντες τα υπομνήματά των, ως ο μπαρών Τότ⁶², ήσαν τόσο αμαθείς εις την αρχαίαν γεωγραφίαν, οπού συντυχαίνουσιν αδιακόπως διά τα Τέμπη ωσάν διά μίαν τερπνήν πεδιάδα. Εν καιρώ οπού ο Αιλιανός, όστις με όλον οπού τα επεξεξεθείασε τόσον, προσδιορίζει το πλάτος των μόνον ένα πλέθρον, ή περίπου δεκαπέντε οργυιών. Λοιπόν, δεν είναι μεγίστη ματαιοφροσύνη, εις την οποίαν έπεσον διδόντες το όνομα “τερπνής πεδιάδος” εις ένα κατάστενον δεκαπέντε οργυιών πλάτους;».

Ο Ρήγας καταλήγει στην υποσημείωση αυτή με την κριτική παρατήρηση πως ο Γερμανός φιλόσοφος δεν είχε επισκεφθεί την Ελλάδα, «Ο κύρ Πάβ πρέπει να εύγη από το Βόρειον φροντιστήριόν του, να γίνη αυτόπτης της τοποθεσίας εκείνης, και τότε, πειθόμενος, ανυπερθέτως θέλει ομολογήσει ως ο Τότ, την υπεροχήν των από κάθε άλλην. Ειδέ και απιστή εις τους αυτόπτας και λογομαχεί ισχυρογνωμονών, είναι άδίκος»⁶³. Ακόμη, επισημαίνουμε ότι ο Ρήγας είναι ο πρώτος από τους Έλληνες λογίους που καταφέρεται εναντίον των κατηγοριών του Ραυ. Ωστόσο, ο Κοραΐς σημείωνε σε επιστολή του, 27 Νοεμβρίου 1796, από το Παρίσι στον Δημήτριο Λώτο στη Σμύρνη, «...έχω σκοπόν να τρίψω (αλλά να τρίψω ισχυρά) το αναιδές πρόσωπον του Γερμανού σοφιστού του Πανίου διά τας φρικώδεις συκοφαντίας, όσας εξέρασε κατά του δυστυχούς γένους των Γραικών...»⁶⁴.

Η θρυλική Καρμανιόλα έκανε την εμφάνισή της στην επαναστατημένη Γαλλία το 1792 και είχε τεράστια απήχηση και διάδοση⁶⁵. Ηλέκτριζε τα ξεσηκωμένα πλήθη. Αναφέρονταν στη Μαρία Αντουανέτα, στον Λουδοβίκο, στους αριστοκράτες του Παρισιού και στους επαναστάτες διαφόρων περιοχών της Γαλλίας, ωστόσο ο Ρήγας δεν μεταφράζει τα λόγια της.

62. Francois baron de Tott, 1733-1793. Μάλλον ο Ρήγας θα είχε υπ' όψιν του τη σχετική αναφορά, την οποία εντοπίσαμε σε μία υποσημείωση στο «*Mémoires du Baron de Tott sur les Turcs et les Tartares*», Amsterdam 1785, τόμ. II, σελ. 215, «On voit deux autres Monts Olympes, l'un dans l'Asie mineure... l'autre en Europe dans le golphe de l' ancienne Thessalonique. Ce dernier aupres duquel est un petit vallon qu'on nomme encore la vallée de Tempè, arriere des droits mieux constatés, mais l'aspect de ces différentes montagnes ne mérite aucune préférence».

63. Ρήγα Βελεστινλή, *Νέος Ανάχαρσις...*, ό.π., σελ. 149-151.

64. Αδαμαντίου Κοραΐ, *Αλληλογραφία, τόμος πρώτος 1774-1798*, Ο.Μ.Ε.Δ., Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 1964, σελ. 499.

65. Λεάνδρου Βρανούση, *Ρήγας*, Βασική Βιβλιοθήκη, αρ. 10, Αθήνα [1954], σελ. 82.

Χρησιμοποίησε απλά τη μουσική από την ευρύτατα διαδεδομένη γαλλική *Καρμανιόλα*, «Το φοβερό αυτό εμβατήριο της γκιλλοτίνας... που η μουσική του ηχούσε σαν εγερτήριο σάλπισμα, ενθουσίαζε τα πλήθη κι ενέπνεε τρόμο στους αντιπάλους», όπως παρατηρεί ο Λέανδρος Βρανούσης⁶⁶, για τον δικό του παιάνα, τον *Ύμνο Πατριωτικό*, ο οποίος αρχίζει με τη φράση «Όλα τα έθνη πολεμούν» και αποτελείται από 42 στροφές. Πάνω στη μουσική της θρυλικής *Καρμανιόλας*, ο Ρήγας έπλεξε το δικό του αντιτυραννικό τραγούδι. Χαρακτηριστικά, τα αυστριακά έγγραφα της σύλληψης του Ρήγα γράφουν ότι ο λεγόμενος *Πατριωτικός ύμνος* είναι το τραγούδι, που συνέθεσε ο Ρήγας «κατ' απομίμησην», του γαλλικού *La Carmagnole*⁶⁷.

«Όλα τα έθνη πολεμούν
και στους τυράννους τους ορμούν,
εκδίκησιν γυρεύουν
και τους εξολοθρεύουν·
και τρέχουν για την δόξαν
με χαρά στη φωτιά».

Στον παιάνα αυτόν *Ύμνος πατριωτικός της Ελλάδος και όλης της Γραικίας προς ξαναπόκτησιν της αυτών Ελευθερίας*⁶⁸, ο Ρήγας μνημονεύει τον Ηρακλή, τον Λεωνίδα, τον Μέγα Αλέξανδρο και επί πλέον απευθύνεται στους Καπεταναίους, τους κλεφταρματωλούς, αναφέροντας 35 ονόματά τους, όπως τον Μπότσαρη, τους Μπουκουβαλαίους, τον Μπλαχάβα, τον Κοντογιάννη, τον Ζαχαριά, τον Κολοκοτρώνη κ. ά. Τους προσκαλεί να ξεχυθούν, να σκοτώσουν του τυράννους, όπως και οι πρόγονοί τους «για την Ελευθερίαν πηδούσαν στην φωτιά». Έτσι στη στροφή 11 ο Ρήγας αναφωνεί:

«Τα παλληκάρια τα καλά
ποτέ δεν στέκουν σφαλιστά.
Αλλά με την ανδρείαν
τινάζουν Τυραννίαν

66. Λέανδρου Βρανούση, *Ο «Πατριωτικός Ύμνος» του Ρήγα και η Ελληνική «Καρμανιόλα»*, Αθήνα 1960, σελ. 12-13. Το βασικό μέρος της μελέτης αυτής πρωτοδημοσιεύθηκε στον τόμο *Εις μνήμην Κωνστ. Αμάντου*, Αθήνα 1960, σελ. 299-336.

67. Αιμ. Λεγριάν-Σπ. Λάμπρου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π., σελ. 67.

68. Ρήγα Βελεστινλή, *Τα Επαναστατικά. Επαναστατική Προκήρυξη, Τα Δίκαια του Ανθρώπου, Το Σύνταγμα, Ο Θούριος, Ύμνος Πατριωτικός*, έκδοση της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2005, για τον *Ύμνο Πατριωτικό*, σελ. 73-82.

και ζουν μ' Ελευθερίαν
στο δουνιά, μπρε παιδιά».

Το τραγούδι αυτό ο Ρήγας το είχε συμπεριλάβει στην έκδοση του *Στρατιωτικού Εγκολπίου*, του οποίου όμως κανένα αντίτυπο δεν έχει σωθεί μετά την κατάσχεση τους ύστερα από τη σύλληψη του Ρήγα. Είναι από τα ζητούμενα της ιστορικής έρευνας. Ο Χριστόφορος Περραιβός⁶⁹ το συμπεριέλαβε στην έκδοσή του τον Ιούνιο του 1798.

Ο Ρήγας μελετούσε παράλληλα και τη χαρτογραφική παραγωγή του γαλλικού διαφωτισμού. Χρησιμοποίησε ως πρότυπο για τη **δωδεκάφυλλη Χάρτα της Ελλάδος** τον χάρτη της αρχαίας Ελλάδος του Γάλλου Guill. Delisle, *Graeciae Antiquae Tabulae Nova*, Παρίσι 1707, όπως έχουμε δημοσιεύσει⁷⁰. Σκοπός του ήταν να δώσει την αρχαία πολιτική διαίρεση και ονοματολογία των πόλεων, των τοπαρχιών και επαρχιών στην οραματιζόμενη δημοκρατική πολιτεία του και να μην χρησιμοποιήσει τα αντίστοιχα της Οθωμανικής τυραννικής εξουσίας του Σουλτάνου. Ομοίως, για το βόρειο τμήμα της *Χάρτας* του, ο Ρήγας χρησιμοποίησε, όπως έχουμε δείξει, τον χάρτη του Rizzi Zannoni, ο οποίος εκδόθηκε στο Παρίσι το 1774, *Carte de la partie septentrionale de l'empire Ottoman*. Επίσης, τις εννέα επιπεδογραφίες, τις οποίες ο Ρήγας έθεσε σε διάφορα μέρη της *Χάρτας* του, με σκοπό να ενισχύσει την ιστορική συνείδηση των αναγνωστών και παράλληλα να παραπλανήσει την Αυστριακή λογοκρισία, για να παίρνει άδεια εκτυπώσεως στους έξι μήνες που διήρκησε η έκδοση της *Χάρτας*, τις έλαβε από το βιβλίο του Barbic du Bocage, *Recueil de Cartes Geographiques plan, nues et medalles de l'ancienne Grec relatif au voyage de jeune Anacharsis*, Paris 1788.

Νέα Πολιτική Διοίκησης. Κατά την προετοιμασία του στρατηγικού σχεδίου της επανάστασής του, ο Ρήγας Βελεστινλής ενδιαφέρθηκε και για το πολίτευμα, για τον τρόπο δηλαδή διοικήσεως του ελευθερωμένου Βαλκανικού

69. Ο Θούριος και ο Ύμνος Πατριωτικός εκδόθηκαν από τον Χριστόφορο Περραιβό στην Κέρκυρα το 1798, προσθέτοντας και το δικό του Ύμνος εγκωμιαστικός παρ' όλης της Γραικίας προς τον αρχιστράτηγον Μποναπάρτε. Φωτομηχανικώς επανεκδόθηκαν από το Κέντρο Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών το 1998 με την ευκαιρία της επετείου των διακοσίων χρόνων από τον μαρτυρικό θάνατο του Ρήγα.

70. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Η "Χάρτα της Ελλάδος" του Ρήγα. Τα πρότυπά της και νέα στοιχεία*, Αθήνα 1998.

χώρου μετά την επιτυχή έκβαση της επανάστασής του. Προνόησε να έχει έτοιμο ένα σχέδιο Καταστατικού Χάρτη, για να διοικηθεί το οραματιζόμενο κράτος του, η «*Ελληνική Δημοκρατία*», όπως το είχε ονομάσει. Οι μελέτες του τον βοήθησαν και σε αυτό το πεδίο. Μετέφρασε το Γαλλικό Σύνταγμα του 1793 (για τα άρθρα 39 και 62 χρησιμοποίησε το Σύνταγμα του 1795), και ονομάζει το σύνταγμά του *Νέα Πολιτική Διοίκησης*⁷¹, για να κάνει αντίθεση με την υπάρχουσα τότε απολυταρχική διοίκηση του Σουλτάνου. Η *Νέα Πολιτική Διοίκησης* περιέχει την *Επαναστατική Προκήρυξη, Τα Δίκαια του Ανθρώπου* και το Σύνταγμα⁷². Ο Ρήγας στο γαλλικό κείμενο πρόσθεσε αρκετά δικά του στοιχεία, όπως για την προάσπιση της δημοκρατίας από τους εχθρούς της, την προστασία του λαού από τους τοκογλύφους κ.ά. Μάλιστα στο άρθρο 22 των *Δικαίων του Ανθρώπου*, γράφει πως η εκπαίδευση θα είναι όχι μόνο για τα αγόρια, αλλά και για τα κορίτσια. Για πρώτη φορά σε Σύνταγμα τέθηκε τέτοια διάταξη. Ο Ρήγας εκφράζει τις πεποιθήσεις του για την εκπαίδευση των νέων του οραματιζόμενου κράτους του Βαλκανικού χώρου, πως η πολιτεία έχει υποχρέωση να φτιάξει σχολεία για τα αγόρια και για τα κορίτσια, για τα «*αρσενικά και θηλυκά παιδιά*». Επί πλέον, τονίζει στο τέλος του άρθρου, ότι οι μαθητές θα διδάσκονται και δύο γλώσσες με πρώτη την Γαλλική και δεύτερη την Ιταλική. Ωστόσο, ο Ρήγας στο Σύνταγμά του δίνει δικαιώματα στις ομάδες, στις μειονότητες, κάτι που δεν υπήρχε στο γαλλικό σύνταγμα του 1793, όπως έχει επισημάνει ο έγκριτος μελετητής του Ρήγα, Νικόλαος Πανταζόπουλος⁷³. Ας σημειωθεί ότι η αρχή αυτή του Ρήγα μετά εκατόν πενήντα χρόνια περιλήφθηκε στην Οικουμενική Διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του ΟΗΕ, το 1948.

Για τη *Νέα Πολιτική Διοίκησης*, για το επαναστατικό αυτό μανιφέστο, δεν ήταν δυνατόν ο Ρήγας να πάρει άδεια εκτυπώσεως από τον λογοκρίτη της Αυστριακής Αστυνομίας. Γι' αυτό και το τύπωσε παράνομα στο τυπογραφείο

71. Βλ. το γαλλικό κείμενο παράλληλα με το ελληνικό στις ακόλουθες εκδόσεις: Λεάνδρου Βρανούση, *Ρήγας Βελεστινλής-Φεραίος*, Άπαντα Νεοελλήνων Κλασικών, Εταιρεία Ελληνικών Εκδόσεων, τόμ. 2, Αθήνα 1968, σελ. 681-735. Απ. Δασκαλάκη, *Το πολίτευμα του Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1976, σελ. 74-111. Πασχ. Κιτρομηλίδη, *Ρήγα Βελεστινλή, Άπαντα τα Σωζόμενα*, τόμος Πέμπτος, Αθήνα 2000, σελ. 119-135.

72. Η *Νέα Πολιτική Διοίκησης* δημοσιεύθηκε για πρώτη φορά από τον Π. Χιώτη στο περιοδικό *Παρθενών*, τόμ. Α', 1871, σελ. 507-512, 545-556.

73. Νικόλαου Πανταζόπουλου, *Μελετήματα για τον Ρήγα Βελεστινλή*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2^η 1998, σελ. 106.

των αδελφών Πούλιου. Μετά τη σύλληψη του Ρήγα, ύστερα από την προδοσία, κατασχέθηκαν τα τυπωθέντα αντίτυπα. Λίγα αντίτυπα είχαν μοιραστεί στους πατριωτικούς κύκλους. Δεν έχει βρεθεί μέχρι σήμερα ένα πρωτότυπο αντίτυπο από την έκδοση αυτή του Ρήγα. Είναι ένα από τα ζητούμενα της ιστορικής έρευνας. Έχουν διασωθεί τρία χειρόγραφα της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως*, όπως επίσης και δύο μεταφράσεις της, μία γερμανική και μία ρωσική⁷⁴.

Τα ιστορικά γεγονότα της εποχής του

Στη διαμόρφωση του συγκεκριμένου στρατηγικού σχεδίου της επανάστασης του Ρήγα θα συνέβαλαν και τα ιδιαίτερα ιστορικά γεγονότα, τα οποία έλαβαν χώρα κατά την εποχή του: α) τα Ορλωφικά, β) ο πόλεμος μεταξύ Ρωσίας, Αυστρίας και Οθωμανικής Πύλης κατά την περίοδο 1787-1792 και γ) η νέα πολιτειακή αλλαγή στη Γαλλία, το 1789, και οι εν συνεχεία πολεμικές επιχειρήσεις των γαλλικών στρατευμάτων.

α) Τα «Ορλωφικά»⁷⁵, δηλ. οι επαναστατικές κινήσεις των σκλαβωμένων Ελλήνων εναντίον των Οθωμανών κατά τον Ρωσο-Οθωμανικό πόλεμο 1768-1774, μετά την παρακίνηση του ναυάρχου Αλεξίου Ορλώφ (1737-1809). Τότε είχαν αναθερμανθεί οι ελπίδες των σκλαβωμένων ραγιαδών από τους πράκτορες της Ρωσίας, ότι η ομόδοξη αυτοκράτειρα της Ρωσίας θα τους ελευθέρωνε από τον αλλόθρησκο δυνάστη. Διαδεδομένο ήταν στο λαό το λαϊκό άσμα, που δήλωνε την πίστη τους στη βοήθεια της Ρωσίας:

«Ακόμη τούτη την άνοιξη
ραγιαδες ραγιαδες
να 'ρθη το καλοκαίρι

74. Λεάνδρου Βρανούση, *Ρήγας Βελεστινλής-Φεραίος...*, ό.π., σελ. 674-676. Ίλιαν Χατζηπαναγιώτη-Sangmeister, «Ο συντάκτης της γερμανικής μετάφρασης του *Νέα Πολιτική Διοίκησης*. Βιογραφικό σημείωμα για τον Martin Span[n]», ανάτυπο από τα *Μικροφιλογικά*, αρ. 15, Λευκασία 2005.

75. Για τα Ορλωφικά ενδεικτικά βλ. Π.Μ. Κοντογιάννη, *Οι Έλληνες κατά τον πρώτον επί Αικατερίνης Β' Ρωσοτουρκικόν πόλεμον (1768-1774)*, Αθήνα 1903. Σ. Β. Κουγέα, «Συμβολαί εις την ιστορίαν της υπό τους Ορλώφ πελοποννησιακής επαναστάσεως (1770)», *Πελοποννησιακά*, τόμ. 1, 1956, σελ. 50-107. Τάσου Γριτσόπουλου, *Τα Ορλωφικά. Η εν Πελοποννήσω επανάστασις του 1770 και τα επακόλουθα αυτής*, Αθήνα 1967. Απ. Βακαλόπουλου, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τόμ. Δ', *Τουρκοκρατία 1669-1812. Η οικονομική άνοδος και ο φωτισμός του γένους*, Θεσσαλονίκη 1973, σελ. 372-430.

να φέρη ο Μόσκοβος σεφέρει
Μορηά και Ρούμελη».

Όμως, αυτές οι επαναστατικές κινήσεις πνίγηκαν στο αίμα λόγω της μη παροχής της υποσχόμενης βοήθειας εκ μέρους των Ρώσων. Διαφεύστηκαν για μια ακόμη φορά οι ελπίδες των σκλαβωμένων για την αποτίναξη του αλλόθρησκου δυνάστη. Οι θλιβερές συνέπειες από την εξέγερση αυτή στη Θεσσαλία περιγράφονται πέντε χρόνια μετά τα Ορλωφικά σε λαϊκό άσμα στην περιοχή της Γούρας, η οποία βρίσκεται κοντά στην πατρίδα του Ρήγα, το Βελεστίνο:

«Αυτόν τον χρόνον τον κακό αυτό το καλοκαίρι
μας ήρθε και ο Μόσκοβος κ' έφερε σεφέρει
και έταξε πώς τάχατες τη λεφτεριά να φέρη
.....
μας ήρθε και μας άναψε φωτιά απ' άκρια
σ' άκρια, κι' άφ' σε να τη σβήσουμε με
αίμα και με δάκρυα....».

Ωστόσο, ο λαός παραδειγματισμένος πλέον, καταλήγει στο λαϊκό αυτό άσμα πως για τη λευτεριά του δεν θα πρέπει να στηρίζεται σε ξένες δυνάμεις:

«Ο ξένος ποτές το καλό του αλλουνού δε θέλει,
κι' αλί που καρτερεί να φάη από ξένο καρβέλι
κι' αλί που καρτερεί να πιή από ξένο βουτσέλι»⁷⁶.

Σημειώνουμε και όσα γράφουν οι Δημητριοί στα 1791 για τα δεινά των Ρωμιών στην Πελοπόννησο κατά τα Ορλωφικά, από την «απιστίαν» των Ρώσων στους οποίους έδωσαν εμπιστοσύνη, «Τα κακά οπού εδοκίμασε η Πελοπόννησος από τους Αρβανίτας εις τον έσχατο πόλεμο [Ρωσοτουρκικό πόλεμο 1768-1774] εξ αιτίας της απιστίας εκείνων εις τους οποίους εμπιστεύθηκαν οι κάτοικοί της, και της διχόνοιας αυτών των ιδίων κατοίκων, είναι εις όλους φανερά»⁷⁷. Σχετικά με τον Ρωσο-Οθωμανικό αυτό πόλεμο, ο

76. Αναφέρονται από τον Νικ. Πανταζόπουλο, *Μελετήματα για τον Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π., σελ. 76-77.

77. Δημητριοί, *Γεωγραφία νεωτερική*, Βιέννη 1791. Επανάδοση με την επιμέλεια Αικ. Κουμαριανού, Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2006, σελ. 122.

Ρήγας μνημονεύει στη *Χάρτα*, φύλλο 6, τη ναυμαχία του Τσεσμέ, «1770, *Ιουν. 24*»⁷⁸, όπου συνεντρίβη ο τουρκικός στόλος. Συμβολίζει τον πόλεμο αυτό με τσακισμένη την ημισέληνο και με σταυρό τη χριστιανική δύναμη της Ρωσίας, όπως επίσης σημειώνει και τη Συνθήκη του Καϊνατζή, 1774, στη *Χάρτα* του, φύλλο 12, στην περιοχή της Βουλγαρίας.

β) Ο πόλεμος μεταξύ Αυστρίας, Ρωσίας και Οθωμανικής Πύλης 1787-1792. Ένα άλλο σημαντικό γεγονός, το οποίο βίωσε ο Ρήγας, ήταν ο πόλεμος Αυστρίας, Ρωσίας και Οθωμανικής Πύλης αντίστοιχα, ο πόλεμος των «τριών Ιμπεριών»⁷⁹ όπως ο ίδιος τον αναφέρει. Το πεδίο των στρατιωτικών επιχειρήσεων ήταν κυρίως ο χώρος των Ηγεμονιών Βλαχίας και Μολδαβίας και μάλιστα κατά τη χρονική περίοδο κατά την οποία ο Ρήγας βρισκόταν στο Βουκουρέστι. Είναι ιδιαίτερα σημαντικό το γεγονός ότι κατά την διάρκεια του πολέμου και όταν οι Αυστριακοί βρισκόταν στο Βουκουρέστι, ο Ρήγας συνόδευσε στη Βιέννη τον Χριστόφορο Κιρλιάνο ως γραμματέας και διερμηνέας του, διότι θα του δίνονταν από τον αυτοκράτορα της Αυστρίας ο τίτλος του βαρώνου του Λάνγγενφελντ, για τις υπηρεσίες τις οποίες ο Κιρλιάνος είχε προσφέρει εκείνη την περίοδο στα Αυστριακά στρατεύματα. Τότε, κατά την επίσκεψή του αυτή στη Βιέννη, ο Ρήγας εξέδωσε τα δυο πρώτα βιβλία του, *Σχολείον των ντελικάτων ερασιών και Φυσικής απάνθισμα*. Ωστόσο, ο πόλεμος αυτός κατέληξε στις μεταξύ των εμπολέμων συμφωνίες του Συστόβ (1791) και Ιασίου (1792), διαψεύδοντας κατ' αυτόν τον τρόπο για μια ακόμη φορά τις ελπίδες των σκλαβωμένων Ελλήνων για βοήθεια από τα χριστιανικά κράτη. Μάλιστα ο Ρήγας μνημονεύει στη *Χάρτα*⁸⁰ του τη συνθήκη του Συστόβ.

Παράλληλα με τις χειρσαίες επιχειρήσεις στις Ηγεμονίες κατά τον πόλεμο αυτό, στη Μεσόγειο θάλασσα ο Λάμπρος Κατσώνης ως μέλος του ρωσικού

78 Ευγένιου Τάρλε, *Η ναυμαχία του Τσεσμέ και η πρώτη Ρωσική εκστρατεία στο Αιγαίο*, μετάφραση από τα ρωσικά Όλεγ Τσιμπένκο, Εκάτη, Αθήνα 2003.

79. Τον πόλεμο των «*Τριών Ιμπεριών*» ο Ρήγας τον μνημονεύει στην αφιέρωση του στον Χριστόδουλο Κιρλιάνο του *Φυσικής απάνθισμα*, Βιέννη 1790. Επίσης, ως πόλεμο των «*τριών αυτοκρατόρων*» τον αναφέρει στο *Νέος Ανάχαρσις*, Βιέννη 1797, σελ. 126, υποσημείωση. Ενδεικτικά βλ. Εμμ. Γ. Πρωτοψάλτη, «Η επαναστατική κίνηση των Ελλήνων κατά τον δεύτερον επί Αικατερίνης Β' Ρωσοτουρκικόν πόλεμον (1787-1792). Λουδοβίκος Σωτήρης», *Δ.Ι.Ε.Ε.*, τόμ. 14, 1960, σελ. 33-155.

80. Τη συνθήκη του Συστόβ 1791, ο Ρήγας την αναγράφει στη *Χάρτα της Ελλάδος*, φύλλο 11, δίπλα στο Δούναβη, στη Βουλγαρία.

στόλου δημιουργούσε προβλήματα στην τουρκική αρμάδα. Αποτέλεσμα της δράσης αυτής ήταν η φήμη του να απλωθεί στους σκλαβωμένους και θρύλος να γίνει. Ιδιαίτερα μετά την απόφασή του να συνεχίσει τις εμπόλεμες ναυτικές δράσεις του, αψηφώντας της αυτοκράτειρας Αικατερίνης Β' τη συμφωνία του Ιασίου του 1792 με την Οθωμανική Πύλη. Γι' αυτό εξάλλου ο λαός τα κατορθώματά του τα ύμνησε στο δημοτικό τραγούδι «*Μια προσταγή μεγάλη*», το οποίο ήταν πλατιά διαδεδομένο στον Βαλκανικό χώρο και τραγουδιώταν από τους σκλαβωμένους, κεντρίζοντας τη διάθεση τους για αγώνα, για λευτεριά. Αυτός ήταν ο λόγος που ο Ρήγας Βελεστινλής όταν συνέθεσε τον *Θούριό* του, έγραψε στον τίτλο πως θα τον τραγουδάνε στο σκοπό του τραγουδιού «*Μία προσταγή μεγάλη*», το οποίο αναφέρονταν στα κατορθώματα του Λάμπρου Κατσώνη, *Θούριος, ήτοι ορμητικός Πατριωτικός Ύμνος πρώτος, εις τον ήχον Μία προσταγή μεγάλη*⁸¹.

γ) **Η νέα πολιτειακή κατάσταση στη Γαλλία** με την Γαλλική Επανάσταση του 1789 και την κατάργηση της κληρονομικής εξουσίας ήταν ένα ακόμη μεγάλο ιστορικό γεγονός, το οποίο βίωσε ο Ρήγας και θα είχε επίδραση στην επαναστατική σκέψη του. Ήδη η *Εφημερίς* του 1791 των Σιατιστινών αδελφών Πούλιου δημοσίευε σε συνέχειες την *Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και όλο το κείμενο του Γαλλικού Συντάγματος*⁸². Η Γαλλική Εθνοσυνέλευση τον Σεπτέμβριο του 1792 ανέτρεψε τη μοναρχία, ψήφισε τη Δημοκρατία, ενώ ο βασιλιάς της Γαλλίας καταδικάστηκε σε θάνατο και στις 21 Ιανουαρίου 1793 αποκεφαλίστηκε⁸³.

Επίσης, ο Ρήγας θα γνώριζε τα όσα οι συμπατριώτες του Δημητρείς έγραφαν στη *Γεωγραφία Νεωτερική*⁸⁴, την οποία μνημονεύει στο *Νέο Ανάχαρσις*.

81. Για τον Λάμπρο Κατσώνη ενδεικτικά βλ. Γιούρι Πριάχιν, *Ο Λάμπρος Κατσώνης στην ιστορία της Ελλάδας και της Ρωσίας*. Επιμέλεια-συμπλήρωμα Πάνου Ν. Στάμου, Αθήνα 2005.

82. *Εφημερίς*, 1791, σελ. 312, 322, 325-326, 511-512, 330, 334-338, 341-344, 348-352, 355-358, 363. Πασχάλη Κιτρομηλίδη, *Η Γαλλική Επανάσταση και η Νοτιοανατολική Ευρώπη*, Διάπτων, Αθήνα 1990. Δημ. Παντελοδήμου, *Απληχίες της Γαλλικής Επανάστασης στον ελληνικό χώρο κατά τον ΙΘ' αιώνα*, εκδόσεις "Συμμετρία", Αθήνα 1993.

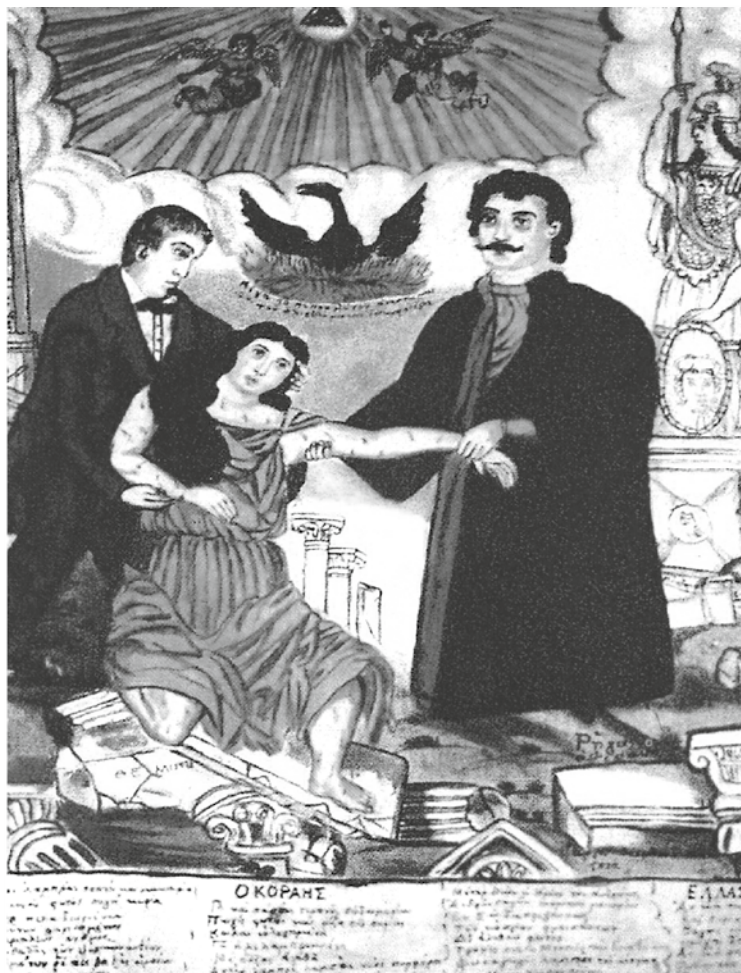
83. Σημειώνουμε ότι την ίδια χρονιά μεταφράστηκε στα ελληνικά από τον ιατρό Κήρυκο Χαϊρέτη, *Ιστορία περί του θανάτου του βασιλέως της Γαλλίας Λουΐγη ΙΣΤ'*, Βενετία, τυπογραφείο Δημητρίου Θεοδοσίου, 1793. Για τον Χαϊρέτη βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Για τον ιατροφιλόσοφο Κήρυκο Χαϊρέτη (1756-1830) τρεις ανακοινώσεις*, Αθήνα 2014.

84. Δημητρείς, *Γεωγραφία νεωτερική...*, ό.π., σελ. 425 και 421 αντίστοιχα.

Τόνιζαν για την πολιτειακή αλλαγή στη Γαλλία ότι «...τόρα εις τη μεγάλη μεταβολή όλα άλλαξαν και αλλάζουν ακόμη· η υπερτάτη δύναμι και νομοθετική είναι εις την εθνοσύναξι τώρα· ο βασιλεύς έχει μόνο την εκτελεστική δύναμι, και είναι μόνο ένα όργανο της εθνοσυνάξεως». Και συμπληρώνουν στη συνέχεια πως «μετά τη φυγή του βασιλέως, η εθνοσύναξι επήρε και την εκτελεστική δύναμι». Ωστόσο, με θλίψη οι Δημητριείς παρατηρούν για την άθλια τωρινή κατάσταση των Ελλήνων πως «οι Φραντζέζοι είναι οπού δίνουν τους τρόπους την σήμερον στα άλλα έθνη, καθώς ποτέ οι Έλληνες, οι Έλληνες οπού προξενούσαν θαύμα και φόβο ποτέ, και τώρα έλεος ή περιφρόνησι».

Ο Ρήγας θα βίωνε και τις εν συνεχεία επιτυχίες των γαλλικών στρατευμάτων. Πολλά σχετικά στοιχεία για τα Γαλλικά στρατεύματα καταχωρίζονται στην *Εφημερίδα*⁸⁵. Για παράδειγμα σημειώνουμε ότι την 30 Ιανουαρίου 1797, (σελ. 75) δημοσιεύεται, «Ο Μποναπάρτε έχει όλον το λύειν και το δεσμείν εις την Ιταλίαν και προστάζει ως αυτεξούσιος κυβερνήτης». Και στη σελ. 80 του ιδίου τεύχους προστίθεται, «Κατά τας ειδήσεις, οπού ο Μποναπάρτε έστειλεν εις το Διοικητήριον περί της μάχης, οπού εσυνέβη από την α΄ έως εις τας 5 Ιανουαρίου, αναμεταξύ των φραντζέζων και αυστριακών, καυχάται να εχάλασε και αυτόν τον στρατόν των Αυστριακών, πιάσας 23 χιλ. αιχμαλώτους, ανάμεσα εις τους οποίους ευρίσκονται 3 στρατηγοί. Φονεύσας και πληγώσας έως 6 χιλ. αρπάσας 60 τόπια και 24 μπαϊρόκια». Στις 6 Φεβρουαρίου 1797, (σελ. 91-97), γίνεται γνωστή η συνθήκη παράδοσης του κάστρου της Πάδοβας στα γαλλικά στρατεύματα, και στις 17 Απριλίου 1797, (σελ. 359) σημειώνεται, «Παρίσιον, τη 28 Μαρτίου. Ο Μποναπάρτε προχώρησε τόσον εις τα πολεμικά του επιχειρήματα, οπού επλησίασε εις την Βιέναν...».

85. *Εφημερίς, 1797*, επανέκδοση με την επιμέλεια του Λεάνδρου Βρανούση από το Κέντρο Ερεύνες του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών, τόμ. 6, Αθήνα 1995. Επίσης, Όλγας Κατσαρδή, «Ελληνικά διαβήματα στον Βοναπάρτη. Η περίπτωση του Γεωργίου Παλατινού», *Ο Ερασιστής*, τόμ. 14, 1977, σελ. 36-68. Κωνσ. Σβολόπουλου, «Ο Βοναπάρτης, ο Πασβάνογλου και τα επαναστατικά σχέδια του Ρήγα: αποκαλυπτικές μαρτυρίες από τα γαλλικά και βρετανικά αρχεία», *Νέα Εστία*, τόμ. 152, τεύχ. 1747, 2002, σελ. 122-134.

Πίνακας του Θεόφιλου, που αντιγράφει μια δημοφιλή εικόνα του 19^{ου} αιώνα με τον Κοραΐ και τον Ρήγα, οι οποίοι αναστηλώνουν από τα ερείπια της δόξης του παρελθόντος την πληγισμένη από την σκλαβιά Ελλάδα. Χαρακτηριστική είναι η αγέρωχη στάση και το ευθυτενές βλέμμα του Ρήγα, όπως αποτυπώνονται από τον λαϊκό ζωγράφο.

[illegible]

Η σελίδα 45 από το αυτόγραφο του *Φυσικής απάνθισμα*, όπου ο Ρήγας αναγράφει τη σημαντική ρήση «*Οποιοι ελεύθερα συλλογάται, συλλογάται καλά*».

ΤΑ ΤΡΙΑ ΜΕΡΗ ΤΟΥ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΟΥ ΣΧΕΔΙΟΥ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΤΟΥ ΡΗΓΑ

Η επαναστατική σκέψη του Ρήγα Βελεστινλή διαμορφώθηκε κυρίως από τα βιώματά του, τις μελέτες του και τα ιστορικά γεγονότα της εποχής του. Καταλυτικό ρόλο θεωρούμε ότι θα είχαν και οι συμφωνίες Συστόβ (1791) και Ιασίου (1792) μεταξύ της Αυστρίας, Ρωσίας και Οθωμανικής Πύλης αντίστοιχα. Με τις συμφωνίες αυτές διαψεύστηκαν και πάλι οι ελπίδες των ραγιαδών πως τα χριστιανικά κράτη θα τους βοηθούσαν για να απελευθερωθούν από τον αλλόπιοτο δυνάστη. Ο Ρήγας προσπάθησε να δώσει απάντηση στα ερωτηματικά και διλήμματα των ημερών του, «*πώς θα γίνει η απελευθέρωση των Ελλήνων*» και «*με ποιό τρόπο*»⁸⁶. Γι' αυτό και κατέστρωσε το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του. Αυτό τεκμαίρεται αν μελετήσουμε όλα τα έργα του⁸⁷, αν διερευνήσουμε τα έγγραφα τα σχετικά με την σύλληψη, ανάκριση και φυλάκισή του, τα οποία ήρθαν στο φως, ένα αιώνα και πλέον μετά το μαρτύριο του, από τους Αιμ Λεγράν, Κων. Άμαντο και Ντούσαν Πάντελιτς⁸⁸.

Το στρατηγικό σχέδιο της επαναστάσεως του Ρήγα μπορεί να διακριθεί σε τρία μέρη:

Α'. Στην προετοιμασία με την ενίσχυση του ηθικού των σκλαβωμένων με τον *Θούριο*, τον *Ύμνο πατριωτικό*, την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου και

86. Απ. Βακαλόπουλου, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού...*, ό.π., τόμ. Δ', σελ. 740.

87. Για την ιδιαίτερη μελέτη των έργων του Ρήγα, χαρακτηριστική είναι η παρατήρηση του Λεάνδρου Βρανούση, ο οποίος τόνιζε πως «Το έργο λοιπόν του Ρήγα, η μοναδική αυτή πηγή που έμεινε ανεκμετάλλευτη, μας δίνει τα μόνα ασφαλή τεκμήρια για ν' αξιολογήσουμε τις αντιφατικές συχνά πληροφορίες των βιογράφων του», Λ. Βρανούση, *Ρήγας*, Αθήνα [1954], υποσημείωση, σελ. 16.

88. Ντούσαν Πάντελιτς, *Η εκτέλεση του Ρήγα*, μετάφραση από τα σερβοκροατικά από την Πασχαλίνα Σπυρούδη, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, έκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2000.

την ενίσχυση της ιστορικής τους συνείδησης και της σύνδεσής τους με τους αρχαίους προγόνους⁸⁹ με τα *Ολύμπια* και τον *Νέο Ανάχαρση*.

Β'. Στη στρατιωτική δράση, πρώτα με την έκδοση του στρατιωτικού εγχειριδίου περί πολεμικής τέχνης και δεύτερον με τον επιτελικό στρατιωτικό σχεδιασμό έναρξης και συνέχισης των στρατιωτικών επιχειρήσεων, του ένοπλου αγώνα.

Γ'. Στο πολιτικό μέρος, σχετικά δηλαδή με τον τρόπο διοίκησης μετά την επικράτηση της επανάστασής του, που περιλάμβανε την έκδοση της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως* και την παράλληλη έκδοση των αντίστοιχων χαρτών του Βαλκανικού χώρου, οι οποίοι θα αποτελούσαν τους πολιτικούς χάρτες της σχεδιαζόμενης δημοκρατικής του πολιτείας.

Η διαπραγμάτευση των επί μέρους αυτών τμημάτων του στρατηγικού σχεδίου της επανάστασης του Ρήγα θα βοηθήσουν τον αναγνώστη να αντιληφθεί ότι, όπως εξάγεται από τη μελέτη του όλου συγγραφικού του έργου και των εγγράφων σύλληψης και ανάκρισης, ο Ρήγας είχε ένα συγκροτημένο πρόγραμμα, επιτελικό σχεδιασμό και θεωρητική συγκρότηση. Και επί πλέον τονίζουμε ότι εκείνα που ανέδειξαν τον Ρήγα Βελεστινλή σε «εμβληματική μορφή των αγώνων για την εθνική ανεξαρτησία» ήταν τα έργα του, το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του με τον *Θούριο*, το *Σύνταγμα*, τους *Χάρτες*, τη χρησιμοποίηση του Μεγάλου Αλεξάνδρου ως πρότυπο αγωνιστικότητας και αποφασιστικότητας, την πίστη του στις δυνάμεις των σκλαβωμένων. Δεν ήταν η σύλληψή του και η θανάτωσή του στον Πύργο Νεμπόιζα του Βελιγραδίου και τούτο διότι πολλοί Έλληνες φυλακίστηκαν, θανατώθηκαν, θυσιάστηκαν πολεμώντας για την ελευθερία, όμως δεν αναδείχτηκαν σε εμβληματική μορφή, όπως ο Ρήγας.

89. «Η ακριβής γνώσις της καταστάσεως των προγόνων μας είναι έν από τα αποτελεσματικώτερα μέσα προς τον φωτισμόν μας και την καλλιτέρευσιν της καταστάσεως μας», σημειώνει στον *Ερμή το Λόγιο*, 15 Απριλίου 1817, (σελ. 153) ο λόγιος ιατρός Στέφανος Κανέλλος, ο οποίος μάλιστα το 1820 συνέθεσε, εμπνευσμένος από τον Ρήγα, τον Θούριο «Τι καρτερείτε, φίλοι κι αδελφοί». Για τον Στ. Κανέλλο ενδεικτικά βλ. Νικόλαου Κ. Βλάχου, *Στέφανος Κανέλλος (1792-1824)*, Κείμενα και Μελέται Νεοελληνικής Φιλολογίας, αρ. 98, Αθήναι 1975.

Α΄. Προετοιμασία της Επανάστασης με την εμφύχωση των σκλαβωμένων και ενδυνάμωση της ιστορικής τους μνήμης

Η κυριαρχία του Σουλτάνου εξαπλώνονταν στον ελληνικό χώρο μετά την πτώση της Κωνσταντινουπόλεως (1453) καταλαμβάνοντας την μία μετά την άλλη περιοχή, και τέλος η κυριαρχία του παγιώθηκε με την κατάληψη της Κρήτης το 1669. Στη συνέχεια, μετά την απόκρουση των Οθωμανικών στρατευμάτων έξω από τα τείχη της Βιέννης⁹⁰ και με τη συνθήκη του Κάρλοβιτς τριάντα χρόνια αργότερα, το 1699, καθορίζονται στην Τρανσυλβανία τα βόρεια σύνορα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Αρχιτέκτονας της συνθήκης αυτής ήταν εκ μέρους της Οθωμανικής Πύλης ο πολύγλωσσος ιατρός Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος ο εξ Απορρήτων⁹¹.

Στη θλιβερή κατάσταση της σκλαβιάς και με το όνειρο της λευτεριάς γενιές και γενιές πέρασαν. Κι όλα τούτα τα χρόνια οι σκλαβωμένοι ραγιάδες προσέτρεχαν στον Πάπα και στις αυλές των χριστιανικών δυνάμεων Ανατολής και Δύσης, ικετεύοντάς τους να αποστείλουν στρατιωτική βοήθεια για την αποτίναξη του αλλόθρησκου δυνάστη τους⁹². Χαρακτηριστικό παρά-

90. John Stoye, 1683, *Η πολιορκία της Βιέννης από τους Τούρκους. Η μεγάλη αναμέτρηση μεταξύ Σταυρού και Ημισελήνου*, απόδοση στα ελληνικά Κωνσταντίνος Γεωργαντάς, Eurobooks, Αθήνα 2011. Αν μια ημέρα είχε καθυστερήσει να έρθει σε βοήθεια της Βιέννης ο Πολωνός Βασιλιάς Σομπιέσκι με τον στρατό του, θα είχε καταληφθεί και οι Αυστριακοί θα είχαν γευθεί την σκλαβιά με όλα τα επακόλουθά της, όπως και οι Έλληνες.

91. Ενημερωτικά αναφέρουμε ότι η περιώνυμη για την κυκλοφορία του αίματος διδακτορική διατριβή του Αλεξάνδρου Μαυροκορδάτου του εξ Απορρήτων (1641-1709) εκδόθηκε στα ελληνικά με τίτλο, *Αναπνευστικόν όργανον της κυκλοφορίας του αίματος, ήτοι περί κινήσεως και χρειάς των πνευμόνων. Πραγματεία φιλοσοφικοϊατρική*. Εν Φρανκφούρτη 1665, Επιμέλεια-εισαγωγή-ευρετήριο Δημητρίου Καραμπερόπουλου, μετάφραση από τα λατινικά Στάθη Παταπολυχρονίου, Βιβλιοθήκη Ιστορίας της Ιατρικής αρ. 4. Εκδόσεις Αθ. Σταμούλη, Αθήνα 2009.

92. Για τις προσπάθειες αυτές των σκλαβωμένων ενδεικτικά βλ. Κων. Σάθα, *Η Τουρκοκρατούμενη Ελλάς. Ιστορικών δοκίμιον περί των προς αποτίναξιν του οθωμανικού ζυγού επαναστάσεων του Ελληνικού έθνους (1453-1821)*, Αθήνα 1869, επανατύπωση Βιβλιοπωλείου Διονυσίου Νότη Καραβία, Αθήνα 1990. Μ. Μανούσκα, *Εκκλήσεις (1453-1535) των Ελλήνων λογίων της Αναγεννήσεως προς τους ηγεμόνες της Ευρώπης για την απελευθέρωση της Ελλάδος* (Λόγος εκφωνηθείς τη 25^η Μαρτίου 1963 εις την μεγάλην αίθουσαν των τελετών), Αριστοτέλειον Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1965. Του ιδίου,

δειγμα του πνεύματος αυτού είναι τα όσα έγραφε ο Βενετός Διοικητής της Λευκάδας στον Δόγη της Βενετίας στις 5 Φεβρουαρίου του 1687, «*Δείγματα υποταγής μου έφεραν οι δημογέροντες των χωριών εκείνων όχι μόνον της περιοχής Αγράφων και Τρικάλων, αλλά και από την Λάρισαν και από τα Φάρσαλα έρχονται και προσφέρονται αυθορμητώς και δηλώνουν υποταγήν και υπόσχονται να συνεισφέρουν ετησίως διάφορα ποσά διά την συντήρησιν του στρατού και στόλου, ελπίζοντες ν' απαλλαγούν από την τυραννίαν των απίστων*»⁹³. Παρόμοια, πέντε χρόνια πριν από την Επαναστατική Διακήρυξη του Ρήγα, στα 1792, ο λόγιος Αθανάσιος Ψαλίδας τόνιζε στο ίδιο πνεύμα, «*Από την Μεγάλη Αικατερίνη ανέμεναν οι Γραικοί ότι "Την Παλάδα εις πάσαν την Ελλάδα εισάξει και πάσης βαρβαρότητος απαλλάξει"*»⁹⁴.

Σε αυτήν την νοοτροπία και πρακτική, που ακολουθούνταν από τους σκλαβωμένους Έλληνες, τομή αποτελεί το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασης του Ρήγα Βελεστινλή για την αποτίναξη της τυραννίας και την απόκτηση της ελευθερίας. Για πρώτη φορά γίνεται προσπάθεια για μια μεθοδευμένη επανάσταση των σκλαβωμένων, στηριγμένη στις δικές τους δυνάμεις, σχεδιασμένη με μέθοδο, με στόχευση και επιτελικό σχεδιασμό. Πρακτική δικαιωθείσα αργότερα με την Επανάσταση του 1821. Στο μυαλό του θα είχε μάλλον ο Ρήγας τη φράση των συμπατριών του της *Νεωτερικής Γεωγραφίας*, «*Αλλοίμονο εις εκείνον οπου δεν ημπορεί να διαφενδεύση μόνος του την ελευθερίαν του*»⁹⁵.

«Εκκλήσεις των Ελλήνων λογίων προς τους ηγεμόνες της Ευρώπης για την απελευθέρωση της Ελλάδος», *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών*, τόμ. 59, αρ. 2, 1984, σελ. 193-249. Όλγας Κατσαορδή-Hering, «Από τις εξεγέρσεις στις επαναστάσεις των χριστιανών υποτελών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στη Νοτιοανατολική Ευρώπη (περ. 1530-1821). Μια απόπειρα τυπολογίας», στον τόμο Ανδρέα Λυμπεράτου (επιμ. ελληνικής έκδοσης), *Τα Βαλκάνια. Εκσυγχρονισμός, ταυτότητες, ιδέες. Συλλογή κειμένων προς τιμήν της καθηγήτριας Νάντιας Ντάνοβας*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών-ΙΤΕ, Ηράκλειο 2014, σελ. 575-618.

93. Μνημονεύεται από τον Απ. Βακαλόπουλο, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τόμ. Δ', *Τουρκοκρατία 1669-1812*, Θεσσαλονίκη 1973, σελ. 22, και έχει δημοσιευθεί από τον Κων. Μέρτζιο, «Συμπλήρωμα εις την Ηπειρωτική Χρονογραφία», *Ηπειρωτική Εστία*, τόμ. 6, 1957, σελ. 489.

94. Αθανασίου Ψαλίδα, *Αικατερίνη η Β'*, Βιέννη 1792, σελ. 4, στο Λεάνδρου Βρανούση, *Αθανάσιος Ψαλίδας, ο Διδάσκαλος του Γένους (1767-1829), ο πατριώτης, ο πολιτικός, ο αγωνιστής*, εκδόσεις «Ηπειρωτικής Εστίας», Ιωάννινα 1952, σελ. 14-15.

95. Δημητριάδης, *Γεωγραφία νεωτερική...*, ό.π., σελ. 132.

Οι πολιτικοκοινωνικού περιεχομένου μελέτες του Ρήγα καθώς και τα ιστορικά γεγονότα της εποχής του συνέβαλαν ώστε να αντιμετωπίσει θεμελιακά το πρόβλημα της σκλαβιάς των Ελλήνων και των άλλων Βαλκανικών λαών, οι ευρισκόμενοι κάτω από την απολυταρχική τυραννική εξουσία του Σουλτάνου και των κατά τόπους εκπροσώπων του. Πρέπει να τονίσουμε ότι για την απελευθέρωση των σκλαβωμένων ο Ρήγας δεν παρασύρθηκε από τους «Αγαθαγγελικούς χρησμούς»⁹⁶, οι οποίοι ήταν ιδιαίτερα σε έξαρση εκείνο τον καιρό, αλλά κατέστρωσε το δικό του στρατηγικό σχέδιο της επανάστασης, στηριγμένη στις αυτόχθονες δυνάμεις των σκλαβωμένων. Ο Ρήγας προετοίμαζε την επανάστασή του με την ενίσχυση πρώτα του ηθικού των σκλαβωμένων, με τον *Θούριο* και τον *Ύμνο Πατριωτικό* και την ενδυνάμωση της ιστορικής αυτοσυνειδησίας τους με την έκδοση της εικόνας του Μεγάλου Αλεξάνδρου, των *Ολυμπίων* και του *Νέου Αναχάρσιδος*. Γι' αυτό και η όλη σχεδιαζόμενη επαναστατική κίνηση, το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του κατατάσσεται στις «επαναστάσεις» και όχι στις «εξεγέρσεις», στις οποίες δεν υπάρχει προετοιμασία και ιδιαίτερη επιτελική φροντίδα για την μετά την εξέγερση πορεία, τη στρατιωτική και την πολιτική⁹⁷.

Εμφύχωση των σκλαβωμένων με τον *Θούριο* και τον *Ύμνο Πατριωτικό*

Ένα πρώτο στοιχείο, το οποίο δείχνει την μεθοδική προετοιμασία του στρατηγικού σχεδίου της επανάστασης του Ρήγα, αποτελεί η σύνθεση του *Θουρίου*, τον οποίο, αν συστηματικά εξετάσει κανείς, θα διαπιστώσει τον

96. Όπως έχουμε τεκμηριώσει στην ειδική μελέτη μας, πουθενά στα έργα του Ρήγα δεν βρίσκει κανείς κάποιες χρησιμολογικές παραδόσεις ή προφητικούς, λαϊκούς χρησμούς για την απελευθέρωση από τους Οθωμανούς. Επίσης, την εποχή έκδοσης του «Αγαθάγγελου» στη Βιέννη, ο Ρήγας μετέφραζε, όπως δηλώνει στο *Φυσικής απάνθιαμα*, Βιέννη 1790, το *Πνεύμα των Νόμων* του Μοντεσκιέ, που έχει σχέση με τα συστήματα διακυβερνήσεως των κρατών, δείγμα της ενασχόλησής του με τα κοινωνικοπολιτικά θέματα. Περισσότερα βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Ήταν τελικά ο Ρήγας εκδότης του «Αγαθάγγελου»*; έκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2009, και σε PDF στην Ιστοσελίδα www.karaberopoulos.gr/karaberopoulos/b_12.asp,

97. «Καμιά πραγματική επανάσταση δεν έγινε χωρίς πνευματικές ρίζες. Κατ' αυτό, άλλωστε, δεν διαφέρει μια επανάσταση από μιαν ανταρσία;», Άλκη Αγγέλου, «Λαμπηδών πνευματικής ζωής στις παραμονές του Αγώνα», *Ο Ερασιστής*, τόμ. 21, 1997, σελ. 248-258, εδώ στη σελ. 257.

επιτελικό σχεδιασμό και την στόχευση του δημιουργού του. Με τον ήχο, με την μουσική ήθελε ο Ρήγας να εμπυχώσει τους σκλαβωμένους ραγιάδες, να τονώσει το ηθικό τους. Και για να εκφράσει τα επαναστατικά του μηνύματα δανείζεται από τους αρχαίους Έλληνες ποιητές⁹⁸ τον τίτλο *Θούριος*, που σημαίνει ορμητικός, μαινόμενος, πολεμικός. Η λέξη αυτή δεν χρησιμοποιούνταν στην εποχή του, αλλά έκτοτε με τον Ρήγα καταγράφεται στο νεοελληνικό λεξιλόγιο και ο *Θούριος* γίνεται πασίγνωστος σε όλους τους Έλληνες, μικρούς και μεγάλους. Γίνεται συνώνυμος με την επανάσταση. Ο τίτλος *Θούριος* ανταποκρίνεται πράγματι και στο περιεχόμενο του ποιήματος του Ρήγα. Είναι ορμητικός, επαναστατικός παιάνας. Με τον *Θούριό* του ο Ρήγας ήθελε, εμπυχώνοντας πρώτα τους σκλαβωμένους ραγιάδες, να τους ωθήσει στον τιτάνιο αγώνα της Επανάστασης, για την απόκτηση της ελευθερίας.

Για να μαθαίνεται εύκολα ο *Θούριος* και γρήγορα να διαδίδεται, ο Ρήγας δεν καταγράφει τη μουσική σημειολογία, τις νότες, στοιχείο το οποίο δείχνει πόσο πρακτικός και αποτελεσματικός ήταν στη στόχευση του. Σημειώνει μονάχα ότι θα τραγουδιέται στον σκοπό ενός πολύ γνωστού και πλατιά διαδεδομένου τραγουδιού της εποχής του, *Μια προσαγή μεγάλη*, το οποίο αναφέρονταν στα κατορθώματα του Λάμπρου Κατσώνη⁹⁹ (1752-1794), του οποίου οι αγώνες είχαν αναπτρώσει εκείνη την εποχή τις ελπίδες των Ελλήνων για την πολυπόθητη ελευθερία. Κατ' αυτόν τον τρόπο ο *Θούριος* διαδόθηκε σε όλον τον Ελληνικό χώρο. Έχει βρεθεί σε πέντε παραδοσιακές μουσικές παραλλαγές, δηλωτικό πως πλατιά διαδόθηκε σε διάφορα μέρη του Βαλκανικού χώρου και οι μελωδίες του προσαρμόζονταν στα μουσικά ιδιώματα της κάθε περιοχής¹⁰⁰.

Τα λίγα αντίτυπα του *Θουρίου*, τα οποία ξέφυγαν από τα χέρια της Αυστριακής Αστυνομίας, εξαφανίστηκαν από τον φόβο, μετά τη μαορή

98. Αισχύλου, *Επτά επί Θήβας* 42, *Πέρσαι* 73, *Αγαμέμνων* 112, Ευμενίδες 627. Σοφοκλέους, *Αίας* 212, 612. Αριστοφάνους *Ιππής* 757, *Βάτραχοι* 1289. Στον Όμηρο, *Ιλιάς* Ο' 127, απαιντάται το «θούρος» για τον θεό Άρη.

99. Ενδεικτικά βλ. Γιούρι Πριάχιν, *Ο Λάμπρος Κατσώνης στην ιστορία της Ελλάδας και της Ρωσίας*. Επιμέλεια-Συμπλήρωμα Πάνου Ν. Στάμου, Αθήνα 2005.

100. Βλ. την έκδοση με τις πέντε παραδοσιακές μουσικές παραλλαγές του *Θουρίου* σε ψηφιακό δίσκο της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1997, στην οποία καταχωρίζεται και η σχετική μελέτη «Η μουσική του Θουρίου και τα άσματα της εκδόσεως» του καθηγητού της βυζαντινής και παραδοσιακής μουσικής π. Χρήστου Κυριακοπούλου, σελ. 11-21. Περιέχεται και στην αντίστοιχη ιστοσελίδα www.rhigassociety.gr/new/θούριος/.

προδοσία του Ρήγα τον Δεκέμβριο του 1797 από τον τυχαίο Έλληνα έμπορο της Τεργέστης. Όμως, γρήγορα διαδόθηκε σε χειρόγραφη μορφή στους σκλαβωμένους ραγιάδες. Σπάνια στην ιστορία των λαών απαντιέται σαν του *Θουρίου* τη διάδοση και εξάπλωση. Χαρακτηριστικά, ο Απ. Δασκαλάκης παρατηρεί για τη διάδοση του *Θουρίου* ότι «η αστραπιαία ταχύτης μετά της οποίας ο *Θούριος* διεδόθη εις ολόκληρον την Ελλάδα, προκαλεί και σήμερον κατάπληξιν, δύναται δε να χαρακτηρισθή ως τι το λίαν σπάνιον εις την ιστορίαν της ανθρωπότητος»¹⁰¹. Πέρασε βουνά και κάμπους, στεριές και θάλασσες, πολιτείες και χωριά του Βαλκανικού χώρου, ατσαλώνοντας τους ραγιάδες με την πρωτόγνωρη επαναστατική του πνοή για την αποτίναξη της τυραννίας και την απόκτηση της πολυπόθητης ελευθερίας, τονίζοντάς τους πως πάνω και από τη ζωή, το ύψιστο αγαθό του ανθρώπου είναι η ελευθερία. Ο *Θούριος* ανατυπώθηκε από τον Χριστόφορο Περραιβό στο έντυπο που εξέδωσε τον Ιούνιο του 1798 στη γαλλοκρατούμενη Κέρκυρα. Σύμφωνα μάλιστα με τον Λέανδρο Βρανούση «*Η ρωσική μετάφραση, καμωμένη απ' ευθείας από το εξαφανισμένο σήμερα έντυπο του 1797, ήρθε να επιβεβαιώσει αυτό που πιστεύαμε: ότι η κερκυραϊκή έκδοση του 1798 διασώζει τον Θούριο στη μορφή που του είχε δώσει ο Ρήγας, όταν τον τύπωσε, πριν λίγους μόλις μήνες, στη Βιέννη, ως συμπλήρωμα του εντύπου "Νέα Πολιτική Διοίκησης"*»¹⁰².

Ο *Θούριος* δεν είναι ποίημα γραφείου, είναι η εμπειρία της σκλαβιάς των σαράντα χρόνων της ζωής του Ρήγα, «*Καλλίό ναι μιας ώρας ελεύθερη ζωή/ παρά σαράντα χρόνοι σκλαβιά και φυλακή*», (στίχ. 7-8). Συμπυκνώνει της ρωμοσύνης όλων των αιώνων, την πίκρα και την αγανάκτηση κατά της τυραννίας. Για να ωθήσει τους σκλαβωμένους στον τιτάνιο του πολέμου αγώνα, ο Ρήγας διεκτραγωδεί με χαρακτηριστικές εικόνες την θλιβερή κατάντια των ραγιάδων, οι οποίοι δεν ορίζουν πατρίδα, δεν ορίζουν τους ανθρώπους τους, την οικογένειά τους. Όλα είναι έρμαια στην επιθυμία και τη βούληση του δυνάστη¹⁰³. Γι' αυτό και αναφωνεί,

101. Απ. Δασκαλάκη, *Τα εθνεγερτικά τραγούδια του Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα, εκδόσεις Ε.Γ.Βαγιονάκη, 1977, σελ. 27.

102. Λέανδρου Βρανούση, *Ρήγας Βελεστινλής-Φεραίος*, Άπαντα Νεοελλήνων Κλασικών, Εταιρεία Ελληνικών Εκδόσεων, Αθήνα 1968, τόμ. Β', σελ. 680.

103. Ο Ρώσος Πρόξενος στο Μοριά Μ.Γ. Μιντσάκι στις 30 Μαρτίου 1803 έγραφε μεταξύ των άλλων, «...η ιδιοκτησία και η περιουσία του κάθε ανθρώπου εξαρτάτο από τα καπρίτσια των μικρών αυτών τυράννων (των Τούρκων αξιωματούχων). Πολύ συχνά οι άνθρωποι, το έγκλημα των οποίων έγκειτο στο γεγονός ότι είχαν κάποια περιουσία, γίνονταν θύματα

«Ως τότε, παλληκάρια να ζούμεν στα στενά,
μονάχοι σαν λιοντάρια στες ράχες τα βουνά;
Σπηλιές να κατοικούμεν, να βλέπωμεν κλαδιά,
να φεύγωμ' απ' τον κόσμο, για την πικρή σκλαβιά;
Να χάνωμεν αδέρφια, Πατρίδα και γονείς,
τους φίλους, τα παιδιά μας κι' όλους τους συγγενείς;»,
(Θούριος, στίχ. 1-6).

Επισημαίνει επί πλέον την αβεβαιότητα της ατομικής ζωής και της περιουσίας των χριστιανών, ακόμη και των μωαμεθανών, από τις αυθαιρεσίες της απολυταρχικής εξουσίας του Σουλτάνου και των κατά τόπους πασάδων του,

«Ανδρείοι καπετάνοι, παπάδες, λαϊκοί,
σκοτώθηκαν, κι' αγάδες, με άδικον σπαθί
κι αμέτρητ' άλλοι τόσοι, και Τούρκοι και Ρωμοί,
ζωήν και πλούτον χάνουν, χωρίς καμμιά 'φορμή»,
(Θούριος, στίχ. 17-20).

Στον επαναστατικό του παιάνα, ο Ρήγας ακόμη συνδύασε το τραγούδι με το χορό. Ταιριασμένα μαζί, χορός και τραγούδι, ωθούν τους σκλαβωμένους στη μέθεξη της επανάστασης. Ο ίδιος άλλωστε στις συγκεντρώσεις των συντρόφων του στα σπίτια της Βιέννης συνήθιζε και τραγούδαγε με την φλογέρα του τον *Θούριο* και συνάμα χόρευε. Σημειώνεται χαρακτηριστικά στα ανακριτικά έγγραφα της Βιέννης, «Κατά τον Σεπτέμβριον του έτους τούτου (του 1797) ο *Ρήγας Βελεστινλής έψαλεν εν τη οικία του Αργέντη, παρισταμένου τούτου και του Έλληνος Θεοχάρη, ύμνον ελευθερίας...και δή χορεύων περί την τράπεζαν*»¹⁰⁴.

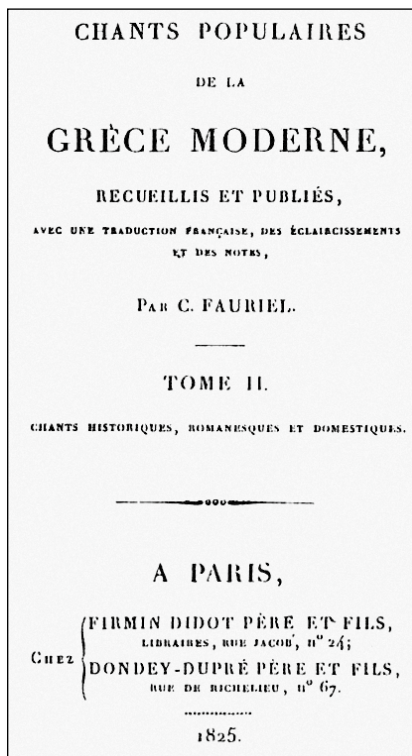
Ο *Θούριος* είναι με απλά λόγια γραμμένος για να αγγίζει την ψυχή και του νου του λαού και να γίνονται κατανοητά τα μηνύματά του. Δεν χρειάζονται στον *Θούριο* επεξηγήσεις και υποσημειώσεις, όπως συμβαίνει στις άλλες σημαντικές ποιητικές συνθέσεις της εποχής του. Ο Ρήγας γνώριζε πολύ καλά πως επανάσταση ενάντια στην τυραννία του Σουλτάνου δε γίνεται με

ύπουλων συκοφαντιών», Γρικ. Αρς, *Η Φιλική Εταιρεία στη Ρωσία*, Αθήνα, Παπασωτηρίου, 2011, σελ. 73.

104. Αιμ Λεγράν-Σπ. Λάμπρου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π. σελ. 19.

Ο Ρήγας τραγουδώντας τον *Θούριο*, έργο του Θεόφιλου Χατζημιχάλη, αναπαράγοντας τη θεματική σύνθεση του P. von Hess, σε τοιχογραφία στην οικία Κοντού (Μουσείο Θεόφιλου) στην Ανακασιά Πηλίου.

Σελίδα τίτλου του βιβλίου των ελληνικών δημοτικών τραγουδιών του Γάλλου C. Fauriel, *Chants populaires de la Grèce moderne*, τόμ. 2, Παρίσι 1825, στο οποίο συμπεριέλαβε και τον *Θούριο*, ενώ είναι σύνθεση του Ρήγα. Και τούτο διότι ο *Θούριος* είχε πλατιά διαδοθεί και τραγουδιόταν από τους σκλαβωμένους ενισχυόμενοι στον αγώνα για την επανάσταση κατά του Δυναστού.

στιχουργήματα. Μόνο με παιάνες, με επαναστατικά ορμητικά τραγούδια επιτυγχάνεται το ξεσήκωμα του λαού. Πράγματι, όσοι ραγιάδες έκτοτε άκουγαν του Ρήγα τον *Θούριο* νοιώθανε ν' αλλάζει για αγώνα και θυσία η ψυχή τους. Ο Κολοκοτρώνης¹⁰⁵, ο Γέρος του Μωριά, χαρακτηριστικά ομολογούσε, «*Εφύλαξα πίστιν εις την παραγγελίαν του Ρήγα, και ο Θεός με αξίωσεν και εκρέμασα φούντα εις το Γένος μου, ως στρατιώτης του. Χρυσή φούντα δεν εστόλισε ποτέ το σπαθί μου, όταν έπαιρνα δούλευσιν εις ξένα κράτη*». Ακολουθούσε ο Κολοκοτρώνης κατά γράμμα τη διακήρυξη του Ρήγα,

«*Κάλλιο για την πατρίδα κανέννας να χαθή,
ή να κρεμάση φούντα για ξένον στο σπαθί*»,

(*Θούριος*, στίχ. 57-58).

Ο Γάλλος φιλέλληνας Φωριέλ¹⁰⁶ στα χρόνια του Αγώνα, το 1824, εξέδωσε στο Παρίσι το βιβλίο του με τα ελληνικά δημοτικά τραγούδια. Σ' αυτά εντάσσει και τον *Θούριο*, αν και δεν είναι δημοτικό τραγούδι, απόδειξη της πλατιάς διάδοσής του. Είχε γίνει κτήμα του λαού. Επί πλέον μνημονεύει και την επίδραση, την οποία ασκούσε ο *Θούριος* στο λαό. Σημειώνει ένα χαρακτηριστικό γεγονός, διαδραματισθέν το 1815 σε ένα χάνι της Ηπείρου. Ένα παλληκάρι από το χάνι πλησιάζει τον ταξιδευτή, που είχε καταφθάσει. Βγάζει απ' τον κόρφο του ένα χειρόγραφο και τον παρακαλεί παράμερα να του το διαβάσει. Κι' όσο ο ταξιδιώτης διάβαζε το χειρόγραφο, τόσο η όψη του παλληκαριού μεταμορφωνόταν, μεταρσιωνόταν, φούντωνε, βούρκωνε και δάκρυα κυλούσαν από τα μάτια του. Άκουγε τον *Θούριο*. Κι όταν ρωτήθηκε αν για πρώτη φορά ακούει το *Ως πότε παλληκάρια*, απάντησε πως κάθε φορά, όταν άνθρωπος γραμματισμένος περνά από το χάνι, το χειρόγραφο από τον κόρφο του βγάζει για να ακούσει του *Θουριού* τις προσατάξεις. Και ο Φωριέλ παρατηρούσε πως ο νέος αυτός θάναι τώρα πρωτοπαλλήκαρο σε κάποιον οπλαρχηγό της Επανάστασης.

105. Γεωργίου Τερτσέτη, *Άπαντα*, επιμ. Γ. Βαλέτα, εκδ. Γιοβάνη, Αθήνα 1967, τόμ. Γ', σελ. 64 και 225.

106. Cl. Fauriel, *Chants populaires de la Grèce moderne*, Paris, 1825, τόμ. 2, σελ. 15 κ. εξ. Χαρακτηριστικά ο Π. Κιτρομηλίδης, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός. Οι πολιτικές και κοινωνικές ιδέες*, Β' έκδοση, Αθήνα 1999, σελ. 575, παρατηρεί για τον *Θούριο* ότι «η συμπεριλήψή του σε μια συλλογή δημοτικής ποίησης είναι ενδεικτική της πλατιάς του εξάπλωσης και της ενσωμάτωσης στην ελληνική λαϊκή πολιτισμική παράδοση».

Ακόμη, οι επαναστάτες του Αλέξανδρου Υψηλάντη¹⁰⁷ (1792-1828) τραγουδώντας τον *Θούριο* ξεκίνησαν την επανάστασή τους το 1821. Και οι Σουλιώτες του Μπότσαρη με τους ήχους των ασμάτων του Ρήγα στις μάχες εφορμούσαν¹⁰⁸. Παρόμοια, ο Άνθιμος Γαζής¹⁰⁹ στη διακήρυξή του προς τον λαό της Θετταλομαγνησίας το 1821, παραθέτει στίχους από τον *Θούριο*, τονίζοντας επί πλέον πως θα πρέπει σύμφωνα με τις «*Διδαχές*» του Ρήγα, δηλ. το Σύνταγμά του, να συγκροτηθεί το κράτος μετά την Επανάσταση. Και για να εμπυχώσει τους πολεμιστές, τους συγκεντρωμένους για του πολέμου τον αγώνα, μοιράζει του *Θουρίου* τους στίχους για να τραγουδηθούν. Κι' ύστερα οι αγωνιστές έμπλεοι ενθουσιασμού και διάθεσης για θυσία, για τον ιερό σκοπό της λευθεριάς, εφόρμησαν κατά των Τούρκων της γενέτειρας του Ρήγα, του Βελεστίνου, όπου προς τιμήν του συγκλήθηκε η Συνέλευση των επαναστατών, η «Βουλή της Θετταλομαγνησίας»¹¹⁰. Τραγουδώντας τον *Θούριο* σε οικογενειακή σύναξη στην Κωνσταντινούπολη, ο λόγιος ιατρός και συγγραφέας Στέφανος Κανέλλος¹¹¹ μαζί με τους φίλους του στο όνομα του εθνεγέρτη Ρήγα για αγώνα κατά των τυράννων ορκίζεται,

*«Στην γνώμη των τυράννων να μὴν ἐλθῶ ποτέ.
Μήτε να τους δουλεύσω, μήτε να πλανηθῶ
εἰς τα ταξίματά τους, γὰρ να παραδοθῶ.
Ὡς ὅσω ζῶ στον κόσμον, ὁ μόνος μου σκοπός,
γὰρ να τους ἀφανίσω, θε νὰ ναι σταθερός»,*

(*Θούριος*, στίχ. 32-36).

107. «Ο Θούριος ἦτο το αγαπητότερον Ἄσμα του Αλ. Υψηλάντου. Εἰς ἓνα λόγον αἱ ποιήσεις του Ρήγα (Ο “Θούριος” καὶ ὁ παιὰν “Ὅλα τα ἔθνη πολεμοῦν”) ἀπετέλεσαν εἰς τὸ πνεῦμα των Ἑλλήνων τὸ ὄνομα τούτου ὀνομα ἐνθουσιασμοῦ», Ἰω. Φιλήμονος, *Δοκίμιον ἱστορικόν περὶ τῆς Φιλικῆς Εταιρείας*, ἐν Ναυπλῖα 1834, σελ. 99.

108. F. Rouqueville, *Histoire de la Régénération de la Grèce*, Παρίσι 1825, τόμ. Β', σελ. 179 καὶ 387.

109. Γιάννη Κορδάτου, *Ιστορία τῆς Επαρχίας Βόλου καὶ Αγιάς*, Αθήνα 1960, σελ. 657.

110. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Βουλὴ Θετταλομαγνησίας, Βελεστίνου 11 Μαΐου 1821. Ανέγερση του Μνημείου το 2000 καὶ τὸ γκρέμισμά του το 2008*, ἐκδ. Ἐπιστημονικῆς Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2009.

111. Carl Iken, *Λευκοθέα*, τόμ. Β', 1825, σελ. 100-101. Νίκου Βλάχου, *Στέφανος Κανέλλος (1792-1823)*, Κείμενα καὶ Μελέται Νεοελληνικῆς Φιλολογίας, αφ. 98, Αθήνα 1975.

Επίσης, σύμφωνα με τον Λαριουσαίο δάσκαλο του Γένους Κων. Κούμα¹¹², «Μικροί και μεγάλοι και αυτάι αι γυναίκες έψαλλαν την του Ρήγα ωδήν εις πάν συμπόσιον και εις πάσαν συντροφίαν. Μ' όλον ότι κατ' αρχάς εψάλλετο ως εύμορφον τραγούδι, ήρχισεν όμως κατ' ολίγον να ενεργή ψυχικώς». Ωστόσο, ο Ρήγας με τον Θούριό του ως πρότυπο προβάλλεται από τον Σολωμό¹¹³, ο οποίος στη 18^η στροφή του Ύμνου του εκφράζει τον θαυμασμό του,

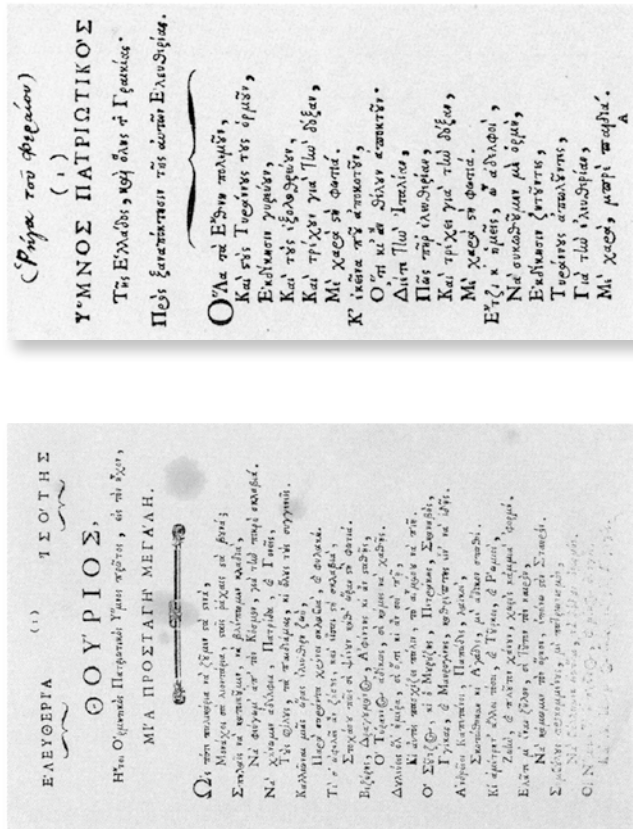
«Εγαλήνευσε και echύθη
καταχθόνια μία βουή
και του Ρήγα σου απεκριθή
πολεμόκραχτη η φωνή».

Ο Γεώργιος Τερτσέτης, ο γραμματέας του Κολοκοτρώνη, χαρακτήρισε τον Θούριο ως «το ιερότερον άσμα της φυλής μας»¹¹⁴. Μάλιστα, τόνιζε ότι τα τραγούδια του Ρήγα, «Ως σάλπιγγες εις την Ιεριχώ εγκρέμισαν τα τείχη της Τριπολιτσάς, ετίναξαν εις τον αέρα με τους αλλοφύλους τα φρούρια της Μονεμβασιάς, του Ναυπλίου, των Αθηνών και τα τρικάταρτα του εχθρού». Και με έμφαση ο Τερτσέτης συμπληρώνει, «Τα λογιωτατίστικα άσματα, δεν εγκρέμισαν ποτέ, δεν σαλεύουν ούτε την αράχνην του κοκόρου της καμινάδας». Ξεκάθαρα υποδηλώνει ότι μόνον ο επαναστατικός παιάνας, ο Θούριος του Ρήγα, θα μπορούσε να ξεσηκώσει τους σκλαβωμένους ραγιαδες για την επανάσταση, για το ιδανικό της ελευθερίας. Παράλληλα, ο Ρήγας Βελεστινλής ήταν μεθοδικός στην προετοιμασία της επαναστάσεώς του. Απευθύνει προσηκλήτήριο σε όλους τους λαούς του Βαλκανικού χώρου, δείγμα και αυτό της μεθόδευσης και του πολιτικού σχεδιασμού του. Προσπαθεί να ενώσει τους σκλαβωμένους, οι οποίοι βρίσκονταν κάτω από την Οθωμανική εξουσία, για μία αποτελεσματική επανάσταση, γνωρίζοντας ότι η δύναμη βρίσκεται εν τη ενώσει, γι' αυτό και στον Θούριό του αναφωνεί,

112. Κων. Κούμα, *Ιστορία των ανθρωπίνων πράξεων*, τόμ. ΙΒ', Βιέννη 1832, σελ. 601, και φωτομηχανική επανέκδοση από Βιβλιοπωλείο Νότη Καραβία, «Οι Έλληνες», Αθήνα 1998.

113. Γιάννη Παπακώστα, «Τό πρότυπο του Ρήγα Φεραίου», εφημ. *Το Βήμα*, 14 Ιουνίου 1998, σελ. 34.

114. Γεωργίου Τερτσέτη, (1800-1874), «Λόγος της 25 Μαρτίου 1857», στο *Άπαντα*, αναστήλωση Γ. Βαλέτα, έκδ. Γιοβάνη, Αθήνα 1967, τόμ. Α', σελ. 226.

Οι πρώτες σελίδες ἀπὸ τοῦ Ὑμνο Πατριωτικοῦ, ἐκδόση τοῦ Χριστόφορου Περγαβοῦ σὴν Κέρκυρα τὸ 1798.

«Βουλγάροι κι Αρβανίτες, Αρμένιοι και Ρωμιοί,
αράπηδες και άσπροι, με μιιά κοινή ορμή,
για την Ελευθερίαν να ζώσωμεν σπαθί,
πως είμασθ' αντρειωμένοι, παντού να ξακουσθή»,
(Θούριος, στίχ. 45-48).

Επίσης, τονίζει τη συνεργασία και αλληλεγγύη των λαών, οι οποίοι βρίσκονται στη σκλαβιά, για να αντιμετωπίζουν τις δυσκολίες και να μην αδιαφορούν στα προβλήματα του κάθε μέλους. Ο καθένας είναι μέρος του γενικού συνόλου. Μάλιστα, ο Ρήγας ως «όλον» θεωρεί το σύνολο των λαών του Βαλκανικού χώρου, όπως θαυμάσια τον περιγράφει στη δωδεκάφυλλη *Χάρτα* του. Πρέπει να συνεργάζονται για το γενικό καλό, τονίζοντας χαρακτηριστικά στα *Δίκαια του Ανθρώπου*, άρθρο 34, πως «...δεν ημπορεί ποτέ κανείς να ειπή, ότι η τάδε χώρα πολεμείται, δεν με μέλει, διατί εγώ ησυχάζω εις την ιδικήν μου. Αλλ' εγώ πολεμούμαι, όταν η τάδε χώρα πάσχη, ως μέρος του όλου οπού είμαι». Και ο Ρήγας φέρνει παράδειγμα αυτής της σημαντικής προτάσεώς του, για να γίνει κατανοητή από τους σκλαβωμένους, δείχνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο πόσο μεθοδικός ήταν στον σχεδιασμό του επαναστατικού του έργου. Συγκεκριμένα, γράφει πως «Ο Βούλγαρος πρέπει να κινήται, όταν πάσχη ο Έλλην. Και τούτοςάλιν δι' εκείνον. Και αμφοτέροι διά τον Αλβανόν και Βλάχον». Γι' αυτό και ο Ρήγας αποκλήθηκε «πρώτος κήρυκας της συλλογικής δράσης των Βαλκανικών λαών»¹¹⁵.

Στον *Θούριό* του, ο Ρήγας και τον ψυχολογικό ακόμη παράγοντα χρησιμοποιήσε για να πετύχει τους σκοπούς του. Κάνει χρήση του όρκου, τον οποίο ακολουθούν μετέπειτα οι Φιλικοί και οι αγωνιστές του 1821. Ο όρκος στον *Θούριο* έρχεται και επικυρώνει το άρθρο 123 του Συντάγματός του, όπου οι πολίτες της δημοκρατικής του πολιτείας «...ώμοσαν αιώνιον πόλεμον κατά των Τυράννων»¹¹⁶. Βάζει τους σκλαβωμένους να ορκισθούν στην απόφασή τους για επανάσταση κατά των τυράννων, με βαρύ τίμημα στην αθέτηση του όρκου τους,

115. Sanya Velkova, «Ο Ρήγας Βελεστινλής στη Βουλγαρία», *Υπέρεια*, τόμ. 3, *Πρακτικά Γ' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»*, Αθήνα 2002, σελ. 621-630, εδώ στη σελ. 624.

116. Νικ. Πανταζόπουλου, *Μελετήματα περί Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π., σελ. 86.

«Κι ἂν παραβῶ τον ὄρκον, ν' αστράψ' ο Ουρανός
και να με κατακάψη να γένω σαν καπνός»,

(Θούριος, στίχ. 39-40).

Ακόμη, τη διάχυτη πεποίθηση των σκλαβωμένων πως ανίκητα ήταν τα Οθωμανικά στρατεύματα, ως μύθο ο Ρήγας καταρρίπτει. Φέρνει συγκεκριμένο παράδειγμα ενός λαού στην περιοχή της Θράκης, των «Γκιρζιανλήδων»¹¹⁷, οι οποίοι εκείνο τον καιρό είχαν επαναστατήσει. Μάλιστα, αναφέρει πως ήταν τριακόσιοι, για να δημιουργήσει στους σκλαβωμένους Έλληνες τους σχετικούς συνειρμούς με τους τριακόσιους του Λεωνίδα. Βροντοφωνεί στον Θούριό του ότι ο Σουλτάνος δεν είναι τόσο δυνατός, όσο οι σκλαβωμένοι νομίζουν, παρομοιάζοντάς τον, μάλιστα, με λαγό,

«Ποτέ μην στοχασθήτε πως είναι δυνατός
καρδιοχτυπά και τρέμει σαν λαγός κι αυτός.
Τριακόσιοι Γκιρζιανλήδες τον έκαμαν να διή
πως δεν μπορεί με τόπια, (κανόνια) μπροστά τους να εβγή»,

(Θούριος, στίχ. 111-114).

Στους πρώτους στίχους του Θούριού του, ο Ρήγας καταρρίπτει ως ανεπιτυχή την προσπάθεια την οποία ακολουθούσαν ορισμένοι Έλληνες και κυρίως οι Φαναριώτες¹¹⁸, πως υπηρετώντας τον Σουλτάνο θα ήταν δυνατόν να γίνει η κατάληψη της εξουσίας εκ των έσω. Και για να δείξει πόσο λαθεμένη

117. Ο Ρήγας μνημονεύει τους Γκιρτζιανλήδες στη *Χάρτα της Ελλάδος*, φύλλο 8, ανατολικά του Στρυμόνος ποταμού, στα βουνά του Παργαίου, όπου σχετικά γράφει «Εδώ εμφωλεύουν οι Γκιρτζιανλήδες». Προσθέτουμε ότι αναφέρονται και στην *Εφημερίδα* των αδελφών Πούλιου, Βιέννη, αρ. 14, 17 Φεβρουαρίου 1797. Βλ. την αναστατική επανέκδοσή της με την επιμέλεια του Λεάνδρου Βρανούση από το Κέντρο Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 1995, τόμ. 6, σελ. 128, «Αι ειδήσεις από το Παραδούναβι γράφουν ότι ο Πασβαντζιόγλος ενωθείς μετά των Γκιρτζιανλήδων υπόταξε διάφορα μέρη, και μάλιστα εις τον Μέγαν Τούρναβον, επροξένησε μεγάλον κακόν, με το να τω αντιστάθησαν οι εκεί εγκατοίκιοι. Όθεν η μεγάλη δύναμις τούτων των ζωρμπάδων επροξένησε μεγάλον φόβον εις όλα τα εκεί πλησιόχωρα μέρη».

118. Για τους Φαναριώτες ενδεικτικά βλ. Κ.Θ. Δημαρά, «Περί Φαναριωτών», *Αρχαίον Θράκης*, τόμ. 158, 1969, σελ. 117-140. *Συμπόσιον: Η εποχή των Φαναριωτών*, Ι.Μ.Χ.Α., Θεσσαλονίκη 1974. Δημ. Αποστολόπουλου, *Για τους Φαναριώτες. Δοκιμές, ερμηνείες και μικρά αναλυτικά*, Αθήνα 2003.

και αναποτελεσματική ήταν η θέση αυτή, φέρνει παραδείγματα Ελλήνων, οι οποίοι υπηρέτησαν τον Σουλτάνο και τους οποίους σε κάποια στιγμή τους αποκεφάλισε. Αυτή ήταν η μοίρα της εθελούσιας υπηρεσίας του τυράννου. Ενδιαφέροντα είναι και όσα διατυπώνει ο Κοραΐς τη χρονιά του μαρτυρίου του Ρήγα, το 1798, «*Τους νυν ονομαζομένους και νομιζομένους Άρχοντας των Γραικών προσφνέστατα ήθελέ τις συγκρίνη με τα πολλά εκείνα τετράποδα αρχοντόπουλα, όσα βλέπομεν εις τας αυλὰς των μακελλείων τρεφόμενα. Λακτίζονται, δάκνονται, τρώγονται συναλλήλως, έως να φθάση εκάστου η φοβερά της σφαγής ώρα. Και τότε ο Σουλτάν χασάπης παραδίδει άκριτον και ανεξέταστον, εις του δημίου τας χείρας τον υψηλόπτον ΑΡΧΟΝΤΑ, διά να τον πληροφορήση με την ακαταμάχητον απόδειξιν της μαχαίρας, ότι δεν ήτον πλην ουτιδανόν και κτηνώδες ανδρόποδον*»¹¹⁹.

Ο Ρήγας αντιτίθεται σε αυτήν την τακτική και προτείνει τον ένοπλο στρατιωτικό αγώνα για την αποτίναξη του τυράννου και της σκλαβιάς. Κατ' αυτόν τον τρόπο δείχνει πόσο ενημερωμένος ήταν στα ιστορικά γεγονότα της εποχής του με τη συνακόλουθη αξιολόγησή τους. Μνημονεύει παραστατικά έξι χαρακτηριστικές περιπτώσεις Ελλήνων¹²⁰, οι οποίοι υπηρέτησαν τον Σουλτάνο στις υψηλές βαθμίδες της εξουσίας και βρήκαν τραγικό θάνατο,

*«Ο Σούτζος κι ο Μουρούζης, Πετράκης, Σκαναβής,
Γκίκας και Μαυρογένης, καθρέπτης είν' να ιδής.
Ανδρείοι καπετάνοι, παπάδες, λαϊκοί,
σκοτώθηκαν, κι αγάδες, με άδικον σπαθί'
κι αμέτρητ' άλλοι τόσοι, και Τούρκοι και Ρωμοί,
ζωήν και πλούτον χάνουν, χωρίς καμμιά 'φορμή»,
(Θούριος, στίχ. 15-20).*

Ήταν όλοι τους γνωστοί τον λαό, γι' αυτό και ο Ρήγας τονίζει πως οι περιπτώσεις τους είναι «καθρέπτης», για να αντιληφθούν οι σκλαβωμένοι Έλληνες την ανεπιτυχή αυτή τακτική της εθελουσίας υπηρεσίας του Σουλτάνου με το σκεπτικό, πως εκ των έσω θα αλώσουν την εξουσία. Για τον

119. Αδαμαντίου Κοραΐ, *Αδελφική Διδασκαλία*, 1798, επανατύπωση Κέντρου Νεοελληνικών Ερευνών/Ε.Ι.Ε., 1983, σελ. VI, υποσημ. 1.

120. Απ. Δασκαλάκη, *Τα εθνεγερτικά τραγούδια του Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π., σελ. 44-45.

καθένα από τους έξι Έλληνες, τους οποίους μνημονεύει ο Ρήγας, σημειώνονται τα κάτωθι:

I) Σούτσος Νικόλαος¹²¹, Μέγας Διερμηνέας της Πύλης. Κατά τον Ρωσοτουρκικό πόλεμο κρίθηκε ύποπτος και αποκεφαλίστηκε το 1769.

II) Μουρούζης Γεώργιος, (1773-1796), Μέγας Διερμηνέας της Πύλης, ήρθε σε έριδες με τον αρχιναύαρχο Χουσεΐν πασά, εξορίστηκε στην Κύπρο τον Δεκέμβριο του 1796, όπου δηλητηριάστηκε και απεβίωσε. Η *Εφημερίς* των αδελφών Πούλιου στη Βιέννη έχει γράψει σχετικά¹²².

III) Πετράκης¹²³, τραπεζίτης του Σουλτάνου, καρατομήθηκε το 1786 κατά απαίτηση του διορισθέντος αντιπάλου του Νικ. Μαυρογένη ως ηγεμόνος της Βλαχίας.

IV) Σκαναβής Δημήτριος, τραπεζίτης, αντιπρόσωπος των Χίων στην Κωνσταντινούπολη, ο οποίος λόγω της ευνοίας της Βαλιδέ σουλτάνας ήταν πανίσχυρος, όμως εξέπεσε της ευνοίας του Σουλτάνου και θανατώθηκε το 1788. Για τον θάνατο του Δημητρίου Σκαναβή, ο Παναγιώτης Κοδρικιάς σημειώνει, «1788, Αυγούστου 3^η ημέρα Πέμπτη. Αποθανούσης τη παρελθούση ημέρα της Εσμά σουλτάνας, εσίκωσαν τον μισέ Δημήτρη Σκαναβήν και εβούλλωσαν τα σπήτια τα εδικά του, του υιού του και των γαμβρών του. Τη δε 5^η Αυγούστου, ημέρα Σαββάτω, τον απεκεφάλισαν...»¹²⁴. Προσθέτουμε ότι ο Σκαναβής πρόσφερε χρήματα στη σκίτη των Καυσοκαλυβίων, «τρια-

121. Επαμ. Ι. Σταματιάδου, *Βιογραφία των Ελλήνων Μεγάλων Διερμηνέων του Οθωμανικού κράτους*, 1865, επανατύπωση εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1973, σελ. 133. Γ. Δεληγιάννη, «Καλλινίκου Γ' Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, του εκ Ζαγοράς. Ιστορικά σημειώματα εκ του 91 Κωδ. της Βιβλιοθ. Ζαγοράς», *Δ.Ι.Ε.Ε.*, τόμ. Α', 1928, σελ. 52-78, εδώ στη σελ. 53.

122. *Εφημερίς*, 6 Φεβρ. 1797, σελ. 99, Λεάνδρου Βρανούση, *Προλεγόμενα...*, ό.π., σελ. 281-283. Φλορίν Μαρινέσκου, «Étude généalogique sur la famille Mourouzi», *Τετράδια Εργασίας*, τόμ. 12, 1987, σελ. 1-171.

123. Αθανασίου Κοινημού Υψηλάντου, *Τα μετά την Άλωση*, επιμ. Αρχιμ. Γερμανού Αφθονίδου, Κωνσταντινούπολη 1870, αναστατική επανέκδοση Βιβλιοπωλείο Νότη Καραβία, Αθήνα 1972, σελ. 644-645. Επίσης σχετικά σημειώνει ο Κασσάρειος Δαπόντες ότι «ο περιθρύλτος επί τω πλούτῳ και τη πολιτικῇ δυνάμει Πετράκης ο ταρσπαχανετζής» χορηγούσε «το ετήσιον δόσιμον των εις την σκίτην της Αγίας Άννης πατέρων, γρόσια επτακόσια κάθε χρόνον», Μανουήλ Ι. Γεδεών, *Ο Άθως, Αναμνήσεις-έγγραφα-σημειώσεις*, 1885, επανατύπωση «Ερμής», Αθήνα 1990, σελ. 164.

124. Παναγιώτη Κοδρικιά, *Εφημερίδες*, επιμέλεια Άλκη Αγγέλου, Ερμής, Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1991, σελ. 4.

κόσια γρόσια, το ετήσιον δόσιμον των εις το Καψοκαλύβι του Αγίου Όρους πατέρων»¹²⁵.

V) Γκίκας Γρηγόριος, Μέγας Διερχμηνέας, Ηγεμόνας της Βλαχίας και της Μολδαβίας, έπεσε σε δυσμένεια και αποκεφαλίσθηκε το 1777, ενώ δημεύθηκε η μεγάλη περιουσία του. «Τούτω τω έτει [1777] τη στ' του Οκτωβρίου δόλω και απάτη φονευθέντος εις το Γιάσι παρά του Καρά-Ισαρλή Αχμέτ-μπέη του ηγεμόνος Γρηγορίου Αλεξάνδρου Γκίκα, έγινε ηγεμών της Μολδαβίας ο Δραγομάνος της Πόρτας Κωνσταντίνος Δημητρίου Μουρούζης»¹²⁶.

VI) Μαυρογένης Νικόλαος, πρώτα Δραγουμάνος του Στόλου, μετέπειτα, το 1786, Ηγεμόνας της Βλαχίας και Μολδαβίας, αρχιστράτηγος των Οθωμανικών στρατευμάτων εναντίον των Ρωσικών, και λόγω των αποτυχιών αποκεφαλίσθηκε την 1 Οκτωβρίου 1790. Ο Ρήγας τον είχε χαρακτηρίσει ως «έκτρωμα της ανθρωπίνης φύσεως και ανάξιον ηγεμόνα». Η αποκαλυπτική αυτή φράση του Ρήγα για τον Μαυρογένη ήρθε στο φως από τον Λ. Βρανούση, ο οποίος μελετώντας το χειρόγραφο του *Φυσικής απάνθισμα*, το αποκείμενο στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος (αρ. χειρ. 1288), παρατήρησε ότι ο Ρήγας διέγραψε αυτή τη φράση και δεν τυπώθηκε στη σημείωση της αντίστοιχης σελίδας 105 του βιβλίου¹²⁷.

Μάλιστα, ο Ρήγας αναφέρει πως την ίδια τύχη είχαν, εκτός από αυτούς τους επώνυμους, και πολλοί καπετάνιοι, παπάδες, αγάδες και λαϊκοί. Στο σημείο αυτό επισημαίνει στον στίχ. 20 πως όχι μόνο Ρωμιοί αλλά πολλοί Τούρκοι είχαν την ίδια τύχη από τις αυθαιρεσίες του Σουλτάνου, «ζωήν και πλούτον χάνουν χωρίς καμιά 'φορμή'. Έχει σημασία να επισημάνουμε ότι ο Ρήγας κατατάσσει και το μωαμεθανικό λαό, τους Τούρκους, στην

125. Μανουήλ Ι. Γεδεών, *Ο Αθως...*, ό.π., σελ. 165.

126. Αθανασίου Κομνηνού Υψηλάντου, *Τα μετά την Αλωσιν...*, ό.π., σελ. 565.

127. Λ. Βρανούση, «Ρήγας και Μαυρογένης», *Ελληνική Δημιουργία*, 1953, σελ. 365-372. Επίσης, προσθέτουμε ότι οι Δημητρείς χαρακτηριστικά γράφουν για τον Μαυρογένη, «Ο πανουργότατος Μαυρογένης, ο οποίος μαζί με τον καπουδάν πασιά με διάφορας συσκευαίς και πανουργίαις υπόταξεν τρόπον τινά τον τόπον (της Μάνης) εις τους Τούρκους», Δ. Φιλίππιδη-Γρ. Κωνσταντά, *Γεωγραφία Νεωτερική*, επιμέλεια Αικατερίνης Κουμαριανού, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 2006, σελ. 125. Παρόμοια χαρακτηρίζεται ο Μαυρογένης στο: Αγαπίου Λοβέρδου, *Ιστορία των δύο ετών 1787-1788 περιέχουσα τας πράξεις των παρόντων πολέμων μέσον των ΑυστροΡώσων και των Οθωμανών*, Ενετίησιν 1791, σελ. 130. Γ. Δεληγγιάννη, «Καλλινίκου Γ' Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, Ιστορικά σημειώματα...», ό.π., σελ. 77. Αθανασίου Κομνηνού Υψηλάντου, *Τα μετά την Αλωσιν...*, ό.π., σελ. 644 εξ, 652 εξ., 663, 687 εξ.

ίδια μοίρα με τους Ρωμιούς, πως και αυτοί υπόκεινται στις αυθαιρεσίες της τυραννίας του Σουλτάνου και των πασάδων του. Πρωτοποριακή θέση την οποία αναπτύσσει και σε άλλα σημεία των επαναστατικών κειμένων του. Για παράδειγμα αναφέρουμε την *Επαναστατική Προκήρυξη*, στην οποία διακηρύσσει ότι «*όλοι στενάζουν υπό την δυσφορωτάτην τυραννίαν του Οθωμανικού βδελυρωτάτου δεσποτισμού, όλοι, Χριστιανοί και Τούρκοι, χωρίς ξεχωρισμόν θρησκείας...ώστε κανέναν, οποιασδήποτε τάξεως και θρησκείας, δεν είναι σίγουρος μήτε διά την ζωήν του, μήτε διά την τιμήν του, μήτε διά τα υποστατικά του*».

Με τα χαρακτηριστικά αυτά παραδείγματα, ο Ρήγας καταπολεμάει την άποψη, την υποστηριζόμενη από ορισμένους λογίους, πως η απελευθέρωση των σκλαβωμένων θα γίνει με την πνευματική άνοδό τους, με την ανάπτυξη της ελληνικής παιδείας. Με τη δύναμη του πνεύματος οι Έλληνες θα γίνουν απαραίτητοι στους Τούρκους και βαθμιαία θα τους υποκαταστήσουν στην εξουσία, την διοίκηση, αναίμακτα, χωρίς πολεμικές συρράξεις και σκοτωμούς. Οι λόγιοι, οι οποίοι υποστήριζαν την άποψη αυτή είχαν υπόψη τους την περίπτωση της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, η οποία μετατράπηκε βαθμιαία βυζαντινή και τελικά ελληνική. Η γνώμη αυτή αποτυπώνεται θαυμάσια το 1805 στον *Διάλογο δύο Γραικών*¹²⁸, του Αδαμαντίου Κοραή, όπου τονίζει «*Εάν η προχώρησις αύτη εις το καλόν [της πνευματικής αναγεννήσεως] δεν εμποδισθή (κι' είναι πλέον αδύνατον από δύναμιν ανθρώπινον να εμποδισθή) έν από τα δύο ταυτ' αναμφιβόλως μέλλει ν' ακολουθήσῃ· ή θέλουν φωτίσει, και ακολουθήως ημερώσει κατ' ολίγον και αυτούς των τους τυράννους, ή τών επάρει από τας χείρας, με μόνην την δύναμιν των φώτων, και χωρίς πολιτικόν σπαραγμόν, των πραγμάτων την δοίκησιν*». Αυτήν την άποψη διατύπωνε το 1811 και ο κατήγορος του Ρήγα, Μιχαήλ Περικάρης, στο σχοινοτενές λιβελλογράφημά του.

Στον *Θούριο* ο Ρήγας αναδεικνύει μια πτυχή της υφιστάμενης διαλυτικής εσωτερικής κατάστασης της οθωμανικής εξουσίας, τις διασπαστικές κινήσεις των πασάδων. Δείχνουν την αποσύνθεσή της. Κάνει μια ανάλυση της εσωτερικής κατάστασης της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, υποστηρίζοντας ότι αυτή βρίσκεται σε κατάσταση διάλυσης. Προσπαθεί να πείσει τους σκλα-

128. Αδαμαντίου Κοραή, *Τι πρέπει να κάμωσιν οι Γραικοί εις τας παρούσας περιστάσεις; Διάλογος δύο Γραικών*, Εις την Βενετίαν 1805, επανέκδοση, Εκδόσεις Νίκου Δ. Νίκα, Αθήναι 1956, σελ. 21. Απ. Βακαλόπουλου, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού...*, ό.π., τόμ. Δ', σελ. 741.

βωμένους ραγιάδες, πως είναι η πιο κατάλληλη στιγμή για επανάσταση, για τον ένοπλο επαναστατικό αγώνα. Και όσα αναγράφει δεν είναι φανταστικά, αποκυήματα της φαντασίας του, αλλά γεγονότα των ημερών, στοιχείο το οποίο δείχνει την θαυμάσια ενημέρωσή του και την αξιολόγηση των γεγονότων με την αντίστοιχη πολιτικοκοινωνική δυναμική τους. Γι' αυτό στους στίχ. 87-105 κάνει αναφορά στον πασά του Βιδινίου, Οσμάν Πασβάνογλου (1758-1807), του οποίου οι φιλόδοξες και αποσχιστικές τάσεις του δημιουργούσαν προβλήματα στην εξουσία του Σουλτάνου, όπως επίσης στον πασά της Προύσας, στο βεζύρη του Χαλεπίου και τους μπέηδες της Αιγύπτου,

*«Τι στέκεις Πασβαντζόγλου, τόσον εκστατικός;
Τινάξου στο Μπαλκάνι, φώλιασε σαν αϊτός,
τους μπούφους και κοράκους καθόλου μη ψηφάς,
με τον ραγιά ενώσου, αν θέλεις να νικάς»,*

(Θούριος, στίχ. 87-90).

Ο Θούριος είναι έμπλεος από δημοκρατικό και αντιμοναρχικό πνεύμα. Κι' αυτό ήταν αιτία, τότε στις μέρες μετά την σύλληψη του Ρήγα, από την προδοσία του μαζαρού Έλληνα εμπόρου της Τεργέστης, να συλληφθούν οι δύο σύντροφοι του Ρήγα, ο Γεώργιος Θεοχάρης και ο Κωνσταντίνος Δούκας, με την κατηγορία πως «εξεδήλωσαν δημοκρατικά φρονήματα ... και ότι τραγούδησαν ένα επαναστατικόν τραγούδι, όπου οι μονάρχαι γενικώς ελέγχονται ως τύραννοι»¹²⁹. Ο Ρήγας με τον Θούριό του και τα επαναστατικά του κείμενα δίνει και ένα άλλο σημαντικό μήνυμα, ότι η αποτίναξη της τυραννίας και η απόκτηση της ελευθερίας θα πρέπει να στηριχθεί στις ντόπιες δυνάμεις των σκλαβωμένων, τους οποίους προσκαλεί σε επανάσταση. Θα γνώριζε τα όσα οι συμπατριώτες του Δημητρείς χαρακτηριστικά τόνιζαν λίγα χρόνια πιο πριν, «Αλοίμονο εις εκείνον οπού δεν ημπορεί να διαφενδεύση μόνος του την ελευθερία του»¹³⁰. Στον Θούριό του, όπως και στα άλλα κείμενά του, δεν απευθύνει καμιά έκκληση για βοήθεια στις μεγάλες τότε δυνάμεις. Κάτι πρωτόγνωρο για τον Ελληνισμό, που μέχρι τότε οι σκλαβωμένοι Έλληνες για την απόκτηση

129. Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1930, αναστατική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1997, σελ. 35.

130. Δημητρείς, *Γεωγραφία Νεωτεριική...*, ό.π., σελ. 132.

της ελευθερίας τους προσέβλεπαν στις μεγάλες δυνάμεις της Ανατολής και της Δύσης¹³¹. Αυτήν τη σύσταση του Ρήγα ακολουθούν, λίγα χρόνια αργότερα, το 1821, οι εμψυχωμένοι από τον *Θούριο* επαναστάτες ραγιάδες.

Στον *Θούριό* του ο Ρήγας απευθύνει προσκλητήριο στους Έλληνες, οι οποίοι εξ αιτίας της σκλαβιάς ξενιτεύθηκαν. Τους προσκαλεί να επιστρέψουν και να στρατευθούν για την ελευθερία τώρα που η επανάσταση ξεκινά, τονίζοντας ότι είναι ενδοξώτερο να πεθάνει κανείς για την πατρίδα του,

*«Οσ' απ' την τυραννίαν πήγαν στην ξενιτιά,
στον τόπον τους καθένας ας έλθη τώρα πιά.
Ως πότε οφφικιάλιος, (αξιωματούχος) σε ξένους βασιλείς;
Έλα να γίνης στύλος δικής σου της φυλής.
Κάλλιο για την Πατρίδα κανένας να χαθή»,
(Θούριος, στίχ. 49-50, 55-57).*

Επί πλέον, ο Ρήγας στον *Θούριό* του τονίζει και των προγόνων την ανδρεία για την ελευθερία, προβάλλοντάς τους ως παράδειγμα, με σκοπό οι επαναστατημένοι ραγιάδες να τους μιμηθούν,

*«Πώς οι προπάτορές μας ωρμούσαν σαν θεριά,
για την ελευθερίαν πηδούσαν στη φωτιά,
ετζι κ' ημείς, αδέλφια, ν' αρπάξωμεν για μιά
τ' άρματα, και να βγούμεν απ' την πικρή σκλαβιά»,
(Θούριος, στίχ. 116-120).*

Μέσα στους στίχους του *Θουρίου* βρίσκει κανείς και τις πολιτικές πεποιθήσεις του Ρήγα. Διατυμπανίζει πως η αναρχία είναι μορφή τυραννίας,

*«γιατί κ' η αναρχία ομοιάζει την σκλαβιά»,
(Θούριος, στίχ. 27).*

Διακηρύσσει τις ιδέες του για ανεξιθροσκειά,
*«Στην πίστιν του καθένας ελεύθερος να ζή»,
(Θούριος, στίχ. 43).*

131. Ενδεικτικά βλ. Μ. Μανούσακα, *Εκκλήσεις (1453-1535) των Ελλήνων λογίων...*, ό.π.

Στους τελευταίους στίχους, μάλιστα, του *Θουρίου* αναφωνεί πως ο εχθρός, ο Σουλτάνος και οι κατά τόπους εκπρόσωποί του, οι εκφραστές της απολυταρχικής εξουσίας, είναι «πληγή» στο σώμα της κοινωνίας, με όλα τα επακόλουθα της αρρώστιας. Ακολουθώντας, τονίζει, τον δημοκρατικό τρόπο λειτουργίας της κοινωνίας, ο κόσμος θα γλυτώσει από αυτή την «πληγή», ώστε οι πολίτες να μπορούν να ζουν ελεύθεροι και με δικαιοσύνη σεβόμενοι τους νόμους του πολιτεύματός του, των *Δικαίων του Ανθρώπου* και του Συντάγματός του,

*«Κ' εις την δικαιοσύνην να σκύψη ο εχθρός·
ο κόσμος να γλυτώση απ' αύτην την πληγή
κ' ελεύθεροι να ζώμεν, αδέρφια, εις την Γή»,*

(Θούριος, στίχ. 124-126).

Ο *Θούριος* του Ρήγα αποτελούσε για τους σκλαβωμένους και για τους αγωνιστές της Επανάστασης του 1821 το τραγούδι, το οποίο τους εμπύχωνε στον αγώνα του πολέμου. Και μέχρι τις μέρες μας ο *Θούριος* αποτελεί το σημαντικότερο επαναστατικό τραγούδι του Ελληνισμού. Τέσσερις αιώνες σκλαβιάς παρήλθαν μέχρι να ακουστούν του *Θουρίου* τα επαναστατικά λόγια, τα οποία ατσάλωσαν τους σκλαβωμένους, τους ραγιάδες στην απόφασή τους για την επανάσταση. Ο Ρήγας τους έδειξε τον «τρόπο» της επανάστασης, αφού πρώτα είχαν εμπυχωθεί από τον *Θούριό* του «Ως πότε παλληκάρια». Χαρακτηριστικά είναι τα λόγια του στρατηγού Μακρυγιάννη, τα οποία αποτελούν αδιάψευστο μάρτυρα για την ανύψωση του ηθικού των σκλαβωμένων ραγιάδων και την εμπύχωσή τους από τα κηρύγματα του Ρήγα Βελεστινλή. Στον πίνακα, ο οποίος χαράχθηκε με τις οδηγίες του Μακρυγιάννη, με τίτλο *Πτώσις της Κωνσταντινουπόλεως*¹³², βάζει το Παναγιώτη Ζωγράφο να ζωγραφίσει τον Ρήγα να σπέρνει τον σπόρο της ελευθερίας και σημειώνει,

«Μετά πολλούς αιώνας Ρήγας ο Βελεστινλής σπύρει τον σπόρον της ελευθερίας εις τους Έλληνας και τους ενθαρρύνει οδηγών αυτούς τον τρόπον της

132. Μέρος από τον πίνακα αρ. 2 με τίτλο «Πτώσις της Κωνσταντινουπόλεως». Περιέχεται στο *Ο Ζωγράφος του στρατηγού Μακρυγιάννη*, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών και Λαογραφικό-Εθνολογικό Μουσείο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 1984.

απελευθερώσεως των. Οι Έλληνες ενθουσιασθέντες και ενθαρρυνθέντες από τους λόγους του Ρήγα έλαβον τα όπλα υπέρ της ελευθερίας».

Παράλληλα, ο Ρήγας συνέθεσε και άλλο ένα επαναστατικό παιάνα με τίτλο *Ύμνος Πατριωτικός της Ελλάδος και όλης της Γραικίας προς ξαναπόκτησιν της αυτών ελευθερίας*¹³³, αποτελούμενοι από 42 στροφές. Στην πρώτη στροφή απευθύνεται στα παλληκάρια των σκλαβωμένων, προτρέποντάς τα να αρπάξουν τα όπλα και να ριχτούν στη φωτιά του πολέμου, τώρα τον καιρό του αγώνα,

*«Όλα τα έθνη πολεμούν
και στους Τυράννους ορμούν
εκδίκησιν γυρεύουν
και τους εξολεθερεύουν»,*

(Ύμνος πατριωτικός, στροφή 1).

Τονίζει, πως μόνο με τόλμη, αγώνα και προσπάθεια τα σκλαβωμένα έθνη θα αποκτήσουν την πολυπόθητη ελευθερία,
*«Κ' εκείνα [τα έθνη] που αποκοτούν,
ό,τι κι αν θέλουν αποκτούν».*

Το «Ως τότε» του Θουρίου, ο Ρήγας επαναλαμβάνει και στον Ύμνο Πατριωτικό σε τρεις στροφές. Στην στροφή 4 αναφωνεί μέχρι τότε θα κάνουν οι σκλαβωμένοι υπομονή;

*«Ως πότ' ημείς υπομονή,
και να μη βγάνωμεν φωνή;
Σα να 'μαστε δεμένοι
ζούμεν τυραννισμένοι
και καταφρονεμένοι».*

133. Λεάνδρου Βρανούση, *Ο «Πατριωτικός Ύμνος» του Ρήγα και η Ελληνική «Καρμανιόλα»*, Αθήνα 1960. Ανάτυπο με προσθήκες από τον τόμο *Εις Μνήμην Κ. Αμάντου*, Αθήνα 1960, σελ. 299-336. Απ. Δασκαλάκη, *Τα εθνεγερτικά τραγούδια του Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1977, Κεφ. Ε', «Ο «Πατριωτικός Ύμνος»», σελ. 53-72. Επισημαίνουμε τη χρησιμοποίηση από τον Ρήγα των δύο όρων «Ελλάδα» και «Γραικία», την οποία μάλλον θεωρεί ευρύτερη από την Ελλάδα αναφέροντας «και όλης της Γραικίας». Σημειώνουμε ότι είναι το μόνο από τα διασωθέντα έργα, στο οποίο αναφέρει τον όρο «Γραικία».

Παρόμοια και στις στροφές 9 και 17:

*«Ως πότε, άνδρες ξακουστοί,
να είστε πάντα ασφαλιστοί;».*

«Ως πότε τους βαστάτε;».

Ο Ρήγας για να επιφυλάσσει του σκλαβωμένους παρόμοια, όπως και στον *Θούριο*, προβάλλει στον *Ύμνο Πατριωτικό*, στροφή 6, τους αρχαίους Έλληνες, τους «προπάτορες», τους οποίους θα πρέπει να έχουν ως παράδειγμα. Μάλιστα, στις στροφές 33, 34 και 35 μνημονεύει τον Μέγα Αλέξανδρο, τον Λεωνίδα καθώς και άλλους ήρωες, τονίζοντας ότι είναι πρόγονοι τους,

*«Παράδειγμα μας είναι
των προπατόρων μνήμαι», (στροφή 6)*

*«Αυτούς κ' εμείς του θαυμαστούς,
ήρωας κι άλλους εκλεκτούς,
ας μιμηθώμεν τώρα,
μη χάνωμεν την ώρα,
ότ' είναι πρόγονοί μας», (στροφή 35).*

Επί πλέον, για να ενισχύσει το ηθικό των σκλαβωμένων, εκτός από την προβολή των προγόνων, ο Ρήγας μνημονεύει και τους σύγχρονους περιφίλους κλεφταρματωλούς¹³⁴, τους καπεταναίους, με τα κατορθώματά τους. Γνωρίζει την απήχηση των ανδραγαθημάτων τους στους σκλαβωμένους. Γι' αυτό και απαριθμεί τριάντα τρεις κλεφταρματωλούς σε δέκα στροφές του *Ύμνου Πατριωτικού*, (στροφές 21 έως 30), τους Μπότσαρη, Κολοκοτρώνη, Ζαχαριά, Μπουκουβαλέους, Βλαχάβα, Μπασδέκη, Κοντογιάννη κ. ά., και συμπληρώνει στην στροφή 31 πως είναι «*Κι άλλοι αμέτρητοι πολλοί / καπιτα- νέοι τρομεροί*». Η τακτική αυτή του Ρήγα να προσφέρει στους σκλαβωμένους Έλληνες, εκτός από την υπόμνηση των προγόνων, και σύγχρονα χειροπιαστά

134. Χαρακτηριστική είναι η παρατήρηση του Φιλικού, λογίου και πολιτικού, Γεωργίου Λαοσάνη (1793-1877) στο χειρόγραφο του, που απόκειται στη Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων, ότι «Οι κλέφταις ευρέθησαν οι μόνοι καλώς οπλισμένοι, οι μόνοι οπωσούν εμπειροπόλεμοι», *Το στρατιωτικόν της Ελλάδος. Δοκίμιον ιστορικόν*, σελ. 3.

παραδείγματα, δείχνει πόσο μεθοδικός ήταν στην οργάνωση του στρατηγικού σχεδίου της επανάστασής του. Γνώριζε καλά ο Ρήγας, πως δεν θα ήταν δυνατόν οι σκλαβωμένοι ραγιάδες χωρίς την ψυχολογική υποστήριξή τους να προχωρήσουν στην επανάστασή τους.

Εμφύχωση των σκλαβωμένων με τον Μέγα Αλέξανδρο

Ο Ρήγας ενέτασσε τα έργα του στο στρατηγικό σχέδιό του για την επανάσταση των Ελλήνων με σκοπό την αποτίναξη της απολυταρχικής Οθωμανικής εξουσίας και την απόκτηση της ελευθερίας. Πρώτα, με τον *Θούριό* του ήθελε να ενισχύσει το ηθικό των σκλαβωμένων για το δίκαιο της επαναστάσεώς τους και παράλληλα να ενισχύσει την ιστορική τους αυτογνωσία με τα έργα, τα οποία τόνιζαν την ένδοξη καταγωγή τους, ως απόγονοι των αρχαίων Ελλήνων. Στο πλαίσιο αυτό εντάσσονται η έκδοση της εικόνας του Μεγάλου Αλεξάνδρου και των βιβλίων *Νέος Ανάχαρσις* και *Τα Ολύμπια*. Χαρακτηριστικά είναι αυτά που γράφει ο ιστορικός του Ρήγα, Λεάνδρος Βρανούσης (1921-1993), ότι «η εικόνα μόνη της ήταν αρκετή για να ζωντανέψη το θρύλο του Μεγαλέξανδρου και ν' αναζωπυρώση την εθνική περηφάνεια και τον πατριωτικό ζήλο των υποδούλων, που πρόσμεναν με λαχτάρα ν' αναφανή κι ανάμεσά τους ο αντάξιος απόγονος ή μιμητής του μεγάλου Μακεδόνα τιμωρός των Ασιατών και λυτρωτής του Γένους»¹³⁵.

Κατά την βυζαντινή περίοδο ο Μέγας Αλέξανδρος μνημονεύεται από πολλούς συγγραφείς και ιδιαίτερα τονίζεται ότι «ήρωας-πρότυπο του Βυζαντινού Κόσμου δεν είναι ένας Ρωμαίος αυτοκράτορας, αλλ' "ο βασιλεύς των Μακεδόνων Αλέξανδρος"... Κανένα άλλο ιστορικό πρόσωπο δεν προβάλλεται με τόσο θαυμασμό και συμπάθεια στα γραπτά μνημεία των βυζαντινών, λόγια και δημώδη»¹³⁶. Ο Μέγας Αλέξανδρος επέζησε στη συνείδηση των Ελλήνων μέσω του μεσαιωνικού μυθιοπορήματος και τη *Φυλλάδα του Μεγαλέξανδρου*,

135. Λεάνδρου Βρανούση, *Ρήγας*, Βασιική Βιβλιοθήκη, αρ. 10, Αθήνα [1954], σελ. 50. Χαράλ. Αθ. Μηνάογλου, *Ο Μεγαλέξανδρος στην Τουρκοκρατία*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Εκδοτικός Οίκος Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2012.

136. Αγνής Βασιλικοπούλου, «Ο Μέγας Αλέξανδρος των Βυζαντινών. (Οι Βυζαντινοί, επίγονοι του Μεγάλου Αλεξάνδρου)», *Επιστημονική Επετηρίς Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών*, τόμ. ΛΒ', 1998-2000, σελ. 413-426, και το μνημονευόμενο κείμενο από τη σελ. 413. (Ευχαριστίες στον κ. Χρίστο Δημητρουλόπουλο για την υπόδειξη του άρθρου).

Σε μια εποχή, το 1797, που όλοι υμνούσαν τον Ναπολέοντα Βοναπάρτη σαν ελευθερωτή των λαών, ο Πήγας τύπωνε την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου, για να δώσει στους επαναστάτες ραγιάδες πρότυπο ανδρείας, μαχητικότητας και αποφασιστικότητας.

όπως διεξοδικά και εμπεριστατωμένα γράφει ο Γιώργος Βελουδής¹³⁷ και μέχρι την έκδοση του Ρήγα οι λαϊκές αυτές εκδόσεις για τον Μέγα Αλέξανδρο, η «*Ριμάδα*» και η «*Φυλλάδα*», ανέρχονταν σε δώδεκα και έξι αντίστοιχα. Στη διατήρηση της μνήμης του Μ. Αλεξάνδρου θα συνέβαλε η *Φιλολογική Εγκυκλοπαιδεία* του Ι. Πατούσα¹³⁸, όπου ανθολογήθηκαν οι *Νεκρικοί Διάλογοι* του Λουκιανού, που έχουν σχέση με τον Μ. Αλέξανδρο, όπως επίσης και ο *Βίος του Αλεξάνδρου* του Πλουτάρχου στους *Παράλληλους βίους*, οι οποίοι μεταφράστηκαν και εκδόθηκαν στο Βουκουρέστι το 1704 στην απλή γλώσσα από τον Κωνσταντίνο, γιο του Ηγεμόνα «*Πάσης Ουγγροβλαχίας Ιωάννου Κωνσταντίνου Βασσαράβα Βραγκοβάνου*»¹³⁹.

Χαρακτηριστική επίσης είναι η περίπτωση του εκ Ζαγοράς Πηλίου καταγομένου εμπόρου Ιωάννη Πρίγκου¹⁴⁰, ο οποίος ποθούσε την ανύψωση της μόρφωσης στην πατρίδα του. Γι' αυτό και έστειλε από την Ολλανδία βιβλία για τη Σχολή της Ζαγοράς. Σε κείμενά του αναφέρεται στον Μέγα Αλέξανδρο· με πόνο στη τελευταία σελίδα του βιβλίου του Αρριανού, «*Αναβάσεως Αλεξάνδρου*» έγραφε, «*Ανάστησε, Θεέ μου, έναν Αλέξανδρον Μακεδόνα να ελευθερώσει την αθλίαν Ελλάδα μας*»¹⁴¹. Επίσης, στο «*Χρονικό του Άμστερνταμ*» σημειώνει πάλι, «*Ασήκωσε, Θεέ μου, έναν άλλον Αλέξανδρον, ως τότε εκείνος τους Πέρσας έδιωξε από την Ελλάδα, έτзи και αυτόν τον τύραννο να τον διώξη, να λάμψη πάλι η χριστιανοσύνη στους τόπους της Ελλάδος καθώς και πρώτα*»¹⁴².

137. Βλ. την εμπεριστατωμένη μελέτη του Γ. Βελουδή στην Εισαγωγή, *Η Φυλλάδα του Μεγαλέξανδρου. Διήγησις Αλεξάνδρου του Μακεδόνα*, Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, Ερμής, Αθήνα 1989, όπου και προγενέστερη βιβλιογραφία.

138. Ι. Πατούσα, *Εγκυκλοπαιδεία Φιλολογική*, Βενετία 1710 και έκτοτε επανεκδόσεις 1741, 1744, 1780 κ. α. Γιώργου Βελουδή, *Διηγήσεις...*, ό.π., Εισαγωγή, σελ. νβ'.

139. Ém. Legrand, *Bibliographie Hellénique*, 18^{ος} α., τόμ. Ι., αρ. 31, σελ. 36-38.

140. Βαγγ. Σκουβαρά, *Ιωάννης Πρίγκος (1725;-1789). Η Ελληνική παροιμία του Άμστερνταμ. Η Σχολή και η Βιβλιοθήκη της Ζαγοράς*, έκδοση της Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρείας των Θεσσαλών, Αθήνα 1964.

141. Βαγγ. Σκουβαρά, *Ιωάννης Πρίγκος...*, ό.π., σελ. 201.

142. Ν. Ανδριώτη, «Το χρονικό του Άμστερνταμ», *Νέα Εστία*, τόμ. 10, 1931, σελ. 846-853 και 914-920, και για το παράθεμα στη σελ. 852. Για τη συσχέτιση «Τούρκοι-Πέρσες» ενδιαφέρον έχει να αναφερθεί ακόμη ότι ήδη από τον 11^ο αιώνα ο χρονικογράφος Ιωάννης Σκυλίτζης σημειώνει «ως είη πεπρωμένον καταστραφήναι το Τούρκων γένος υπό τοιαύτης δυνάμεως, οποίαν Αλέξανδρος έχον καταστρέψατο Πέρσας». Βλ. Αγνής Βασιλικοπούλου, «Ο Μέγας Αλέξανδρος...», ό.π., σελ. 424.

Η έκδοση της εικόνας του Μεγάλου Αλεξάνδρου¹⁴³ αποτελεί ένα ακόμη στοιχείο, το οποίο δείχνει την επιτελική τακτική του Ρήγα στην προετοιμασία του επαναστατικού σχεδίου του. Σε μια εποχή, το 1797, κατά την οποία όλοι υμνούσαν τον Ναπολέοντα Βοναπάρτη ως ελευθερωτή των λαών και ο στρατός του βρίσκονταν κοντά στην σκλαβωμένη Ελλάδα, στα Ιόνια Νησιά, ο Ρήγας δεν έγραψε ούτε ένα στίχο υπέρ του, δεν του έπλεξε ύμνους, όπως έκαναν άλλοι λόγιοι¹⁴⁴ του καιρού του. Αντίθετα, τη χρονιά εκείνη κατά την οποία ο Ναπολέων βρισκόταν στην Ιταλία και είχε καταλύσει τη Βενετική εξουσία, ο Ρήγας προσφέρει στους σκλαβωμένους για σύμβολο, για πρότυπο, τον Μέγα Αλέξανδρο. Τυπώνει την εικόνα του, η οποία περιβάλλεται από τους τέσσερις στρατηγούς του, τον Αντίγονο, τον Κάσσανδρο, τον Πτολεμαίο και τον Σέλευκο, και τέσσερις παραστάσεις, την θριαμβευτική είσοδο του Μ. Αλεξάνδρου στην Βαβυλώνα, την φυγή των Περσών στη μάχη του Γρανικού ποταμού, την οικογένεια του Δαρείου να προσκυνά τα πόδια του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Γι' αυτό εξ άλλου και στον *Ύμνο Πατριωτικό*, στροφή 33, ο Ρήγας αναφωνεί,

*«Αλέξανδρε τώρα να βγής
από τον τάφον, και να ιδής
των Μακεδόνων πάλιν
ανδρείαν την μεγάλην,
πώς τους εχθρούς νικούνε
με χαρά στη φωτιά».*

143. Όλγας Γκράτσιου, «Το μονόφυλλο του Ρήγα του 1797. Παρατηρήσεις στη Νεοελληνική εικονογραφία του Μεγάλου Αλεξάνδρου», *Μνήμων*, τόμ. 8, 1980-1982, σελ. 130-149. Ο Μέγας Αλέξανδρος του Ρήγα έχει επανεκδοθεί αναστατικά από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2005, με σχολιασμό Δημ. Καραμπερόπουλου και περιλαμβάνεται επί πλέον στον ψηφιακό δίσκο με τα *Άπαντα* του Ρήγα, τα οποία εκδόθηκαν το 2007.

144. Ενδεικτικά βλ. Χρυσόφορου Περχαβού, *Ύμνος εγκωμιαστικός παρ' όλης της Γραικίας προς τον αρχιστράτηγον Μποναπάρτε*, Κέρκυρα 1798, φωτομηχανική ανατύπωση του Κέντρου Ερεύνες του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 1998. Αδαμαντίου Κοραή, *Άσμα Πολεμιστήριον των εν Αιγύπτω περί ελευθερίας μαχομένων Γραικών*, εν τη κατ' Αίγυπτον Ελληνική τυπογραφία, [Παρίσι], 1800, φωτοανατύπωση του Κέντρου Νεοελληνικών Ερευνών/Ε.Ι.Ε από αντίτυπο της Βιβλιοθήκης του Μουσείου Μπενάκη με την ευκαιρία των 150 χρόνων από το θάνατο του Αδ. Κοραή (1983). Πρβλ. Γεωργίου Ζώρα, «Ο Ναπολέων Βοναπάρτης και η σύγχρονη ελληνική ποίησης», *Νέα Εστία*, τόμ. 89, 1989, σελ. 1661-1766, όπου αναγράφονται και άλλα ποιήματα για τον Βοναπάρτη.

Επίσης, ο Ρήγας στη *Χάρτα της Ελλάδος* αναγράφει το όνομα του Μεγάλου Αλεξάνδρου με κεφαλαία γράμματα στο περιθώριο του φύλλου 12. Ομοίως, στο φύλλο 9 της *Χάρτας*, στο Γρανικό ποταμό σημειώνει «*εδώ ενίκησε πρώτον ο Αλέξανδρος τον Δαρείον*», και στο φύλλο 8 στην πόλη Πέλλα επεξηγεί «*Αλεξάνδρου πατρίς*». Ακόμη, καταχωρίζει τον Μ. Αλέξανδρο στα νομίσματα της *Χάρτας*, όπως στο φύλλο 12, «*Ο Αλέξανδρος. τόξον εις θήκην. Ρόπαλον και στάχυν. της Μανγγάλιας*» και στο φύλλο 5, «*Αλέξανδρος. Ζεύς Παντοκράτωρ και μονογρ. Αλ.*»¹⁴⁵.

Ενδιαφέρουσες είναι οι πληροφορίες στα ανακριτικά έγγραφα της Βιέννης για την έκδοση από τον Ρήγα της εικόνας του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Χαρακτηριστικά τονίζεται ότι η έκδοση αυτή είχε αναμορφωτικό χαρακτήρα για τους σκλαβωμένους, διότι θα τους θύμιζε τα κατορθώματά του, την ανδρεία του και την αγωνιστικότητά του,

«Ομολογεί ο Ρήγας, ότι επί τω αυτώ σκοπώ της αναμορφώσεως (του έθνους του) εχάραξε παρά τω Μύλλερ και εξετύπωσε παρά τω Νίτς 1200 αντίτυπα της εικόνας της παριστανούσης Αλέξανδρον τον Μέγαν, ης έκτυπον συνάπτεται ενταύθα υπό το στοιχείον D και ήτις είνε αντίγραφον καλλιτεχνήματος εκ του ενταύθα Μουσείου, ότι δε εις την εικόνα ταύτην προστέθηκεν αυτός τας επ' αυτής εμφανινομένας παρατηρήσεις περί των πράξεων του ήρωος τούτου γαλλιστί και ελληνιστί. Και τινας μεν των τοιούτων χαλκογραφιών διένειμεν εις Έλληνας ενταύθα, τας δε λοιπάς παρέδωκεν εις τον ήδη μνημονευθέντα Αβράμην προς πώλησιν αντί 20 κρεϋτσαρίων κατ' αντίτυπον»¹⁴⁶.

Οι Σύντροφοι του Ρήγα, Δημήτριος Νικολίδης, Παναγιώτης Εμμανουήλ και Θεοχάρης Τουρούντζιας, ομολογούν την «επαναστατικήν πρόθεσιν» του Ρήγα, την οποία είχε με τη δημοσίευση των Χαρτών, των βιβλίων και της εικόνας του Μεγάλου Αλεξάνδρου,

«Ο Θεοχάρης Γεωργίου Τουρούντζιας...ομολογεί...α) Ότι είχε γνώσιν της προθέσεως του Ρήγα, ην είχεν ούτος παρασκευάζων τους ελληνικούς χάρτας, μεταφράζων το τέταρτον μέρος του Αναχάρσιδος και εκδίδων τας εικόνας

145. Βάσως Πέννα, «Τα νομίσματα της Χάρτας του Ρήγα», στο Δημ. Καραμπερόπουλου, (επιμ.), *Η Χάρτα του Ρήγα Βελεστινλή*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστινίου-Ρήγα, με την υποστήριξη της Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 1998, σελ. 141 και 116 αντίστοιχα.

146. Αιμ. Λεγρών-Σπ. Λάμπρου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π., σελ. 63.

Αλεξάνδρου του Μεγάλου, και παρατηρεί ότι έλαβε παρά του Ρήγα προς πώλησιν τρεις τοιούτους ολοκληρώτους χάρτας και 50 αντίτυπα των εικόνων και ότι απέστειλε ταύτα προς τον εν Σεμλίνω αδελφόν του Γεώργιον Τορούντζιαν»¹⁴⁷.

Ομοίως στο έγγραφο προς το Υπουργείον της Αστυνομίας τονίζεται ιδιαίτερα ότι ο Ρήγας τύπωσε την εικόνα του Μ. Αλεξάνδρου με παρατηρήσεις για την ανδρεία του,

«Εκ της πορείας της ανακρίσεως των φυλακισθέντων απεδείχθη κατ' ουσίαν ότι ο Ρήγας Βελεστινλής εσκόπευε πράγματι να παρασκευάση επανάστασιν εν Ελλάδι προς αποκατάστασιν της αρχαίας ελευθερίας, καθόσον οι συνένοχοί του κατέθεσαν εις βάρος του τα εξής... 4) Ότι εξέδωκεν εικόνα Αλεξάνδρου του Μεγάλου με παρατηρήσεις περί της ανδρείας του, τας εικόνας δε αυτάς, τους χάρτες και τα αντίτυπα των ανωτέρω βιβλίων εν μέρει επώλησεν εις πολλούς Έλληνας ενταύθα, κατά μέγα μέρος όμως απέστειλεν εις Ελλάδα, Μολδαβίαν και Βλαχίαν προς πώλησιν, διά να διαφωτίση τους κατοίκους και να παραστήση εις αυτούς την αντίθεσιν της παλαιάς και σημερινής των καταστάσεως...»¹⁴⁸.

Παράλληλα, ο υπουργός της Αστυνομίας Pergen στην «Βραχεία έκθεσις προς την Αυτού Μεγαλειότητα», τον αυτοκράτορα της Αυστρίας Φραγκίσκο (1768-1835), τόνιζε τη σημασία του Θουρίου ως προπαρασκευαστικό μέσο της επανάστασης του Ρήγα, τις πολιτικές υποσημειώσεις στον *Νέον Ανάχαρσι* και την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου για να τον προβάλλει ως πρότυπο ανδρείας. Συγκεκριμένα έγραφε ότι,

«Ως προπαρασκευαστικόν μέσον προς τον σκοπόν τούτον συνέταξε και διέδωκεν ο Ρήγας σφόδρα επαναστατικόν τραγούδι, τον θούριον ύμνον, ητοίμασε χάρτας της Ελλάδος και των γειτονικών χωρών, εκ των οποίων είς απετελείτο από 12 φύλλα, ετύπωσε δε μέγαν αριθμόν αντιτύπων, μετέφρασεν ελληνιστί το τέταρτον μέρος του βιβλίου Ανάχαρσις με πολιτικές σημειώσεις

147. Αιμ. Λεγρόν-Σπ. Λάμπρου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π., σελ. 81, 87, 103 αντίστοιχα. Το παρατιθέμενο κείμενο από τη σελ. 101.

148. Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π., σελ. 153 και 155.

και τον ηθικόν τρίπουν. Εξέδωκεν εικόνας του Μεγάλου Αλεξάνδρου με παρατηρήσεις περί της ανδρείας του...»¹⁴⁹.

Επισημαίνεται ότι στον κατάλογο των αντικειμένων που κατασχέθηκαν κατά τη σύλληψη του Ρήγα και τα οποία βρισκόνταν στα γραφεία της Αστυνομίας περιέχονταν και αντίτυπα από τις χαλκογραφίες της εικόνας του Μεγάλου Αλεξάνδρου,

«*Εν Κιβώτιον σημειούμενον G.C. αριθ. 2 εν ώ υπύρχον 204 χάρται σκοτεινοί και... 77 χαλκογραφίαι δακτυλολίθου παριστώντος τον Μέγαν Αλέξανδρον σχεδιασθείσαι από πολύτιμον λίθον υπάρχοντα εν τω αυτοκρατορικό μουσειώ και δημοσιευθείσαι υπό του Ρήγα Βελεστινλή*»¹⁵⁰.

Ενίσχυση της αυτοσυνειδησίας με *Τα Ολύμπια*

Το βιβλίο *Τα Ολύμπια* εντάσσεται στα έργα, τα οποία ενισχύουν την αυτοσυνειδησία, την ιστορική μνήμη των σκλαβωμένων, τη σύνδεση τους με το ένδοξο παρελθόν. Ο Ρήγας μετέφρασε το έργο του Μεταστάσιο (Pietro Metastasio, 1698-1782), *L' Olympiade*, δηλ. «Ολυμπιάδα»¹⁵¹. Ίσως για να μη συγχέεται με το κύριο όνομα «Ολυμπιάς», το οποίο έφερε και η μητέρα του Μ. Αλεξάνδρου, όπως παρατηρεί ο Λ. Βρανούσης¹⁵², χρησιμοποίησε τον τίτλο *Τα Ολύμπια* με μια πιο δυναμική σημασία, η οποία αμέσως κατευθύνει τον αναγνώστη στους Ολυμπιακούς Αγώνες της αρχαίας Ελλάδος.

Ενδιαφέρον έχει να αναφέρουμε ότι ο Ρήγας στην προσφώνησή του στον Στέριο Χατζή Κώνστα Ολυμπιώτη δεν αναγράφει την λέξη «*Ελευθερία*», αλλά στη θέση της βάζει αποσιωπητικά. Και το κάνει αυτό διότι, ως νουνεχής και «*σώφρων εξεταστής των πραγμάτων*», γνώριζε πολύ καλά ότι ίσως δεν θα του χορηγούσαν την άδεια να τυπώσει τον *Ηθικό Τρίποδα*, όπου

149. Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π., σελ. 179 και 181.

150. Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π., σελ. 145.

151. Με τον τίτλο «Ολυμπιάδα» αποδίδεται στον Ρήγα χειρόγραφο με την κατά λέξη μετάφραση του ιταλικού κειμένου του Μεταστάσιο, το οποίο θα είχε μεταφραστεί σε προγενέστερη εποχή. Λεάνδρου Βρανούση, *Ρήγας*, [1954], σελ. 298-299.

152. Λεάνδρου Βρανούση, *Εφημερίς, η αρχαιότερη ελληνική εφημερίδα που έχει διασωθεί, Βιέννη 1791-1797. Ανασنگρότηση της σειράς σε φωτοτυπική επανέκδοση, Προλεγόμενα, Ακαδημία Αθηνών, Κέντρον Ερεύνης Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού, τόμ. 5, Αθήνα 1995, σελ. 521.*

περιέχεται το έργο *Τα Ολύμπια*, ως πρώτο από τα τρία έργα, και επί πλέον θα έδινε αφορμή να αποκαλυφθεί το επαναστατικό του σχέδιο. Τονίζουμε ότι ο Ρήγας ήταν ο κύριος και μοναδικός συντελεστής και επιμελητής της έκδοσης του βιβλίου *Ο Ηθικός Τρίπους*, στο οποίο, εκτός των δύο πρώτων δικών του έργων, συμπεριέλαβε και το έργο του Συντρόφου του Αντωνίου Κορωνιού *Ο πρώτος ναύτης*, εξ ου και *Τρίπους*. Ωστόσο, στο κείμενο των *Ολυμπίων*, σελ. 16-17, άσχετα από το νόημα του ιταλικού πρωτοτύπου, δίνεται η ευκαιρία και τονίζει την λέξη «*Ελευθερία*» με τα πιο έντονα και με αραιά τυπογραφικά στοιχεία, για να εντυπωσιάσει και να συγκινήσει τον Έλληνα αναγνώστη. Εξ άλλου, ο Ρήγας με την αναφορά στα Ολυμπιακά αγωνίσματα και τις παραστάσεις τους, τις οποίες παραθέτει στο βιβλίο του, προσδίδει μια δυναμική στην ενίσχυση του φρονήματος των σκλαβωμένων, απαιτήτου στοιχείου στην επαναστατική ψυχολογική τους προετοιμασία. Συγκεκριμένα, τις παραστάσεις των Ολυμπιακών αγωνισμάτων, οι οποίες βρίσκονται στον τίτλο της *Χάρτας της Ελλάδος*, ο Ρήγας τις θέτει στην αρχή των τριών *Πράξεων των Ολυμπίων*, σελ. 7 την αρματοδρομία, σελ. 42 την πάλη και στη σελ. 81 την ιπποδρομία, όπως έχει δείξει ο Λέανδρος Βρανούσης¹⁵³.

Στην αρχή των *Ολυμπίων* ο Ρήγας παραθέτει τα «Προλεγόμενα», στα οποία αναγράφει σχετική επεξήγηση για τα είδη των Ολυμπιακών αγωνισμάτων της αρχαιότητας. Παράλληλα όμως, προσφέρει και μια πολύ σημαντική πληροφορία, πως μερικά Ολυμπιακά αγωνίσματα διατηρούνταν κατά την εποχή του στη Θεσσαλία και σε όλη την Ελλάδα. Κατ' αυτόν τον τρόπο ο Ρήγας δείχνει έμμεσα την ιστορική συνέχεια των Ελλήνων, ενισχύοντας την ιστορική αυτοσυνειδησία των σκλαβωμένων, οι οποίοι ως απόγονοι των αρχαίων, όπως τονίζει ο Ρήγας, διατηρούν τα Ολυμπιακά αγωνίσματα. Σημειώνει ακόμη, ότι οι Ολυμπιακοί Αγώνες «*επανηγυρίζοντο από τους προπάτορές μας*» συνδέοντας κατ' αυτόν τον τρόπο τους συγχρόνους σκλαβωμένους Έλληνες με τους αρχαίους προγόνους, τους «*προπάτορες*». Επί πλέον, προσφέρει και ένα αίσθημα αισιοδοξίας, ότι θα πρέπει όχι μόνο να διατηρούν στα χρόνια της σκλαβιάς τα Ολυμπιακά αγωνίσματα, αλλά και

153. Ρήγα Βελεστινλή, *Ο Ηθικός Τρίπους*, Βιέννη 1797, αναστατική επανέκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστινίου-Ρήγα, επιμέλεια-εισαγωγή-ευρετήριο Δημ. Καραμπερόπουλου, Αθήνα 2001. Λέανδρου Βρανούση, «Ρήγας και Marmontel» στον τόμο *Αφιέρωμα στον Roger Milliet*, Αθήνα 1990, σελ. 121-157, και σε ανάτυπο με προσθήκες, Αθήνα 1992. Εδώ στη σελ. 131-132.

μετά την επανάσταση να τους προσδώσουν την αίγλη που πρέπει να έχουν, ώστε να «πανηγυρίζονται» από τους απογόνους των «προπατόρων» τους.

Με τους Ολυμπιακούς αγώνες ο Ρήγας ασχολείται και στο βιβλίο του *Νέος Ανάχαρσις*¹⁵⁴, όπου ένα κεφάλαιο με εβδομήντα σελίδες είναι αφιερωμένο σ' αυτούς, αναγράφοντας μάλιστα ως κεφαλίδα σε κάθε φύλλο του κεφαλαίου το «Ολυμπιακοί Αγώνες». Ακόμη στη *Χάρτα της Ελλάδος*, φύλλο 9, παραθέτει το τοπογραφικό διάγραμμα της αρχαίας Ολυμπίας, όπου ετελούντο οι Ολυμπιακοί αγώνες, όπως επίσης και στον τίτλο της *Χάρτας* στο φύλλο 4 έχει παραστάσεις από τα Ολυμπιακά αγωνίσματα, της ελεύθερης πάλης, της ιπποδρομίας και της αρματοδρομίας, ενώ διακουςεί τον τίτλο της *Χάρτας* με την παράσταση του Ολυμπίου Διός, προ τιμήν του οποίου τελούνταν τα Ολυμπιακά αγωνίσματα.

Επίσης, διαπιστώθηκε κατά τη σύνταξη του ευρετηρίου και γλωσσαρίου του *Ηθικού Τρίποδος*, ότι στο έργο του Ρήγα *Τα Ολύμπια* δεν περιέχονται ξένες λέξεις, εκτός από τις «πρεντζίπε», «πρεντζιπέσσα», που θα πρέπει να θεωρηθούν ότι από πολύ νωρίς έχουν ενσωματωθεί στο ελληνικό λεξιλόγιο. Παρόμοια, ξένες λέξεις δεν περιέχονται και στην *Επαναστατική Προκήρυξη*, η οποία πιθανόν θα γράφηκε τις ημέρες πριν από την εκτύπωση, τον Οκτώβριο του 1797 και μάλλον θα αποτελεί το τελευταίο γραπτό κείμενο του Ρήγα. Επισημαίνουμε ότι στα πρώτα έργα του Ρήγα, *Σχολείον ντελικάτων εραστών* και *Φυσικής απάνθισμα*, Βιέννη 1790, ανευρίσκονται αρκετές ξένες λέξεις, ενώ ελάχιστες στα τελευταία του έργα του 1797, *Νέος Ανάχαρσις* και *Νέα Πολιτική Διοικήσις*, ή και καθόλου, όπως *Τα Ολύμπια* και *Επαναστατική Προκήρυξη*. Παρατηρούμε δηλαδή ότι όσο περνάει ο καιρός και ο Ρήγας φθάνει στην ωριμότητα της επαναστατικής του δράσης και στην εμπέδωση της σημασίας της αρχαίας κληρονομιάς, στην επίτευξη της αυτοσυνειδησίας, παρουσιάζει στα κείμενά του μια προοδευτική γλωσσική καθαρότητα.

Σχετικά με την άποψη την οποία διατύπωσε ο Κων. Αμαντος¹⁵⁵ στα 1930, και επαναλαμβάνεται σε πρόσφατα κείμενα¹⁵⁶, ότι *Τα Ολύμπια*, που εξέδωσε

154. Ρήγα Βελεστινλή, *Νέος Ανάχαρσις*, Βιέννη 1797, φωτομηχανική επανέκδοση με την προ-σθήκη ευρετηρίου και σχολίων, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Κεφάλαιο ΚΗ', «Οδοιπορεία εις Ηλείαν. Ολυμπιακοί αγώνες», Αθήνα 2006, σελ. 252-323.

155. Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π., σελ. κβ'.

156. Δημ. Σπάθη, «Τα Ολύμπια», στο *Πιέτρο Μεταστάσιο Τα Ολύμπια σε μετάφραση Ρήγα Βελεστινλή*, έκδοση Ευρωπαϊκού Πολιτιστικού Κέντρου Δελφών σε συμπαραγωγή με το

ο Ρήγας, δεν ήταν δικιά του μετάφραση και δημιουργία, αλλά «ετύπωσε την έμμετρον μετάφρασιν κάποιου φίλου του, εις την οποίαν προέταξεν ο ίδιος πιθανώς ολίγας παρατηρήσεις», θέλουμε να παρατηρήσουμε ότι η έρευνά μας έδειξε ότι τελικά είναι έργο του Ρήγα. Παρουσιάσαμε¹⁵⁷ την «ενδοκειμενική απόδειξη» της πατρότητας της μετάφρασης των *Ολυμπίων* από τον Ρήγα, μετά την διερεύνηση, την οποία έχουμε κάνει κατά την σύνταξη του σχετικού ευρετηρίου και γλωσσαρίου των *Ολυμπίων*. Διαπιστώσαμε ότι πολυσύνθετες χαρακτηριστικές λέξεις απαντώνται τόσο στα «Προλεγόμενα», «συναντικτυπούνται, συναντιξεμυστηρεύονται», όσο και στο κείμενο του έργου *Τα Ολύμπια*, «συνεπαρρησθιάσθην, συμπαλεύει, συνεκκομίζω, συνεναγκαλίζονται»¹⁵⁸, στοιχείο δηλωτικό, πως είναι κοινός ο συγγραφέας των δύο αυτών κειμένων, ο Ρήγας. Σε ενίσχυση της θέσης αυτής έρχεται να προσφέρει και το γεγονός ότι στα κεφάλαια του βιβλίου *Νέος Ανάχαρσις*¹⁵⁹, τα οποία ο Ρήγας μετέφρασε, επίσης χρησιμοποιεί τέτοιες πολυσύνθετες λέξεις, όπως «συναντεριστάς, συναντεσφετεριζόμενοι, συναντεκζητούντο, συνανταγαπώντο, συναντεβλέποντο, συναντερισθώσιν, συνανταγωνισθώσιν, συναντιβλέπονται, συνεπροσβάλλοντο, συναντιπάλων, συναντερίζονται». Μάλιστα, παρατηρήσαμε ότι και στα πρώτα έργα του ο Ρήγας χρησιμοποιεί τέτοιες λέξεις με την πρόθεση «συν». Στο *Σχολείον των ντελικάτων εραστών* απαντώνται οι λέξεις «συνευτυχώ, συνδοξάζομαι, συναγαπώμεθα, σιγκάθεδροι» (σελ. 161, 179 και 184 αντίστοιχα). Παρόμοια και στο *Φυσικής απάνθισμα* οι λέξεις «συμπεριτρέχει, συμβοηθεί, συμπεριστρέφομαι, συνα-

Αμφι-Θέατρο Σπύρου Α. Ευαγγελιάτου, 25-28 Ιουνίου 1998, σελ. 45-52. Βάλτερ Πούχνερ, «Εισαγωγή» στο *Ρήγα Βελεστινλή Τα Ολύμπια. Μετάφραση του λιμπρέτου του Πιέτρο Μεταστάσιου Βιέννη 1797*, Θεατρική Βιβλιοθήκη Ιδρύματος Κώστα και Ελένης Ουράνη, Αθήνα 2000, σελ. 9-98 και ιδιαίτερα στις σελ. 57, 59, 60. Επίσης βλ. Γ. Τόλια, *Αποχαιρετισμός στο Γένος. Αυτοκρατορία και πατριωτισμός στο χαρτογραφικό έργο του Ρήγα (1796-1797)*, εκδόσεις Μένανδρος, Αθήνα 2009, σελ. 22, όπου υποστηρίζεται ότι είναι «Τα Ολύμπια, μεταφρασμένα ενδεχομένως από τον Ρήγα». Το επίρρημα «ενδεχομένως» δείχνει ότι δεν έχουν μελετηθεί τα ευρήματα της σχετικής μας έρευνας, τα οποία ωστόσο έχουν δημοσιευθεί.

157. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Ο Ρήγας μεταφραστής των Ολυμπίων του Μεταστάσιου*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2001.

158. Βλ. τις σχετικές λέξεις στο έργο του Ρήγα Βελεστινλή, *Τα Ολύμπια*, Βιέννη 1797, Προλεγόμενα, σελ. 3 και 5 και στο κείμενο σελ. 28, 95, 97 και 101 αντίστοιχα.

159. Ρήγα Βελεστινλή, *Νέος Ανάχαρσις...*, ό.π., σελ. 229, 247, 250, 262, 309, 311, 315 αντίστοιχα.

κολουθεί», (σελ. 33, 93, 100, 101 αντίστοιχα). Ομοίως και στο άρθρο 1 των *Δικαίων του Ανθρώπου* αναγράφει τη λέξη «συναντιπρώγονται».

Η χρησιμοποίηση τέτοιων πολυσύνθετων λέξεων, οι οποίες κατά κανόνα είναι κατασκευασμένες, «πεποιημένες»¹⁶⁰ από τον Ρήγα με δύο τρεις προθέσεις και με ιδιαίτερη χρήση της πρόθεσης «σύν», ως πρώτο συνθετικό και με τη σημασία του «ομού, μαζί»¹⁶¹, θεωρούμε ότι αποτελεί μια πολύ ισχυρή ενδοκειμενική απόδειξη πως ο Ρήγας είναι ο συγγραφέας των «Προλεγομένων» και του κειμένου των *Ολυμπίων*, όπως είναι και ο μεταφραστής του μεγαλύτερου μέρους του τετάρτου τόμου του *Νέου Αναχάρσιδος*.

Ενίσχυση της αυτοσυνειδησίας και της ιστορικής μνήμης με την έκδοση του *Νέου Αναχάρσιδος*

Ο Ρήγας, κατά την προετοιμασία του στρατηγικού σχεδίου της επανάστασής του και στο πλαίσιο της προσπάθειάς του για την ανύψωση του ηθικού των σκλαβωμένων, την ενίσχυση της ιστορικής μνήμης και της αυτοσυνειδησίας τους, εκδίδει τον τέταρτο τόμο *Νέος Ανάχαρσις*¹⁶² του Αββά Barthélemy. Τα πρώτα κεφάλαια 32, 33 και 34 μεταφράστηκαν από τον Γεώργιο Βεντότη (είχε ήδη αποβιώσει το 1795) και τα υπόλοιπα 35, 36, 37, 38 και 39 από τον Ρήγα Βελεστινλή, ο οποίος είχε επί πλέον την επιμέλεια και τη σχετική διόρθωση του τόμου, όπως αναγράφεται στον τίτλο, «διορθωθείς και εκδοθείς παρά του αυτού [του Ρήγα]». Το στοιχείο αυτό δείχνει ότι ο Ρήγας είναι ο κύριος συντελεστής έκδοσης του τόμου.

Επισημαίνουμε ότι ο Ρήγας, μετά την άφιξή του στη Βιέννη το 1796, συνδέθηκε με τους εκεί Έλληνες και δημιούργησε ένα δικό του κύκλο ανθρώπων, τους «Συντρόφους» του, οι οποίοι μούνταν στο επαναστατικό του σχέδιο,

160. «Πεποιημένη η λέξις» γράφει ο Ρήγας σε υποσημείωση για τη λέξη «παπλάκισμα» στον *Πρώτο ναύτη* του Αντωνίου Κορωνιού, σελ. 221.

161. Η χρήση αυτή της πρόθεσης «σύν» αποτελεί ίσως ένα χαρακτηριστικό και δηλωτικό της νοοτροπίας του Ρήγα, ο οποίος εργάστηκε για τους συμπατριώτες και τους συνανθρώπους του.

162. Ο Ρήγας δεν χρησιμοποιεί ως τίτλο του βιβλίου εκείνον, τον οποίο ανέγραψαν ο Γεώργιος Σακελλάριος και οι μεταγενέστεροι «*Περύγησις του Νέου Αναχάρσιδος εις την Ελλάδα*», αποδίδοντας τον γαλλικό τίτλο του βιβλίου *Voyage de jeune Anacharsis en Grèce*. Απλά και μόνο αναγράφει *Νέος Ανάχαρσις*, τίτλος που έχει μεγαλύτερη δυναμική. Επίσης, στο κείμενό του ο Ρήγας αποδίδει το «voyage» με την λέξη «οδοιπορεία» σε αντίθεση με τους άλλους μεταφραστές που χρησιμοποιούν την λέξη «περιήγησις».

όπως πολύ παραστατικά δίνονται οι σχετικές πληροφορίες στα έγγραφα σύλληψης και ανάκρισης του Ρήγα. Ενας από τους Συντρόφους του Ρήγα ήταν και ο λόγιος φοιτητής της Ιατρικής του Πανεπιστημίου της Βιέννης Γεώργιος Σακελλάριος (1767-1838) από την Κοζάνη, του οποίου ήδη το 1796 εκδόθηκε στη Βιέννη το έργο του *Αρχαιολογία συνοπτική των Ελλήνων*¹⁶³ από το τυπογραφείο του Γεωργίου Βεντότη. Το έργο αυτό, όπως σημειώνει ο Λεάνδρος Βρανούσης, «ανταποκρίνονται στο αρχαιογνωστικό ενδιαφέρον του αναγεννώμενου Ελληνισμού της εποχής»¹⁶⁴. Επι πλέον, ο Σακελλάριος είχε αρχίσει να μεταφράζει το πολύτομο έργο του Αββά Jean Jacques Barthélemy, (1715-1795), *Voyage de jeune Anacharsis en Grèce*¹⁶⁵, το οποίο είχε εκδοθεί στο Παρίσι το 1788 και είχε μεγάλη απήχηση στον ευρωπαϊκό χώρο με αποτέλεσμα σύντομα να έχει μεταφρασθεί σε πολλές γλώσσες.

Ενδιαφέροντα είναι τα όσα ο Γ. Σακελλάριος γράφει στον πρόλόγό του με τίτλο «Τοις φιλέλλησιν αναγνώσταις» του πρώτου τόμου *Περιήγησις του Νέου Αναχάρσιδος εις την Ελλάδα*¹⁶⁶, που, όπως σημειώνει, είναι «μία ανθολογία της γενικής ιστορίας των Ελλήνων», παραθέτοντας μάλιστα και ένα μέρος από την εισαγωγή της γερμανικής έκδοσης του βιβλίου. Επί πλέον, ο Σακελλάριος σημειώνει με συγκίνηση ότι όσοι από τους ομογενείς Έλληνες διάβαζαν το βιβλίο αυτό στις άλλες γλώσσες «εδρόσιζον το βιβλίον με δάκρυα, βλέποντες εν αυτώ ζωηροτάτως εκτεθειμένας τας πράξεις και την εικόνα των λαμπρών προγόνων μας», ενώ όσοι δεν ήξεραν άλλες γλώσσες «επεθυμούσαν με ανέκφραστον πόθον να ιδώσι και εις την ημετέραν διάλεκτον ένα τοιούτον σύγγραμμα». Και προσθέτει ότι «από τον αυτόν ζήλον κατακαιόμενος και εγώ απεφάσισα να το μεταφράσω εις την διάλεκτόν μας». Ωστόσο, ενώ είχε μεταφράσει τους τρεις πρώτους τόμους και ήθελε να μεταφράσει τον τέταρτο τόμο, έμαθε ότι μεταφράσθηκε από άλλον και ότι ήδη επρόκειτο να

163. Γ. Λαδά και Α. Χατζηδήμου, *Ελληνική Βιβλιογραφία των ετών 1796-1799*, Αθήνα 1973, αρ. 4, σελ. 6-10.

164. Λεάνδρου Βρανούση (επιμ.), *Εφημερίς, η αρχαιότερη ελληνική εφημερίδα που έχει διασωθή...*, ό.π., τόμ. 5, Αθήνα 1995, σελ. 312 κ. εξ. και 645 κ. εξ., όπου διεξοδικά αναλύονται τα σχετικά με τον Γεώργιο Σακελλάριο, τη δημιουργική του συγγραφή και την ανεύρεση του προτύπου βιβλίου της *Αρχαιολογίας συνοπτικής*, το οποίο μετέφρασε από τα γερμανικά.

165. Για τον Jean Jacques Barthélemy και το έργο του *Voyage de jeune Anacharsis en Grèce* βλ. την Εισαγωγή της Άννας Ταμπάκη στον τέταρτο τόμο, Ρήγα Βελεστινλή, *Άπαντα τα σωζόμενα*, Βουλή των Ελλήνων, Αθήνα 2000, σελ. 22 κ. εξ.

166. Η μετάφραση, όπως διαπιστώσαμε, έγινε από την εννεάτομη έκδοση του 1791, η οποία είναι σε μικρό σχήμα και υπάρχει περίπου αντιστοιχία των σελίδων με την ελληνική έκδοση.

τυπωθεί, και γι' αυτό έπαυσε την περαιτέρω μετάφραση, όταν μάλιστα τότε είχε καιρό για αυτήν την μετάφραση, πριν δηλαδή αρχίσει την φοίτησή του στην Ιατρική Σχολή της Βιέννης.

Η πληροφορία αυτή, την οποία είχε ο Γ. Σακελλάριος, θα ήταν για τον Γεώργιο Βεντότη (1757-1795), ο οποίος είχε αρχίσει τη μετάφραση του τετάρτου τόμου του *Νέου Αναχάρσιδος*, αλλά όμως, όπως είναι γνωστό απεβίωσε τον Νοέμβριο του 1795¹⁶⁷, γεγονός το οποίο συνέβαλε στην παύση της περαιτέρω μετάφρασης του τετάρτου τόμου, και παρέμειναν μεταφρασμένα μόνο τα τρία πρώτα κεφάλαια. Γι' αυτό εξάλλου ο Γεώργιος Σακελλάριος προσθέτει ότι «*ανέκφραστος εστάθη η λύπη μου, όταν εβεβαιώθην το επισφαλές της πρώτης ειδήσεως*», διότι τότε δεν ήταν δυνατόν να συνεχίσει τη μετάφραση των υπολοίπων τόμων και να εκπληρώσει τον πόθο του, διότι, όπως τονίζει, ασχολούνταν με τα μαθήματά του στην Ιατρική Σχολή της Βιέννης. Γνωρίζουμε ότι ήδη το 1795 ήταν φοιτητής της Ιατρικής¹⁶⁸, καθώς επίσης και το 1797, όπως σημειώνεται στα έγγραφα¹⁶⁹ «*το πρώτον, δεύτερον και τρίτον μέρος [του νέου Αναχάρσιδος] είχαν ήδη επεξεργασθή ο ενταύθα διατρίβων Έλλην φοιτητής της ιατρικής ο καλούμενος Σακελλάριος*». Και ο Γ. Σακελλάριος συμπληρώνει ότι άλλοι «*φιλογενείς των Ελλήνων απόγονοι*», χωρίς να μνημονεύσει τον Ρήγα, γνώστες της γαλλικής γλώσσας συνέχισαν την μετάφραση των υπολοίπων έξι τόμων και ότι «*ούτως έλαβεν αρχήν η εις τύπον έκδοσις του*», με την έκδοση του πρώτου τόμου, που είχε μεταφράσει.

Ο Γεώργιος Βεντότης είχε ήδη μεταφράσει τα τρία πρώτα κεφάλαια του τετάρτου τόμου της γαλλικής έκδοσης και ο Ρήγας συνέχισε την μετάφραση των υπολοίπων πέντε κεφαλαίων και ήταν ο διορθωτής και εκδότης του τόμου, όπως μνημονεύσαμε παραπάνω. Από την πρώτη επίσκεψή του στη Βιέννη το 1790, ο Ρήγας είχε επικοινωνία με τον Βεντότη, ο οποίος του αφιέρωσε ένα «*Επίγραμμα εις τον συγγραφέα*», στο βιβλίο του *Φυσικής απάνθισμα*, Βιέννη 1790, σελ. ι', αποκαλώντας τον μάλιστα «σοφό». Πάντως διερωτάται κανείς αν ο Βεντότης είχε μεταφράσει όλο τον *Ανάχαρση* (πού άραγε να βρίσκεται;) ή επιλεκτικά άρχισε τον τέταρτο τόμο και γιατί αυτή η επιλογή του. Ίσως να άρχισε τη μετάφραση επειδή σε αυτόν τον τέταρτο

167. Λεάνδρου Βρανούση, *Εφημερίς...*, 1797, *Προλεγόμενα*, ό.π., σελ. 441.

168. Λεάνδρου Βρανούση, *Εφημερίς...*, 1797, *Προλεγόμενα*, ό.π., σελ. 652, όπου παρατίθεται η βιβλιογραφική πηγή από τα Πανεπιστημιακά Αρχεία της Βιέννης.

169. Αιμ. Λεγράν-Σπ. Λάμπρου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π., σελ. 61.

τόμο γίνεται αναφορά στους Ολυμπιακούς Αγώνες και ο Βεντότης να ήθελε να τους προβάλλει. Αν βέβαια ο Ρήγας έγραφε πρόλογο στο βιβλίο ίσως να έλεγε κάτι διευκρινιστικό για τα θέματα αυτά. Η σύλληψη όμως του Ρήγα Βελεστινλή και των Συντρόφων του τον Δεκέμβριο του 1797 είχε ως αποτέλεσμα την διακοπή¹⁷⁰ της έκδοσης του πολύτομου αυτού βιβλίου του *Νέου Αναχάρσιδος*, του οποίου μόνο ο πρώτος τόμος, μετάφραση του Γ. Σακελλάριου, εκδόθηκε από το τυπογραφείο των αδελφών Πούλιου και ο τέταρτος τόμος μετάφραση του Γ. Βεντότη και του Ρήγα, που τυπώθηκε στο τυπογραφείο του Pichler.

Από τα παραπάνω συνάγεται ότι την έκδοση του *Νέου Αναχάρσιδος* κατά το 1796 θα την προώθησε ο Ρήγας¹⁷¹ κατά την μετάβασή του στη Βιέννη και την έναρξη του επαναστατικού του σχεδίου, με σκοπό την ενίσχυση της ιστορικής μνήμης και αυτογνωσίας μια και είχε αποβιώσει ο Βεντότης και ο Σακελλάριος είχε σταματήσει τη μετάφραση ασχολούμενος πλέον με τις σπουδές του στην Ιατρική Σχολή της Βιέννης. Χαρακτηριστικά σημειώνεται στα ανακριτικά έγγραφα ότι η έκδοση «υπεκινήθη» από τον Ρήγα, «*Όπως δε παρασκευασθεί ο ελληνικός λαός προς τοιαύτας διαθέσεις [επαναστατικές], υπεκινήθη υπό του Ρήγα μεταφράσις του Νέου Αναχάρσιδος, εχαράχθη ιδία Χάρτα των τουρκικών επαρχιών ελληνιστί εις δώδεκα φύλλα....*»¹⁷². Γι' αυτό και την διόρθωση της έκδοσης του *Νέου Αναχάρσιδος* ανέλαβε ο Δημήτριος Νικολίδης, Σύντροφος του Ρήγα, «*ο Δημήτριος Νικολίδης...επεμελήθη των τυπογραφικών διορθώσεων της ελληνικής μεταφράσεως του Αναχάρσεως*»¹⁷³. Επί πλέον, ο Νικολίδης είχε αρχίσει να μεταφράζει και τον έβδομο τόμο του *Νέου Αναχάρσιδος*. Διαπιστώνεται ότι πράγματι η μετάφραση του Σακελλάριου ήταν στα χαρτιά από το 1795 και ο ίδιος σπούδαζε στην Ιατρική Σχολή

170. Αδαμαντίου Κοραή, *Υπόμνημα περί της παρούσης καταστάσεως του πολιτισμού εν Ελλάδι*, εν Αθήναις 1853, μετάφραση από το γαλλικό κείμενο, *Mémoire sur l'état actuel de la civilisation dans la Grèce*, 1803, φωτοαντύπωση από το Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών/Ε.Ι.Ε., Αθήνα 1983, σελ. 55, «*Η δε μετάφρασις της Περιηγήσεως του Αναχάρσιδος, αρξαμένη και διακοπείσα δ' αίτια, τα οποία προς τμήν του εν ώ ζώμεν αιώνος πρέπει να παρασιωπήσω, μέλει να εξακολουθήση*».

171. Χαρακτηριστικά, ο Λεάνδρος Βρανούσης σημειώνει για την έκδοση του *Νέου Αναχάρσιδος*, «*Νέο και ουσιαστικό ξεκίνημα έγινε αργότερα, όταν ο Ρήγας ανέλαβε να συνεχίσει τη μετάφραση του Βεντότη, ήτοι μετά το καλοκαίρι του 1796, οπότε έρχεται στη Βιέννη ο Ρήγας*», *Εφημερίς...*, 1797, *Προλεγόμενα*, ό.π., σελ. 344.

172. Αιμ. Λεγρών-Σπ. Λάμπρου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π., σελ. 11.

173. Αιμ. Λεγρών-Σπ. Λάμπρου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π., σελ. 17.

της Βιέννης, όταν ο Ρήγας ήρθε στη Βιέννη και προώθησε το 1797 την έκδοση του σημαντικού διαφωτιστικού έργου του *Νέου Αναχάρσιδος* με το οποίο θα ενίσχυε την ιστορική αυτογνωσία και κληρονομιά των σκλαβωμένων, με τη γνώση του ένδοξου παρελθόντος των προγόνων τους.

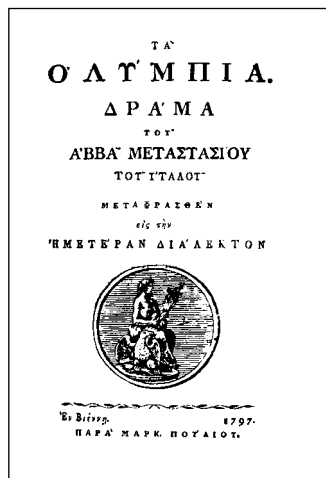
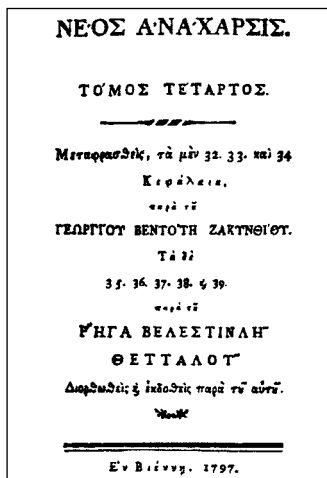
Τα Ανακριτικά έγγραφα για την έκδοση του *Νέου Αναχάρσιδος*

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα έγγραφα σύλληψης και ανάκρισης του Ρήγα και των Συντρόφων του, στα οποία καταγράφεται η σκοπιμότητα έκδοσης του τόμου *Νέος Ανάχαρις*, της εικόνας του Μεγάλου Αλεξάνδρου, της *Χάρτας της Ελλάδος* και της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως*. Σκοπός του Ρήγα δηλαδή ήταν η ενίσχυση του φρονήματος των σκλαβωμένων, με σκοπό την επανάστασή τους για την αποτίναξη της απολυταρχικής εξουσίας του Σουλτάνου και την απόκτηση της ελευθερίας τους.

Στο έγγραφο με τίτλο «*Βραχεία Έκθεσις περί της συλλήψεως Ελλήνων τινών κατηγορουμένων επί στασιαστικάς σκευωρίας...*», μεταξύ των άλλων χαρακτηριστικά επισημαίνεται ότι «...υπεκινήθη υπό του Ρήγα μετάφρασις του *Νέου Αναχάρσιδος...*»¹⁷⁴. Επίσης, σε επόμενο έγγραφο αναγράφεται ότι η Αστυνομία της Τεργέστης στα κιβώτια, τα οποία ο Ρήγας είχε αποστείλει, βρήκε μεταξύ των άλλων πολλά αντίτυπα από το βιβλίο *Νέος Ανάχαρις*, «...εν τοις κιβωτίοις τούτοις ευρίσκοντο εκατοντάδες τινές αντιτύπων της ελληνικής μεταφράσεως του τετάρτου τόμου του συγγράμματος “*Νέος Ανάχαρις*”...»¹⁷⁵. Ενδιαφέρον έχουν τα όσα γράφονται για την έκδοση του *Νέου Αναχάρσιδος* στο έγγραφο «*Περίληψις εκ των πρακτικών της διεξαχθείσης ανακρίσεως...*», στο οποίο τονίζονται τα ακόλουθα: «*Ομολογεί ο Ρήγας ότι...μετέφρασεν εκ του γαλλικού εις το ελληνικόν και τον τέταρτον τόμον του Αναχάρσιδος... Παραθέτει προς τούτοις, ότι εξετύπωσε του μεν τετάρτου μέρους του Αναχάρσιδος 1000 αντίτυπα παρὰ τω τυπογράφω Πίχλερ... Του τετάρτου μέρους του Αναχάρσιδος επώλησεν 25 αντίτυπα εις τον Αργέντην, όστις προκατέβαλεν εις αντόν 1000 φλορίνια χάριν των δαπανών της εκτυπώσεως, περί δε τα 200 εξαπέστειλε διά του Αργέντη εις Τεργέστην, ίνα παραλάβη ταύτα εκείθεν μεθ’ εαυτού εις το ταξιδίδιόν του (προς την Ανατολήν) και 500 αντίτυπα του αυτού*

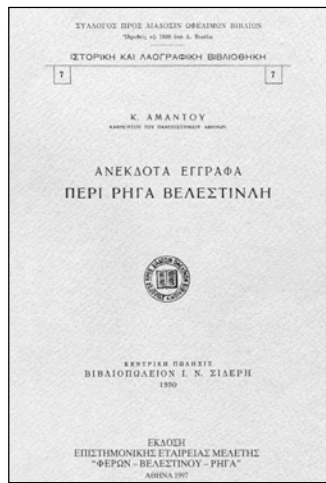
174. Αιμ. Λεγρών-Σπ. Λάμπρου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π., σελ. 11.

175. Αιμ. Λεγρών-Σπ. Λάμπρου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π., σελ. 13.

Η σελίδα τίτλου του τετάρτου τόμου *Νέος Ανάχαρσις*, ο οποίος μεταφράστηκε από τον Γ. Βεντότη και τον Ρήγα και εκδόθηκε με την επιμέλεια του Ρήγα, ο οποίος έχει γράψει αρκετές υποσημειώσεις με πολιτικοκοινωνικό περιεχόμενο, δείγμα κι' αυτό της πολιτικής τακτικής του στην αφύπνιση των σκλαβωμένων.

Η σελίδα τίτλου των *Ολυμπίων* του Μεταστάσιο, Βιέννη 1797, τα οποία με την αντίστοιχη μελέτη μας τεκμηριώθηκε ότι τα *Ολύμπια* ήταν μετάφραση του Ρήγα και όχι κάποιου φίλου του, όπως έχει υποστηριχθεί μέχρι πρόσφατα.

Οι τίτλοι των βιβλίων *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, τα οποία έφεραν στο φως της δημοσιότητας οι Αιμ. Λεγράν και Κων. Άμαντος το 1891 και 1930 αντίστοιχα. Επανεκδόθηκαν φωτομηχανικά με την προσθήκη ευρετηρίων από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα το 1996 και 1997. Τώρα πλέον δεν είναι δυσεύρετα, αλλά είναι εύκολο να τα αποκτήσει ο αναγνώστης και να μάθει για το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασης του Ρήγα.

συγγράμματος παρέδωκεν εις τον Έλληνα εν Ιασίω έμπορον τον καλούμενον Γεώργιον Μιχαήλ, όστις τότε δή ευρίσκετο εν Βιέννη»¹⁷⁶.

Επίσης, ο σύντροφος του Ρήγα Ευστράτιος Αργέντης, από την Χίο καταγόμενος, κατά τις ανακρίσεις κατέθεσε για το σκοπό της έκδοσης του βιβλίου *Νέος Ανάχαρσις* και για την προσπάθεια πώλησης αντιτύπων στην Σμύρνη, για να μάθουν οι εκεί Έλληνες την αρχαία ένδοξη ιστορία της Ελλάδος, «Ο Ρήγας απεκάλυψεν εις αυτόν την επαναστατικήν πρόθεσιν, ήν είχεν, συντάσσων τους χάρτας και μεταφράζων τον Ανάχαρσιν...Ο Αργέντης ομολογεί περαιτέρω, ότι αυτός ο ίδιος απέστειλε 50 αντίτυπα του πρώτου και τετάρτου μέρους του Αναχάρσιδος εις τους προμνημονευθέντας συνεταιρούς του εις Σμύρνην επί τω σκοπώ όπως ταύτα πωληθώσι και όπως διδαχθώσιν οι κάτοικοι την ιστορίαν της αρχαίας αυτών πατρίδος»¹⁷⁷.

Στα έγγραφα, τα οποία έφερε στη δημοσιότητα ο Κων. Άμαντος το 1930, σημειώνεται ότι ο Αυστριακός διοικητής της Τεργέστης Πρίτζιπο στο έγγραφό του έγραφε σχετικά με το βιβλίο *Νέος Ανάχαρσις*, «Όταν ηγοιχθήσαν τα κιβώτια, ευρέθησαν εντός αυτών εκατοντάδες τινές αντιτύπων του τετάρτου μέρους του βιβλίου *Νέος Ανάχαρσις*, το οποίον, καθώς δεικνύει το εξώφυλλον, ετυπώθη τούτο το έτος εις την Βιέννην και φαίνεται ότι περιέχει διαφόρους προσθήκας του μνημονευθέντος Ρήγα Βελεστινλή»¹⁷⁸. Ενδιαφέρον επίσης παρουσιάζει και η Έκθεσις προς το Σ. Υπουργείον, στην οποία επισημαίνεται η σημασία του βιβλίου *Νέος Ανάχαρσις* για την αυτοσυνειδησία των σκλαβωμένων, ενώ το πολιτικό κείμενο η *Επαναστατική Προκήρυξη* μαζί με το υπόλοιπο κείμενο της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως* θα έδειχνε στους σκλαβωμένους τον τρόπο να αποτινάξουν την σκλαβιά, «Το βιβλίον *Ανάχαρσις* ήτο προωρισμένον να δείξη εις το ελληνικόν έθνος πόσον μεγάλη ήτο άλλοτε η πατρίς του. Η υπάρχουσα προκήρυξις έμελλε να υποδείξη πώς θα αποτινάξουν τον τουρκικόν ζυγόν διά χρησιμοποίησεως των λαϊκών δικαιομάτων και δυνάμεων και πώς θα επανέλθουν εις το άλλοτε μεγαλείον»¹⁷⁹.

Επίσης, σημαντικά ήταν και όσα έγραφε ο υπουργός της Αστυνομίας Pergen προς τον Αυτοκράτορα της Αυστρίας για την ελληνική έκδοση του

176. Αμ. Λεγράν-Σπ. Λάμπρου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π., σελ. 61-63.

177. Αμ. Λεγράν-Σπ. Λάμπρου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π., σελ. 75.

178. Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1931, επανέκδοση φωτοαναστατική με την προσθήκη ευρετηρίου από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, Αθήνα 1997, σελ. 3.

179. Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π., σελ. 29.

βιβλίου *Νέος Ανάχαρσις* και για τον αντίκτυπο που θα είχε το βιβλίο αυτό στους Έλληνες. Γι' αυτό και διέταξε την κατάσχεση των ελληνικών βιβλίων, ενώ ήταν αδιάφορος για την έκδοση του βιβλίου στα γαλλικά και γερμανικά, «*Αν και το βιβλίο Ταξείδια του Αναχάρσιδος εις την γαλλικήν γλώσσαν και εις την γερμανικήν μετάφρασιν δεν είναι απηγορευμένον, εν τούτοις άλλως έχει ως προς την ελληνικήν μετάφρασιν, η οποία φαίνεται ότι είναι προωρισμένη μόνον προς τούτο, να εξεγείρη δηλαδή το πνεύμα της ελευθερίας εις τους Έλληνας. Διά τούτο έδωκα εντολήν εις την Αστυνομίαν να κατάσχουν όλα τα ήδη τυπωμένα ή ακόμη τυπούμενα μέρη το βιβλίου τούτου*»¹⁸⁰. Και σε μία άλλη έκθεση προς τον αυτοκράτορα της Αυστρίας, ο υπουργός της Αστυνομίας Pergen έγραφε, «*Ο Ρήγας Βελεστινλής ανακοίνωσεν εις τους φίλους του προ έξ ήδη μηνών ότι θέλει ελευθερώση τον Μορέαν διά της βίας από την Τουρκικήν εξουσίαν, προς τούτο δε απεφάσισε να στείλῃ επαρκή αριθμόν χαρτών εις τον Μορέαν και την Ανατολήν, επίσης να μεταφράσῃ και τον Ανάχαρσιν, διά να γνωρίσῃ εις τους εκεί κατοίκους την θέσιν της χώρας των και τας αρχάς της ελευθερίας*»¹⁸¹. Και σε άλλο έγγραφο τονίζεται ότι η έκδοση είχε πολιτικές προσθήκες, «*ο Ρήγας Βελεστινλής...μετέφρασεν εις την ελληνικήν και ετύπωσε το τέταρτον μέρος του Αναχάρσιδος με πολιτικές προσθήκας*»¹⁸².

Παραθέσαμε εν εκτάσει τα κείμενα αυτά από τα Έγγραφα σύλληψης και ανάκρισης του Ρήγα και των Συντρόφων του για να γίνουν γνωστά στον αναγνώστη και για να κατανοηθεί ο σχεδιασμός του επαναστατικού έργου του Ρήγα Βελεστινλή και ιδιαίτερα του *Νέου Αναχάρσιδος* στην έκδοση του οποίου πρόσθεσε πολλές υποσημειώσεις με πολιτικό περιεχόμενο, όπως θα παρουσιασθεί παρακάτω.

Προσθήκη Νεοελληνικών τοπωνυμίων

Κατά τη μετάφραση του γαλλικού κειμένου, ο Ρήγας αναγράφει δίπλα στα αρχαία ονόματα πόλεων και περιοχών την αντίστοιχη ονομασία της εποχής του¹⁸³. Την τακτική αυτή την εφήρμοσε πρώτα στην έκδοση της *Χάρτας της*

180. Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π., σελ. 35.

181. Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π., σελ. 85.

182. Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π., σελ. 155.

183. Σχετικά σημειώνεται ότι «τα νεοελληνικά τοπωνύμια, τα οποία ανέγραψε πλησίον των αρχαίων, θα απήτησαν πολύν χρόνον και σημαντικήν προσπάθειαν», Απ. Δασκαλάκη, *Ο Ρήγας Βελεστινλής ως δάσκαλος του Γένους*, Αθήνα 1977, σελ. 43.

Ελλάδος, της οποίας πρότυπο ήταν ο χάρτης της αρχαίας Ελλάδος του Delisle, όπως έχουμε παρουσιάσει στις μελέτες¹⁸⁴ μας κατά την αυθεντική για πρώτη φορά επανέκδοσή της, καθώς επίσης και για την σκοπιμότητα χρησιμοποίησης του χάρτη της αρχαίας Ελλάδος. Ο Ρήγας χρησιμοποιεί, δίπλα στις αρχαίες, τις σύγχρονες ονομασίες με σκοπό να δηλώσει στους σκλαβωμένους Έλληνες την ιστορική συνέχειά τους στον χώρο που κατοικούν, αν και έχει κατηγορηθεί για αυτούς τους «παραχρονισμούς» του¹⁸⁵. Οι χαρτογράφοι της τότε εποχής δεν ήταν δυνατόν να κατανοήσουν την σκοπιμότητα της ενέργειας αυτής του Ρήγα, διότι δεν γνώριζαν το επαναστατικό του σχέδιο. Σήμερα κατανοούμε την σκοπιμότητα αυτή του Ρήγα. Σ' αυτό συνετέλεσε το γεγονός ότι έχουν επανεκδοθεί όλα τα έργα του Ρήγα, οι χάρτες *Χάρτα της Ελλάδος, Νέα Χάρτα της Βλαχίας, Γενική Χάρτα της Μολδοβίας* και τα πολιτικά κείμενά του, *Νέα Πολιτική Διοίκησις, Θούριος* και *Ύμνος Πατριωτικός*, με πολλά καινούργια στοιχεία, τα οποία υποδηλώνουν τη σκοπιμότητα έκδοσής τους, εντασσόμενα στο στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του.

Ενδιαφέρον έχει επίσης ότι ο Ρήγας κατά τη μετάφραση αντικαθιστά μερικές φορές την αρχαία ονομασία με το όνομα της εποχής του, όπως στις περιπτώσεις που ακολουθούν: Το όνομα «*Pheres*» του γαλλικού κειμένου το αντικαθιστά με τη σύγχρονη ονομασία της γενέτειράς του, «*Βελεστίνο*», (σελ. 131, 134 και 140)¹⁸⁶, το οποίο και χρησιμοποίησε και ως επώνυμο, «*Βελεστινλής*», δηλ. ο καταγόμενος από το Βελεστίνο, κατά τη συνήθεια των λογίων της εποχής του, οι οποίοι είχαν ως επώνυμο τον τόπο της καταγωγής τους, όπως αναφέρθηκε στην αρχή του βιβλίου. Παρόμοια και την ονομασία «*Peloponese*» την αντικαθιστά με την ονομασία «*Μωρέας*», (σελ. 103, 184 και 197), ενώ άλλες φορές την διατηρεί ως «*Πελοπόννησος*», (σελ. 203, 221, 233,

184. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Η "Χάρτα της Ελλάδος" του Ρήγα. Τα πρότυπά της και νέα στοιχεία*, Αθήνα 1998. Του ίδιου, «Γιατί ο Ρήγας χρησιμοποίησε χάρτη της αρχαίας Ελλάδος ως πρότυπο της "Χάρτας της Ελλάδος";», *Υπέρεια*, τόμ. 4, *Πρακτικά Δ' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»*, Αθήνα 2006, σελ. 591-604, και ανάπτυπο.

185. Ο Christian Reichard δημοσίευσε σχετική κριτική στα 1808 στο περιοδικό της Βαϊμάρης *Allgemeine Geographische Ephemeriden* και μετάφρασή της δίδεται από τον Γεώργιο Λάιο, «Οι Χάρτες του Ρήγα», *Δ.Ι.Ε.Ε.*, τόμ. 14, 1960, Παράρτημα, σελ. 306-312.

186. Οι αριθμοί των σελίδων αντιστοιχούν στην έκδοση του *Νέου Αναχάρσιδος* του Ρήγα του 1797 και στην αντίστοιχη αναστατική επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2006.

253 και 254). Περισσότερα μπορεί να δει ο αναγνώστης στα «Εισαγωγικά» της επανέκδοσης του τόμου *Νέος Αναχάρσις*.

Ο Ρήγας, ακόμη και για τους κατοίκους των αρχαίων περιοχών, χρησιμοποιεί τα σύγχρονα ονόματά τους, προσφέροντας στους αναγνώστες την ιδέα της ιστορικής συνέχειας. Επεξηγεί (σελ. 116) ότι οι «*Θετταλοί*» είναι «*οι των Τρικκάλων τον κάμπον οικούντες*», οι «*Οιταίοι*» είναι «*Οι κατοικούντες τα Βάνινα, Πατρατζίκι, Ζητούνι*», δηλαδή της περιοχής του όρους Οίτη, της Υπάτης και της Λαμίας. Οι «*Φθιώται*» είναι οι κατοικούντες στην Φθιώτιδα της Θεσσαλίας και είναι «*οι Φαρσαλινοί έως τον Πλάτανον*», οι «*Μάλιοι*» είναι «*οι Θαυμακινοί έως τον Αχινόν*», οι «*Μάγνητες*» είναι οι κατοικούντες «*του Βόλου και της Αγινάς τα χωρία*», και οι «*Περραιβοί*» είναι «*οι Ολυμπιώται, Αλασσονίται, έως την Λάρισσαν*» και επί πλέον επεξηγεί ότι «*Μάγνης*» είναι ο «*Βολιώτης*» (σελ. 145). Ακόμη, τις αρχαίες φυλές της Θεσσαλίας τις αντιστοιχεί με εκείνες της εποχής του και σημειώνει ότι οι «*Κένταυροι*» αντιστοιχούν με τους «*Γκαραγγούνηδες*» και οι «*Λαπίθαι*» με τους «*Χασιώται*», προσθέτοντας ότι είναι «*Έθνη Θεσσαλίας*» (σελ. 263), αντιστοιχία, η οποία αναγράφεται και στη Θεσσαλία της *Χάρτας της Ελλάδος*, φύλλο 5.

Σκοπός του Ρήγα, με την έκδοση του βιβλίου *Νέος Αναχάρσις* ήταν να ενισχύσει το ηθικό φρόνημα των σκλαβωμένων, να τους δείξει την αρχαία δόξα, να σμιλέψει την ιστορική αυτοσυνειδησία τους. Να τους συνδέσει με την αρχαία Ελλάδα αναγράφοντας δίπλα στα ονόματα της τότε εποχής και τα αντίστοιχα της εποχής τους. Να τους συνδέσει με τους ένδοξους προγόνους και να δημιουργήσει τους κατάλληλους συνειρμούς, για να τους ωθήσει στη συνέχεια να πάρουν τα όπλα για την επανάσταση. Γι' αυτό εξάλλου στον *Θούριο* και τον *Ύμνο Πατριωτικό* προσφέρει ως παράδειγμα ανδρείας και αγωνιστικότητας τους αρχαίους προγόνους:

«*Πως οι προπάτορές μας ωρμούσαν σαν θεριά,
για την Ελευθερίαν πηδούσαν στη φωτιά,*
(*Θούριος*, στίχ. 117-118).

«*Παράδειγμα μας είναι, των προπατόρων μνήμαι.*».

«*Αυτούς κ' εμείς τους θανμαστούς,
ήρωας κι άλλους εκλεκτούς
ας μιμηθώμεν τώρα,*

μη χάνωμεν την ώρα,
 ότ' είναι πρόγονοι μας»,

(Ύμνος Πατριωτικός, στροφή 6 και 35).

Παρόμοια τακτική με τον Ρήγα ακολούθησε αργότερα και ο Κολοκοτρώνης, όπως σημειώνει ο Φωτάκος, «...πολύ συχνά συγκέντρωνε τους χωρικούς και τους μιλούσε με απλά και χτυπητά λόγια για να τους δίνη θάρρος. Τους προσφωνεί με το όνομα «Έλληνες» και τους θυμίζει πως είναι απόγονοι ηρώων. Το όνομα αυτό νεκρανασταίνεται ύστερ' από αιώνες και αντικαθιστά το «Ρωμιοί», που δεν το προφέρουν πια παρά μόνον οι Τούρκοι. «Έλληνες» αντηχεί σε όλα τα στρατόπεδα της Πελοποννήσου και οι απόγονοι των Ελλήνων αισθάνονται ρίγη εθνικής περηφάνειας για τη λαμπρή καταγωγή τους». Και ο Φωτάκος συνεχίζει να επισημαίνει ότι «Κανείς ασφαλώς εκτός του Κολοκοτρώνη, δε συνειδητοποίησε στους Πελοποννησίους τόσο έντονα και φυσικά συγχρόνως τη μεγάλη καταγωγή τους. Δείχνει τους Τούρκους και τους ονομάζει Περσιάνους (Πέρσες) θεωρώντας τους τωρινούς αγώνες σα μια αναβίωση των παλιών και δοξασμένων της κλασσικής Ελλάδας»¹⁸⁷.

Πολιτικοκοινωνικές παρατηρήσεις του Ρήγα στο Νέος Αναχάρσις

Κατά τη μεταφραστική διαδικασία του *Νέου Αναχάρσιδος*, ο Ρήγας δεν περιορίζεται απλά και μόνο στη μετάφραση, αλλά επί πλέον εμπλουτίζει το κείμενο με «πολιτικές σημειώσεις», όπως τονίζεται στα έγγραφα σύλληψης και ανάκρισης¹⁸⁸. Οι πολιτικές αυτές «σημειώσεις» δείχνουν τη δυναμική του πνεύματος του Ρήγα και τις πολιτικοκοινωνικές του αντιλήψεις, εκφραζόμενες ξεκάθαρα στον Θούριο και στο *Νέα Πολιτική Διοίκησης*. Συγκεκριμένα:

1. Όταν στο *Νέος Αναχάρσις* γίνεται λόγος για τους σκλάβους στην αρχαία πόλη Άρνη, η οποία βρίσκεται «όχι μακριά από τα Τρίκκαλα», και οι κάτοικοί της «μην ημπορούντες να παραιτήσωσι τας κατοικίας των, εσυμβιβάσθησαν με τους νικητάς των, κατένευσαν να γίνουν σκλάβοι», ο Ρήγας παραθέτει ένα παρόμοιο γεγονός, που συνέβη στο πλησίον του Βελεστίνου χωριό Κάπουρνα το 1769. Οι κάτοικοι έγιναν σκλάβοι λόγω της αδυναμίας τους να πληρώσουν

187. Απ. Ε. Βακαλόπουλου, *Τα ελληνικά στρατεύματα του 1821. Οργάνωση, ηγεσία, τακτική, ήθη, ψυχολογία*, εκδόσεις Καραγιάννη, Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 37-38.

188. Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π., σελ. 155.

τον υπερβολικό τόκο. Το γεγονός αυτό δείχνει την παρατηρητικότητα του Ρήγα από την εποχή της διαμονής του στη γενέτειρά του και το ενδιαφέρον του για τα πολιτικοκοινωνικά ζητήματα· και πιθανόν να έπαιξε ρόλο στη συμπλήρωση του άρθρου 35 των *Δικαίων του Ανθρώπου*, για την τοκογλυφία, το οποίο είναι δική του προσθήκη στο γαλλικό πρότυπο, όπως μπορεί κανείς να δει παράλληλα τα δύο κείμενα¹⁸⁹.

2. Μια άλλη πολιτικοκοινωνική παρατήρηση του Ρήγα είναι τα όσα γράφει σε υποσημείωση για την τραγική κατάσταση των κατοίκων της γενέτειράς του, του Βελεστίνου, κατά την εποχή της σκλαβιάς¹⁹⁰, κάνοντας σύγκριση με την εποχή της περιουσίας του νέου Αναχάρσιδος. Σημειώνει χαρακτηριστικά ότι «*Ἦθελεν ιδεῖ τα ἴδια, ἂν ἐπῆγαινε καὶ τώρα κανέναν νέον Ἀνάχαρσις. Τὴν μίαν (ἥτις ονομάζεται Ἅγιος Γεώργιος) ἐννέα στάδια τῆς ἄλλης ἀπέχουσαν, νὰ μὴ σώξῃ ἄλλην ἀρχαιότητα, παρὰ τεμάχια μισοκρημνισμένων θόλων, πλῆθος μαρμαρίνων ερειπίων καὶ μία τρίκροννον ἀρχαιοτάτην βρύσιν. Τῆς δε καθαντὸ καθεδρᾶς τοῦ Βελεστίνου ἐξεδόθη ἡ ἰχνογραφία*¹⁹¹. *Ἀξίος περιεργείας ὅμως εἶναι ὁ διὰ κυβικῶν μαρμάρων βωμὸς ἐφ' οὗ ὁ ἱερός Πρίνος εἰς τὸν Ἅγιον Ἀθανάσιον*»¹⁹². Συνεχίζει να αναφέρει την θλιβερή κατάσταση των χριστιανών κατοίκων της γενέτειράς του, επισημαίνοντας ότι «*Οἱ συχνοὶ ἀδικοὶ φόνοι κατὰ τῶν χριστιανῶν, οποῦ γίνονται τὴν σήμερον ἐδῶ ἤθελον*

189. Το τμήμα αυτό του άρθρου 35 των *Δικαίων του Ανθρώπου* είναι του ίδιου του Ρήγα κείμενο, όπως μπορεί κανείς να δει παράλληλα τα σχετικά κείμενα γαλλικά-ελληνικά: Λεάνδρου Βρανούση, *Ρήγας Βελεστινλής-Φεραίος*, Ἀπαντα Νεοελλήνων Κλασικῶν, Αθήνα 1968, τόμ. 2, σελ. 694-695. Απ. Δασκαλάκη, *Το Πολίτευμα τοῦ Ρήγα Βελεστινλή*, εκδόσεις Ε. Γ. Βαγιονάκη, Αθήνα 1976, σελ. 85-86. Παυλ. Κιτρομηλίδη, επιμ., *Ρήγα Βελεστινλή, Ἀπαντα τὰ Σωζόμενα*, τόμος Πέμπτος, Αθήνα 2000, σελ. 44-45 και 123.

190. Ρήγα Βελεστινλή, *Νέος Ἀνάχαρσις...*, ὁ.π., σελ. 133.

191. Ο Ρήγας εννοεί την *Επιπεδογραφία τοῦ Βελεστίνου*, που είναι στο τέταρτο φύλλο της *Χάρτας τῆς Ἑλλάδος*, δίπλα στον τίτλο και πάνω από την *Επιπεδογραφία τῶν Ἀθηνῶν*.

192. Ο ναός του Αγίου Αθανασίου βρίσκονταν στη θέση, όπου σήμερα είναι ο ναός ο αφιερωμένος στην Παναγία από το 1865. Βλ. Ευάγγελου Χ. Κακαβογιάννη, «Η “Επιπεδογραφία τῆς Φεράς” τοῦ Ρήγα Βελεστινλή ἀπὸ ἀποψη ἀρχαιολογική», *Υπέρεια*, τόμ. 1, *Πρακτικά Ἀ' Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνo-Ρήγας»*, Αθήνα 1990, σελ. 423-448. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Ο ἱερός Ναὸς τοῦ Αγίου Αθανασίου Βελεστίνου στὴν ἐποχὴ τοῦ Ρήγα καὶ σήμερα*, Αθήνα-Βελεστίνo 2011.

ερημώσει εξ ολοκλήρου αυτήν την πόλιν¹⁹³, *άν αι φυσικαί χάριτες*¹⁹⁴ της δεν ήθελον τους αναγκάζει να υπομένουν όλα, διά ν' αφήσωσι κάν τα κόκκαλά των εκεί οπού ετάφησαν κι οι προπάτορές¹⁹⁵ των».

3. Μια άλλη παρόμοια παρατήρηση του Ρήγα είναι εκείνη, την οποία διατυπώνει ότι η σκλαβιά οδηγεί στην αλλοτρίωση. Συγκεκριμένα, όταν για μερικούς πολεμικούς χορούς μνημονεύει, αντί των ελληνικών ονομάτων τους, τα τούρκικα ονόματα, «*Μειδάν ογιουνού*» «*Μάνδρα χαβασί*» «*Ντζέγγι χαρμπή*», τότε παρατηρεί πως αφού χάθηκε η ελευθερία, χάθηκαν μαζί της και τα ονόματα των χορών, «*Αφ' ού εχάσαμεν το πάν, συνεχάθησαν και τα ονόματα των χορών*». Με τη σκλαβιά επέρχεται και η αλλοτρίωση. Παρατήρηση δεικνύουσα το βάθος της πολιτικοκοινωνικής ανάλυσης του Ρήγα.

4. Ενδιαφέρον έχει επίσης να μνημονεύσουμε και τις παρατηρήσεις του Ρήγα στην λαθεμένη παραπομπή του J.J.Barthélemy στον Όμηρο, διορθώνοντας το σχετικό λάθος του. Συγκεκριμένα, ο Γάλλος συγγραφέας κάνει αναφορά στο μαντείο της Δωδώνης της Ηπείρου στην αρχή του Κεφ. ΛΣΤ'. «*Οδοιορεία της Ηπείρου*», (σελ. 162) και παραπέμπει στον Όμηρο, «*Όμηρ. Ιλιάδ. Β', στίχ. 750*». Η παραπομπή αυτή είναι η ίδια, όπως παρατηρήσαμε, και στο γαλλικό κείμενο, «*Homer, Iliad 2, v. 750*». Σε εκτενή υποσημείωσή του ο Ρήγας διορθώνει τον Γάλλο συγγραφέα με την επισήμανση ότι ο Όμηρος στην παρατεθείσα παραπομπή ομιλεί για την Δωδώνη της Θεσσαλίας, το σημερινό Λιβάδι¹⁹⁶ και όχι για τη Δωδώνη της Ηπείρου. Μάλιστα ο Ρήγας παραθέτει και το σχετικό χωρίο από τον Όμηρο με μερικές παρατηρήσεις,

193. Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι ο Ρήγας χαρακτηρίζει τη γενέτειρά του, που τότε ήταν ένα χωριό, ως «πόλιν». Πάντως έρχεται σε αρμονία με τον ύμνο που πλέκει στη γενέτειρά του με το τοπογραφικό διάγραμμά της, το οποίο θέτει δίπλα στον τίτλο της *Χάρτας* του και πάνω από την *Επιπεδογραφία των Αθηνών*.

194. Θα υπονοεί την Υπέρεια Κρήνη (Κεφαλόβρυσο), που τα νερά της πότιζαν τα χωράφια των Βελεστινιωτών. Δυστυχώς, η αλόγιστη χρήση των γεωτρήσεων για τα «αργύρια» των επιδοτήσεων κατέστρεψε αυτό το μόνο «ζωντανό» μνημείο από την εποχή του Ομήρου, δίνοντας τις τελευταίες στάλες του το 1998, το επετειακό έτος εορτασμού των διακοσίων χρόνων από το μαρτυρικό θάνατο του Ρήγα Βελεστινλή, ο οποίος όμως τίμησε την Υπέρεια Κρήνη στη *Χάρτα* του.

195. Είναι συγκινητική αυτή η παρατήρηση του Ρήγα για την αφοσίωση των ανθρώπων της γενέτειράς του στους νεκρούς γονείς τους, που τους έδινε τη δύναμη να υπομένουν και την σκλαβιά.

196. Στη *Χάρτα της Ελλάδος*, φύλλο 5, στη Θεσσαλία δίπλα στον Τιταρίσιο ποταμό ο Ρήγας γράφει «Δωδώνη.Λιβάδι».

για να έχει ο αναγνώστης σωστή εικόνα για τη διόρθωση αυτή. Το γεγονός ότι ο Ρήγας διορθώνει τον Γάλλο συγγραφέα στην παραπομπή του αυτή, δείχνει τη δυναμικότητα του πνεύματός του, το ελεύθερον του χαρακτήρα του, ότι μελετούσε το κείμενο που μετέφραζε και ότι θα είχε γνώση των αρχαίων κειμένων. Προσθέτουμε ότι παρόμοια ο Ρήγας διορθώνει τον Βολταίρο στο *Φυσικής απάνθισμα*¹⁹⁷, όπου λέει ότι διάβαζε τα έργα του και επισημάναμε ένα λάθος του, όταν υποστήριζε πως στη Μεσόγειο Θάλασσα δεν υπάρχουν παλίρροιες.

5. Συμπληρωματικά σημειώνουμε και την περίπτωση κατά την οποία ο Ρήγας, με την ευκαιρία της αναφοράς του *Νέου Αναχάρσιδος* στα Τέμπη, απαντά στις αήθεις κατηγορίες του Γερμανού καθολικού φιλοσόφου Corneille de Pauw (1739-1799), ο οποίος στην *Ιστορία της Ελλάδος*¹⁹⁸ έγραψε εναντίον των Ελλήνων της εποχής του και εναντιώθηκε στην ωραιότητα των Τεμπών, χωρίς να έχει επισκεφθεί την Ελλάδα. Ακόμη, επισημαίνουμε ότι ο Ρήγας είναι ο πρώτος που καταφέρεται εναντίον των κατηγοριών του Pauw¹⁹⁹. Το κείμενο αυτό δείχνει το επίπεδο των γνώσεων του Ρήγα καθώς και το γεγονός ότι μελετούσε τα σχετικά με την Ελλάδα βιβλία της εποχής του. Σημειώνει επί πλέον ότι ο ίδιος είχε ιδίαν αντίληψη για την ωραιότητα του τοπίου των Τεμπών, «*ίδον αυτοπεί την απερίγρατον ωραιότητα εκείνου του τόπου*» και μάλιστα τονίζει ότι ήπιε νερό από την πηγή του ναού της Αφροδίτης, αφιερωμένος τώρα στην Αγία Παρασκευή²⁰⁰. Συμπληρώνουμε ότι για τις

197. Ρήγα Βελεστινλή, *Φυσικής Απάνθισμα*, Βιέννη 1790, αναστατική επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2006, σελ. 64. Πράγματι ο Βολταίρος υποστηρίζει ότι δεν υπάρχουν παλίρροιες στη Μεσόγειο θάλασσα, όπως για παράδειγμα γράφει σχετικά στο έργο του *Elements de la philosophie de Newton*, 1738, (III partie, ch.13), «...ils oublient que la Méditerranée ne croupit point, quoiqu'elle n'ait point de marée».

198. Το βιβλίο φέρει τον τίτλο Corneille de Pauw, *Recherches philosophiques sur les Grecs*, Berlin, Chez George Jacques Decker & Fils, 1788, τόμ. 1, σελ. 32. Σημειώνουμε ότι τον ίδιο χρόνο κυκλοφορήθηκαν από τον ίδιο εκδοτικό Οίκο άλλες δύο εκδόσεις, στοιχείο που δείχνει τη μεγάλη διάδοση των απόψεων του συγγραφέως, μία στο Βερολίνο και μία στο Παρίσι, εκδόσεις, οι οποίες βρίσκονται στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη και τις οποίες διερευνήσαμε. Από τον αριθμό της σελίδος 32, που ο Ρήγας αναφέρει, συμπεραίνουμε ότι θα χρησιμοποίησε την ανωτέρω έκδοση, διότι στις άλλες δύο εκδόσεις το κείμενο βρίσκεται σε διαφορετικό αριθμό σελίδας λόγω άλλου μεγέθους των τυπογραφικών στοιχείων και του βιβλίου.

199. Εμμ. Ν. Φραγκίσκου, «Δύο “κατήγοροι του Γένους”»: C. de Pauw (1788) και J.S.Bartholdy (1805)», *Εποχές*, τεύχ. 41, Σεπτέμβριος 1966, σελ. 281-296.

200. Ρήγα Βελεστινλή, *Νέος Αναχάρσις...*, ό.π., σελ. 149-151.

κατηγορίες του Γερμανού φιλοσόφου παρόμοια έγγραφε και ο Αδαμάντιος Κοραΐς σε επιστολή του²⁰¹.

Συμπέρασμα πρώτο

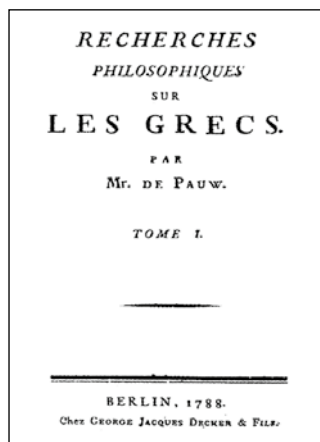
Διαπιστώνεται ότι ο Ρήγας άρχισε να αναπτύσσει το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του με την εφαρμογή του πρώτου μέρους, το οποίο αναφέρονταν στην προετοιμασία της με την ανύψωση του ηθικού των σκλαβωμένων, την ενίσχυση της αυτοσυνειδησίας τους και της ιστορικής τους μνήμης. Προσπάθησε να τους δείξει ποιών ενδόξων προγόνων είναι απόγονοι, να εμπυχωθούν και να πάρουν τα όπλα για την επανάσταση και την απόκτηση της πολυπόθητης ελευθερίας.

Πράγματι, τεκμηριώνεται πως ο Ρήγας μεθοδικά εργάστηκε προς την κατεύθυνση αυτή, όπως αποδεικνύεται από τη σύνθεση και εξάπλωση του επαναστατικού παιάνα *Θούριος*, ο οποίος διαδόθηκε πλατιά στον Βαλκανικό χώρο και εμπύχωνε στους σκλαβωμένους στην απόφασή τους για την επανάσταση, για την ελευθερία τους. Επί πλέον, προσπάθησε να σμιλέψει την ιστορική μνήμη και αυτοσυνειδησία των σκλαβωμένων προσφέροντας ως πρότυπα ανδρείας και αποφασιστικότητας τον Μέγα Αλέξανδρο και γενικά τους προγόνους, τους «προπάτορες». Έδειξε, επίσης, την ένδοξη πορεία των αρχαίων Ελλήνων με τον *Νέο Ανάχαρσι* και *Τα Ολύμπια*, αναγράφοντας παράλληλα τα αρχαία και τα σύγχρονα τοπωνύμια της Ελλάδος καθώς και τα Ολυμπιακά αγωνίσματα, τα οποία διατηρούνταν στην εποχή του σε όλη την Ελλάδα. Διαπιστώνεται ότι ο Ρήγας χρησιμοποίησε τα βασικά μέσα της επικοινωνίας, τη μουσική και τα έντυπα για να πετύχει τον επαναστατικό σκοπό του.

Χαρακτηριστικά εν προκειμένω είναι τα όσα αργότερα έγγραφε ο Θεσσαλός Δάσκαλος του Γένους Κωνσταντίνος Κούμας για το σχέδιο της επανά-

201. Αδαμάντιου Κοραΐ, *Αλληλογραφία*, τόμος πρώτος 1774-1798, Όμιλος Μελέτης του Ελληνικού Διαφωτισμού, Αθήνα 1964, σελ. 499. Δ. Θεριανού, *Αδαμάντιος Κοραΐς*, τόμ. πρώτος, εν Τεργέστη 1889, σελ. 142. Μάλιστα, ο Κοραΐς το 1802 στο εισαγωγικό κείμενο προς τους αναγνώστες, παρατηρεί ότι «βάρος ανωφελές της γής μας ωνόμασεν ο Παύιος, Γερμανός φιλόσοφος». Και συμπληρώνει «ότι το “βάρος ανωφελές της γής” είναι η γνωστή εκείνη φράσις του Ομήρου “ετώσιον άχθος αρούρης”». Τούτο θέλει να ειπή, ότι οι Ευρωπαίοι πολεμούν τους ταλαιπώρους Έλληνες με αυτά των Ελλήνων τα όπλα», Δ. Κοραΐ, *Καίσαρος Βεκκαριόν, Περί αμαρτημάτων και ποινών*, εν Παρισίσις 1802, σελ. ιη΄.

στασης του Ρήγα. Βλέποντας τη Γαλλική επανάσταση «και τας εις την Ιταλίαν προόδους του Βοναπάρτου» ο Ρήγας, «συνέλαβε τον τολμηρόν στοχασμόν να επαναστατήση τους ομογενείς του κατά του Οθωμανικού κράτους. Με γλώσσαν τόσον δημώδη, ώστε την εκαταλάμβανε πάσα κλάσις Ελλήνων, εις νόμον μουσικόν, όστις ήτο πάγκοινος εις τα στόματα όλης της κατωτάτης κλάσεως της στερεάς Ελλάδος, εσύνθεσεν ωδήν παθητικωτάτην, διά της οποίας εκάλει όλους εις τα όπλα διά να αναλάβουν την αρχαίαν δόξαν και ελευθερίαν»²⁰².

Ο τίτλος του βιβλίου του Corneille de Pauw, *Ιστορία της Ελλάδος*, Βερολίνο 1788, στο οποίο καταφέρεται εναντίον των Ελλήνων και εναντιώνονταν στην ωραιότητα των Τεμπών, χωρίς να έχει επισκεφθεί την Ελλάδα. Ο Ρήγας είναι ο πρώτος που απάντησε το 1797 στις αήθεις κατηγορίες του Γερμανού φιλοσόφου.

202. Κωνστ. Κούμα, *Ιστορία των ανθρωπίνων πράξεων*, τόμ. 12, Βιέννη 1832, σελ. 600-601. [=Κωνστ. Κούμα, *Οι Έλληνες. Διαφωτισμός - Επανάσταση*. Ανατύπωση με ευρετήριο. Βιβλιοπωλείο Διονυσίου Νότη Καραβία, Αθήνα 1998].

Ιταλική λιθογραφία του 19ου αιώνα με τίτλο «Η απελευθέρωση της Ελλάδος» (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο).

Ο Ρήγας ανάμεσα στους αγωνιστές της Επανάστασης σε τοιχογραφία στο Δημαρχείο Αθηναίων, έργο του Φώτη Κόντογλου.

Β'. Το Στρατιωτικό Μέρος της Επανάστασης

Ο Ρήγας γνώριζε πολύ καλά πως, εκτός από την ψυχολογική υποστήριξη και την ανύψωση του ηθικού των σκλαβωμένων, δίχως την στρατιωτική επιτυχία της σχεδιαζόμενης επανάστασής του, δεν θα ήταν δυνατόν να πραγματοποιηθεί η πτώση της Οθωμανικής τυραννίας, η απόκτηση της πολυπόθητης ελευθερίας και η δημιουργία της οραματιζόμενης δημοκρατικής του πολιτείας. Γι' αυτό το λόγο στο στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του προνόησε για τον ένοπλο αγώνα και την στρατιωτική επιτυχία της επανάστασής του, που περιλάμβανε, 1) την στρατιωτική εκπαίδευση των σκλαβωμένων και 2) την έναρξη και συνέχιση του ένοπλου αγώνα, των στρατιωτικών επιχειρήσεων. Μετά την ιδεολογική και οργανωτική προετοιμασία ο Ρήγας ήθελε να περάσει στην άμεση ένοπλη εξέγερση.

Στρατιωτικού περιεχομένου οδηγίες στον Θούριο

Στον Θούριο, ωστόσο, ο Ρήγας καταχωρίζει πολλές οδηγίες στρατιωτικού περιεχομένου, στοιχεία τα οποία δείχνουν την ικανότητα συστηματικής οργάνωσης και αποτελεσματικότητας των ενεργειών του. Δίνει οδηγίες για τις χερσαίες και τις ναυτικές ελληνικές δυνάμεις. Συγκεκριμένα, γνώριζε ότι πολλοί Έλληνες βρίσκονταν σε ξένους στρατούς, ως απλοί στρατιώτες ή ως αξιωματικοί. Όπως για παράδειγμα στο Βασίλειο της Νεαπόλεως²⁰³ υπήρχε σύνταγμα με πολλούς Έλληνες, καθώς και στο ρωσικό στρατό αρκετοί Έλληνες υπηρετούσαν²⁰⁴. Γι' αυτό ο Ρήγας καλεί προσκλητήριο να έρθουν στην πατρίδα και να αγωνιστούν για την ελευθερία της, τονίζοντας το απα-

203. Η *Εφημερίς*, 1797, επιμέλεια Λ. Βρανούση..., ό.π., σελ. 540, αναφέρει το «Μακεδονικό στράτευμα» στο Βασίλειο της Νεαπόλεως.

204. Κωνστ. Ράδου, «Έλληνες στρατιωτικοί υπό ξένας σημαίες περί το τέλος της ΙΗ' Εκατορίδος και τας αρχάς της ΙΘ'», *Δ.Ι.Ε.Ε.*, τόμ. 7, 1910, σελ. 183-242. Απ. Βακαλόπουλου, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τόμ. Δ', *Τουρκοκρατία 1669-1812. Οικονομική άνοδος και φωτισμός του Γένους*, Θεσσαλονίκη 1973, σελ. 588. Nicholas Charles Pappas, *Greeks in Russian Military Service in the late 18th and early 19th centuries*, Institute for Balkan Studies, αρ. 219, Θεσσαλονίκη 1991.

ράμμιλο πως είναι ενδοξότερο να πεθάνει κανείς για την πατρίδα του από το να υπηρετεί του ξένους,

*«Και όσοι του πολέμου την τέχνην αγροικούν,
εδώ ας τρέξουν όλοι, Τυράννους να νικούν.*

*Ως πότε 'οφφικιάλος σε ξένους βασιλείς;
Έλα να γένης στύλος δικής σου της φυλής.
Κάλλιο για την πατρίδα κανένας να χαθή,
ή να κρεμάση φούντα για ξένον στο σπαθί»,*

(Θούριος, στίχ. 51-52, 55-58).

Παράλληλα, ο Ρήγας γνώριζε τη σημαντική ναυτική δύναμη των Ελλήνων²⁰⁵, η οποία λίγες δεκαετίες πιο πριν είχε αρχίσει ραγδαία να αναπτύσσεται. Γι' αυτό και απευθύνεται στους ναυτικούς και τους προσκαλεί να κτυπήσουν τον εχθρό,

*«Δελφίνα της θαλάσσης, αζδέρια των νησιών,
σαν αστραπή χυθήτε, κτυπάτε τον εχθρόν.
Της Κρήτης και της Νύδρας θαλασσινά πουλιά,
καιρός είν' της Πατρίδος ν' ακούστε τη λαλιά»,*

(Θούριος, στίχ. 77-80).

Γνώριζε ακόμη ο Ρήγας ότι ο Σουλτάνος υποχρέωνε τους σκλάβους Έλληνες των νησιών να στέλνουν τα παλληκάρια τους για ναύτες στην τούρκικη αρμάδα, στα πολεμικά του καράβια. Για την βίαιη στρατολόγηση Ελλήνων ναυτών ενδεικτικά αναφέρουμε ότι το 1788 από τον Σουλτάνο *«Προσετάγη ο Πατριάρχης να εύρη γκεμιτζήδες (=ναύτες) ρωμαίους δύο χιλιάδες· έγινε τούτο με πολύν αφανισμόν και ζημίαν των πτωχών και ταλαιπώρων εγχωρίων χριστιανών»*. Επίσης, τον επόμενο χρόνο, το 1789 *«Προσετάγη και εφέτος ο Πατριάρχης να εύρη 1.800 γκεμιτζήδες χριστιανούς διά δούλευσιν του τουρκικού στόλου»*²⁰⁶. Γι' αυτό και βροντοφωνεί πως με την κήρυξη της επανάστασής

205. Ενδεικτικά βλ. Τζερίνας Χαρολάυτη, Κατερίνας Παπακωνσταντίνου, *Ναυτιλία των Ελλήνων 1700-1821. Ο αιώνας της ακμής πριν από την Επανάσταση*, Κέδρος-Ιόνιο Πανεπιστήμιο, 2013.

206. Αθανασίου Κομνηνού Υψηλάντου, *Τα μετά την Άλωση*, Κωνσταντινούπολη 1870, επαντύπωση Βιβλιοπωλείον Νότη Καραβία, Αθήνα 1972, σελ. 683 και 707 αντίστοιχα. Βλ. και Εμμ. Γ. Πρωτοψάλτη, «Η επαναστατική κίνησις των Ελλήνων κατά τον δεύτερον επί

του όλοι αυτοί οι Έλληνες ναύτες, οι οποίοι υπηρετούν καταναγκαστικά στα καράβια του Σουλτάνου, να επαναστατήσουν και να τα κάψουν,

«Κι όσ'είστε στην αρμάδα, σαν άξια παιδιά,
οι Νόμοι σας προστάζουν να βάλετε φωτιά»,

(Θούριος, στίχ. 81-82).

Επίσης, ο Ρήγας προσκαλεί και όλους τους Έλληνες, οι οποίοι εξ αιτίας της σκλαβιάς και της τυραννίας ξενιτεύτηκαν, να έρθουν για να πολεμήσουν.

Όλους τους μαζεύει για τον μεγάλο αγώνα,

«Όσ' απ' την Τυραννίαν πήγαν στην ξεντειά,
στον τόπον του καθένas ας έλθη τώρα πιά»,

(Θούριος, στίχ. 49-50).

Ακόμη, ο Ρήγας ήταν ενήμερος για την άσχημη πολιτική κατάσταση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας καθώς και για τις διασπαστικές τάσεις πολλών πασάδων, οι οποίοι κατ'αυτόν τον τρόπο αποδυνάμωναν την κεντρική εξουσία της Οθωμανικής Πύλης. Γι'αυτό στον *Θούριό* του μνημονεύει όλους εκείνους οι οποίοι εναντιώνονταν στον Σουλτάνο, όπως τον πασά του Βιδινίου Πασβάντζογλου²⁰⁷ (1758-1807), τους πασάδες Γκιουρτζή και Προύσια, τους πασάδες του Χαλεπιού και της Αιγύπτου, όπως επίσης και τον λαό στη Θράκη Γκιρζιανλήδες. Τονίζουμε ότι στο στρατηγικό σχέδιό του ο Ρήγας περιλάμβανε και τον ένοπλο επαναστατικό αγώνα, για να απαλλαγεί η Ελλάδα από τον Οθωμανικό ζυγό. Πίστευε ότι δεν αρκούσαν ούτε η «υπεροχή στις γνώσεις» των Ελλήνων ούτε η «ηθική τελειοποίησή» τους, όπως υποστήριζαν οι μετριοπαθείς Έλληνες, ο Κοραΐς, αργότερα ο Καποδίστριας και άλλοι. Την άποψη του Ρήγα ενστερνίστηκε το 1821 ο Αλέξανδρος Υψηλάντης²⁰⁸.

Αικατερίνης Β' Ρωσοτουρκικών πόλεμον (1787-1792). Λουδοβίκος Σωτήρης», *Δ.Ι.Ε.Ε.*, τόμ. 14, 1960, σελ. 49.

207. Για τον πασά του Βιδινίου Πασβάντζογλου δίνει πολλές πληροφορίες η *Εφημερίς* του 1797, τις οποίες αναλύει ο Λεάνδρος Βρανούσης στον τόμο *Προλεγόμενα της Εφημερίδος* 1797, και ιδιαίτερα στις σελ. 187-205. Μάλιστα, αναφέρει ότι εκδόθηκε και *Βιογραφία του Πασβανζόγλου* το 1800 στην Πέστη της Ουγγαρίας εκ δεκαέξι σελίδων, σχετική φωτοτυπία του προμήθευσε η ιστορικός καθηγήτρια της Σόφιας Nadia Danova.

208. Γκριγκόρι Αρς, *Η Φιλική Εταιρεία στη Ρωσία*, Βιβλιοθήκη Κέντρου Ελληνορωσικών Ερευνών, Παπασωτηρίου, Αθήνα 2011, σελ. 333.

Οι διεθνείς συγκυρίες

Οι διεθνείς συγκυρίες διαφαίνονταν ευνοϊκές τότε που ο Ρήγας σχεδίαζε να εφαρμόσει το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του με την έναρξη της στρατιωτικής δράσης εναντίον της Οθωμανικής τυραννίας για την απόκτηση της ελευθερίας²⁰⁹. Τα Γαλλικά στρατεύματα του Ναπολέοντα Βοναπάρτη βρισκόταν στην Ιταλία, όταν ο Ρήγας τον Δεκέμβριο του 1797 θα μετέβαινε στην Ελλάδα. Γι' αυτό εξάλλου ο Ρήγας στον *Ύμνο Πατριωτικό*, στροφή 2, φέρνει ως παράδειγμα την Ιταλία, που αποτόλμησε να πολεμήσει κατά της πολύχρονης τυραννίας, «διέτε την Ιταλίαν /πώς πήρ' ελευθερίαν», μετά την παρουσία των γαλλικών στρατευμάτων. Είχε ήδη καταλυθεί η Βενετική εξουσία και τα Ιόνια νησιά, το Βουθρωτό, η Αρτα, η Πρέβεζα και η Βόνιτσα περιήλθαν στην πλήρη κυριότητα της Γαλλίας με τη Συνθήκη του Κάμπο Φόρμιο στις 18 Οκτωβρίου 1797. Μάλιστα, η *Εφημερίς*²¹⁰ δημοσιεύει τα άρθρα αυτής της Συνθήκης, εκ των οποίων το άρθρο 5 αναφέρεται στα Ιόνια Νησιά και τις υπόλοιπες πόλεις, οι οποίες περιήλθαν στην εξουσία της Γαλλίας.

Πρέπει ωστόσο να σημειώσουμε ότι η *Εφημερίς*²¹¹ των Σιατιστινών αδελφών Πούλιου πολλές φορές μνημονεύει κατά το 1797 τις επιτυχίες του Βοναπάρτη, στοιχείο, το οποίο δείχνει την περιρρέουσα επαναστατική ατμόσφαιρα της εποχής και ιδιαίτερα στον ελληνικό χώρο. Ενδεικτικά μόνο θα μνημονευθεί πως η *Εφημερίς* δημοσιεύει την επιστολή του Βοναπάρτη προς το «Εκτελεστικόν Διοικητήριον» στο Παρίσι, στην οποία αναφέρει ότι τα στρατεύματά του υπό τον στρατηγό Γεντίλη αποβιβάστηκαν στην Κέρκυρα, όπου «*έν άπειρον πλήθος λαού ήτον εις το παραθαλάσσιον διά να δεχθούν τα στρατεύματά μας με κραυγάς αγαλλιάσεως και του ενθουσιασμού όστις επιψυχώνει τα γένη, όταν επαναλαμβάνουν την ελευθερίαν των*». Και συνεχίζει να τους ενημερώνει σχετικά με την υποδοχή που είχαν από τον λαό, τονίζοντας ότι ο «*αρχηγός τούτου του λαού ήτον ο [Πρωτο]παπάς, ή κορυφαίος της θρησκείας του τόπου*», ο οποίος μετά την προσφώνηση πρόσφερε στον στρατηγό Γεντίλη το βιβλίο «*Οδύσσεια*

209. Δόμνας Βισβίξη-Δοντά, «Η Ευρώπη από τη Συνθήκη του Ιασίου ως το Συνέδριο του Βιέννης (1792-1815)», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών, τόμ. ΙΑ', Αθήνα 1975, σελ. 366-376.

210. *Εφημερίς*, 3 Νοεμβρίου 1797, σελ. 932-943.

211. *Εφημερίς*, 14 Αυγούστου 1797, σελ. 734-737. Επίσης, βλ. Πασχάλη Μ. Κιτρομηλίδη, *Η Γαλλική Επανάσταση και η Νοτιοανατολική Ευρώπη*, Διάπων, Αθήνα 1990, σελ. 19-69, «Η σφυρηλάτηση της "Επαναστατικής νοοτροπίας"».

του Ομήρου». Προσθέτει επί πλέον, ότι «το δένδρον της ελευθερίας είναι εις όλα τα χωρία» και ότι «αυτά τα πλήθη ελπίζουν ότι με την υπεράσπισιν του μεγάλου έθνους [της Γαλλίας] θέλουν εκκαλύψει τας επιστήμας, τας τέχνας και το εμπόριον οπού έχασαν υπό την τυραννίαν της Ολιγαρχίας». Τέλος, κλείνει το κείμενό του με την πληροφορία ότι είχε επιστολή από τον αρχηγό των Μανιατών, «λαός αληθώς απόγονος των Σπαρτιατών, και οπού κατοικεί την χερσόνησον οπού κείται το ακροτήριον (Μαλαίαν) Ματαπάν», αναφέροντας τον πόθο να δούν τα Γαλλικά πλοία στη Μάνη και να φανούν επωφελείς «εις κανένα πράγμα τω μεγάλω έθνει», συμπληρώνοντας ότι εσωκλείει την επιστολή αυτή του αρχηγού των Μανιατών. Η *Εφημερίς* δημοσιεύει το κείμενο και αυτής της επιστολής του Ναπολέοντα Βοναπάρτη προς τον αρχηγό των Μανιατών.

Επαναστατική Προκήρυξη

Με την αναγγελία της έναρξης των στρατιωτικών επιχειρήσεων, ο Ρήγας είχε ετοιμάσει έγκαιρα και την *Επαναστατική Προκήρυξη*, την οποία θα μοίραζε και με αυτήν θα αιτιολογούσε το δίκαιον της επανάστασεως των σκλαβωμένων. Μια πολύ σωστή κίνηση του Ρήγα, η οποία δείχνει την πολιτική σκέψη του, πόσο προνοητικός ήταν. Στη Βιέννη είχε τυπώσει παράνομα την *Επαναστατική Προκήρυξη*, η οποία αποτελεί το πρώτο τμήμα των Συνταγματικών κειμένων του με τίτλο *Νέα Πολιτική Διοικήσις*. Τα αντίτυπα βρύνονταν στα κιβώτια, τα οποία είχε στείλει στην Τεργέστη, αλλά κατασχέθηκαν μετά τη προδοσία τον Δεκέμβριο του 1797 από τον τυχάρπαστο Έλληνα έμπορο, Δημήτριο Οικονόμου.

Το μεγαλύτερο μέρος του κειμένου της *Επαναστατικής Προκήρυξης* είναι κείμενο του Ρήγα, όπως μπορεί κανείς να δει παράλληλα τα δύο κείμενα, το γαλλικό και εκείνο του Ρήγα²¹². Διακατέχεται από συναισθηματική φόρτιση και παραθέτει τα επιχειρήματα με τα οποία αιτιολογεί γιατί οι σκλαβωμένοι πήραν τα όπλα για την ελευθερία τους, αποδεικνύοντας ότι η Οθωμανική εξουσία έχει εκτραχυνθεί, βασανίζει τους υπηκόους της. Συγκεκριμένα, τονίζει ότι οι κάτοικοι του Βαλκανικού χώρου «στενάζουν υπό την δυσφορωτάτην

212. Λεάνδρου Βρανούση, *Ρήγας Βελεστινλής-Φεραίος*, Άπαντα Νεοελλήνων Κλασικών, Αθήνα 1968, τόμ. 2, σελ. 681-683. Απ. Δασκαλάκη, *Το Πολίτευμα του Ρήγα Βελεστινλή*, εκδόσεις Ε. Γ. Βαγιονάκη, Αθήνα 1976, σελ. 74-76. Πασχ. Κιτρομηλίδη, επιμ., *Ρήγα Βελεστινλή, Άπαντα τα Σωζόμενα*, τόμος Πέμπτος, Αθήνα 2000, σελ. 33-35 και 119.

τυραννίαν του Οθωμανικού βδελυρωτάτου δεσποτισμού», με αποτέλεσμα να υπάρχει μεγάλη ανασφάλεια για τη ζωή και τις περιουσίες τους. Χαρακτηριστικά επισημαίνει ότι *«κανένας οποιασδήποτε τάξεως και θρησκείας, δεν είναι σίγουρος μήτε διά την ζωήν του, μήτε διά την τιμήν του, μήτε διά τα υποστατικά του»*. Όλοι οι κάτοικοι είναι έρμαια της βούλησης των κατά τόπους εκπροσώπων του Σουλτάνου, οι οποίοι χαίρονται διότι μένουν ατιμώρητοι, *«χωρίς καμμίαν εξέτασιν, χωρίς καμμίαν κρίσιν»*, χωρίς να υπάρχει δυνατότητα να δικαστούν για τις ανομίες τους. Συνεχίζει να απαριθμεί τα όσα υποφέρουν οι σκλαβωμένοι από τις θηριωδίες του Σουλτάνου και των πασάδων και όλων των *«αγρίων τοποτηρητών του»* και προσωποποιώντας τον Ουρκανό, τον Ήλιο και τη Γη αναφωνεί,

«-Ουρκανέ! εσύ είσαι απροσωπόληπτος μάρτυς των τοιούτων κακουρηγμάτων.

-Ήλιε! εσύ βλέπεις καθημερινώς τα τοιαύτα θηριώδη τολμήματα.

-Γη! εσύ ποτίζεσαι αδιακόπως από τα ρείθρα των αθώων αιμάτων».

Ο Ρήγας διατυμπανίζει, ότι κανένας δεν μπορεί να πεί το αντίθετο, διότι θα έχει ως μάρτυρα όλη την Κτίσιν, *«ήτις αγλώσσως γογγά διά τους αδίκους ώδε εκχνομένους ρύακας των ανθρωπίνων αιμάτων»*. Δείχνει κατ' αυτόν τον τρόπο την άθλια κατάσταση των σκλαβωμένων, οι οποίοι υποφέρουν τα πάνδεινα από την απολυταρχική Οθωμανική εξουσία, *«από την κακήν και αχρειεστάτην διοίκησιν, από την στέρησιν καλών νόμων»*. Γι' αυτό και αποφάσισε *«ο μέχρι τούδε δυστυχής ούτος λαός»* να επαναστατήσει, να πάρει τα όπλα *«ενανδριζόμενος μίαν φορά»*, να σηκώνει το κεφάλι του, τον *«καταβεβαρημένον τράχηλόν του»*, να οπλίσει του βραχίονές του *«με τα άρματα της εκδικήσεως και της απελπισίας»* και να απαιτήσει *«τα ιερά και άμωμα δίκαια, οπού θεόθεν τω εχαρίσθησαν»*, δηλαδή που ο Δημιουργός του τα έδωσε, της τιμής, της ελευθερίας, της *«σιγουρότητος»*, για να ζήσει ήσυχਾ σε αυτόν τον τόπο. Επί πλέον, όλοι αυτοί οι κάτοικοι θα μπορούν πλέον στη *Νέα Πολιτική Διοίκηση*, στη δημοκρατική πολιτεία, η οποία θα δημιουργηθεί, να ελέγχουν τις πράξεις και κινήσεις της Διοικήσεως, ώστε να έχουν την ελευθερίαν τους, και *«να μην αφεθώσιν ουδέποτε να καταπατώνται ως σκλάβοι εις το εξής από την απάνθρωπον τυραννίαν»*. Να κυβερνώνται πλέον με κανόνες δικαίου, με τα *Δίκαια του Ανθρώπου* και με το Σύνταγμα του.

Στην *Επαναστατική Προκήρυξη* ο Ρήγας στοιχειοθετεί με επιχειρήματα το δίκαιον της επανάστασής του, για την απελευθέρωση των σκλαβωμένων

από την τυραννία του Σουλτάνου και των κατά τόπους εκπροσώπων του, οι οποίοι ως σκλάβους χρησιμοποιούσαν τους κατοίκους του Βαλκανικού χώρου. Δεν ήταν μια ανταρσία, ούτε σαν τις διάφορες εταιρικές δραστηριότητες, οι οποίες συνεχώς αναφύονταν, χωρίς όμως ένα σοβαρό σχεδιασμό. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ο Ρήγας προσπαθούσε να αποσοβήσει τις κατηγορίες, πως η επαναστατική του κίνηση είναι καριμποναρική, εταιριστική, τρομοκρατική δραστηριότητα και τίποτε άλλο, η οποία δεν έχει σοβαρότητα και σχεδιασμό. Είναι μια πολύ σωστή και μεθοδευμένη ενέργεια του Ρήγα, η οποία αποδεικνύει την ειδική στόχευση των ενεργειών του, καθώς επίσης και την προνοητικότητα του στην εφαρμογή του στρατηγικού σχεδίου της επανάστασής του.

Στρατιωτική εκπαίδευση των ραγιάδων επαναστατών

Ο Ρήγας ήξερε ότι εμπειροπόλεμοι πληθυσμοί του ελληνικού χώρου ήταν μόνο οι Μανιάτες, οι Σουλιώτες και οι διάσπαρτοι κλεφταρματολοί. Μάλιστα, για την επαναστατική δράση των Μανιατών η *Εφημερίς*²¹³ των Σιατιστινών αδελφών Πούλιου ανέγραφε την είδηση από την Μεσόγειο, «*Οι Μανιάται, παντοτινοί όντες αποστάται της Οθωμανικής διοικήσεως, έσυρον και ένα μεγάλον μέρος του Μωρέως εις την αυτών ελευθερίαν*». Γι' αυτό εξάλλου στον *Θούριό* του απευθύνεται σ' αυτούς εκφράζοντας την απορία του γιατί παραμένουν αδρανείς,

«Σουλιώτες και Μανιάτες, λιοντάρια ξακουστά,

ως πότε στες σπηλιές σας κοιμάστε σφαλιστά;»,

(*Θούριος*, στίχ. 63-64).

Επίσης, ο Ρήγας γνώριζε ότι το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού ήταν απαίδευτο στην πολεμική τέχνη. Δεν επιτρέπονταν στους Έλληνες να οπλοφορούν. Μόνο όταν δημιουργήθηκε το πρόβλημα των Αλβανών μετά τα Ορλωφικά, τότε σύμφωνα με την πληροφορία του Σουηδού ανατολιστή J.J.Björnsthål, ο οποίος κατά την περιοδία του στη Θεσσαλία το 1779 παρατηρούσε ότι ο Καπουδάν Πασάς «...έχει δώσει στους Έλληνες άδεια, να οπλιστούν και να σκοτώσουν όσους Αλβανούς συναπαντούν...είναι η πρώτη φορά στον τόπο αυτό

213. Βλ. την αναστατική επανέκδοση της *Εφημερίδος*, 20 Νοεμβρίου 1797, από την Ακαδημία Αθηνών, Κέντρο Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού, επιμ. Λεάνδρου Βρανούση, Αθήνα 1995, τόμ. 6, σελ. 1017.

που οι Έλληνες παίρνουν όπλα και σκοτώνουν Μουσουλμάνους και βάλθηκαν να επωφεληθούν από την ελευθερία αυτή...»²¹⁴. Δεν θα ήταν δυνατόν οι επαναστατημένοι πληθυσμοί των σκλαβωμένων να αντιπαλαίσουν με τα εξασκημένα στρατεύματα του Σουλτάνου, αν δεν εκπαιδεύονταν στη σύγχρονη πολεμική τέχνη. Γι' αυτό το λόγο ο Ρήγας είχε προνοήσει, πριν κατέβει στην Ελλάδα, να μεταφράσει και να εκδώσει ένα βασικό εγχειρίδιο στρατιωτικής τέχνης του γνωστού Αυστριακού στρατάρχη Ludwig Andreas von Khevenhüller (1683-1744), το ονομαζόμενο *Στρατιωτικόν Εγκόλπιον*. Θα ήταν βασικό εγχειρίδιο εκπαίδευσης των επαναστατών στην πολεμική τέχνη.

Πρέπει να επισημανθεί ότι οι εμπειρίες από την έκρηξη της Επανάστασης του 1821 έδειξαν ότι οι περισσότεροι επαναστάτες τον πρώτο καιρό ήταν τότε άμαθοι στην τέχνη του πολέμου, όπως χαρακτηριστικά τονίζεται πως «...πολλοί των προσελθόντων εις την φωνήν της πατρίδος δεν έφερον από τας εστίας των εμή τον θρησκευτικόν ενθουσιασμόν και το υπέρ της ελευθερίας αίσθημα...»²¹⁵. Ομοίως το 1824 στα *Ελληνικά Χρονικά* τονίζεται ότι «...οι Τούρκοι δεν μπόρεσαν να σβέσουν την επανάστασιν εις την αρχήν της ότε οι Έλληνες ήσαν άοπλοι και ανίδεοι της πολεμικής επιστήμης...»²¹⁶. Εξάλλου, οι μαρτυρίες είναι πολλές και συνοπτικά μνημονεύονται στο βιβλίο του Απόστολου Βακαλόπουλου, *Τα Ελληνικά Στρατεύματα του 1821*²¹⁷. Διαπιστώνεται ξεκάθαρα πόσο προνοητικός και ρεαλιστής ήταν ο Ρήγας με το στρατηγικό του σχέδιο. Σκοπός του Ρήγα ήταν η δημιουργία τακτικού στρατού, όπως αυτό διαπιστώνεται από τη μετάφραση του βιβλίου *Στρατιωτικόν Εγκόλπιον* του διάσημου τότε στρατάρχη Khevenhüller, *Maximes de guerre*²¹⁸.

214. J.J. Björnsthål, *Το οδοιπορικό της Θεσσαλίας 1779*, μετάφραση, προλεγόμενα, σημειώσεις Μεσεμβρινός, «Τα τετράδια του Ρήγα», Θεσσαλονίκη 1979, σελ. 125.

215. Χρήστου Σ. Βυζαντίου, *Ιστορία του τακτικού στρατού της Ελλάδος από της πρώτης συστάσεως του κατά το 1821 μέχρι των 1832*, εν Αθήναις 1837, σελ. 3.

216. *Ελληνικά Χρονικά*, Μεσολλόγι, 5 Ιανουαρίου 1824, φωτομηχανική επανέκδοση Χ. Σπανός και Ν. Νίκας, Αθήνα 1958, αρ. 2, σελ. 2.

217. Απ. Βακαλόπουλου, *Τα ελληνικά στρατεύματα του 1821. Οργάνωση, ηγεσία, τακτική, ήθη, ψυχολογία*, εκδόσεις Καραγιάννη, Θεσσαλονίκη 1970, ενδεικτικά βλ. στη σελ. 18, «...οι Έλληνες και προπάντων οι Πελοποννήσιοι έμπαιναν στον πόλεμο “αυτοσύλλεκτοι” και αγύμναστοι. Καθένας, έχοντας για σύνθημα την κραυγή “θάνατος στους Τούρκους”, οπλιζόταν αυθόρμητα με ό,τι μπορούσε και χτυπούσε τον πιο κοντινό του εχθρό. Σε όλη την επαναστατημένη Ελλάδα παρατηρήθηκε το ίδιο».

218. Από τη Βιβλιοθήκη του Κογκρέσου έχουμε φωτοαντίγραφο της γαλλικής μετάφρασης *Maximes du guerre* του 1771, την οποία πιθανότατα ο Ρήγας να χρησιμοποίησε, και έχει

Δυστυχώς, δεν έχει βρεθεί μέχρι τώρα αντίτυπο αυτής της μετάφρασης και έκδοσης, γιατί κατασχέθηκαν από την Αυστριακή Αστυνομία αμέσως μετά την προδοσία. Και όσα ξέρουμε τα γνωρίζουμε κατά κανόνα από τα ανακριτικά έγγραφα των Αιμ. Λεγράν και Κων. Αμάντου. Συγκεκριμένα σημειώνεται ότι ο Ρήγας έδωσε εντολή στον Χριστόφορο Χατζηβασίλην «όπως ούτος εκτυπώση παρά τω Πουλίω το υπό του Ρήγα συντεταγμένον και περί στρατιωτικών κανόνων πραγματευόμενον έργον το επιγραφόμενον “Ο στρατάρχης Κεβενχύλλερ”, παρενείρη δε εις αυτό εν αρχή την Προπαιδείαν μετά των ασμάτων και εκτυπώση εξ αυτών 1000 αντίτυπα όπως διανεμηθώσιν εις τους Έλληνας»²¹⁹.

Ομοίως και στα έγγραφα του Κων. Αμάντου επισημαίνεται ότι «Ο Ρήγας ετύπωσεν ολίγον προ του ταξιδίου του παρ' αυτώ (τω Πουλίω) το υπ' αρ. 4 συνημμένον έργον, υπό τον τίτλον “Εγκόλπιον”, το οποίον περιέχει τους πολεμικούς κανονισμούς και εξέδωκεν εξ αυτού 1000 αντίτυπα, εκ των οποίων 500 θα ευρίσκοντο ακόμη εις το τυπογραφείον και τα άλλα τόσα παρά τω βιβλιοδέτη Carl προς βιβλιοδέτησιν». Και στη συνέχεια παρόμοια αναφέρονται ότι «παρά τω Πουλίω ετυπώθη ακόμη το βιβλίον του Ρήγα “Εγκόλπιον”, το οποίον περιέχει πολεμικούς κανονισμούς, εις τούτο δε παρενεβλήθη ελληνική μίμησις των σφόδρα επαναστατικών ασμάτων *la Carmagnole* και *Freut euch des Lebens* (χαρήτε την ζωήν). Ο Πούλιος εδικαιολογήθη ως προς την έκδοσιν τούτων ότι δεν ανέγνωσεν το χειρόγραφον με προσοχήν και ότι επί πλέον εξήτησε και έλαβε το “τυπωθήτω” κατά το ειωθός»²²⁰.

Επί πλέον, η στρατιωτική εκπαίδευση, σύμφωνα με τις οδηγίες του διάσημου ευρωπαίου στρατηγού, θα επιδρούσε και ψυχολογικά στους σκλαβωμένους, που θα επαναπατούσαν. Θα τόνωνε το ηθικό τους, ότι στον πόλεμο, τον οποίο θα άρχιζαν, θα ήταν εξασκημένοι όπως και οι αντίπαλες στρατιωτικές Οθωμανικές δυνάμεις. Γι' αυτό και στον Θούριό του διακηρύσσει πως ένας λαός στη Θράκη έχει επαναστατήσει εναντίον του Σουλτάνου δημιουργώντας σοβαρά προβλήματα στην αντιμετώπισή τους, αναφέροντας, μάλιστα, πως ήταν τριακόσιοι, για να προκαλέσει τους σχετικούς συνειρμούς στους Έλληνες με τους τριακόσιους του Λεωνίδα,

μεταφραστεί στα ελληνικά με σκοπό να το εκδώσουμε με σχετικό σχολιασμό, ώστε να γίνει γνωστό το περιεχόμενο του Στρατιωτικού Εγκολπίου.

219. Αιμ. Λεγράν-Σπ. Λάμπρου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π., σελ. 67.

220. Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π., σελ. 165 και 185 αντίστοιχα.

«Ποτέ μη στοχασθήτε πως είναι δυνατός.
Καρδιοκυτπά και τρέμει σαν το λαγό κι αυτός.
Τριακόσιοι Γκιρτζιαλήδες²²¹ τον έκαμαν το έκαμαν να διή
πως δεν μπορεί με τοπιά μπροστά τους να εβγή».
(Θούριος, στίχ. 111-114).

Με την ενέργειά του, να μεταφράσει και να εκδώσει το *Στρατιωτικόν Εγχειρίδιον*, ο Ρήγας αποδεικνύεται προνοητικός και στρατιωτικός νους. Επιβεβαιώνεται όμως περὶτρανα και από όσα γράφει, στα 1806, ο Ανώνυμος ο Έλληνας στην *Ελληνική Νομαρχία* του, η οποία ήταν αφιερωμένη στον Ρήγα²²², για την ανάγκη έκδοσης βιβλίου με στρατιωτικούς κανόνες. Χαρακτηριστικά σημειώνεται ότι «των αρμάτων η επιστήμη είναι διεξοδικωτάτη και χρειάζεται έν πόνημα όχι μικρόν περί αυτής, διά το οποίον οι νυν Έλληνες μεγάλην χρείαν έχουσι. Και άμποτες κανέναν φιλογενής να το κατορθώση, διά να μάθωσιν όλοι πόσον η τέχνη του πολέμου είναι μεγάλη»²²³. Ο συγγραφέας της *Ελληνικής Νομαρχίας* δεν γνώριζε ότι ο Ρήγας είχε μεταφράσει το *Στρατιωτικόν Εγκόλπιον*, διότι όλα τα αντίτυπα, που βρισκόνταν στο τυπογραφείο μετά την προδοσία και σύλληψη του Ρήγα, κατασχέθηκαν και καταστράφηκαν. Και ο Ρήγας ήδη από το 1797, θέλοντας να ξεκινήσει την επανάστασή του, είχε την προνοητικότητα να μεταφράσει και να εκδώσει το βιβλίο της στρατιωτικής εκπαίδευσης των σκλαβωμένων επαναστατών στην πολεμική τέχνη.

Για τη μεγάλη σημασία, που έδινε ο Ρήγας στην πολεμική τέχνη, διαπιστώνεται από όσα ο ίδιος προσθέτει στο άρθρο 5 του Συντάγματός του²²⁴, επηρεασμένος ίσως από το *Στρατιωτικόν Εγκόλπιον*. Τονίζει ότι όποιος

221. Ενδιαφέρον έχει ότι ο Ρήγας αναφέρει τον αριθμό «τριακόσιοι» Γκιρτζιαλήδες, ίσως για να δημιουργήσει συνειρμικούς συλλογισμούς με τους αγώνες και τη θυσία των τριακοσίων του Λεωνίδα στις Θερμοπύλες. Για την δράση των Γκιρτζιαλήδων γίνεται αναφορά στην *Εφημερίδα, Βιέννη 1797...*, ό.π., σελ. 128 και 351.

222. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Τι γνώριζε ο Ανώνυμος συγγραφέας της “Ελληνικής Νομαρχίας” για τον Ρήγα Βελεστινλή», *Νέα Εστία*, τόμ. 175, τεύχ. 1862, Ιούνιος 2014, σελ. 684-693.

223. Ανωνύμου του Έλληνα, *Ελληνική Νομαρχία, ήτοι λόγος περί Ελευθερίας*, εν Ιταλία 1806, Φιλολογική απομνημόνευση, Κείμενο-σχόλια-εισαγωγή Γ. Βαλέτα, Μελετήματα Ν. Α. Βέη - Μ. Σιγούρου, Αποσπερίτης, Αθήνα 1982, σελ. 78.

224. Το τμήμα αυτό του άρθρου 5 του Συντάγματος είναι του ίδιου του Ρήγα κείμενο, όπως μπορεί κανείς να δει στα κείμενα του Συντάγματος που έχουν τεθεί παράλληλα γαλλικά-ελληνικά. Βλ. Λ. Βρανούση, *Ρήγας Βελεστινλής-Φεραίος*, Άπαντα Νεοελλήνων Κλασικών, Αθήνα 1968, τόμ. 2, σελ. 698-699. Απ. Δαυκαλάκη, *Το Πολίτευμα του Ρήγα Βελεστινλή*, εκδόσεις

έμαθε ιδιαίτερα την «τακτικήν πολεμικήν» και επιστρέφει στην πατρίδα του, αυτός είναι «γενναίος πολίτης, αξιέπαινος κάτοικος και φίλατος θνητός επί γῆς εις τους συμπολίτας του». Παρόμοια, τέσσερα χρόνια αργότερα και ο Κοραΐς τόνιζε, «Όσοι είσθε την ηλικίαν νεώτεροι, προθυμήθητε να μάθετε από τους σοφούς Γάλλους την Τακτικήν, ήγουν την επιστήμην του πολέμου, επιστήμην, η οποία πολλαπλασιάζει την φυσικήν δύναμιν, αυξάνει το θάρρος και την ανδρείαν, επιστήμην, εις ολίγα λόγια, αναγκαιοτάτην εις εκείνους, όσοι θέλουσι να ζώσιν ελεύθεροι»²²⁵. Επίσης, ας σημειωθεί, ότι ο Ρήγας στο Σύνταγμά του, άρθρο 109, καθιερώνει την στρατιωτική εκπαίδευση και των γυναικών, «Όλοι οι Έλληνες είναι στρατιώται. Όλοι πρέπει να γυμνάζονται εις τα άρματα και να ρίχνουν εις το σημάδι. Όλοι πρέπει να μανθάνουν την τακτική. Ως και αι Ελληνίδες βαστούν μιζράκια (τόξα) εις το χέρι, άν δεν είναι επιτήδεια εις το τουφέκι».

Ένα άλλο ενδιαφέρον σημείο είναι εκείνο, το οποίο ο Ρήγας παραθέτει στο Παράρτημα του Συντάγματός του, για τη χρησιμοποίηση της ξιφολόγ-χης από τους στρατιώτες, «Όλοι οι Έλληνες στρατιώται έχουν μίαν μπαγιονέταν»²²⁶ (=ξιφολόγχη), την οποίαν φορούν εις την μέσην των ωσάν χαντζιάρι, και εν καιρώ ανάγκης ή παρατάξεως την περνούν εις το τουφέκι». Γνωρίζουμε ότι οι Έλληνες επαναστάτες το 1821 αντιμετώπισαν έντονα την έλλειψη της ξιφολόγχης. Σύμφωνα με μαρτυρίες, οι οποίες μνημονεύονται στο βιβλίο του Απόστολου Βακαλόπουλου²²⁷ χαρακτηριστικά τονίζεται πως «Ο αργυπτιακός τακτικός στρατός έχει τελειότερα όπλα και το πλεονέκτημα της λόγχης, που την προσάρμοζαν επάνω στο όπλο» και παραπέμπει εις του Φωτάκου τα Απομνημονεύματα, (τόμ. 2, σελ. 258), ο οποίος για μια μάχη έγραφε, «Εν τω μεταξύ έπιασε βροχή... τα όπλα των Ελλήνων εβράχισαν και έγιναν άχρηστα και τότε πλέον οι τακτικοί Τούρκοι στρατιώται έπεσαν με τας λόγχας επάνω των...». Ο

Ε. Γ. Βαγιονάκη, Αθήνα 1976, σελ. 88-89. Πασχ. Κιτρομηλίδη, επιμ., *Ρήγα Βελεστινλή, Άπαντα τα Σωζόμενα*, τόμος Πέμπτος, Αθήνα 2000, σελ. 119-135.

225. Αδαμάντιου Κοραΐ, *Σύλλισμα πολεμιστήριον*, εν Αλεξανδρεία, εκ της ελληνικής τυπογραφίας Ατρομήτου του Μαραθωνίου, 1801, φωτομηχανική επανέκδοση από το Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών/Ε.Ι.Ε., Αθήνα 1983, σελ. 17.

226. Ο όρος «παγιονέτα» χρησιμοποιείται στην *Εφημερίδα* των αδελφών Πούλιου, Βιέννη 1797, σελ. 18 και 516. Επίσης την αναφέρει και ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης στα *Απομνημονεύματά* του, καταγραφή Γ. Τερτσέτη, επιμέλεια-εισαγωγή Τάσου Βουρνά, εκδόσεις Τ. Δρακοπούλου, Αθήνα, (χ.χ.), σελ. 170, «Ο Στατιάτης Μήτσας ελαβώθηκε εις το ποδάρι από μπαγιονέτα».

227. Απ. Βακαλόπουλου, *Τα ελληνικά στρατεύματα...*, ό.π., σελ. 190.

Ρήγας είχε επισημαίνει την σημασία της ξιφολόγχης στην επιτυχία της μάχης, γι' αυτό και παραθέτει σχετική παράγραφο στο Παράρτημα του Συντάγματός του.

Το επιτελικό σχέδιο του ένοπλου αγώνα

Σχετικά τώρα με τον στρατιωτικό σχεδιασμό της επανάστασης έχει σημασία να τονίσουμε τα όσα γράφουν τα ανακριτικά έγγραφα. Ο Ρήγας είχε προγραμματίσει την έκρηξη της επανάστασής του από τους τότε ένοπλους στρατιωτικούς ελληνικούς πληθυσμούς, τους Μανιάτες και τους Σουλιώτες, οι οποίοι αποτέλεσαν αργότερα τη ραχοκοκκαλιά της Επανάστασης του 1821. Συγκεκριμένα, μετά την κάθοδό του στην Ελλάδα θα κατευθυνόταν στη Μάνη και θα προχωρούσε στην επανάσταση της Πελοποννήσου. Στη συνέχεια, με την παράλληλη στρατιωτική εκπαίδευση των επαναστατημένων Ελλήνων στην πολεμική τέχνη σύμφωνα με το *Στρατιωτικόν Εγκόλπιον*, θα προχωρούσε προς τους Σουλιώτες και σε τόξο θα συνέχιζε στις υπόλοιπες περιοχές της Ελλάδος και των άλλων Βαλκανικών λαών. Ήδη ο Θούριός του είχε ευρύτερα διαδοθεί στον ελληνικό χώρο και δονούσε τις καρδιές των σκλαβωμένων για επανάσταση.

Χαρακτηριστική εν προκειμένω είναι η *«Εκθεσις της Αστυνομικής Διευθύνσεως περί της γενομένης ανακρίσεως των φυλακισθέντων Ελλήνων»* προς το υπουργείον Αστυνομίας και προς τον αυτοκράτορα της Αυστρίας, για το στρατιωτικό μέρος της επανάστασης του Ρήγα. Επισημαίνεται ότι *«Ο Ρήγας Βελεστινλής... ανέλαβε το ταξίδι του μόνον με την πρόθεσιν να πραγματοποιήση επανάστασιν διά του σχεδίου του, το οποίον συνίστατο εις την απόφασιν να μεταβή εις Μορέαν προς τους εκεί ανταρτικούς Έλληνας Μανιάτας, να κερδίση την εμπιστοσύνην των, τη βοήθειά των να ελευθερώση την χερσόνησον της Πελοποννήσου, τους Μανιάτας να ενώση με άλλους επαναστάτας Έλληνας, τους Κακοσουλιώτας λεγομένους, με τας ηνωμένας αυτάς δυνάμεις να προχωρήση περαιτέρω προς ανατολάς και έπειτα να ελευθερώση τας τουρκικάς επαρχίας Μακεδονίαν, Αλβανίαν και κυρίως Ελλάδα, και τας άλλας επαρχίας διά της γενικής επαναστάσεως τοσούτω ευκολώτερον, καθόσον κατά την γνώμην του όλοι οι Έλληνες ήσαν ωπλισμένοι, με τρόφιμα εφωδιασμένοι και θα ήτο εύκολο να έχονν χρήματα από πλούσια μοναστήρια»*²²⁸.

228. Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1930, φωτομηχανική επανέκδοση, Αθήνα 1997, σελ. 155. Παρόμοια και στη σελ. 179. Επίσης, βλ. Αιμ. Λεγρόν-

Η επιτελική αυτή τακτική της σχεδιαζόμενης επανάστασης του Ρήγα αποδείχθηκε σωστή με την επικράτηση, στη συνέχεια, της Ελληνικής Επανάστασης του 1821. Επικράτησε στην Πελοπόννησο και όχι στην αρχική έναρξή της στις Παραδουνάβιες περιοχές, τις οποίες ο Ρήγας τις γνώριζε θαυμάσια, διότι εκεί ζούσε. Άλλο ένα στοιχείο, το οποίο δείχνει ότι ο Ρήγας είχε επιτελικές στρατιωτικές ικανότητες γι' αυτό και τονίζουμε ότι ήταν και στρατιωτικός νους. Παράλληλα, θα πρέπει να παρατηρήσουμε τη βασική επιτελική τακτική την οποία ακολουθεί στον *Θούριό* του. Διακηρύσσει την αναγκαιότητα ενός αρχηγού, μιας κεντρικής διοίκησης²²⁹, βασικό στοιχείο επιτυχίας ενός στρατού, μιας κυβέρνησης, που θα διοικεί όμως σύμφωνα με τους Νόμους και όχι σύμφωνα με τις ατομικές επιθυμίες και ορέξεις. Τονίζει πως η αναρχία, αποτέλεσμα της μη υπάρξεως κεντρικής διοίκησης, της πολυαρχίας, δημιουργεί καταστάσεις, οι οποίες ομοιάζουν με την σκλαβιά. Συγκεκριμένα ο Ρήγας τονίζει,

*«Συμβούλους προκομμένους, με πατριωτισμό,
να βάλωμεν, εις όλα να δίδουν ορισμόν.
Οι Νόμοι νάν' ο πρώτος και μόνος οδηγός,
και της Πατρίδος ένας να γένη αρχηγός,
γιατί κ' η αναρχία ομοιάζει την σκλαβιά»,*

(Θούριος, στίχ. 23-27).

Επιπροσθέτως, πρέπει να επισημανθεί ότι ο Ρήγας στήριζε την επανάστασή του στις ντόπιες, γηγενείς δυνάμεις των σκλαβωμένων κι όχι στη βοήθεια των μεγάλων Δυνάμεων της εποχής του. Πουθενά στα έργα του, στον *Θούριο*, στο Σύνταγμα, ο Ρήγας δεν καταχωρίζει έκκληση στις ξένες δυνάμεις για βοήθεια. Γνώριζε ότι οι ξένες δυνάμεις ενδιαφέρονται για τα συμφέροντά τους κι' όχι για τα συμφέροντα των σκλαβωμένων. Ίσως θα είχε κατά νουν των συμπατριωτών του Δημητριάδη τη χαρακτηριστική παρατή-

Σπ. Λάμπρου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή και των συν αυτό μαρτυρησάντων*, Αθήνησιν 1891, φωτομηχανική επανέκδοση, Αθήνα 1996, (β' έκδ. 2000), σελ. 11 και 71.

229. Σημειώνουμε ότι ομοίως ο Ιγνάτιος Ουγγροβλαχίας και ο Ιω. Καποδίστριας τόνιζαν την αναγκαιότητα ύπαρξης Κεντρικής Διοίκησης για την τύχη της Ελλάδος κατά το 1821, βλ. Εμμ. Γ. Πρωτοψάλτη, *Υπομνήματα συναφή Ιγνατίου Μητροπολίτου Ουγγροβλαχίας και Ιω. Καποδιστρίου περί της τύχης της Ελλάδος (1821)*, ανάτυπον εκ του τόμου Ξ' του περιοδικού *Αθηνά*, Αθήνα 1956.

ρηση, «*Αλλοίμονο εις εκείνον οπού δεν ημπορεί να διαφενδεύση μόνος του την ελευθερίαν του*». Την διατυπώνουν λίγα χρόνια πιο πριν στη *Γεωγραφία Νεωτερική*, την οποία ο Ρήγας μάλιστα μελετούσε, όπως αποδεικνύεται από την παραπομπή σε αυτήν στον *Νέο Ανάχαρσι*²³⁰. Στο πνεύμα αυτό ο Λόρδος Βύρων, αποκαλούμενος από τον Βίκτωρα Ουγκώ²³¹ «*νέος Ρήγας*», διακήρυχνε στους Έλληνες,

«*Αγιαριάξετε στους ξένους για τη λευτεριά σας τάχα;
Μά όλοι αυτοί έχουν βασιλιάδες που αγοράζουν και πουλούν.
Στα παιδιά σας, στα σπαθιά σας τρέξτε, αρπάχτε, εκεί μονάχα
θέ να βρήτε ελπίδες θάρρους όπου νίκες καρτερούν.
Κι' ως βιγλούν τα τουρκασκέρια κ'η ψευτιά της φραγκοσύνης
διά να σπάσουν τις ασπίδες κάθε παλληκαροσύνης*»²³².

Συμπέρασμα δεύτερο

Διαπιστώνεται ότι ο Ρήγας Βελεστινλής είχε καταστρώσει και το δεύτερο μέρος του στρατηγικού σχεδίου της επανάστασής του για τις στρατιωτικές επιχειρήσεις, ώστε με τον ένοπλο αγώνα να κατανικηθούν τα σουλτανικά στρατεύματα και να αποκτηθεί έτσι η πολυπόθητη ελευθερία. Γνώριζε ότι οι σκλαβωμένοι ήταν απαίδευτοι στην τέχνη του πολέμου, γι'αυτό και μετέφρασε, πριν από την κάθοδό του στην Ελλάδα, το εγχειρίδιο περί πολεμικής τέχνης *Στρατιωτικόν Εγκόλπιον* του διάσημου Αυστριακού στρατάρχη Κεβενχύλλερ με σκοπό να εκπαιδεύονται στρατιωτικά και οι επαναστατημένοι Έλληνες όπως και τα Οθωμανικά στρατεύματα. Παράλληλα, σχεδίαζε να ξεκινήσει την επανάστασή του από την Πελοπόννησο, από τους Μανιάτες πρώτα και μετά με την παράλληλη εκπαίδευση των επαναστατών να

230. Δανιήλ και Γρηγορίου των Δημητριάδων, *Γεωγραφία νεωτερική*, Βιέννη 1791, επανέκδοση με επιμέλεια Αικ. Κουμαριανού, Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2006, σελ. 132. Ρήγα Βελεστινλή, *Νέος Ανάχαρσις...*, ό.π., σελ. 141, 142 και 148.

231 «Ο Victor Hugo υμνώντας τον Μπάϊρον θα τον αποκαλέσει “νέο Ρήγα (Byron, nouveau Rhigas)”», Roger Milliet, «Ο Victor Hugo πιστός φίλος της Ελλάδος», *Ελληνογαλλικά*, Αθήνα 1953, σελ. 43. Λουζιάς Δρούλια, «Ρήγας, ένας άλλος Τυρταίος στα μάτια του Ευρωπαϊκού Φιλελληνισμού», *Ο Ερασιστής*, τόμ. 23, 2001, σελ. 266.

232. Λόρδου Βύρωνος, *Τα νησιά της Ελλάδος. Τραγούδια για την Ελλάδα*, εκδόσεις Μπάϊρον, έκδοση δεύτερη, Αθήνα 1983, σελ. 68.

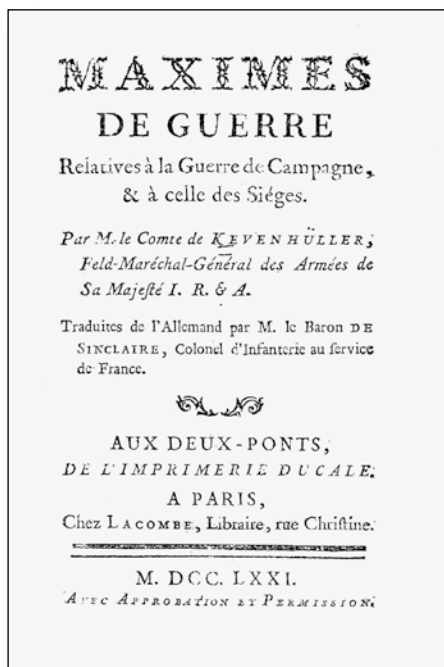
κατευθυνθεί προς την Ήπειρο, στον άλλο εμπειροπόλεμο πληθυσμό, τους Σουλιώτες, και στη συνέχεια να προχωρήσουν για την απελευθέρωση των υπολοίπων περιοχών του Βαλκανικού χώρου. Το ενδιαφέρον του Ρήγα για το στρατιωτικό μέρος της επανάστασής του δείχνει ότι είχε επιτελικές ικανότητες και αναδεικνύεται κατ' αυτόν τον τρόπο και στρατιωτικός νους.

Ο Κολοκοτρώνης, ο Γέρος του Μωριά, για τον Θούριο του Ρήγα ομολογούσε: *«Εφύλαξα πίστιν εις την παραγγελίαν του Ρήγα, και ο Θεός με αξίωσεν και εκρέμασα φούντα εις το Γένος μου, ως στρατιώτης του. Χρυσή φούντα δεν εστόλισε ποτέ το σπαθί μου, όταν έπαιρνα δούλευσιν εις ξένα κράτη»*. Ακολουθούσε ο Κολοκοτρώνης κατά γράμμα τη διακήρυξη του Ρήγα, *«Κάλλιο για την πατρίδα κανένας να χαθή ή να κρεμάση φούντα για ξένον στο σπαθί»*, (Θούριος, στίχ. 57-58).

Μνημειακό σύμπλεγμα του Στρατάρχη Κεβενχύλερ στη Βιέννη, συγγραφέα του Στρατιωτικού Εγκολπίου.

Ο τίτλος του βιβλίου της γαλλικής έκδοσης *Maximes de guerre*, Παρίσι 1771, το οποίο ο Ρήγας μετέφρασε με τίτλο *Στρατιωτικόν Εγκολπίον*, για να εκπαιδευτούν οι ραγιάδες επαναστάτες στην πολεμική τέχνη, όπως και οι στρατιώτες του Σουλτάνου. Δείγμα και αυτό κοντά στα άλλα του επιτελικού σχεδιασμού του Ρήγα.

Γ'. Το Πολιτικό Μέρος του Στρατηγικού Σχεδίου της Επανάστασης

Ο Ρήγας Βελεστινλής ενδιαφέρθηκε όχι μόνο να εμπυρώσει τους σκλαβωμένους με τον *Θούριο* και τον *Ύμνο Πατριωτικό*, να ενισχύσει την ιστορική μνήμη τους συμβάλλοντας στην αυτοσυνειδησία τους με τα *Ολύμπια*, τον *Νέον Ανάχαρσι* και την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου και να μεθοδεύσει την στρατιωτική τακτική της επανάστασής του, αλλά επί πλέον νοιάστηκε και για τον τρόπο διοίκησης του ελευθερωμένου στη συνέχεια Βαλκανικού χώρου. Για τον σκοπό αυτό φρόντισε να μεταφράσει και να εκδώσει τη *Νέα Πολιτική Διοίκηση*, για να έχει ένα Σύνταγμα, ώστε να διοικηθεί το σχεδιαζόμενο ελεύθερο κράτος του, εκδίδοντας παράλληλα τούς αντίστοιχους χάρτες του χώρου αυτού, οι οποίοι θα αποτελούσαν τους πολιτικούς χάρτες του. Γι' αυτό και το σχεδιαζόμενο κίνημά του κατατάσσεται στην κατηγορία της επανάστασης και όχι της εξέγερσης, στην οποία συνήθως δεν υπάρχει μέριμνα για την μελλοντική πορεία των εξεγερμένων. Το ενδιαφέρον του Ρήγα να συντάξει ένα Σύνταγμα για τους σκλαβωμένους, οι οποίοι θα επαναστατούσαν και θα δημιουργούσαν τη νέα πολιτειακή πραγματικότητα με τους αντίστοιχους χάρτες του συγκεκριμένου χώρου δείχνει ότι ήταν και πολιτικός νους.

Για την άμεση συσχέτιση του Συντάγματος και του *Θουρίου* του Ρήγα, χαρακτηριστικά είναι τα όσο διατυπώνονται πως, «*Σύνταγμα και Θούριος είναι δύο αλληλένδετα συνδεδεμένες έννοιες, που αποβλέπουν από δύο κατευθύνσεις: τη θεωρητική-Σύνταγμα-και την πρακτική-Θούριος-στην πραγμάτωση του κοινού στόχου: την κατάλυση της τυραννίας, την ανάκτηση της Ελευθερίας και τη συγκρότηση ενός αντιπροσωπευτικού χαρακτήρα υπερεθνικού Κράτους που ν' ανταποκρίνεται στα οράματα των υπόδουλων*»²³³.

Νέα Πολιτική Διοίκησης

Σε μία εποχή σκλαβιάς και τυραννίας, ο Ρήγας είχε την πρόνοια να συντάξει τον πρώτο Καταστατικό Πολιτειακό Χάρτη του ελευθερωμένου

233. Νικ. Πανταζόπουλου, *Μελέτηματα για τον Ρήγα Βελεστινλή*, έκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα ²1998, σελ. 103.

μετά την επανάστασή του Βαλκανικού χώρου με την επωνυμία *Νέα Πολιτική Διοίκησης*, τίτλος που κάνει ακόμη πιο έντονη την αντίθεση με την απολυταρχική διοίκηση του Σουλτάνου. Πίστευε ο Ρήγας ότι η αναρχία είναι μορφή τυραννίας, όπως γράφει και στον *Θούριό* του, στίχο 27, «Γιατί κ' η αναρχία ομοιάζει τη σκλαβιά», γι' αυτό και προσπάθησε να συντάξει το Σύνταγμα πριν από την έκρηξη της επανάστασής του, πριν από την κάθοδό του στην Ελλάδα. Κατ' αυτόν τον τρόπο οι επαναστατημένοι Έλληνες και οι άλλοι Βαλκανικοί λαοί θα είχαν έτοιμο ένα σχέδιο για να το ψηφίσουν και να κυβερνηθεί δημοκρατικά η νέα πολιτεία, η οποία μετά την επανάσταση θα αντικαταστούσε την Οθωμανική εξουσία²³⁴.

Ο Ρήγας ήταν γνώστης της διπλωματίας και της σημασίας του ψυχολογικού παράγοντα στην έκβαση ιδιαίτερα των επαναστατικών κινημάτων. Γι' αυτό και είχε προνοήσει με την κήρυξη της επανάστασής του να έχει έτοιμη την *Επαναστατική Προκήρυξη*, της οποίας το μεγαλύτερο μέρος είναι κείμενο του Ρήγα, όπως μπορεί κανείς να δει παράλληλα το γαλλικό με το ελληνικό κείμενο. Θα το διαμοίραζε και θα διακήρυχνε το δίκαιον της ένοπλης εξέγερσης κατά της τυραννικής εξουσίας του Σουλτάνου. Δημιουργούσε κατ' αυτόν τον τρόπο το δίκαιον για τη νομιμότητα του επαναστατικού κινήματος, για να είναι σε θέση αμέσως να ζητήσει την πολιτική αναγνώριση. Είναι μία πολύ σωστή πολιτική ενέργεια, μεθοδευμένη κίνηση για να υποστηρίξει τα δίκαια του αγώνα των σκλαβωμένων.

Στο έργο *Νέα Πολιτική Διοίκησης* διακηρύσσονται η ισότητα των πολιτών έναντι των νόμων, η ατομική και εθνική ελευθερία, η ελευθερία έκφρασης των ιδεών, των θρησκευτικών πεποιθήσεων, των συγγεντρώσεων, η ελευθερία του τύπου, η ασφάλεια των πολιτών, το δικαίωμα της ιδιοκτησίας, η κατάργηση της δουλείας, η αντίσταση στη βία και αδικία κ.ά. Ωστόσο, ο Ρήγας πρόσθεσε και πολλά δικά του κείμενα στο Γαλλικό Σύνταγμα του 1793²³⁵, το οποίο μετέφρασε και είχε ως πρότυπο. Ενδεικτικά μνημονεύονται η υποχρεωτική εκπαίδευση όχι μόνο των αγοριών αλλά και των κοριτσιών

234. Και αυτήν την προνοητικότητα του Ρήγα, τον σχεδιασμό και την στόχευση του για την μετά την επανάσταση πορεία, οι επικριτές του την αγνοούν, στοιχείο που δείχνει ότι δεν μελετήθηκε ούτε και αυτό το βασικό μετά τον *Θούριο* επαναστατικό κείμενο του Ρήγα, το Σύνταγμα του.

235. Βλ. παράλληλα το ελληνικό με το γαλλικό κείμενο στις ακόλουθες εκδόσεις, Α. Βρανούση, *Ρήγας Βελεστινλής-Φεραίος*, Άπαντα Νεοελλήνων Κλασικών, τόμ. 2, Αθήνα 1968, σελ. 681-735. Απ. Δασκαλάκη, *Το πολίτευμα του Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1976, σελ. 74-111.

(*Δίκαια του Ανθρώπου*, άρθρο 22), διάταξη που για πρώτη φορά καταχωρίζεται σε Σύνταγμα. Μάλιστα, στο ίδιο αυτό άρθρο τονίζει ότι στα σχολεία θα πρέπει «*Να εξηγούνται οι παλαιοί ιστορικοί συγγραφείς*», που σημαίνει ότι ο Ρήγας έδινε μεγάλη σημασία στη γνώση της ιστορίας, «*Ο Ρήγας θεωρεί αναγκαία προϋπόθεση για την απόκτηση της εθνικής αυτογνωσίας την καλλιέργεια της ιστορικής μνήμης μέσω της ιστορίας και της γεωγραφίας*»²³⁶. Επίσης, προσθέτει την στρατιωτική άσκηση των γυναικών, θεωρούμενος ίσως ως ο εισηγητής της ιδιότητας ανδρών και γυναικών στην εποχή του, και την προστασία των πολιτών από την τοκογλυφία.

Μια σημαντική και πρωτοπόρα συμβολή του Ρήγα θα πρέπει να θεωρείται η προωθημένη για την εποχή του θέση του εναντίον της θανατικής ποινής, την οποία διατυπώνει στο άρθρο 27 του ελληνικού κειμένου των *Δικαίων του Ανθρώπου*, που μεταφράζει. Συγκεκριμένα, στο άρθρο 27 της *Declaration des droits de l'homme et du citoyen* του 1793 επιβάλλεται η θανατική ποινή στον άρπαγα της κυριαρχίας του λαού, «*Que tout individu qui usurperait la souveraineté, soit a l'instant mis à mort par les hommes libres*». Ο Ρήγας, όμως, εναντιώνεται στην θανατική ποινή, δείχνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο το πρωτοποριακό πνεύμα του. Προτείνει την φυλάκισή του άρπαγος της εξουσίας και την τιμωρία του σύμφωνα με τους νόμους, «*Κάθε άνθρωπος, οπού ήθελεν αρπάσει την αυτοκρατορίαν (κυριαρχία) και την εξουσίαν του έθνους, ευθύς να φυλακώνεται από τους ελευθέρους άνδρας, να κρίνεται, και κατά νόμον να παιδεύεται*»²³⁷. Ένα ακόμη σημαντικό χαρακτηριστικό της μεγάλης προσωπικότητας του Ρήγα, ο οποίος προηγήθηκε κατά δύο αιώνες στην κατάργηση της θανατικής ποινής στην Ελλάδα· καταργήθηκε το 1993 με σχετικό νόμο²³⁸.

Πασχ. Κιτρομηλίδη, *Ρήγα Βελεστινλή, Άπαντα τα Σωζόμενα*, τόμος Πέμπτος, Αθήνα 2000, σελ. 119-135.

236. Γεωργίου Λεοντοίνη, «Ιδεολογικές συνιστώσες στο συγγραφικό έργο του Ρήγα», *Υπέρεια*, τόμ. 2, *Πρακτικά Β' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνου-Ρήγας*», Αθήνα 1994, σελ. 621.

237. Νικολάου Παναταζόπουλου, *Μελετήματα για τον Ρήγα Βελεστινλή*, ό.π., σελ. 39. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Η πρωτοποριακή θέση του Ρήγα Βελεστινλή το 1797 εναντίον της θανατικής ποινής», www.karaberopoulos.gr/el/arhtra-gia-ncestinli/I-protoporaii-thesi-tou-Rhiga-velestinli-to-1797-enention-tis-thanatikis-poinis, και στις εφημερίδες, «Θεσσαλία» Βόλου, 11 Οκτωβρίου 2016, «Ορθόδοξος Τύπος» 28 Οκτωβρίου 2016.

238. Με τον νόμο 2172/1993, άρθρο 33, παράγραφος 1, ΦΕΚ Α' 207, επί υπουργίας Δικαιοσύνης Γεωργίου Κουβελάκη, καταργήθηκε η θανατική ποινή.

Με τη *Νέα Πολιτική Διοίκηση* ο Ρήγας προβάλλει τον αντιπροσωπευτικό δημοκρατικό τρόπο διοικήσεως και αντιτίθεται ουσιαστικά στην κληρονομική εξουσία, που εφαρμόζονταν μέχρι τότε. Παράλληλα, εναντιώνεται και στους τίτλους ευγενείας, όπως χαρακτηριστικά εκφράζεται στον πρώτο έργο του, «η αληθινή ευγένεια είναι φυτευμένη εις το υποκείμενον του ανθρώπου, και όχι εις τους ματαιούς τίτλους των προπατόρων (καθώς μεγαλαυχούν μερικοί, και υπεραίρονται ωσάν να εκατέβηκαν από τα σύννεφα με το ζημπήλι, και αν τους παρατηρήση κανείς, τους ευρίσκει ή τρελούς ή μωρούς]»²³⁹. Παρόμοια και οι Μηλιώτες συμπατριώτες του Δημητρείς έγραφαν το 1791 στη *Γεωγραφία νεωτερική*, «Η ευγένεια εις την παρούσα μεταβολή [της Γαλλίας το 1789] ενομοθετήθηκε να είναι προσωπική, και να συναποθνήσκει με το πρόσωπο χωρίς να εκτείνεται εις αναξίους απογόνους. Κόντης, δούκας, μπαρόνος και τ. εις το εξής να μην ακούονται. Όποιος είναι άξιος να τιμάται και να ανταμείβεται από τον τόπο όποιος και αν είναι, και ο ανάξιος όποιος και αν είναι, να μείνη εκείνο οπου είναι»²⁴⁰.

Ακόμη, τονίζει ότι οι δημοκρατικοί πολίτες θα πρέπει να συμμετέχουν ενεργά στα κοινά και να υπερασπίζονται τους δημοκρατικούς θεσμούς, θεωρώντας την υποχρέωση αυτή «το πλέον ιερόν από όλα τα δικάια του και το πλέον απαραίτητον από όλα τα χρέη του», (*Δίκαια του Ανθρώπου*, άρθρο 35) από όλες τις υποχρεώσεις τους προς την πατρίδα. Πρέπει να τονιστεί ότι το δεύτερο μέρος του άρθρου αυτού είναι προσθήκη του Ρήγα και οι ιδέες του αυτές δείχνουν τις σημαντικές πολιτικοκοινωνικές αντιλήψεις του. Παρόμοιες απόψεις με τον Ρήγα διατυπώνει αργότερα και ο Αδαμάντιος Κοραής, όταν τόνιζε ότι οι πολίτες θα πρέπει να παίρνουν τα όπλα εναντίον όχι μόνον των ξένων που επιβουλεύονται την πατρίδα τους αλλά και «όταν αυτοί της πατρίδος οι κυβερνήται, καταπατήσαντες όλα τα ανθρώπινα δίκαια, μελετώσι προφανώς τον εξολοθρευμόν των κυβερνουμένων»²⁴¹. Ο Ρήγας προσφέρει κατ' αυτόν τον τρόπο και ένα σημαντικό διαχρονικό μήνυμα, το οποίο είναι επίκαιρο και στις μέρες μας. Κατόρθωσε, ωστόσο, με το Σύνταγμά του να αποδώσει στα ελληνικά τους νέους νομικούς, πολιτικούς και οικονομικούς όρους, οι οποίοι εισάγονταν με τη *Νέα Πολιτική Διοίκηση*, και ακόμη να

239. Ρήγα Βελεστινλή, *Σχολείον των ντελικάτων εραστών...*, ό.π., σελ. 304

240. Δημητρείς, *Γεωγραφία νεωτερική*, Βιέννη 1791..., ό.π., σελ. 425.

241. Αδαμαντίου Κοραή, *Προλεγόμενα στο Αριστοτέλους Ηθικά Νικομάχεια*, Παρίσι 1822, και *Προλεγόμενα στους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς*, τόμ. Γ', Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1990, σελ. 21.

χρησιμοποιήσει λέξεις και όρους, που για πρώτη φορά καταγράφονται στο ελληνικό λεξιλόγιο.

Ενδιαφέρουσα είναι η πληροφορία, την οποία δημοσιεύει η *Εφημερίς*²⁴² τον Ιούνιο του 1797, για τις διαθέσεις των κατοίκων της Κέρκυρας να μην είναι υποτελείς σε άλλα έθνη, αλλά να συστήσουν μια «*Ελληνικήν Δημοκρατίαν*», μια δημοκρατική πολιτεία, όπως είχαν και οι αρχαίοι πρόγονοί τους. Συγκεκριμένα έγραφε, «*Τούταις τες ημέρες εδιδόθη λόγος, το να αποκρίθησαν οι εγκάτοικοι εις τους Κορφούς (οι Ορθόδοξοι), ότι αυτοί δεν στέργουν να είναι πλέον υπό την διοίκησιν αλλογενών εθνών, αλλά θέλουν να συστήσουν αυτοί μίαν δημοκρατίαν γραίκαν (ελληνικήν) καθώς δηλαδή εις τους χρυσούς αιώνας της Ελλάδος και εις τον καιρόν των περιφήμων προγόνων των. Εις ταύτην την Ελληνικήν Δημοκρατίαν να εμπεριέχονται και όλα τα νησιά. Οποίαν απόκρισιν έλαβον παρά του Μποναπάρτε περί τούτου, δεν είναι ακόμη γνωστόν*». Επισημαίνουμε ότι τον καιρό που η *Εφημερίς* αναγράφει τον όρο «*Ελληνική Δημοκρατία*», για τη δημιουργία μιας ελληνικής δημοκρατικής πολιτείας των ελληνικών νησιών, ο Ρήγας χρησιμοποιεί τον ίδιο όρο για τη δημιουργία της δημοκρατικής πολιτείας του Βαλκανικού χώρου, του πολυγλωσσικού, πολυθρησκευτικού και πολυεθνικού χώρου, ο οποίος θα διοικείται σύμφωνα με τα *Δίκαια του Ανθρώπου* και τη *Νέα Πολιτική Διοίκηση*.

Η ενότητα του Βαλκανικού χώρου

Κατά την εποχή του Ρήγα η ενότητα του Βαλκανικού χώρου διατηρούνταν κάτω από την απολυταρχική, δεσποτική εξουσία του Σουλτάνου. Ο Ρήγας ήθελε να διατηρήσει αυτήν την ενότητα του Βαλκανικού χώρου, αντικαθιστώντας την απολυταρχική εξουσία, στην οποία δεν υπήρχε σεβασμός στα *Δίκαια του Ανθρώπου*, στα ανθρώπινα δικαιώματα, όπως τα περιγράφει στη *Νέα Πολιτική Διοίκησή* του. Ήθελε να δημιουργήσει την αντιπροσωπευτική, δημοκρατική πολιτεία, η οποία θα είχε κοινούς νόμους για όλους τους λαούς του Βαλκανικού χώρου, «*το κράτος του Ρήγα θεμελιούται επί της συμμετοχής όλων των υποδούλων εθνοτήτων, βάσει της γενικής ρήτρας*

242. *Εφημερίς*, 12 Ιουνίου 1797. Επανάτύπωση, επιμ. Λ. Βρανούση, έτος έβδομος, 1797..., ό.π., σελ. 540.

της ισότητας-αλληλεγγύης των αποτελουσών αυτό ομάδων, ανεξαρτήτως εθνικής προελεύσεως ή θρησκευτικής πεποιθήσεως»²⁴³.

Έχει σημασία να τονισθεί ότι η δημοκρατική ενοποίηση του Βαλκανικού χώρου θα ήταν αποτέλεσμα όχι της απολυταρχικής εξουσίας, αλλά απόρροια της κοινής θέλησης των λαών να συνυπάρχουν, να έχουν κοινούς νόμους, κοινό σύστημα εκλογής των αντιπροσώπων της κάθε επαρχίας και κοινή διακυβέρνηση, χωρίς διακρίσεις μεταξύ των λαών, όπως ο Ρήγας είχε την πρόνοια να τα γράψει και να τα έχει έτοιμα για την επόμενη ώρα μετά την νίκη της επανάστασής του. Πίστευε ο Ρήγας ότι η ανυπαρξία των νόμων, όπως σημειώνει στην *Επαναστατική του Προκήρυξη*, ήταν η αιτία της άθλιας κατάστασης των λαών. Η διάσπαση των εθνοτήτων εντός του Βαλκανικού χώρου θα ήταν εις βάρος των ίδιων των λαών. Ήθελε τη συνεργασία τους, την δημοκρατική ενοποίησή τους για το καλό όλων, για την ανάπτυξη και πρόοδο τους. Εξάλλου, στον Βαλκανικό χώρο κατά την Οθωμανική εξουσία δεν υπήρχαν στεγανά όρια των εθνοτήτων²⁴⁴ και κατ' επέκταση στην πολιτεία, που θα δημιουργούνταν μετά την επανάσταση του Ρήγα. Το κράτος του θα ήταν, όπως σημειώνει και ο ίδιος στο Σύνταγμά του, (άρθρο 2 και 7), χωρίς διάκριση φυλής, θρησκείας και γλώσσας, δηλ. θα ήταν ένα κράτος πολυεθνικό, πολυγλωσσικό και πολυθρησκευτικό.

Στη *Νέα Πολιτική Διοίκηση*, ο Ρήγας καταγράφει τη διοικητική διαίρεση του σχεδιαζόμενου κράτους του Βαλκανικού χώρου, της «*Ελληνικής Δημοκρατίας*», σε Επαρχίες και Τοπαρχίες. Ήδη από το άρθρο 1 του Συντάγματός του τονίζεται ότι «*Η Ελληνική Δημοκρατία είναι μία...αδιαίρετος μ' όλον οπού παταμοί και πελάγη διαχωρίζουν τες Επαρχίες της, αι οποίαι όλαι είναι ένα συνεσφριγμένον αδιάλυτον σώμα*». Επίσης στο άρθρο 2 σημειώνεται ότι «*Ο Ελληνικός λαός, τουτέστιν ο εις τούτο το βασίλειον [κράτος, επικράτεια] κατοικών, χωρίς εξαίρεσιν θρησκείας και γλώσσης, διαμοιράζεται εις πρώτας συναθροίσεις εις τας Τοπαρχίας, διά να βάλη εις πράξιν της αυτοκρατορικήν [κυριαρχικήν] εξουσίαν του. Ήγουν συναθροίζεται εις κάθε Επαρχίαν, διά να δώση την γνώμην του επάνω εις κανένα πρόβλημα*».

243. Νικ. Παναζόπουλου, *Μελετήματα για τον Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π., σελ. 88. Επίσης, Πασχάλη Κιτρομυλίδη, *Ρήγας Βελεστινλής, Θεωρία και πράξη*, Βουλή των Ελλήνων, Αθήνα 1998, σελ. 83-95.

244. Επισημαίνουμε ότι είναι λάθος να γράφουν για «Ομοσπονδία» του Βαλκανικού χώρου στο σχέδιο του Ρήγα. Δεν υπήρχαν τότε κρατικές οντότητες στην Οθωμανική αυτοκρατορία, υπήρχαν μόνο οι υπόδουλοι λαοί.

Επί πλέον η πολιτική διαίρεση διευκρινίζεται στο άρθρο 3 του Συντάγματός του, *«Διαμοιράζεται (η Ελληνική Δημοκρατία) διά την ευκολίαν της διοικήσεως και διά να γίνεται η δικαιοσύνη ομοιοτρόπως, εις επαρχίας, τοπαρχίας και προεστάτα»*. Μάλιστα, ο Ρήγας επεξηγεί με παράδειγμα από την περιοχή της καταγωγής του, *«Ηγουν επαρχία λέγεται η Θεσσαλία, τοπαρχία η Μαγνησία (ήγουν του Βόλου τα χωρία) και προεστάτον η πολιταρχία της Μακρυνίτζας επάνω εις δώδεκα χωρία»*. Και σε άλλα άρθρα του Συντάγματος γίνεται αναφορά στην πολιτική διαίρεση σε Επαρχίες και Τοπαρχίες, όπως στα άρθρα 11-20 για τις *«Πρώτες συναθροίσεις»* δηλ. τις συνελεύσεις του λαού σε κάθε Τοπαρχία με σκοπό την εκλογή των αντιπροσώπων. Επίσης, στα άρθρα 25 και 29 *«Περί εθνικής παραστήσεως»* για την εκλογή των βουλευτών. Στο άρθρο 53 *«Περί των έργων του Νομοδοτικού σώματος»* τονίζεται ότι αυτό αποφασίζει να γίνεται *«Κάθε διαμερισμός εις τοπαρχίας και επαρχίας του τόπου της Δημοκρατίας»*. Και στα άρθρα 59, 78, 80, 115 και 116 του Συντάγματός του γίνεται αναφορά στην πολιτική αυτή διαίρεση του σχεδιαζόμενου κράτους του Ρήγα σε Επαρχίες και Τοπαρχίες.

Παρατηρούμε ότι για την καλή λειτουργία του σχεδιαζόμενου κράτους του, της *«Ελληνικής Δημοκρατίας»*, ο Ρήγας το διαιρεί σε Επαρχίες και Τοπαρχίες, από τις οποίες θα εκλέγονται με ψηφοφορία οι αντιπρόσωποι για την Βουλή. Καταχωρίζονται πολλά άρθρα για τον τρόπο εκλογής τους από τις Τοπαρχίες και Επαρχίες, οι οποίες καθορίζονται στους χάρτες του, τους οποίους εξέδωσε, *Χάρτα της Ελλάδος, Νέα Χάρτα της Βλαχίας και Γενική Χάρτα της Μολδαβίας*. Επίσης γράφει και για τον τρόπο συγκροτήσεως των σχετικών οργάνων του σχεδιαζόμενου κράτους του, το οποίο θα εκτείνονταν στο χώρο όπου βρισκόνταν η Οθωμανική εξουσία. Επί πλέον, με την ιδιαίτερη διαγράμμιση καθορίζονται στη *Χάρτα* τα σύνορα του κράτους του στο βόρειο τμήμα της. Συνοπτικά, διαπιστώνεται η προνοητικότητα του Ρήγα, ο οποίος ετοίμασε έγκαιρα ένα Σύνταγμα για το σχεδιαζόμενο κράτος του μετά την επανάσταση όπως επίσης εξέδωσε και τους αντίστοιχους χάρτες του συγκεκριμένου χώρου, στοιχεία τα οποία δείχνουν τον επιτελικό σχεδιασμό και την ειδική στόχευσή του.

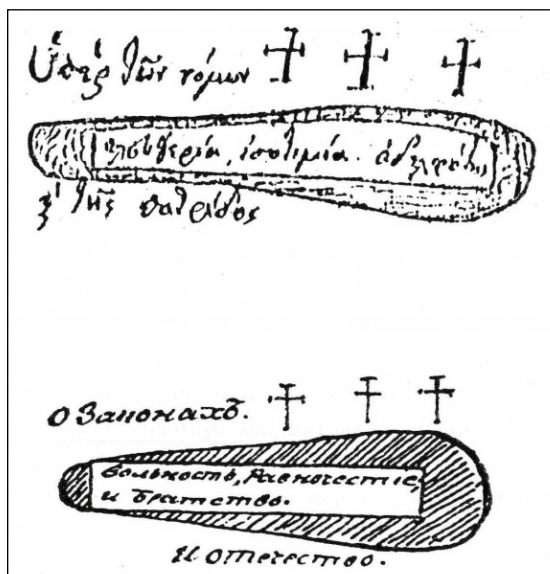
Στο Παράρτημα της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως*, ο Ρήγας κάνει αναφορά στη σημαία και τα διακριτικά των δημοκρατικών ανθρώπων του κράτους του. Χαρακτηριστικά σημειώνει, *«Η σημαία [=εθνόσημο] οπου βάνεται εις τα μπαϊράκια και παντιέρες της Ελληνικής Δημοκρατίας, είναι εν ρόπαλον του Ηρακλέους με τρεις σταυρούς επάνω...»*. Και συμπληρώνει, *«Κάθε Ελλην και*

Ελληνίς, ομοίως και κάθε κάτοικος της Δημοκρατίας ταύτης, πρέπει να φορή εις την περικεφαλαίαν του ή εις την σκούφίαν του εν παρόμοιον ρόπαλον, καθώς είναι εις την αρχήν...Τούτο είναι το σημείον του να γνωρίζονται οι ελεύθεροι δημοκράται και ισότιμοι αδελφοί». Παρατηρούμε ότι ενώ χρησιμοποίησε την τρίχρωμη σημαία, όμως αντί της τρίχρωμης κονκάρδα, η οποία είχε καθιερωθεί στη Γαλλία, ο Ρήγας διαφοροποιείται και χρησιμοποιεί το ρόπαλο, ως διακριτικό των δημοκρατών πολιτών.

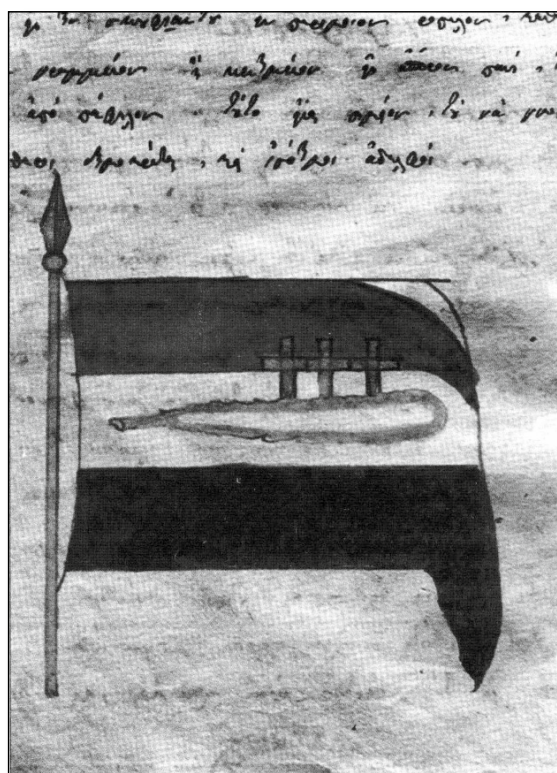
Η φράση «*καθώς είναι εις την αρχήν*» δηλώνει ότι, όπως δείχνουν και τα χειρόγραφα αντίγραφα της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως*, τα οποία έχουν διασωθεί, το έντυπο κατά την εκτύπωση είχε οριζόντια το ρόπαλο με τους τρεις σταυρούς επάνω και τις λέξεις «*Ελευθερία – Ισοτιμία – Αδελφότης*». Παρατηρούμε πως με το ρόπαλο και τους τρεις σταυρούς ίσως ο Ρήγας θα ήθελε να κάνει μια σύνθεση μεταξύ της αρχαίας ελληνικής κληρονομιάς και της Ορθόδοξης εκκλησιαστικής παράδοσης, την κιβωτό του Γένους στα χρόνια της σκλαβιάς. Όμως, ο Ρήγας δεν επεξηγεί στο Παράρτημα του Συντάγματός του τι συμβολίζει το ρόπαλο, όπως παρατηρεί και ο Λ. Βρανούσης²⁴⁵. Επεξηγεί μόνο τα τρία χρώματα της σημαίας του, τα οποία συμβολίζουν, όπως γράφει, «*Το κόκκινον σημαίνει την αυτοκρατορικήν πορφύρα και την αυτεξουσιότητα του Ελληνικού λαού. Το άσπρον σημαίνει την αθωότητα της δικαίας ημών αφορμής κατά της Τυραννίας. Το μαύρον σημαίνει τον υπέρ Πατρίδος και Ελευθερίας ημών θάνατον*»²⁴⁶. Η σημασία του συμβολισμού του «ροπάλου του Ηρακλέους» έμμεσα θα εξαχθεί από τις παραστάσεις στους χάρτες του, τους οποίους τύπωσε την ίδια χρονιά και στους οποίους έχει πολλά στοιχεία, τα οποία βοηθούν στην ερμηνεία του συμβολισμού αυτού, την οποία καταχωρίζουμε παρακάτω.

245. Λεάνδρου Βρανούση, «Η σημαία, το εθνόσημο και η σφραγίδα της “Ελληνικής Δημοκρατίας” του Ρήγα», ανάτυπο από τον 8^ο τόμο του *Δελτίου Εραλδικής και Γενεαλογικής Εταιρείας Ελλάδος*, Αθήνα 1992, σελ. 347-388, εδώ στη σελ. 363.

246. Ρήγα Βελεστινλή, *Νέα Πολιτική Διοίκησης*, «Παράρτημα», στο *Τα Επαναστατικά*, έκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστινίου-Ρήγα, Αθήνα 2005, σελ. 60-61. Βουλή των Ελλήνων, *Ρήγα Βελεστινλή, Άπαντα τα Σωζόμενα*, τόμος πέμπτος, Αθήνα 2000, σελ. 70-71. Άπαντα Νεοελλήνων Κλασικών, *Ρήγας Βελεστινλής-Φεραίος*, Αθήνα 1968, τόμ. 2, σελ. 727.

Το «ρόπαλο του Ηρακλέους» στην αρχή των χειρόγραφων της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως*, πάνω των Κυθήρων, που τώρα απόκειται στην Βιβλιοθήκη της Βουλής, και κάτω της Ρωσικής μετάφρασης του 1798.

Η τρίχρωμη σημαία ζωγραφισμένη στο χειρόγραφο της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως Βουκουρεστίου*, με το «ρόπαλο του Ηρακλέους» και τους τρεις σταυρούς πάνω, της δημοκρατικής πολιτείας του Ρήγα, την οποία σχεδίαζε να δημιουργήσει μετά την επανάστασή του στον Βαλκανικό χώρο, αντικαθιστώντας την απολυταρχική Οθωμανική εξουσία.

Διευκρινίσεις σε ενστάσεις για το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασης του Ρήγα

α) Σχετικά με την διατυπωθείσα αντίρρηση από τον Ιωάννη Φιλήμονα²⁴⁷, πως με το επαναστατικό του σχέδιο ο Ρήγας ήταν ενάντιος στην Ορθόδοξη Εκκλησία και στους προύχοντες και άρα αποτυχημένο το κίνημά του, θα παρατηρήσουμε ότι η έρευνά μας²⁴⁸ στα κείμενα του Ρήγα και στα ανακριτικά έγγραφα όχι μόνο δεν στοιχειοθέτησε ότι ήταν ενάντιος στην Ορθόδοξη πίστη, αλλά απεναντίας έδειξε ότι ήταν πιστός. Ενδεικτικά επισημαίνουμε ότι από την αρχή της συγγραφικής δράσης του στο *Φυσικής απάνθισμα* αναφέρει την «*Αγία Γραφή*», τη «*Θεία Πρόνοια*», τον «*Δημιουργό του παντός*». Επίσης, σύμβολα στη *Νέα Πολιτική Διοίκηση* ήταν το «ρόπαλο του Ηρακλέους» και οι τρεις Σταυροί, ενώ στο *Θούριο*, στιχ. 129, αναφωνεί «*ψηλά στα μπαϊράκια σηκώστε τον Σταυρό*» και στον *Ύμνο πατριωτικό*, στροφή 13, μεταξύ των άλλων τονίζει πως για να είναι κανείς «*καλός, κι ορθόδοξος χριστιανός*» πρέπει να πάρει τα όπλα και να πολεμήσει για το καλό του Γένους. Ο Ρήγας Βελεστινλής ακολουθούσε μία ενωτική τακτική για την επανάστασή του. Ήθελε όλες οι δυνάμεις των λαών να συνεργασθούν για τον επιδιωκόμενο σκοπό, την επανάσταση και την ελευθερία. Η διατυπωθείσα αρνητική στάση του Ιω. Φιλήμονα θα οφείλονταν μάλλον στο γεγονός ότι απέδιδαν στον Ρήγα τις αντιλήψεις κατά του ιερατείου του συγγραφέα της *Ελληνικής Νομαρχίας*²⁴⁹, της οποίας η έκδοση ήταν αφιερωμένη στον Ρήγα.

Όσον αφορά για την δεύτερη άποψη ότι δήθεν ο Ρήγας ήταν εναντίον των προεστώτων και άρα δεν θα είχε την υποστήριξή τους και την οικονομική στήριξη της επανάστασής του μπορούν να αναφερθούν τα ακόλουθα: Ο Ρήγας θα είχε λάβει υπ' όψιν του τη σημασία της συμμετοχής και των προυχόντων στην επανάσταση, όπως διαπιστώνεται στα έργα του. Συγκεκριμένα στην *Επαναστατική Προκήρυξη* με νόημα τονίζει ότι στην παρούσα κατάσταση της Οθωμανικής εξουσίας κανείς δεν είναι εξασφαλισμένος για την περιουσία του, ούτε και για την ακεραιότητα του εαυτού του. Χαρακτηριστικά παρατηρεί ότι «*...καθένας, οποιασδήποτε τάξεως και θρησκείας, δεν είναι*

247. Ιωάννου Φιλήμονος, *Δοκίμιον Ιστορικών περί της Φιλικής Εταιρείας*, εν Ναυπλία 1834, σελ. 93-94.

248. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Ρήγας και Ορθόδοξη πίστη*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα, 2008.

249. Ανωνύμου του Έλληνα, *Ελληνική Νομαρχία...*, ό.π.

σίγουρος μήτε διά την ζωήν του, μήτε διά την τιμήν του, μήτε διά τα υποστατικά του. Ο πλέον ήσυχος, ο πλέον αθώος, ο πλέον τίμιος πολίτης κινδυνεύει κάθε στιγμήν να γίνη ελεεινή θυσία της τυραννικής φαντασίας, ή των αγρίων τοποτηρητών και αναξίων μεγιστάνων του Τυράννου». Παρόμοια, στον Θούριό του διεκτραγωδεί την κατάσταση της αβεβαιότητας για την ζωή και την περιουσία τόσο των χριστιανών, όσο και των μωαμεθανών:

«Ανδρείοι καπετάνοι, παπάδες, λαϊκοί,
σκοτώθηκαν, κι αγάδες, με άδικον σπαθί.
Κι αμέτρητ' άλλοι τόσοι, και Τούρκοι και Ρωμιοί,
ζωήν και πλούτον χάνουν, χωρίς καμιιά 'φορμή»,

(Θούριος, στίχ. 17-20).

Την ασφάλεια και την εμπιστοσύνη θα τους την εξασφάλιζε, τόνιζε ο Ρήγας, μόνο η σχεδιαζόμενη δημοκρατική του πολιτεία, η οποία θα προέκυπτε μετά την επανάστασή του και θα ήταν στηριγμένη σε ψηφισμένους δημοκρατικά νόμους. Στη θέση της απολυταρχικής Οθωμανικής εξουσίας, ο Ρήγας θα δημιουργούσε τη *Νέα Πολιτική Διοίκηση*, τη νέα τάξη πραγμάτων στο Βαλκανικό χώρο, με την εφαρμογή του Δημοκρατικού Καταστατικού Συντάγματος και των *Δικαίων του Ανθρώπου*, θα δημιουργούσε το δημοκρατικό του κράτος. Πρότυπά του ήταν η δημοκρατία των αρχαίων Αθηνών, οι δημοκρατούμενες Ελληνικές Κοινότητες²⁵⁰ και η Γαλλική Δημοκρατία. Γι' αυτό εξ άλλου και τιμητικά ονομάζει το οραματιζόμενο κράτος του «*Ελληνική Δημοκρατία*». Στήριζε τη νέα πολιτική κατάσταση στη δημοκρατία και όχι στην κληρονομική εξουσία. Μετά την επανάσταση θα προκήρυσσε εκλογές για την ανάδειξη αιρετών αντιπροσώπων, των βουλευτών, οι οποίοι θα εκλέγονταν αναλογικά από κάθε επαρχία του κράτους του, όπως αναγράφει και στο Σύνταγμά του, άρθρο 11 κ. εξ.

250. Για τις Ελληνικές Κοινότητες επί Τουρκοκρατίας ενδεικτικά βλ. Νικ. Παναζόπουλου, *Κοινοτικός βίος εις την Θετταλομαγνησίαν επί Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1967. Του Ιδίου, *Ο Ελληνικός Κοινοτισμός και η νεοελληνική κοινοτική παράδοση*, εκδόσεις «Παρουσία», Αθήνα 1993. Του Ιδίου, «Ο κοινοτισμός σήμερα: Καταβολές και προοπτικές», περιοδ. *Νέα Οικονομία*, Φθινόπωρο 1994, σελ. 13-31, όπου και πλούσια βιβλιογραφία. Ιωάννη Γιαννόπουλου, «Κοινότητες», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. ΙΑ', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 1975, σελ. 134-143.

β) Σχετικά τώρα με τις αντιρρήσεις, που έχουν εκφρασθεί, πως δήθεν ο Ρήγας ήθελε τους Έλληνες να έχουν την πρωτοκαθεδρία στο οραματιζόμενο κράτος του, μια και του δίνει την ονομασία «*Ελληνική Δημοκρατία*», μπορούμε συνοπτικά να πούμε ότι η θέση του Ρήγα για την καθιέρωση της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας δίνει απάντηση στην αντίρρηση αυτή. Οι Έλληνες αποτελούσαν μικρή μειοψηφία και ως εκ τούτου η αναλογική αντιπροσώπευσή τους στη Βουλή της «*Ελληνικής Δημοκρατίας*» θα ήταν αντικειμενικά μικρή. Μάλιστα, μερικοί συγγραφείς, παρασυρμένοι από την ονομασία «*Ελληνική Δημοκρατία*» και από τη δημιουργία μετά την Επανάσταση του 1821 του ελληνικού κράτους, έχουν υποστηρίξει ότι τάχα ο Ρήγας σχεδίαζε να δημιουργήσει ένα εθνικό ελληνικό κράτος. Νομίζουμε ότι αυτά υποστηρίζονται από μερικούς, οι οποίοι μάλλον δεν θα έχουν μελετήσει τη *Νέα Πολιτική Διοίκηση*, τη *Χάρτα της Ελλάδος*, τη *Νέα Χάρτα της Βλαχίας* και την *Γενική Χάρτα της Μολδοβίας*. Από τα έργα αυτά τεκμηριώνεται ότι ο Ρήγας με την επανάστασή του σκοπό είχε να αντικαταστήσει τη δεσποτική, απολυταρχική εξουσία του Σουλτάνου με το δημοκρατικό του κράτος, το οποίο θα περιελάμβανε όλους τους λαούς, που βρισκονταν στο χώρο της *Χάρτας της Ελλάδος*. Και όπως έχουμε δείξει με τις μελέτες²⁵¹ μας η *Χάρτα της Ελλάδος*, όπως και οι άλλοι δύο χάρτες της Βλαχίας και Μολδαβίας (θα εξέδιδε και χάρτες για τη Βουλγαρία, τη Σερβία και τη Βουνία) είναι πολιτικοί χάρτες του σχεδιαζόμενου κράτους του με πολλές χώρες και λαούς και δεν περιορίζεται στα στενά όρια ενός εθνικού ελληνικού κράτους.

γ) Όσον αφορά τη θέση του Ρήγα, που προτείνει ως επίσημη γλώσσα του κράτους του την ελληνική, αντί της μέχρι τότε επικρατούσας τουρκικής, μπορούμε να πούμε ότι την προτείνει από ρεαλιστική τακτική και όχι από σκοπιμότητα. Και τούτο διότι η ελληνική γλώσσα ήταν η πλέον διαδεδομένη στον Βαλκανικό χώρο²⁵², ως γλώσσα του εμπορίου και της επικοινωνίας

251. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Το χαρτογραφικό έργο του Ρήγα Βελεστινλή υπό το φως των νέων ερευνών», ανάτυπο από τα *Πρακτικά του 1^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας και Πολιτισμού της Θεσσαλίας* (9-11 Νοεμβρίου 2006), Περιφέρεια Θεσσαλίας, Λάρισα 2009, τόμ. 2, σελ. 688-699.

252. Ενδιαφέρουσα είναι η αναφορά στη γλώσσα της *Εφημερίδος*, αρ. 58, 21 Ιουλίου 1797, σελ. 671, όπου σημειώνει ότι «Το φιλομαθέστατον γένος των Ελλήνων (εννοώ πάντας τους την Ελληνικήν και απλήν ειδότας) δεν προσμένει άλλο παρὰ μιαν λεπτοτάτην αύραν, ένα μικρόν ελατήριο διά να εκτειναχθή πάλιν εις την κορυφήν του Ελικώνος...».

και επί πλέον «*ως πλέον ευκατάληπτον και εύκολον να σπουδασθή*», όπως ο ίδιος ο Ρήγας παρατηρεί στο άρθρο 53 του Συντάγματός του. Εξ άλλου στο Σύνταγμά του καθιερώνει το σεβασμό της γλώσσας και της πίστης του κάθε λαού, ο οποίος θα αποτελεί μέρος του κράτους του. Ακόμη, στο άρθρο 7 του Συντάγματός του, ο Ρήγας τονίζει με έμφαση πως κυρίαρχος στο σχεδιαζόμενο κράτος του μετά την επανάσταση θα είναι όλοι οι κάτοικοι που κατοικούν σ' αυτό «*χωρίς εξαίρεσιν θρησκείας και διαλέκτου, Έλληνες, Βούλγαροι, Αλβανοί, Βλάχοι, Αρμένηδες, Τούρκοι, και κάθε άλλο είδος γενεάς*». Ο Ρήγας ήθελε στο οραματιζόμενο κράτος του όλους τους λαούς, που κατοικούν σ' αυτό, ακόμη και τους Τούρκους²⁵³, διότι και αυτοί υποφέρουν από την απολυταρχική εξουσία του Σουλτάνου, όπως τονίζει και στον *Θούριό* του,

«*Κι' αμέτρητοι άλλοι τόσοι, και Τούρκοι και Ρωμιοί,*

ζωήν και πλούτον χάνουν, χωρίς καμμιά 'φορμή,

(*Θούριος*, στίχ. 19-20).

δ) Για την εκφρασθείσα άποψη ότι ο Ρήγας με την επανάστασή του ήθελε την ανασύσταση της Βυζαντινής αυτοκρατορίας, υποστηρίζουμε ότι τέτοια θέση δεν τεκμηριώνεται από το στρατηγικό του σχέδιο, το Σύνταγμά και τη *Χάρτα της Ελλάδος*. Στο Σύνταγμά του προτείνει τη *Νέα Πολιτική Διοίκηση*, τη δημοκρατική αντιπροσωπευτική πολιτεία, με διάκριση των εξουσιών και με αιρετούς άρχοντες, οι οποίοι θα εκλέγονται ανά τακτά χρονικά διαστήματα, στοιχεία τα οποία δεν υπήρχαν στη Βυζαντινή αυτοκρατορία ούτε και στη διάδοχο κατάσταση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Ο Ρήγας, μετά την επικράτηση της επανάστασής του, θα αντικαθιστούσε την απολυταρχική εξουσία του μονάρχη Σουλτάνου με δημοκρατική εξουσία. Γι' αυτό εξ άλλου στο περιθώριο της *Χάρτας της Ελλάδος* (φύλλα 2 και 3) αναγράφει τους αυτοκράτορες του Βυζαντίου και δεν σταματάει στον τελευταίο αυτοκράτορα, τον Κωνσταντίνο Παλαιολόγο, όπως θα άρμοζε σε περίπτωση που θα ήθελε την αναβίωση του Βυζαντίου, αλλά περαιτέρω καταχωρίζει τους εν συνεχεία εξουσιαστές του Βαλκανικού χώρου, τους Σουλτάνους, φθάνοντας μέχρι τον Σελίμ Γ' της εποχής του. Νομίζουμε ότι κατ' αυτόν τον τρόπο ο Ρήγας

253. «Μόνον ο Ρήγας απετόλμησε να διακηρύξη την συνεργασία Χριστιανών και Τούρκων προς κατάλυσιν του δεσποτικού ζυγού του σουλτάνου και ίδρυσιν κράτους, εντός των κόλπων του οποίου θα ευρίσκοντο εν πλήρει ισοτιμία», Απ. Δαυκαλάκη, *Το πολίτευμα του Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήναι 1976, σελ. 70.

θα ήθελε να υποδηλώσει, πως μετά την επικράτηση της επανάστασής του θα συνεχιζόταν η αναγραφή του εκλεγμένου με δημοκρατικές διαδικασίες εκπροσώπου του κράτους του. Μέχρι τώρα δεν έχει ερμηνευθεί η αναγραφή αυτή των Σουλτάνων στο περιθώριο της *Χάρτας της Ελλάδος* και τούτο διότι δεν είχε αναγνωρισθεί η σκοπιμότητα της έκδοσής της, ως χάρτη του πολυεθνικού, πολυγλωσσικού και πολυθρησκευτικού κράτους του, όπως έχουμε τονίσει στην αυθεντική επανέκδοσή της κατά το 1998.

ε) Ο Ρήγας στη *Νέα Πολιτική Διοίκηση*, τα *Δίκαια του Ανθρώπου*, αναγνωρίζει το σεβασμό του κάθε ατόμου και της κάθε ομάδας στο οραματιζόμενο κράτος του. Όλοι οι συνυπόδουλοι λαοί «χωρίς εξαίρεσιν θρησκείας και γλώσσης», όπως τονίζει στο δεύτερο άρθρο του Συντάγματος, θα απαρτίσουν την αντιπροσωπευτική πολιτεία του. Επί πλέον, ο Ρήγας αναγνωρίζει δικαιώματα στις ομάδες, τις μειονότητες, «ο Ρήγας προχωρούσε πέρα από τις διακηρύξεις της Γαλλικής Επανάστασης, που αναγνωρίζει πολιτικά και ατομικά δικαιώματα στη μονάδα, τον πολίτη και όχι στην ομάδα δηλαδή στις μειονότητες. Γινόταν έτσι πρόδρομος της Οικουμενικής Διακηρύξεως των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του 1948, η οποία, καθώς είναι γνωστό, αναγνωρίζει ανθρώπινα δικαιώματα με το ίδιο όπως ο Ρήγας πνεύμα σε μικρές ή μεγάλες ομάδες»²⁵⁴.

στ) Σχετικά με τον αδόκιμο όρο για τον πολιτικό σχεδιασμό του στρατηγικού σχεδίου της επανάστασης του Ρήγα «Βαλκανική Ομοσπονδία», ο οποίος έχει διτυπωθεί²⁵⁵, θα θέλαμε να παρατηρήσουμε ότι η Ομοσπονδία προϋποθέτει την ύπαρξη ανεξάρτητων ήδη κρατικών οντοτήτων. Στην Οθωμανική αυτοκρατορία υπήρχαν μόνο οι λαοί και όχι κρατικές οντότητες. Ο Ρήγας, σύμφωνα με το στρατηγικό σχεδιασμό του ήθελε να αποτινάξει την απολυταρχική Οθωμανική εξουσία και στη θέση της να δημιουργήσει την δημοκρατική του πολιτεία την «Ελληνική Δημοκρατία», ένα σύνολο πολυγλωσσικό, πολυθρησκευτικό και πολυεθνικό. Γι' αυτό τονίζουμε ότι ο διατυπωθείς όρος «Βαλκανική Ομοσπονδία» του Ρήγα είναι ανιστόρητος, αδόκιμος.

254. Νικ. Πανταζόπουλου, *Μελετήματα περί Ρήγα Βελεστινλή*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερώων-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα ²1998, σελ. 106.

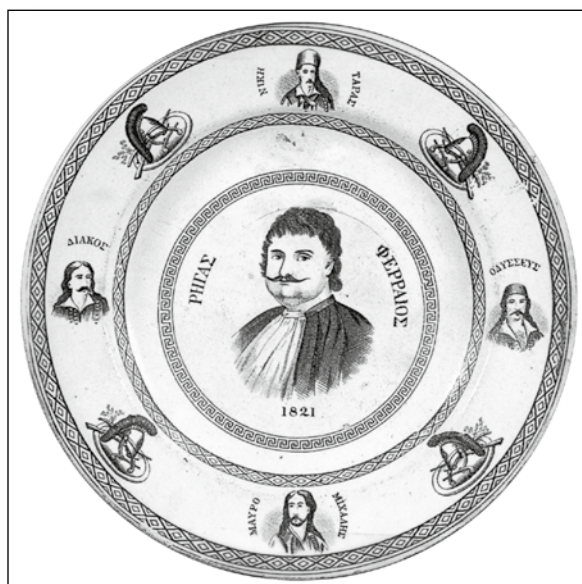
255. Γιάνη Κορδάτου, *Ρήγας Φεραίος και η Βαλκανική Ομοσπονδία*, Π. Ζαχαρόπουλου, Αθήνα 1945, 2^η έκδοση Επικαιρότητα, Αθήνα 1974.

Ο τίτλος της δωδεκαφύλλης *Χάρτας* με την εμβληματική παράσταση του γυμνόποδα Ηρακλή να τσακίζει με το ξύλινο ρόπαλο, σύμβολο της ελληνικής δύναμης, το σιδερένιο τσεκούρι της έφιππης Αμαζόνας, σύμβολο της ασιατικής βαρβαρικής δύναμης. Ο Ρήγας προσφέρει μήνυμα αισιοδοξίας στους σκλαβωμένους, πως στην πάλη με τις δυνάμεις των αρμάτων τελικά θα νικήσουν οι δυνάμεις του πνεύματος, αν πορευτούν με τις αρετές του Ηρακλή, αποφασιστικότητα, αφοσίωση στα ιδεώδη, πίστη στο καθήκον, υπεράσπιση του δικαίου.

Ο Ρήγας ανάμεσα στον Κοραή και τον Αλέξανδρο Υψηλάντη. Λαϊκή λιθογραφία άγνωστου καλλιτέχνη που τυπώθηκε από τους αδελφούς Ιεροπούλου το 1849 στη Λυών. Εθνικό Ιστορικό Μουσείο.

Πιάτο με τη μορφή του Ρήγα, διαμ. 24,5 εκ. Εθνικό Ιστορικό Μουσείο.

Οι χάρτες του Ρήγα πολιτικοί χάρτες της οραματιζόμενης πολιτείας του

Ένα ακόμη στοιχείο, το οποίο δείχνει την πρωτοπόρα πολιτική σκέψη του Ρήγα με επιτελικό σχεδιασμό και ειδική στόχευση, αποτελεί το γεγονός ότι είχε προνοήσει να ετοιμάσει τους πολιτικούς χάρτες του σχεδιαζόμενου κράτους, το οποίο θα δημιουργούνταν μετά την επανάσταση, με τις διοικητικές διαιρέσεις σε Τοπαρχίες και Επαρχίες. Σκοπός του ήταν να διεξαχθούν ψηφοφορίες για την εκλογή των αντιπροσώπων, των βουλευτών. Συγκεκριμένα τύπωσε τη μεγάλη δωδεκάφυλλη *Χάρτα της Ελλάδος*, που για πρώτη φορά ένας τόσο μεγάλος χάρτης του Βαλκανικού χώρου είχε συνταχθεί, και τους χάρτες της Βλαχίας και της Μολδαβίας. Οι χάρτες αυτοί αποτελούν τους πολιτικούς χάρτες της μελλοντικής του πολιτείας με σύνορα και πολιτική διαίρεση σε Τοπαρχίες και Επαρχίες, όπως έχουν δείξει οι πρόσφατες έρευνες μας κατά την επανέκδοσή τους και τη σύνταξη των Ευρετηρίων τους²⁵⁶. Επί πλέον ο Ρήγας θα εξέδιδε ακόμη και τους χάρτες της Βουλγαρίας, Σερβίας και Βοσνίας²⁵⁷. Κατ' αυτόν τον τρόπο θα είχε όλων των περιοχών του χώρου ιδιαίτερους λεπτομερείς πολιτικούς χάρτες. Αυτοί θα ήταν απαραίτητοι για τις εκλογές, οι οποίες θα διενεργούνταν μετά την επανάστασή του. Επισημαίνεται ιδιαίτερα ότι ο Ρήγας εξέδωσε χάρτες μόνο για τις περιοχές του οραματιζόμενου κράτους του. Δεν εξέδωσε χάρτες για άλλο μέρος, όπως

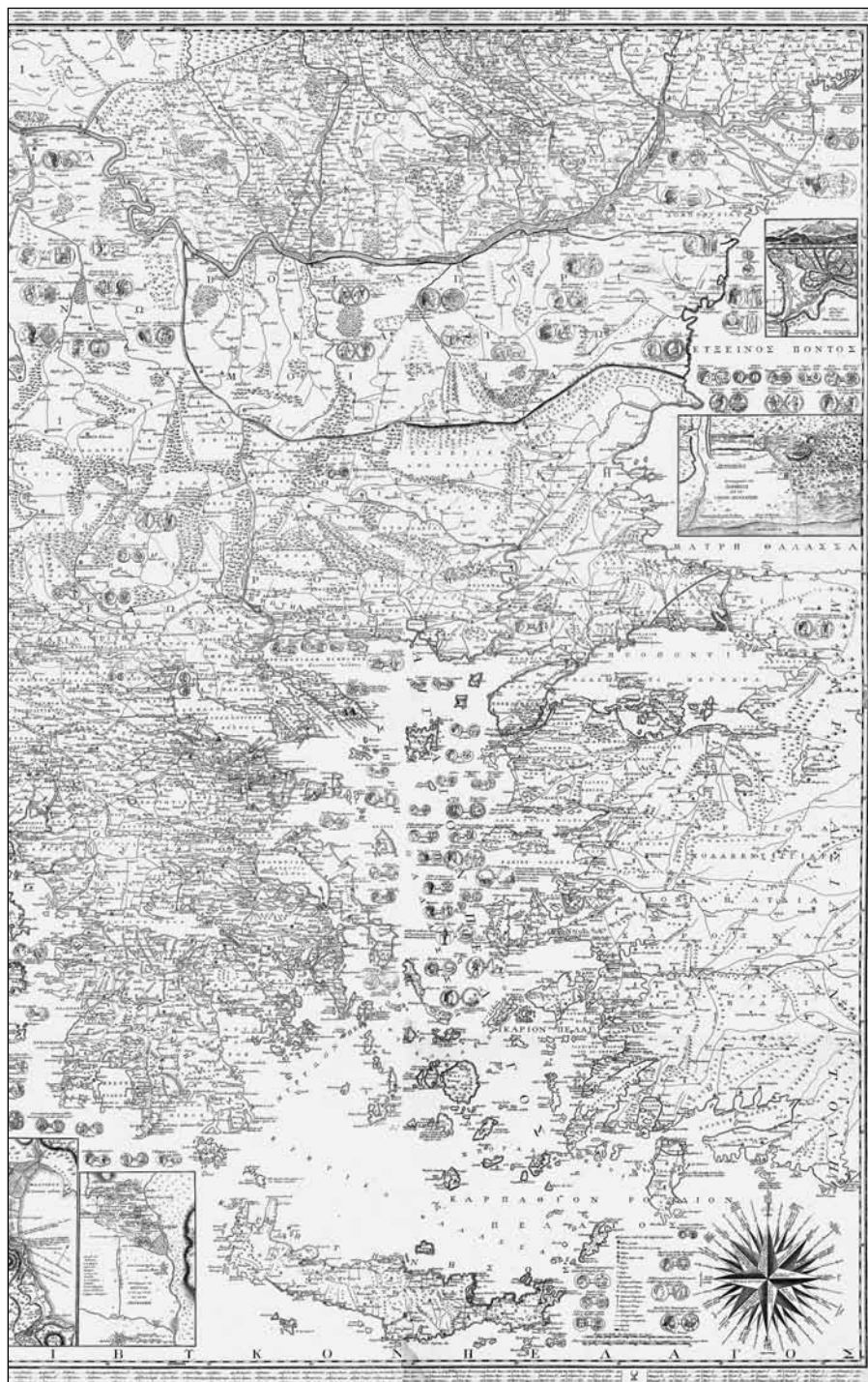
256. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Η Χάρτα της Ελλάδος του Ρήγα. Τα πρότυπά της και νέα στοιχεία*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1998, σελ. 13-90, και ιδιαίτερα τις σελ. 80 κ.εξ.: «“Χάρτα της Ελλάδος” και “Νέα Πολιτική Διοίκησης”. Μία νέα συσχέτιση».

257. Ο Ρήγας ετοίμαζε λεπτομερείς χάρτες και για τις υπόλοιπες περιοχές, της Βουλγαρίας, Σερβίας, Βοσνίας, σύμφωνα με τη μαρτυρία του Johann Christian von Engel, *Geschichte des Ungarischen Reichs und seiner Nebenlande*. – τόμ. I: *Geschichte des alten Panoniens und der Bulgarey*, Halle 1797, σελ. 473-474. Την μαρτυρία μνημονεύει ο Γ. Λάιος, «Οι χάρτες του Ρήγα. Έρευνα επί νέων πηγών», *Δελτίο Ιστορικής Εθνολογικής Εταιρείας (Δ.Ι.Ε.Ε.)*, τόμ. 14, 1960, σελ. 231-312, Παράρτημα II, σελ. 296-298.

Επίσης, κατά τη σύλληψή του μετά την προδοσία στην Τεργέστη, ο Ρήγας είχε στα πράγματά του και ένα χάρτη της Σερβίας, Βοσνίας, τον οποίο, υποθέτουμε, ότι μάλλον θα τον ήθελε για να εκδώσει και για τις περιοχές αυτές λεπτομερή χάρτη διαιρεμένο σε Επαρχίες και Τοπαρχίες. Βλ. Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1930, φωτομηχανική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1997, σελ. 145.

Η δωδεκάφυλλη

Χάρτα της Ελλάδος, Βιέννη 1797

π.χ. έκανε ο Άνθιμος Γαζής²⁵⁸, ο οποίος εξέδωσε και χάρτες για την Ευρώπη, την Ασία και παγκόσμιο χάρτη. Γι' αυτό και τονίζουμε ότι ο Ρήγας δεν ήταν επαγγελματίας χαρτογράφος, αλλά χρησιμοποίησε τη χαρτογραφία για το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του.

Ο Ρήγας έγκαιρα εργάστηκε για να έχει τους πολιτικούς χάρτες του Βαλκανικού χώρου, ο οποίος ήταν υπό την εξουσία του Σουλτάνου και σχεδίαζε μετά την επιτυχία της επανάστασής του να δημιουργήσει το δημοκρατικό του κράτος, την «Ελληνική Δημοκρατία». Ήδη στο Βουκουρέστι, πριν από τη μετάβασή του το 1796 στη Βιέννη, ο Ρήγας ασχολούνταν με το επαναστατικό του σχέδιο, με τη σύνθεση του *Θουρίου*, τη μετάφραση της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως* και τους χάρτες του. Χαρακτηριστικό είναι το έγγραφο, στο οποίο ο πρόξενος της Αυστρίας στο Βουκουρέστι Merckelius στις 4 Αυγούστου 1796 πληροφορεί τον προϊστάμενό του, για την μετάβαση του Ρήγα στη Βιέννη για να τυπώσει τη *Χάρτα του*, «έναν ελληνικό χάρτη», όπως αναφέρει,

«Σύμφωνα με αξιόπιστες πληροφορίες ένας γραμματέας ονόματι Ρήγας, αναχώρησε από εδώ στις αρχές αυτής της εβδομάδας για να μεταβεί μέσω του Κόκκινου Πύργου στη Βιέννη, με σκοπό να τυπώσει εκεί έναν ελληνικό χάρτη. Αυτός ο Ρήγας είχε στενή γνωριμία με τον εδώ ευρισκόμενο γάλλο απεσταλμένο Gaudin, πράγμα που θα ήθελα να αναφέρω στην Εξοχότητά σας»²⁵⁹.

Τονίζουμε με την ευκαιρία ότι ο Ρήγας ενώ ήταν υπό παρακολούθηση κατόρθωσε να δράσει στη Βιέννη συνωμοτικά²⁶⁰ και να αποκρύψει τους πραγματικούς σκοπούς του στρατηγικού σχεδίου της επανάστασής του. Έδειξε κατ' αυτόν τον τρόπο τις ηγετικές του ικανότητες, τη μεθοδικότητα δράσεώς του. Επιδέξια κάλυπτε από την λογοκρισία τα στοιχεία εκείνα

258. Ενδεικτικά βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Ο διαφωτιστικός ρόλος του Ανθίμου Γαζή (1764-1828). Παράρτημα: Η εργογραφία του», ανάτυπο από το *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 62, 2012, σελ. 209-224.

259. Βλ. το έγγραφο καθώς και τα άλλα δύο σχετικά με την ενημέρωση των υπηρεσιών ασφαλείας της Βιέννης στο βιβλίο του Ντούσαν Πάντελιτς, *Η εκτέλεση του Ρήγα*, μετάφραση από τα Σερβοκροατικά από την Παισχάλινα Σπυρούδη, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2000, Παράρτημα, αρ. εγγράφων 1-3, σελ. 105-106.

260. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Η συνωμοτική δράση του Ρήγα Βελεστινλή*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2009.

από τις εκδόσεις του, τα οποία θα ήταν δυνατόν να αποκαλύψουν τους σκοπούς του. Κατόρθωσε και έπαιρνε άδεια εκδόσεως από τον λογοκρίτη της Αυστριακής Αστυνομίας για τη δωδεκάφυλλη *Χάρτα της Ελλάδος*, τους χάρτες της Βλαχίας και Μολδαβίας, την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου, τον *Νέο Ανάχαρση* και το *Στρατιωτικόν Εγκόλπιον* και παράνομα τύπωσε μόνο τον *Θούριο* και τη *Νέα Πολιτική Διοίκησις*.

Για την προετοιμασία των χαρτών του, ενδιαφέρουσες είναι και οι πληροφορίες του γραμματέα της Γαλλικής πρεσβείας J.-C. Cousin de Montal, ο οποίος κατά τη διαμονή του στο Βουκουρέστι από τον Σεπτέμβριο του 1795 έως το 1797 σημείωνε στο ημερολόγιό του σχετικά με τον Ρήγα και τη *Χάρτα* του²⁶¹. Επισημαίνεται ότι τα αναγραφόμενά του «*δεν πρόκειται για ενθυμήματα συγκεντρωμένα εκ των υστέρων, αλλά για σημειώσεις γραμμένες μέρα τη μέρα, όπως το 'φέρναν οι συναντήσεις*». Πολύ ενδιαφέρουσα είναι η αναφορά του στη *Χάρτα*, για την οποία ο Montal δίνει μια σημαντική πληροφορία ότι στις 28 Μαρτίου 1796 «*Ο ηγεμόνας ζήτησε να ιδεί το δωδεκάφυλλο χάρτη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, τον οποίο είχε σχεδιάσει ο Ρήγας*». Και είναι σημαντική η πληροφορία αυτή, που ήταν πριν από την αναχώρηση του Ρήγα από το Βουκουρέστι για τη Βιέννη (αναχώρησε τον Αύγουστο του 1796) και τούτο διότι ο δωδεκάφυλλος χάρτης ήταν χάρτης του Βαλκανικού χώρου, της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, που σημαίνει ότι είχε βάλει τα σύνορα και τις επαρχίες και ότι δεν είχε ακόμη θέσει τις επιτεδογραφίες και τα αρχαία ελληνικά νομίσματα. Δεν θα ήταν δυνατόν να εξηγήσει στον ηγεμόνα²⁶² ότι ήταν χάρτης της Οθωμανικής αυτοκρατορίας αν είχε βάλει τα αρχαία ελληνικά νομίσματα και τις επιτεδογραφίες των αρχαίων ελληνικών πόλεων και ιστορικών γεγονότων, καθώς και το σχέδιο του αρχαίου θεάτρου. Αυτά θα τα έθεσε όταν είχε μεταβεί στη Βιέννη. Επίσης ο Montal σε άλλο σημείο αναφέρει ότι όλοι οι φίλοι στο Βουκουρέστι ήξεραν ότι ο σκοπός του ταξιδιού του Ρήγα στη Βιέννη ήταν να τυπώσει «*ένα χάρτη μεγάλου σχήματος της Ελλάδας και μάλιστα του βορείου τμήματος της Οθωμανικής αυτοκρατορίας με τα ονόματα σε αρχαία και δημώδη ελληνικά*». Όλα αυτά

261. Adrei Pippidi, «Νεώτερα για τα τελευταία χρόνια του Ρήγα στο Βουκουρέστι», μετάφραση από τα γαλλικά Σ.Ι.Α., *Τα Ιστορικά*, τεύχ. 39, Δεκέμβριος 2003, σελ. 503-509.

262. Ηγεμόνας της Βλαχίας τον Μάρτιο του 1796 ήταν ο Αλέξανδρος Μουρούζης, ο οποίος ηγεμόνευσε από το 1793, έως τον Αύγουστο του 1796, ότε ανέλαβε ο Αλέξανδρος Υψηλάντης. Βλ. Φλορίν Μαρινέσκου, «Ο Αλέξανδρος Μουρούζης Βοεβόδας των Παραδουνάβιων Ηγεμονιών», *Αρχαίον Πόντου*, τόμ. 47, 1996-1997, σελ. 144-153.

δείχνουν ότι ο Ρήγας κατόρθωσε να αποκρύψει τον πραγματικό σκοπό της έκδοσης της *Χάρτας* του και της εν συνεχεία μετάβασής του στην Ελλάδα για την επανάστασή του· ένα ακόμη στοιχείο της συνωμοτικής του ικανότητας.

α) *Χάρτα της Ελλάδος*

Ο Ρήγας αρχίζει να εκδίδει από τις αρχές του 1797 τα φύλλα της *Χάρτας της Ελλάδος* καθώς και τους χάρτες της Βλαχίας και Μολδαβίας, ενώ ήδη το 1796 είχε εκδώσει την *Επιπεδογραφία της Κωνσταντινουπόλεως*. Η *Εφημερίς*²⁶³ των αδελφών Πούλιου είχε δημοσιεύσει σχετικές αναγγελίες με την πορεία της έκδοσής τους. Η έκδοση ιδιαίτερα των φύλλων της *Χάρτας* εντυπωσίασε τους ειδικούς Ευρωπαίους χαρτογράφους καθώς και τους Έλληνες λογίους. Γι' αυτό εξάλλου η *Χάρτα* είναι από τα έργα του Ρήγα, το οποίο έχει διασωθεί σε πολλά πρωτότυπα αντίτυπα και μέχρι σήμερα 54 εξ αυτών έχουν επισημανθεί²⁶⁴, ενώ από τα άλλα έργα του Ρήγα έχουν διασωθεί ελάχιστα πρωτότυπα αντίτυπα, μετρημένα στα δάκτυλα του ενός χεριού.

Στην για πρώτη φορά αυθεντική επανέκδοση της *Χάρτας της Ελλάδος*, το 1998, καταβλήθηκε προσπάθεια να απαντηθούν ορισμένα ερωτήματα, τα οποία είχαν ήδη τεθεί από προηγούμενους μελετητές της *Χάρτας* και συγκεκριμένα αν ο Ρήγας σχεδίασε εξ αρχής την *Χάρτα* ή χρησιμοποίησε κάποιον πρότυπο χάρτη και ποιόν. Ιδιαίτερα τονίζαμε ότι «Οι συγγραφείς που ασχολήθηκαν με τον Ρήγα και την “Χάρτα της Ελλάδος” επισημαίνουν την αδυναμία να εντοπιστεί ο γεωγραφικός χάρτης, ο οποίος χρησίμευσε ως πρότυπο για τη “Χάρτα της Ελλάδος”. Πολλές προσπάθειες είχαν καταβληθεί, ιδιαίτερα στο εξωτερικό, για την ανακάλυψη αυτού του προτύπου»²⁶⁵. Σχετικά, μνημονεύονταν οι συγγραφείς Γεώργιος Λαΐος, Πολυχρ. Ενεπεκίδης, Ιωάν-

263. *Εφημερίς*, Βιέννη 1797, (20 Φεβρουαρίου, 10 Μαρτίου και 22 Μαΐου 1797) επανέκδοση από το Κέντρο Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών με την επιμέλεια Λ. Βρανούση, Αθήνα 1995.

264. Γ. Σχινά, «Η “Χάρτα” του Ρήγα: Σωζόμενα αντίτυπα και καταγραφή τους», *Υπέρεια*, τόμ. 3, *Πρακτικά Γ' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»*, Αθήνα 2002, σελ. 965-979, και Δημ. Καραμπερόπουλου, «Τα σωζόμενα πρωτότυπα αντίτυπα της *Χάρτας της Ελλάδος* του Ρήγα - Συμπλήρωση», *Υπέρεια*, τόμ. 5, *Πρακτικά Ε' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»*, Αθήνα 2010, σελ. 891-895. Έκτοτε άλλα τρία ακόμη αντίτυπα έχουμε καταγράψει.

265. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Η “Χάρτα της Ελλάδος” του Ρήγα. Τα πρότυπά της και νέα στοιχεία*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1998, σελ. 19.

Το βόρειο τμήμα του χάρτη της αρχαίας Ελλάδος του Guil. Delisle, 1707, που ο Ρήγας χρησιμοποίησε ως πρότυπο για τον σχεδιασμό μέρους της *Χάρτας της Ελλάδος*, όπως έχουμε δείξει κατά την παρουσίαση για πρώτη φορά των αποτελεσμάτων της ανακοίνωσής μας τον Σεπτέμβριο του 1998 στο Συνέδριο που διοργάνωσε στο Βελεστίνο το Κέντρο Νεοελληνικών Σπουδών/Ε.Ι.Ε. Υπάρχει ταυτότητα στα τοπωνύμια και στον σχεδιασμό π.χ. της Μαγνησίας, Χαλκιδικής, Λέσβου, Θράκης, κ.ά.

Το νότιο τμήμα του χάρτη της αρχαίας Ελλάδος του Guil. Delisle, 1707, που ο Ρήγας χρησιμοποίησε ως πρότυπο για τον σχεδιασμό μέρους της *Χάρτας της Ελλάδος*, όπως έχουμε δείξει κατά την παρουσίαση για πρώτη φορά των αποτελεσμάτων της ανακοίνωσής μας τον Σεπτέμβριο του 1998.

νης Χατζηφώτης, Απόστολος Δασκαλάκης, Βίκτωρ Μελάς, Κων. Στάϊκος και Γεώργιος Τόλιας. Ιδιαίτερα, ο Γεώργιος Λάϊος²⁶⁶ στην διεξοδική του μελέτη το 1960 για τη *Χάρτα* χαρακτηριστικά τόνιζε ότι «ένα ωρισμένο πρότυπο της *Χάρτας* δεν έχει ακόμη ανευρεθή και θα πρέπει να αναζητηθή». Επίσης, ο Βίκτωρ Μελάς²⁶⁷ παρατηρούσε πως «θα άξιζε δίχως άλλο τον κόπο να γίνει από ειδικούς μια σε βάθος συγκριτική έρευνα. Οπωσδήποτε όμως πιθανότερο φαίνεται ο *Ρήγας* να βασίστηκε στην εργασία άλλων». Ενδιαφέρον έχει το δημοσίευμα του Γ. Τόλια²⁶⁸, ο οποίος υποστήριζε τον Μάρτιο του 1998 πως ο *Ρήγας* εξέδωσε ένα χάρτη της Βυζαντινής εποχής του Delisle, «*Η Χάρτα του Ρήγα αποτελεί τον πλέον σχολιασμένο ελληνικό χάρτη. Το έργο κυκλοφόρησε πέντε χρόνια μετά την κυκλοφορία της σύνθεσης των Δημητριάδων και, σύμφωνα με τον τίτλο του, όφειλε να ήταν ένας ιστορικός χάρτης της αρχαίας Ελλάδας και των αποικιών της... Αντ' αυτού, ο Ρήγας ξεπόνησε έναν χάρτη της βυζαντινής περιόδου, κατά το γαλλικό πρότυπο του χάρτη της βυζαντινής αυτοκρατορίας, του Delisle (περ. 1700)*».

Ταύτιση, για πρώτη φορά, της *Χάρτας* με ένα πρότυπο

Κατά την ενασχόληση μας με τη σύνταξη του ευρετηρίου των ονομάτων της *Χάρτας της Ελλάδος* και την επιμέλεια της αυθεντικής για πρώτη φορά επανέκδοσης της από το άριστα διατηρημένο πρωτότυπο αντίτυπο της Γενναδείου Βιβλιοθήκης, τέθηκε ο προβληματισμός για την ανεύρεση του χάρτη, τον οποίο ο *Ρήγας* χρησιμοποίησε ως πρότυπο για τη δική του έκδοση. Η ερευνητική μας αυτή αναζήτηση έφερε τους καρπούς της και τα πρώτα συμπεράσματα ανακοινώθηκαν στο Διεθνές Συνέδριο «Ο *Ρήγας* και η εποχή του», το οποίο διοργανώθηκε με την επιστημονική φροντίδα του Κέντρου Νεοελληνικών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών (διευθυντής τότε ο Βασ. Παναγιωτόπουλος) και τη Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Μαγνησίας (Νομάρχης τότε ο Πάνος Σκοτεινιώτης) στις 13 Σεπτεμβρίου 1998 στη γενέτειρα του *Ρήγα*, το Βελεστίνο, κατά την επέτειο των διακοσίων χρόνων από τον μαρτυρικό θάνατό του. Ο τίτλος της ανακοινώσεως

266. Γ. Λάϊου, «Οι χάρτες του *Ρήγα*...», *Δ.Ι.Ε.Ε.*, τόμ. 14, 1960, σελ. 286.

267. Βίκτωρ Μελάς, *Η Χάρτα του Ρήγα*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1997, σελ. 18.

268. Γ. Τόλια, «Οι χάρτες του *Ρήγα*. Τα Βαλκάνια, η “ευρύχωρη Ελλάδα” των Φαναριωτών», *Επτά Ημέρες*, εφημ. *Η Καθημερινή*, 22 Μαρτίου 1998, σελ. 20-23.

μας ήταν «Guill. Delisle και η “Χάρτα της Ελλάδος”. Ταύτιση για πρώτη φορά ενός προτύπου»²⁶⁹ και δημοσιεύθηκε στην αυθεντική για πρώτη φορά επανέκδοση της *Χάρτας* το 1998 με την υποστήριξη της Ακαδημίας Αθηνών από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα.

Τεκμηριώθηκε πλέον ότι ο Ρήγας, ως πρότυπο για τα εννέα πρώτα φύλλα της *Χάρτας* του, χρησιμοποίησε τον χάρτη της αρχαίας Ελλάδος του Gull. Delisle (1675-1726), *Graeciae Antiquae Tabulae Nova*, σε δύο τμήματα και με διαστάσεις 64.5 εκ X 46.5 εκ. έκαστο. Το πρώτο τμήμα περιέχει το νότιο μέρος της Ελλάδος και φέρει το τίτλο με το όνομα του χαρτογράφου, τον τόπο και τη χρονολογία έκδοσής του «Autore Guillelmo Delisle, *Graeciae Antiquae Tabula Nova*, Parisiis, Oct. 1707». Το δεύτερο τμήμα περιέχει το βόρειο μέρος της Ελλάδος και στο κάτω μέρος του περιθωρίου αναγράφει το όνομα του χαρτογράφου και την χρονολογία, «*Graeciae Pars Septentrionalis*. Autore Guillelmo Delisle, Mart. 1708».

Το ότι ο χάρτης της αρχαίας Ελλάδος του Delisle αποτελεί ένα πρότυπο της *Χάρτας* του Ρήγα συμπεραίνεται από τον ίδιο σχεδιασμό π.χ. της Μαγνησίας, της Χαλκιδικής, της νήσου Λέσβου, της Θράκης, της Μικράς Ασίας κ.ά., καθώς επίσης και από την αντιστοιχία των τοπωνυμίων. Αναγράφονται από τον Ρήγα στη *Χάρτα* του τα ίδια τοπωνύμια της αρχαίας Ελλάδος, τα οποία αναγράφονται στον χάρτη του Delisle για τις επαρχίες, τοπαρχίες, πόλεις και χωριά, στη Θράκη, Μακεδονία, Θεσσαλία, Ηπειρο, Βοιωτία, Αττική, Εύβοια, Πελοπόννησο, Κρήτη και Μικρά Ασία. Για παράδειγμα αναγράφεται η αντιστοιχία των τοπωνυμίων της Αττικής μεταξύ των δύο χαρτών.

Τοπωνύμια χάρτη τού Delisle	Τοπωνύμια Χάρτας τού Ρήγα
ATTICA	ΑΤΤΙΚΗ
Sunium Pr. uln Minervae Templum	Σούνιον. Κολώναι Ακρωτ. και Ιερόν Αθηνάς
Patroclea I.	Πατρόκλεια. Κεδρονήσι

269. Η ανακοίνωσή μας αυτή με τα πρώτα συμπεράσματα δημοσιεύθηκε στη μελέτη μας «Η “Χάρτα της Ελλάδος” του Ρήγα. Τα πρότυπά της και νέα στοιχεία», στο *Η Χάρτα του Ρήγα Βελεστίνου*, (επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου) έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα με την υποστήριξη της Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 1998, β' έκδ. 2003, και σε ανάτυπο, Αθήνα 1998 με προσθήκη ορισμένων εικόνων για την ταύτιση. Με την πρώτη μας αυτή ανακοίνωση και τη δημοσίευσή της δόθηκε τελικά απάντηση στο ερώτημα, το οποίο είχε θέσει το 1960 ο Γεώργιος Λαΐος στην μελέτη του για τους χάρτες του Ρήγα σημειώνοντας εμφαντικά «Ένα ωρισμένο πρότυπο της *Χάρτας* δεν έχει ακόμη ανευρεθεί και θα πρέπει να αναζητηθεί».

Macris seu Helene I. Et civ	Ελένη. Μακρονήσι
Laurium	Λαύριον Λιμνήν και όρος
Aex Scopelus Plinus	Αίξ. «ξέρα περί ης γράφει ο Πλίνιος»
Anaphlysetus	Ανάφλυστος. Ασώπα
Hyphormus Portus	Ύφορμος. Τρεις Πύργοι Λιμνήν
Prospaltus	Πρόσπαλτος
Lampra	Λαμπρά
Eleusa I.	Ελεύσα. Μακίνα
Paconia	Παιωνία
Cephala	Κεφαλαί
Aphydna	Αφήδνα
Potamos	Ποταμός
Panormus P.	Πάνορμος. Ράφτης Λιμνήν
Prasia	Πρασιαί
Hymetos M.	Υμηττός όρος
Brauron	Βραυρών. Βραώνας
Phyle	Φιλή
Cynosura Pr.	Κυνόσουρα. Κάβο Σίδρο
Probalinth	Προβόλινθος
Pentelus M.	Πετέλιος όρος
Ilissus fl.	Είλισσός. Καλλιρρόη ποτ.
Phalerus	Φαλιρεύς. Λεόνε Λιμνήν
Piraeus P.	Πηραιεύς. Δράκος Λιμνήν
Athene	Αθήναι
Acharnae	Αχαρναί. Κουκουβάνες
Marathon	Μαραθών
Oenoe	Οινόη. Μυόπουλι
Rhamnus	Ράμνος
Chersonesus	Χερσόνησος. Ταυρόκαστρο
Parnes M.	Πάρνης όρος
Drymus	Δρυμός
Ciphisus fl.	Κηφισσός ποτ.
Corydalus	Κορυδαλός
Salamis	Σαλαμίς
Psytalia	Ψυτάλια. Δεσποτικό
Eleusis	Ελευσίς
Thriasius Campus	Θριάσιον Πεδίον
Nysaea	Νίσσαια
Minoa Pures	Μινώη
Megara	Μέγαρα
Cromyon	Κρόμυον. Κούντουρα
Rhus	Ρους
Gerania	Γεράνεια
Sidus	Σίδος. Παλιά χώρα
Pagae	Παγαί λουτρά. Λιβαδόστρα

Επισημαίνεται ότι ο Ρήγας δίπλα στα αρχαία ονόματα παρέθεσε πολλές φορές και τα αντίστοιχα ονόματα της εποχής του για πόλεις, χωριά, ακρωτήρια, ποταμούς, βουνά. Μάλιστα, για την αναγραφή αυτή των τοπωνυμίων διαφορετικών εποχών, για τους «παραχρονισμούς», όπως αποκαλούνται, ο Ρήγας κατηγορήθηκε από τους ειδικούς χαρτογράφους²⁷⁰. Όμως, πρέπει να τοιμισθεί ότι σκοπός του Ρήγα δεν ήταν ο καθαρά χαρτογραφικός χαρακτήρας του έργου του. Ο Ρήγας ήταν επαναστάτης και όχι ένας επαγγελματίας χαρτογράφος. Χρησιμοποίησε τα ονόματα της αρχαίας Ελλάδος²⁷¹ για να έχει την ιστορική συνέχεια του χώρου και επί πλέον να έχει ένα πολιτικό χάρτη με την ελληνική πολιτική διαίρεση και όχι εκείνης της Οθωμανικής εξουσίας και παράλληλα να έχει τα ελληνικά τοπωνύμια. Γι' αυτό εξάλλου ο Ρήγας δεν χρησιμοποίησε τον χάρτη της Ελλάδος της συγχρόνου του εποχής, τον οποίο ο ίδιος χαρτογράφος, ο Delisle, είχε επίσης σχεδιάσει. Το γεγονός αυτό δείχνει τον σκοπό του Ρήγα στο σχεδιασμό του επαναστατικού του έργου, κάτι που θα πρέπει να προσεχθεί από κάθε σχετικό μελετητή. Το μεγαλύτερο μέρος των δακουμητικών σχεδίων του τίτλου της *Χάρτας της Ελλάδος* ο Ρήγας τα δανείστηκε από τον πρότυπο χάρτη του Delisle, όπως παρατηρεί κανείς στη σχετική αντιστοιχία τους. Προσθέτει στο πόδι της θεάς το βιβλίο με τη φράση «*Πολλών ανθρώπων ίδον άστεα και νόον έγνω*»²⁷² ενώ στον Delisle βρίσκεται μόνο το βιβλίο με τα γεωμετρικά σχήματα, θέλοντας κατ' αυτόν τον τρόπο ο Ρήγας να τονίσει μάλλον την πνευματική ισορροπία μεταξύ της θεωρητικής και θετικής παιδείας.

Ο Ρήγας σε όλα τα φύλλα της *Χάρτας* του στα διάφορα κενά έβαλε και 162 νομίσματα αρχαίων ελληνικών πόλεων, θέλοντας κατ' αυτόν τον τρόπο να δείξει στους νεότερους Έλληνες την αρχαία ακμή και δόξα. Γνώριζε καλά πως νόμισμα σημαίνει δύναμη οικονομική, πολιτική και κατ' αυτόν τρόπο έδειχνε τη σύνδεση με το παρελθόν. Γι' αυτό εξάλλου σε πολλά νομίσματα ανέγραψε και το σύγχρονο όνομα της αρχαίας πόλεως, στην οποία ανήκε το νόμισμα. Δημιουργείται ασυνείδητα η σύνδεση του παρόντος με το

270. Ο Cristian Reichard στα 1808 δημοσιεύει στο περιοδικό της Βαϊμάρης *Allgemeine Geographische Ephemeriden* σχετική κριτική, της οποίας μετάφραση καταχωρίζεται από τον Γεώργιο Λαΐο, «Οι Χάρτες του Ρήγα...», *Δ.Ι.Ε.Ε.*, τόμ. 14, 1960, Παράρτημα, σελ. 306-312.

271. Σχετικά βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Γιατί ο Ρήγας χρησιμοποίησε χάρτη της αρχαίας Ελλάδος ως πρότυπο της «*Χάρτας της Ελλάδος*»;», *Υπέρεια*, τόμ. 4, *Πρακτικά Δ' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας*», Αθήνα 2006, σελ. 591-604, και ιδιαίτερα στη σελ. 603.

272. Είναι από τον Όμηρο, *Οδύσεια* Α 3.

Ενδεικτικά παρουσιάζεται ο ταυτόσημος σχεδιασμός για τη Μαγνησία και τη Λέσβο του πρότυπου χάρτη της αρχαίας Ελλάδος του Delisle και της Χάρτας του Ρήγα.

ένδοξο παρελθόν. Για παράδειγμα αναφέρουμε ότι ο Ρήγας αναγράφει στα αρχαία νομίσματα τα αντίστοιχα της συγχρόνου του εποχής: «Βελεστίνου» αντί «Φερών», «Βοστίτζας» αντί «Αγίου», «Αγίου Ορους» αντί «Αθωνος», και το ίδιο στα εν συνεχεία αναγραφόμενα, «Δημητζάνας», «Φονιά», «Ζάρκου», «Δαμασιού», «Τρικκάλων», «Τζαρίτζανης», «Κορφών», «Διριλί», «Βόλου», «Κάστρου της Ωραιάς», «Μπαλαμούτι», «Πούντας», «Κακοσιού», «Πόλινας», «Παλιοπρέβεζας», «Αλαγού». «Καβάλας», «Θερμιών», «Ταλαντίου», «Αγίας Μαύρας», «Ζαγοριού», «Άρτας», «Βούτριντου». Η τακτική αυτή έχει σχέση με το επαναστατικό του πρόγραμμα για την ενίσχυση της αυτοσυνειδησίας των σκλαβωμένων και την ιστορική αφύπνισή τους, που μαζί με τα άλλα του έργα και ιδιαίτερα με τον *Θούριο* θα τους οδηγήσει στην επανάσταση για την πολυπόθητη ελευθερία. Τακτική με στόχευση και πρόγραμμα.

Επίσης, στα κενά μέρη της *Χάρτας* ο Ρήγας καταχώρισε 9 Επιπεδογραφίες, εκ των οποίων οι 8 είναι αρχαίων ιστορικών τόπων, Πλαταιών, Σαλαμίνας, Σπάρτης, Θερμοπυλών, Αθηνών²⁷³, Δελφών, Ολυμπίας, και του αρχαίου θεάτρου, τις οποίες έλαβε με τα αρχαία ονόματα από το έργο του *Barbie du Bocage*²⁷⁴, ενώ η «Επιπεδογραφία της Φεράς λεγομένης νυν Βελεστίνος» είναι δική του δημιουργία²⁷⁵. Ενδιαφέρον έχει να τονισθεί ότι ο Ρήγας ξεκαθαρίζει στον τίτλο, προς αποφυγή παρερμηνειών, πως οι επιπεδογραφίες είναι προς κατανόηση του ταξιδιού του *Νέου Αναχάρσιδος*. Συγκεκριμένα γράφει, «Προς δε 9 επιπεδογραφίαι τινών περιφήμων πόλεων και τόπων αυτής συντείνουσαι εις την κατάληψιν του Νέου Αναχάρσιδος». Ο Ρήγας δηλαδή δηλώνει ξεκάθαρα πως μόνο οι Επιπεδογραφίες είναι προς

273. Είχαμε επισημάνει ότι η «Επιπεδογραφία των Αθηνών» είναι σύνθεση του Ρήγα από δύο επιπεδογραφίες του *Barbie du Bocage*, «Plan des Environ d'Athènes pour le voyage du Jeune Anacharsis» και «Plan d'Athènes pour le voyage du Jeune Anacharsis», στοιχείο που δεν είχε σημειωθεί σε προηγούμενες εργασίες για τη *Χάρτα*, βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Η "Χάρτα της Ελλάδος" του Ρήγα. Τα πρότυπά της...*, ό.π., σελ. 45.

274. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Η "Χάρτα της Ελλάδος" του Ρήγα. Τα πρότυπά της...*, ό.π., σελ. 44. Προσθέτουμε ότι αργότερα στα *Ελληνικά Χρονικά (Μεσολογίον)*, αναστατική επανέκδοση Χ. Σπανός και Ν. Νίκας, Αθήνα 1958, αρ. 17, 27 Φεβρουαρίου 1824, σελ. 4, ο Γ. Αιρινίαν σημειώνει χαρακτηριστικά για τα αρχαία τοπωνύμια, «Γεωγραφικόν πίνακα διά τας αρχαίας ονομασίας θέλω μεταχειρισθῆ τον Ατλαντα του Νέου Αναχάρσιδος, εκδιδόμενον παρὰ του κυρίου Βαρβιέ δε Βοκάζ, σημειών ὅσα συμφωνοῦν με την φυσικὴν θέσιν, και με τας μαρτυρίας των παλαιῶν συγγραφέων».

275. Ευάγ. Κακαβογιάννη, «Η "Επιπεδογραφία της Φεράς" από άποψη αρχαιολογική», *Υπέρεια*, τόμ. 1, *Πρακτικά Α' Συνεδρίου «Φερά-Βελεστίνο-Ρήγας*», Αθήνα 1990, σελ. 423-448.

κατανόηση του ταξειδίου του *Νέου Αναχάρσιδος* και όχι όλη η *Χάρτα της Ελλάδος*.

Σημειώνουμε ότι η *Χάρτα της Ελλάδος* κατ' όνομα είναι χάρτης της Ελλάδος και τούτο διότι περιλαμβάνει προς Βορρά και άλλες περιοχές, τη Βουλγαρία, Σερβία, Μαυροβούνιο, Βλαχία, Βασσαραβία, Μολδαβία, καθώς και μέρος της Κάτω Ουγγαρίας και Δαλματίας. Όπως έχουμε υποστηρίξει²⁷⁶, ο Ρήγας για λόγους συνωμοτικών, για να πάρει την άδεια εκτυπώσεως της *Χάρτας*, την οποία τύπωνε επί έξι μήνες, ανέγραψε ότι είναι χάρτης της Ελλάδος. Χαρακτηριστικά, στην για πρώτη φορά αυθεντική επανέκδοση της *Χάρτας της Ελλάδος* υποστηρίξαμε²⁷⁷ ότι στον τίτλο της *Χάρτας* του ο Ρήγας έγραψε ότι την εκδίδει «εις την κατάληψιν του *Νέου Αναχάρσιδος*» και «προς αμυνδράν ιδέαν της αρχαιολογίας», όπως επίσης και η *Εφημερίς* των αδελφών Πουλίου στις 20 Φεβρουαρίου 1797 σημείωνε στη σχετική ειδηση ότι η *Χάρτα* εκδίδεται «προς κατάληψιν της αρχαιολογίας». Όμως, αν κανείς παρατηρήσει προσεκτικά την *Χάρτα* θα δει ότι το μεγαλύτερο μέρος της ουδεμία σχέση έχει με τον *Νέον Ανάχαρσιν*, στην κατανόηση δηλαδή του ταξειδίου του, εκτός φυσικά από τις επιπεδογραφίες, οι οποίες πράγματι εντυπωσιάζουν τον αναγνώστη.

Γι' αυτό ίσως ο Ρήγας τις παρέθεσε στα κενά μέρη της *Χάρτας* του, για να μπορέσει να παραπλανήσει την Αυστριακή λογοκρισία, η οποία ήλεγχε ό,τι επρόκειτο να τυπωθεί. Η τακτική αυτή δείχνει το πόσο προνοητικός ήταν ο Ρήγας, και όχι επιπόλαιος εξεταστής των πραγμάτων κατά τον Φιλήμονα²⁷⁸. Δεν έδειξε τον πραγματικό του σκοπό, για τον οποίο ήθελε να έχει την *Χάρτα* του ως ένα γεωγραφικό και πολιτικό χάρτη για το επαναστατικό του σχέδιο, για τη *Νέα Πολιτική Διοίκηση*, που σχεδίαζε να δημιουργήσει μετά την επανάστασή του. Μάλιστα, αμέσως μετά την κατάλυση της Οθωμανικής τυραννίας σχεδίαζε τη διεξαγωγή εκλογών. Γεμίζει τη *Χάρτα* με ιστορικά στοιχεία και νομίσματα με σκοπό να τονίσει στους Έλληνες την ιστορία, το μεγαλείο της αρχαίας Ελλάδος, όπως χαρακτηριστικά παρατηρείται από τις Αυστριακές ανακριτικές αρχές και από τον ίδιο τον υπουργό της Αστυνομίας

276. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Η συνωμοτική δράση του Ρήγα Βελεστινλή*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2009.

277. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Η "Χάρτα της Ελλάδος" του Ρήγα. Τα πρότυπά της...*, ό.π., σελ. 51.

278. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Η άδικη κρίση του Ιω. Φιλήμονος για τον επαναστάτη Ρήγα Βελεστινλή», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 38, 2000, σελ. 257-272, και σε ανάπτυπο.

σε έγγραφό του προς τον Αυτοκράτορα Φραγκίσκο «... το μεγαλείον της Ελλάδος παριστώντος»²⁷⁹. Καλύπτει κατ' αυτόν τον τρόπο τον πραγματικό του σκοπό, ότι είναι ένας λεπτομερής χάρτης της δημοκρατικής πολιτείας του Βαλκανικού χώρου, με πολιτική διαίρεση σε Επαρχίες και Τοπαρχίες.

Η χρησιμοποίηση ακόμη του τίτλου *Χάρτα της Ελλάδος* μπορεί να σημαίνει ότι θα ήθελε να παραπλανήσει την Αυστριακή λογοκρισία. Εάν ως τίτλο της *Χάρτας* του δήλωνε τον πραγματικό του σκοπό αναγράφοντας π.χ. «Χάρτης της Νέας Πολιτικής Διοικήσεως», ή όπως μερικοί τονίζουν, οι οποίοι κρίνουν ετεροχρονισμένα με τα σημερινά δεδομένα, να ανέγραφε π.χ. «Χάρτης της Βαλκανικής Δημοκρατίας», με τα σύνορα του σχεδιαζόμενου κράτους και την πολιτική διαίρεση σε Τοπαρχίες και Επαρχίες, προφανέστατα δεν θα ήταν δυνατόν επί τούτους μήνες να αποφύγει την Αυστριακή λογοκρισία και να τυπώνει τη *Χάρτα* του.

Δεύτερο πρότυπο της *Χάρτας της Ελλάδος*

Για να συμπεριλάβει μεγαλύτερο μέρος του Βαλκανικού χώρου, όπου ήταν η Οθωμανική εξουσία, μια και ο χάρτης της αρχαίας Ελλάδος του Delisle εκτείνονταν λίγο πιο πάνω από τον Αίμο, ο Ρήγας χρησιμοποίησε για το βόρειο μέρος της *Χάρτας*, το οποίο περιέχεται στα φύλλα 10, 11 και 12, έναν άλλο χάρτη ως πρότυπο. Συγκεκριμένα, όπως έχει δείξει η έρευνά μας²⁸⁰, χρησιμοποίησε τον χάρτη του Rizzi Zannoni, *Carte de la Partie Septentrionale de l'Empire Ottoman...Paris 1774*. Υπάρχει ομοιότητα στα γεωγραφικά σχέδια και στην αντιστοιχία των τοπωνυμίων. Εντύπωση πάντως προκαλεί που ο Ρήγας για αυτόν τον χώρο πήρε ένα σύγχρονο χάρτη της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Επίσης άξιο παρατηρήσεως είναι το γεγονός ότι ο πρότυπος αυτός χάρτης δεν έχει τη διαίρεση σε τοπαρχίες και γι' αυτό ο Ρήγας δεν τις αναγράφει στη *Χάρτα* του, εκτός από την Βλαχία, ίσως γιατί είχε ασχοληθεί με την έκδοση της *Νέας Χάρτας της Βλαχίας*. Παρατίθεται ενδεικτικά μία αντιστοιχία των τοπωνυμίων στους δύο χάρτες για την Βουλγαρία:

279. Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1930, φωτομηχανική επανέκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα με την προσθήκη ευρετηρίου (επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλος), Αθήνα 1997, σελ. 33.

280. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Η "Χάρτα της Ελλάδος" του Ρήγα. Τα πρότυπά της...*, ό.π., σελ. 32-38.

Ο τίτλος του σύγχρονου χάρτη της Οθωμανικής αυτοκρατορίας του Rizzi Zannoni, Παρίσι 1774, τον οποίο ο Ρήγας χρησιμοποίησε, όπως έχουμε παρουσιάσει το 1998, για τον άνωθεν του Αίμου χώρο της Χάρας της Ελλάδας.

BOULGARIE (Zannoni)

Varna
Soganlik
Valteluka
Provat
Devina
Devina Gh.
Coszli
Kostritza
Baltshik
Kavarna
Kelograh-Burum
Galegri
Kollat
Iegni Pangola
Bizia
Ickilmik Palanka
Karagash
Kiupruliler
Ghersala
Haz-Oglm Bazarlik
Dianizi Bejaban
Buiuk Cosligza
Taslitepe
Kutshuk Cosligza
Marcenopoli
Dapne sui, Varna sui
Tshenge
Shiumla
Bulangi
Kanergza
Iegni Bazar
Bcghirli
Felbir
Bagshelik
Trajanak
Hrasgrad
Pestenglu
Dristra sui
Ak Lom sui
Hermanlik
Silistria
Veterna
Tatarey
Garban

ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ (Ρήγα, φύλλο 12)

Βάρνα. Οδησός
Σογιανλίκ
Βαλτελούκα
Προβάτου
Δέβινα
Δέβινας Λίμνη
Κόζλη
Κοστρίτζα
Μπαλτζίκ. Βυζώη
Καβάρνα
Καλογγράχ μπουρούν. Τετρισιάς Ακρωτ.
Λαλεάγρα Κάλλανδρα
Κολλάτ
Γενί Πάνγγολα
Βίτζια
ΙΚιλμίκ Παλάγγα
Καραγάτζ
Κιουπριουλιέρ
Γγέρσαλα
Χατζιόγλου Παζαρτζίκ
Διανιτζή Μπεγιαμπάν
Μπουγιούκ Κοζλουτζέ
Τασλή Τεπέ
Κιουτζιούκ Κοζλουτζέ
Μαρκενόπολις. Μαρτζενόπολι
Δάφνη. Τίτζια. Βάρνα σουσιού ποτ.
Τζένγγα
Σιούμλα
Μπουλαντζί
Καηναρτζέ
Γενί Παζάρ
Μπεγρλί
Φελμπίρ
Μπαγτζελίκ
Τραγιανάκ
Ράζ Γγράδ
Πέστεγγλί
Δρύστρα ποτ.
Ωκ Λόμ ποτ.
Ορμανήλ
Συλλήστρα. Δουρόστερον
Βέτερνα
Ταταρέη
Γγαρβάν

Σύνορα στη Χάρτα της Ελλάδος

Ένα σημαντικό στοιχείο, το οποίο επισημάνθηκε κατά την έρευνά μας, είναι η ιδιαίτερη σημειογραφία των συνόρων, τα οποία ο Ρήγας έχει καταχωρίσει στο βόρειο μέρος με τη Δαλματία και την Κάτω Ουγγαρία, (*Χάρτα της Ελλάδος*, φύλλα 7, 10 και 11). Τα σύνορα αυτά είναι σύνορα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και της σχεδιαζόμενης δημοκρατικής πολιτείας του μετά την επανάστασή του. Αυτήν την σημειογραφία των συνόρων, όπως παρατηρούμε, ο Ρήγας δεν την καταχωρίζει στο Υπόμνημα της *Χάρτας*, όπου αναγράφει τις ιδιαίτερες διακεκομμένες γραμμές για τις Τοπαρχίες και Επαρχίες. Φυσικά, δεν θα ήταν δυνατόν ο Ρήγας να αναγράψει την ιδιαίτερη αυτή διαγράμμιση, διότι θα έπρεπε να την επεξηγήσει. Δεν μπορούσε όμως να επεξηγήσει ότι είναι για τα σύνορα της σχεδιαζόμενης πολιτείας του, ούτε φυσικά ότι είναι τα σύνορα της Οθωμανικής επικράτειας. Και τούτο διότι η *Χάρτα* ήταν γεμάτη με τα νομίσματα αρχαίων ελληνικών πόλεων και τις επιπεδογραφίες ιστορικών πόλεων και τόπων της αρχαίας Ελλάδος. Όλα αυτά συνέβαλαν ώστε να αποκρύψει τον πραγματικό του σκοπό, για να παίρνει επί έξι μήνες την άδεια εκτυπώσεως από τον λογοκρίτη της Αυστριακής Αστυνομίας. Τότε όλα τυπώνονταν με την άδειά του, όπως χαρακτηριστικά τονίζεται στο έγγραφο της ανάκρισης αρ. 58, ότι χωρίς την έγκριση της λογοκρισίας τίποτε δεν τυπώνεται, «...η υψηλή εγκύκλιος της 3 Ιουνίου 1795, κατά την 4^η παράγραφον της οποίας δεν επιτρέπεται τίποτε να τυπωθή χωρίς προηγουμένη έγκρισιν της λογοκρισίας»²⁸¹.

Επί πλέον, επισημαίνουμε ότι η έρευνά μας για την ιδιαίτερη διαγράμμιση, για τα σύνορα, έρχεται σε συμφωνία με τη *Νέα Πολιτική Διοίκηση*, την οποία ο Ρήγας ήθελε να δημιουργήσει μετά την επανάστασή του και να αντικαταστήσει την απολυταρχική εξουσία του Σουλτάνου στον ίδιο χώρο, που περιβάλλεται από τα σύνορα και με τις πολιτικές διαιρέσεις σε Επαρχίες και Τοπαρχίες.

Το «ρόπαλο του Ηρακλέους» στον τίτλο της *Χάρτας*

Σημαντική για το συμβολισμό της είναι η παράσταση την οποία ο Ρήγας καταχωρίζει στον τίτλο της *Χάρτας*, φύλλο 4. Είναι μάλλον έργο του ιδίου του

281. Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, ..., ό.π., σελ. 163.

Ρήγα, διότι δεν έχει επισημανθεί σε προγενέστερα έργα²⁸². Συγκεκριμένα, παρουσιάζει τον γυμνόποδα Ηρακλή με το ρόπαλό του να παλεύει με την έφιππη Αμαζόνα, της οποίας έχει αρπάξει το χέρι και με το ρόπαλό του έχει σπάσει το σιδερένιο τσεκούρι της. Με αυτόν το συμβολισμό, ο Ρήγας θέλει να πει πως τελικά θα νικήσει η ηθική δύναμη, αν οι σκλαβωμένοι πορευτούν με τις αρετές του Ηρακλή²⁸³, αποφασιστικότητα, αφοσίωση στα ιδεώδη, πίστη στο καθήκον, υπεράσπιση του δικαίου²⁸⁴. Επισημαίνουμε ακόμη ότι ο Ρήγας δεν χρησιμοποιεί ένα από τα χαρακτηριστικά και διαδεδομένα σύμβολα της Γαλλικής Επανάστασης, τον φρυγικό σκούφο²⁸⁵, αλλά το «ρόπαλο του Ηρακλέους». Ίσως, διότι οι Φρύγες θεωρούνταν βαρβαρικός λαός και πλησιέστερα στους Πέρσες. Γι' αυτό πιθανότατα ο Ρήγας να χρησιμοποίησε τις Αμαζόνες ως σύμβολο του βαρβαρισμού. Έμμεσα γίνεται και η συσχέτιση ότι οι Αμαζόνες και οι Πέρσες κατοικούν στην Ασία, της οποίας κοιτίδα είναι

282. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Η "Χάρτα της Ελλάδος" του Ρήγα...*, ό.π., σελ. 31, υποσημ. 40, όπου αναφέρεται ότι ο Ευστ. Φινόπουλος και η Στέλλα Χρυσόχοου δεν έχουν συναντήσει τέτοια παράσταση και ότι «ο Bernard de Montfaucon, *L'Antiquité expliquée et Représentée en figures*, Παρίσι 1719, τόμ. Ι, δεύτερο μέρος, σελ. 195-228, καταχωρίζει για τον Ηρακλή είκοσι δύο σελίδες με πολλές παραστάσεις, όπου όμως δεν απαντάται παράσταση σαν αυτή, που ο Ρήγας έχει στο επίτιτλο της Χάρτας του». Ωστόσο ο Αντ. Λιάκος, «Ο Ηρακλής, οι Αμαζόνες και οι "τραγανιστές βουκίτσες"». Αναπαραστάσεις του φύλου και της εξουσίας στο έργο του Ρήγα», *Μνήμων*, τόμ. 23, 2001, σελ. 99-112, αναφέρει ότι σε νόμισμα της Ηράκλειας του Πόντου, η Αμαζόνα απεικονίζεται όπως και στην παράσταση του Ρήγα και παραπέμπει στο *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae*, Ζυρίχη και Μόναχο, εκδ. Άρτεμις, τόμ. Ι, α' μέρος σελ. 596, β' μέρος σελ. 463, αρ. 161. Το έργο αυτό υπάρχει στη Βιβλιοθήκη της Αρχαιολογικής Εταιρείας Αθηνών, όπου είδαμε τη σχετική παρατομπίη και τη μορφή της έφιππης Αμαζόνας αλλά δίνει την εντύπωση πως είναι σε άλλη κίνηση. Αν ο Ρήγας είχε γνώση αυτού του νομίσματος της Ηράκλειας υποθέτουμε ότι πιθανόν θα το καταχώριζε κοντά στα άλλα δύο νομίσματα της Ηράκλειας, που έχει θέσει στο 9^ο φύλλο της *Χάρτας*.

283. Ενδιαφέρουσα είναι η παρατήρηση του Ν. Πολίτη για την απήχηση του Ηρακλή στους Νεοέλληνες, «Ο μόνος ήρωας των αρχαίων μυθικών διηγήσεων, περί ου αι περισσότεραι και σπουδαιότεραι διεσώθησαν μέχρις ημών πληροφοραί, εις δημοτικά άσματα, εις παραδόσεις και εις παραμύθια, είναι ο Ηρακλής», Ν. Γ. Πολίτη, «Νεοελληνική μυθολογία. Ηρακλής», *Παρθενών*, αρ. 19, Οκτώβριος 1872, σελ. 1045-1048.

284. «Ο Ηρακλής επρόκειτο να αποκρυσταλλώσει το πρότυπο του ισχυρού, ακατάβλητου ήρωα... εμφανίζεται σε ανθρώπινα μέτρα με τη διέκτασή τους στα όρια του θαυμαστού...είναι ο εξολοθρευτής ολέθριων τεράτων και ο εκδικητής κάθε αδικίας, και τελικά παρουσιάζεται ως αντίποδας του κακού», Γιάννη Αναστασίου, «Ηρακλής», *Ελληνική Μυθολογία*, τόμ. 4, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1986, σελ. 15.

285. Αντώνη Λιάκου, «Ο Ηρακλής, οι Αμαζόνες...», ό.π., σελ. 100.

και των συγχρόνων του Ρήγα Οθωμανών. Συμπληρωματικά υπογραμμίζουμε, ότι ο Ρήγας μνημονεύει τον Ηρακλή στον *Ύμνο Πατριωτικό*²⁸⁶, όταν θεωρεί ξακουστούς και τους κλεφταρματολούς Μπουκουβαλέους, όπως ήταν και ο Ηρακλής,

«Μουκουβαλέοι ξακουστοί
οπού 'ναι σαν τον Ηρακλή,
Τυράννους Οθωμάνους
τους έχουν σα γαιδάρους», (στροφή 22).

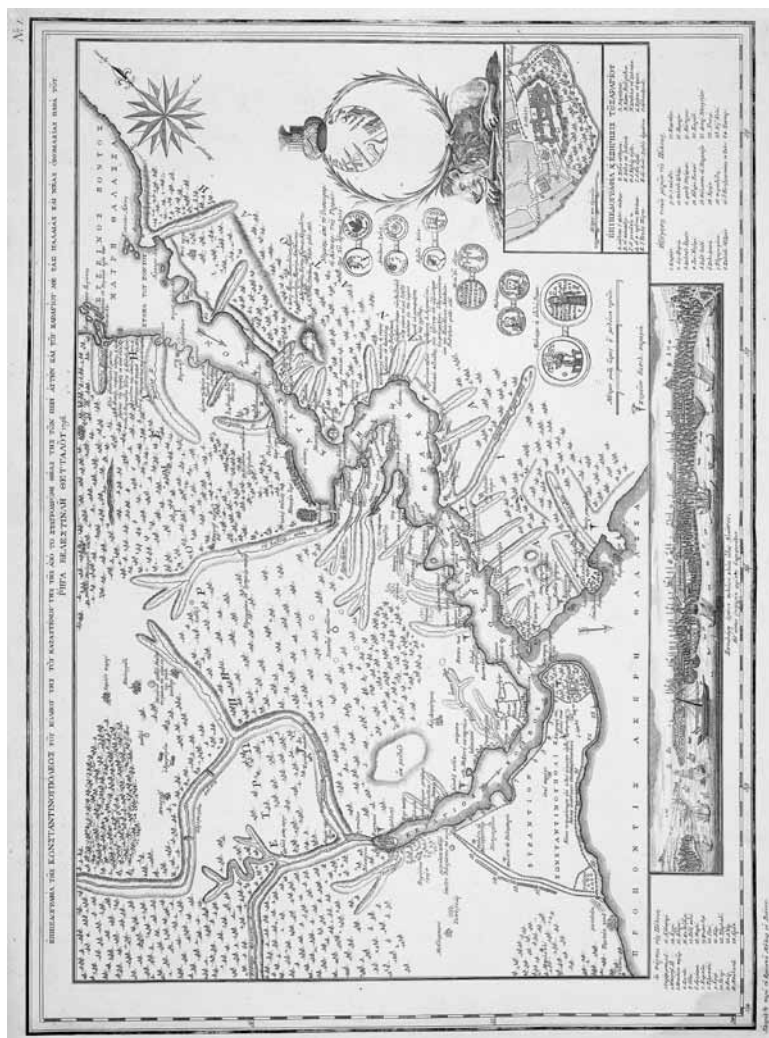
β) *Επιπεδογραφία της Κωνσταντινουπόλεως*

Κατά τους πρώτους μήνες της διαμονής του στη Βιέννη του 1796, ο Ρήγας εξέδωσε την *Επιπεδογραφία της Κωνσταντινουπόλεως*, η οποία αποτέλεσε και το πρώτο φύλλο της δωδεκάφυλλης *Χάρτας της Ελλάδος*. Ο πλήρης τίτλος είναι *Επιπεδογραφία της Κωνσταντινουπόλεως, του κόλπου της, του καταστενού της, της από το Σταυροδρόμι θέας της, των περί αυτήν και του Σαραγίου με τας παλαιάς και νέας ονομασίας*. Ενδιαφέρον έχει να επισημάνουμε ότι ο Ρήγας αρχίζει την έκδοση των χαρτών του οραματιζόμενου κράτους του, της *«Ελληνικής Δημοκρατίας»*, με την Κωνσταντινούπολη, την πρωτεύουσά της.

Ο Γεώργιος Λαΐος²⁸⁷ είχε εντοπίσει τον χάρτη του Jean Adam Zizla, τον οποίο ο Ρήγας χρησιμοποίησε ως πρότυπο για την *Επιπεδογραφία της Κωνσταντινουπόλεως*, στον οποίο περιλαμβάνονται τα τουρκικά ονόματα της εποχής του, χωρίς όμως *«τας παλαιάς ονομασίας»*, τα αρχαία τοπωνύμια, τα οποία ο Ρήγας έχει προσθέσει. Γι' αυτά τα αρχαία τοπωνύμια του Βοσπόρου, ο Γ. Λαΐος δεν κατόρθωσε να ανεύρει την πηγή, την οποία ο Ρήγας χρησιμοποίησε. Ωστόσο η έρευνά μας, στην για πρώτη φορά αυθεντική επανέκδοση της *Χάρτας της Ελλάδος* το 1998, έδειξε ότι τα αρχαία τοπωνύμια του Βοσπόρου ο Ρήγας τα έλαβε από τον χάρτη του Barbie du Bocage, *Plan du Bospore de Thrace pour le voyage de Jeune Anacharsis, Juillet 1784*, ο οποίος περιέχεται στο βιβλίο του *Recueil de Cartes Géographiques, 1788*, από όπου

286. Ρήγα Βελεστινλή, *Νέα Πολιτική Διοίκησης, Παράρτημα*, στο *Τα Επαναστατικά*, έκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2005, σελ. 78. Βουλή των Ελλήνων, *Ρήγα Βελεστινλή, Άπαντα τα Σωζόμενα*, τόμος πέμπτος, Αθήνα 2000, σελ. 154. Άπαντα Νεοελλήνων Κλασικών, *Ρήγας Βελεστινλής-Φεραίος*, 1968, τόμ. 2, σελ. 772.

287. Γ. Λαΐου, «Οι χάρτες του Ρήγα», *ό.π.*, σελ. 234 κ. εξ.

Η Επιπεδογραφία της Κωνσταντινουπόλεως, Βιέννη 1797, με τα αρχαία ελληνικά τοπωνύμια στο Βόσπορο, τα οποία ο Ρήγας πρόθεσε στα άλλα τοιχεία ονόματα του πρώτου χάρτη που χρησιμοποίησε, θέλοντας κατ' αυτόν τον τρόπο να δείξει την αρχαία ελληνική κληρονομιά. Σημαντική για το συμβολισμό είναι η παράσταση του κοιμημένου λιονταριού με τα σύμβολα εξουσίας του Σουλτάνου στη ράχη του και το «ρόπαλο του Ηρακλέους» στα πόδια του.

ο Ρήγας πήρε και τις άλλες επιπεδογραφίες. Παρατίθενται σε αντιστοιχία τα τοπωνύμια, τα οποία ο Γ. Λαΐος άφησε χωρίς ταύτιση, και συμπληρώθηκαν με την έρευνά μας²⁸⁸, όπως μπορεί να δει ο αναγνώστης παρακάτω ξεκινώντας από το στόμιο του Βοσπόρου στον Εύξεινο Πόντο. Κατ' αυτόν τον τρόπο ο Ρήγας δείχνει την ελληνική διαχρονικότητα του τόπου αυτού.

Τα αρχαία τοπωνύμια του Βοσπόρου και η αντιστοιχία τους

Barbié du Bocage	Ρήγα (φύλλο 1)
Panium Pr.	Πάνιον Ακρωτ.
Cyances d' Europe	Κυανέαι Ευρώπης
Cyances d' Asie	Κυανέαι Ασίας
Gypopolis Colline sur laquelle on prétend que le Roi Phinée tenoit sa Cour	Γυπόπολις. Φαναράκι «Εδώ εβασίλευσεν ο μάντις Φινεύς...»
Pr. de Ancre	Άγκυρα Ακρωτ.
Pront du Cerbeau	Κόραξ Ακρωτ.
Port des Lyciens	Λιμνή Λυκίων
Myrléion	Μυρλείων ποτ.
Aphrodisium	Αφροδίσιον (νησί)
Port des Ephésians	Λιμνή Εφεσίων
Tour Timée ou du Phare	Τιμαίος πύργος ή του Φάρου
Chrysorrhœas	Χρυσορρόας ποτ.
Pantichium	Παντύχιον
Temple de Cybele	Βωμός Ρέας
Temple de Jupiter Urius	Βωμός του ουρίου Διός
IERON ou le Temple	Ιερόν Παλαιόν
Autel des 12 Dieux	Βωμός των 12 θεών
Lit d' Hercule	κλίνη Ηρακλέους
Milion Pr.	Μίλιον Ακρωτ.
Sclerinas R.	Σκλητρίνας ποτ.
Le Golfe profond	Βαθύς κόλπος
Riv. du Golfe profond	Βαθέως κόλπου ποτ.
Les Beaux Champs	καλή πεδιάς
Pierre de Justice	πέτρα δίκης
Montagne appelée les Cless du Pont	Κλειδες Πόντου

288. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Η "Χάρτα της Ελλάδος" του Ρήγα...*, ό.π., σελ. 41-44, όπου συμπληρώνονται τα κενά του Λαΐου και έχουν ταυτιστεί τα αρχαία ονόματα, τα οποία ο Ρήγας έχει βάλει κατά μήκος του Βοσπόρου.

Golfe Pharmacias	Κόλπος Φαρμακίας
Port de Pithecus	Πίθηξ Λιμνή
Foret d' Arbousters	άλσος
Commarodes	Κομμαρώδης
Golfe Lasthénès	Λασθένης κόλπος
Golfe Moucaporis	Μουκάπορις κόλπος
Nymphée	Νυμφαίον
Golfe d' Amycus	Άμυκος κόλπος
Palais et Tombeau du Roi Amycus	παλάτι και τάφος Αμύκου βασιλέως
Plaine Gronychia	Τρονύκιον πεδίων
Golfe Catangion	Κατάγγιος κόλπος
Potamonium	Ποταμόνιον
Fontaine Azaritia	Αζαρία πηγή
Golfe du Femmes	Λιμνή Γυναικών
Cyparodes	Κυπαρώδης
Torrent	χειμαρος ποτ.
Trône de Darius, Pont de Darius	Θρόνος Δαρείου, Γέφυρα Δαρείου
Pr. de Mercure	Ερμής Ακρωτ.
Port Azarus	Αζαρός Λιμνή
Nausimachium Pr.	Νασιμάχιον Ακρωτ.
Les Echelles	Κλίμακες
Pr. d' Esties	Εστία Ακρωτ.
Esties	Εστία
Bythias	Βυθίας Λιμνή
Lauriers	δάφναι
Nicopolis	Νικόπολις
Protos Discos	Πρώτος Δίσκος
Deuteros Discos	Δεύτερος Δίσκος
Archium	Αρχεῖον
Pr. des Vicillard	Γέρων Ακρωτ.
Port des Phodiens	Λιμνή Ροδίων
Jasonium	Ιασώνιον
Lauriers	δάφναι
Melopon Pr.	Μέλοπον Ακρωτ.
Aianteion Pr.	Αιάντιον Ακρωτ.
Sycac	Συκαί
Cison R.	Κίσων ποτ.
Les Etables	Σταύλοι
Barbyses R.	Βαρβύσης ποτ.

Autel de Sémyslra	Βωμός Ρέας
Cydaris R.	Κύδαρις ποτ.
Les Blachernes ou Marais	Βλαχέρναι
Polyrrhetius	Πολυρρήτιος ποτ.
Piraeius	Πυρραϊίκος
Golf Ceras	Κεράτιος κόλπος
Pr. du Bospore	Βόσπορος Ακρωτ.
Pr. du Boeuf	Βους Ακρωτ.
Chrysopolis	Χρυσόπολις
Plaine	πεδιάς
Fontaine Hermagona	Ερμαγόνη πηγή
Temple de Venus	βωμός Αφροδίτης
Port	Λιμίν
Temple d' Apollon	Απόλλωνος βωμός
Chalcédoine	Χαλκηδών
Port	Λιμίν
Rochers de Junon	Ξέρες Ήρας
Temple de Junon	Βωμός Ήρας
Chalcydou R.	Χαλκηδών ποτ.

Τονίσαμε επί πλέον στη μελέτη μας ότι «εντύπωση πάντως προκαλεί το γεγονός ότι στην περιοχή του Βοσπόρου, όπου βρισκόταν το κέντρο της Οθωμανικής εξουσίας και όλα είχαν τις σύγχρονες τότε τουρκικές ονομασίες, ο Ρήγας αναγράφει περίπου ενενήντα ονόματα από την αρχαία Ελλάδα. Θα ήθελε ίσως κατ' αυτόν τον τρόπο να ενισχύσει την ιστορική μνήμη των σκλαβωμένων Ελλήνων, να τους υπενθυμίσει την αρχαία κληρονομιά και να τους δώσει μήνυμα αισιοδοξίας». Και συνεχίζαμε επισημαίνοντας ότι ο Ρήγας «Γι' αυτό ίσως αναγράφει “Βυζάντιον-Κωνσταντινούπολις” και θα καταχωρίσει επί πλέον από την βυζαντινή ιστορία το “παλάτι του Κωνσταντίνου”, το “παλάτι του Βελησαρίου”, το “Πατριαρχείον”, την “Αγία Σοφία”, και την επιγραφή που αναφέρεται στον “Θεοδόσιο τον βασιλέα”. Ακόμη ο Ρήγας θα προσθέσει και λίγα λόγια στα ονόματα του προτύπου, σχετικά με τους Αργοναύτες και τα ευγενή κατορθώματά τους, με τον μάντι Φινέα και τον βασιλιά Αμυκο των Βεβρύσκων, καθώς επίσης θα αναγράφει και τα ονόματα των δώδεκα θεών της αρχαιότητας δίπλα στο βωμό».

Ο Ρήγας καταχωρίζει ακόμη και έξι νομίσματα με τις δύο όψεις, εκ των οποίων τα τρία είναι της αρχαίας εποχής και τα άλλα τρία της βυζαντινής εποχής. Μάλλον, η επιλογή αυτή θα είναι μια επιλογή υιορροπίας μεταξύ

των δύο εποχών, θέλοντας κατ' αυτόν τον τρόπο ο Ρήγας να τονίσει τη συν-
 έχεια του Ελληνισμού, του αρχαίου και του βυζαντινού. Μάλιστα, το τελευ-
 ταίο είναι η χρυσή βούλα του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, του τελευταίου
 αυτοκράτορα, και δίπλα στον χαρακτηρισμό του υλικού «μάλαγμα» ο Ρήγας
 πρόσθεσε την όλο συναισθηματική φόρτιση φράση «και εδουλώθημεν»,
 θέλοντας κατ' αυτόν τον τρόπο να εκφράσει τον πόνο και τον στεναγμό των
 σκλαβωμένων. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον στην *Επιπεδογραφία της Κωνσταντι-
 νουπόλεως* παρουσιάζει, για τον γενικότερο συμβολισμό, η παράσταση του
 κοιμισμένου λιονταριού στα πόδια του οποίου ο Ρήγας έβαλε οριζόντια το
 «ρόπαλο του Ηρακλέους»²⁸⁹, το οποίο για πρώτη φορά το έχουμε επισημάνει.

Το «ρόπαλο του Ηρακλέους» στην *Επιπεδογραφία της Κωνσταντινουπόλεως*

Στο δεξιό μέρος της *Επιπεδογραφίας της Κωνσταντινουπόλεως* υπάρχει
 η «Επιπεδογραφία του Σαραγίου» και ακριβώς από πάνω έχει σχεδιαστεί,
 μάλλον υπό την καθοδήγηση του Ρήγα, μία ενδιαφέρουσα παράσταση με
 σημαντικό συμβολισμό. Συγκεκριμένα, βρίσκεται ένα κοιμισμένο λιοντάρι
 στη ράχη του οποίου επικάθονται δύο κλαδιά, τα οποία είναι δεμένα στη
 βάση τους, έτσι ώστε το ένα έναντι του άλλου να ανέρχονται κυκλοειδώς και
 στην κορυφή τους να υποβαστών το έμβλημα του Σουλτάνου, (επεξηγεί ο
 Ρήγας τον συμβολισμό αυτό), από όπου κρέμεται ένας εγγεγραμμένος κύκλος
 με κεντρομόλα σύμβολα της δύναμής του, λόγχες, λάβαρα, λαβή από γιατα-
 γάνι κ.ά. Στα πόδια του κοιμισμένου λιονταριού ο Ρήγας έχει τοποθετήσει το
 «ρόπαλο του Ηρακλέους», το οποίο για πρώτη φορά επισημάναμε το 1998 κατά
 την επανέκδοση της *Χάρτας της Ελλάδος* και τη σύνταξη του Ευρετηρίου της²⁹⁰.

Σημειώνουμε ότι το ρόπαλο στη θέση αυτή δεν μνημονεύεται από τους
 συγγραφείς, οι οποίοι ασχολήθηκαν με τον Ρήγα και τη *Χάρτα* του. Συγκε-
 κριμένα ο Γεώργιος Λαΐος²⁹¹ κατά την περιγραφή της *Επιπεδογραφίας της*

289. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Η "Χάρτα της Ελλάδος" του Ρήγα. Τα πρότυπά της...*, ό.π., σελ.
 39-40. Του ιδίου, *Το ρόπαλο του Ηρακλέους στους χάρτες του Ρήγα*, έκδ. Επιστημονικής
 Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2010.

290. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Η "Χάρτα της Ελλάδος" του Ρήγα. Τα πρότυπά της...*, ό.π., σελ.
 39-40.

291. Γεώργιου Λαΐου, *Οι χάρτες του Ρήγα. Έρευνα επί νέων πηγών*, Ανάτυπο από το Δελτίο
 της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας, τόμ. 14, 1960, σελ. 231-312, Αθήνα 1960, εδώ
 σελ. 234.

Η συμβολική παράσταση του κοιμισμένου λιονταριού στην *Επιπεδογραφία της Κωνσταντινουπόλεως*, στη ράχη του οποίου επικάθονται τα σύμβολα της εξουσίας του Σουλτάνου. Ωστόσο, ο Ρήγας στα πόδια του λιονταριού έβαλε οριζόντια το «ρόπαλο του Ηρακλέους», που έχουμε εντοπίσει. Θέλει να πει ο Ρήγας πως όταν οι σκλαβωμένοι, «τα παλληκάρια» των σκλαβωμένων ενθουσιαστούν με τα κηρύγματα του *Θουρίου* του και της επανάστασής του, θα αρπάξουν το ρόπαλο-τα όπλα και θα γκρεμίσουν την εξουσία του Σουλτάνου και θα δημιουργήσουν την δημοκρατική του πολιτεία.

Κωνσταντινουπόλεως χαρακτηριστικά γράφει «...ακόμα δεξιότερα είναι σχεδιασμένο το σαράγι κι' απάνω του υπνώτει το λιοντάρι(=Σουλτάνος). Από την ράχι του ανεβαίνουν καμπυλωτά δυό κλάδοι αγκαθωτοί, που συγκλίνουν στην κορυφή και υποβαστάζουν το σαράκι με τη σουλτανική κορώννα. Από κει πάνω κρέμεται σαν τρομερό περιδέραιο εγγεγραμμένος κύκλος με κεντρομόλα σύμβολα της σουλτανικής ισχύος: λόγχες, λάβαρα, χρυσοποίκιλη λαβή από γιαταγάνι κ.λπ.». Διαπιστώνουμε ότι ο Γ. Λαΐος κατά την περιγραφή της παράστασης του κοιμισμένου λιονταριού δεν μνημονεύει το «ρόπαλο του Ηρακλέους», διότι πιθανόν δεν το είχε παρατηρήσει, και γι' αυτό μάλλον γράφει ότι το λιοντάρι συμβολίζει τον Σουλτάνο. Επί πλέον, δεν διερεύνησε τον *Θούριο* και τον *Ύμνο Πατριωτικό*, όπου ο Ρήγας δείχνει τι συμβολίζει με το λιοντάρι και πώς αποκαλεί τον Σουλτάνο, όπως σχετικά παρακάτω γράφουμε.

Επίσης, ο Λέανδρος Βρανούσης²⁹² (1921-1993) στην έκδοση των *Απάντων* του Ρήγα το 1968 έχει σε ιδιαίτερες σελίδες καταχωρίσει τις δύο σχετικές παραστάσεις της *Χάρτας*, την πάλη του ροπαλοφόρου Ηρακλή στον τίτλο, φύλλο 4, και την παράσταση από το φύλλο 1 με το λιοντάρι που κοιμάται. Χαρακτηριστικά γράφει, «*Συμβολική παράσταση από το φύλλο 1 της Χάρτας (Κωνσταντινουπόλεως). Τα εμβλήματα του Σουλτάνου κι από κάτω ένα λιοντάρι που κοιμάται*». Σημειώνουμε ότι δεν επεξηγεί τι συμβολίζει το λιοντάρι και επί πλέον διαπιστώνουμε ότι ούτε ο Λέανδρος Βρανούσης παρατήρησε την παρουσία του ροπαλού στα πόδια του λιονταριού.

Παρόμοια και στην μελέτη του²⁹³, ένα χρόνο πριν από την εκδημία του, ο Βρανούσης διαλαμβάνει σχετικά με την παρουσία του ροπαλού στη *Χάρτα* και μνημονεύει την παράσταση της πάλης του ροπαλοφόρου Ηρακλή με την Αμαζόνα. Ομοίως, μνημονεύει και τις άλλες θέσεις του ροπαλού, που ο Ρήγας έχει στη *Χάρτα* του, όπως στο πάνω περιθώριο του φύλλου 10 στην αρχή των ονομάτων ενδόξων ανδρών της αρχαιότητας. Ακόμη, επισημαίνει την παράσταση του ροπαλού και το αμφύτομο τσεκούρι στις μάχες και ναυμαχίες της αρχαιότητας, στο φύλλο 6 για τη ναυμαχία της Μυκάλης και τη μάχη του Γρανικού ποταμού και στο φύλλο 5 για τη ναυμαχία της Σαλαμί-

292. Λέανδρου Βρανούση, *Ρήγας Βελεστινλής-Φεραίος*, Άπαντα Νεοελλήνων Κλασικών, Εταιρεία Ελληνικών Εκδόσεων, τόμ. δεύτερος, Αθήνα 1968, σελ. 644-664.

293. Λέανδρου Βρανούση, *Η σημαία, το εθνόσημο και η σφραγίδα της "Ελληνικής Δημοκρατίας" του Ρήγα*, ανάπτυπο, ό.π., σελ. 364-367.

νος και της μάχης του Μαραθώνος²⁹⁴. Το ρόπαλο επίσης ο Βρανούσης²⁹⁵ το μνημονεύει και στα νομίσματα της *Χάρτας*. Διαπιστώνουμε πάλι ότι σε αυτήν την τελευταία εργασία του ο Λ. Βρανούσης δεν μνημονεύει την παρουσία του ροπαλού στην παράσταση του κοιμισμένου λιονταριού και τούτο διότι μάλλον δεν το είχε παρατηρήσει.

Ο Απόστολος Δασκαλάκης²⁹⁶ στην περιγραφή του για την *Επιπεδογραφία της Κωνσταντινουπόλεως* χαρακτηριστικά σημειώνει, «Ολόκληρον την δεξιάν πλευράν της επιπεδογραφίας (Κωνσταντινουπόλεως) έχει καταλάβει μετά των επεξηγηματικών του σημείων το σχεδιάγραμμα του “Βασιλικού Σαραγίου” υπεράνω του οποίου είναι εξηπλωμένος τρομερός λέων, σύμβολον της σουλτανικής καταδυναστεύσεως. Υπεράνω τούτου το πελώριον μετά του σαρικίου φουντωτόν έμβλημα της σουλτανικής εξουσίας». Διαπιστώνεται ότι και ο Δασκαλάκης δεν είχε παρατηρήσει την παρουσία του ροπαλού στα πόδια του κοιμισμένου λιονταριού και γι’ αυτό ίσως, όπως και ο Γ. Λάϊος, επεξηγεί πως το κοιμισμένο λιοντάρι είναι «σύμβολον της σουλτανικής καταδυναστεύσεως». Χωρίς, ωστόσο, να κάνει τη συσχέτιση με τον *Θούριο* και τον *Ύμνο Πατριωτικό*.

Προσθέτουμε ότι και άλλοι συγγραφείς (Πολυχρόνης Ενεπεκίδης²⁹⁷, Νικ. Πανταζόπουλος²⁹⁸, Πασχ. Κιτρομηλίδης²⁹⁹, Βίκτωρ Μελάς³⁰⁰, Λουκία

294. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Ρήγα Βελεστινλή, Χάρτα της Ελλάδος, Ευρετήριο ονομάτων, προσώπων τόπων και πραγμάτων*, έκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1998, Β’ έκδ. 2005, λήμμα “ρόπαλον”, σελ. 105.

295. Λέανδρου Βρανούση, *Η σημαία, το εθνόσημο και η σφραγίδα...*, ό.π., σελ. 383, υποσημ. 25. Και Δημ. Καραμπερόπουλου, *Ευρετήριο Χάρτας*, ό.π., λήμμα «ρόπαλον (νόμισμα)».

296. Απόστολου Δασκαλάκη, *Ο Ρήγας Βελεστινλής ως διδάσκαλος του Γένους*, εκδόσεις Εντ. Γ. Βαγιονάκη, Αθήνα 1977, σελ. 132.

297. Πολυχρόνης Ενεπεκίδης, *Ρήγας-Υψηλάντης-Καποδίστριας. Έρευνα εις τα αρχεία της Αυστρίας, Γερμανίας, Ιταλίας, Γαλλίας, και Ελλάδος*, Αθήνα 1965, σελ. 29, 31.

298. Νικ. Πανταζόπουλου, *Μελετήματα για τον Ρήγα Βελεστινλή*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1998. Προσθέτουμε με την ευκαιρία ότι το 1998 κατά την ενημέρωσή του για την παρουσία του ροπαλού στα πόδια του κοιμισμένου λιονταριού εντυπωσιάσθηκε από την διαπίστωση αυτή και από την εξήγηση που δώσαμε.

299. Πασχάλη Κιτρομηλίδη, *Ρήγας Βελεστινλής. Θεωρία και πράξη*, Βουλή των Ελλήνων, Αθήνα 1998, σελ. 47-53.

300. Βίκτωρ Μελάς, *Η Χάρτα του Ρήγα*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1997, σελ. 15-18.

Δρούλια³⁰¹, Γεώργιος Τόλιας³⁰²), οι οποίοι έχουν γράψει σχετικά μέχρι την για πρώτη φορά αυθεντική επανέκδοση της *Χάρτας της Ελλάδος* το 1998, δεν μνημονεύουν σε δημοσιεύματά τους την παρουσία του «ροπάλου του Ηρακλέους» στην παράσταση του κοιμισμένου λιονταριού της *Επιπεδογραφίας της Κωνσταντινουπόλεως*. Και στο ερώτημα αν «αντιπροσωπεύει το ρόπαλο του Ρήγα μόνο την αρχαία ελληνική δύναμη σε αντιπαράθεση με την περσική ή φορτίζεται και με άλλους συμβολισμούς»³⁰³ διαπιστώνεται με τις έρευνες μας, ότι πράγματι φορτίζεται και με άλλους συμβολισμούς, στην παράσταση του λιονταριού και στους χάρτες της Βλαχίας και Μολδαβίας.

Το λιοντάρι δεν συμβολίζει τον Σουλτάνο

Υποστηρίξαμε ότι το κοιμισμένο λιοντάρι συμβολίζει τους σκλαβωμένους λαούς των Βαλκανίων, οι οποίοι όταν θα ενθαρρυνθούν και ενθουσιαστούν από τον *Θούριο* και την επανάσταση του Ρήγα θα αρπάξουν το ρόπαλο –τα όπλα– και θα γκρεμίσουν την εξουσία του Σουλτάνου, τα σύμβολα του οποίου επικάθονται την ράχη του κοιμισμένου λιονταριού και θα δημιουργήσουν την δημοκρατική του πολιτεία στο χώρο της *Χάρτας* του.

Ωστόσο, θέλουμε να παρατηρήσουμε ότι ο Γ. Λάιος, (όπως και ο Απ. Δασκαλάκης, ενώ ο Λ. Βρανούσης απέφυγε να εκφράσει κάποια ερμηνεία για το λιοντάρι), πρόχειρα απέδωσε τον συμβολισμό του λιονταριού στον Σουλτάνο, διότι δεν είχε παρατηρήσει την παρουσία του ροπάλου στα πόδια του κοιμισμένου λιονταριού. Εάν είχε επισημάνει το ρόπαλο θα ήταν δύσκολο να δώσει την ερμηνεία, που έδωσε πως το κοιμισμένο λιοντάρι συμβολίζει τον Σουλτάνο. Επί πλέον και το πιθανότερο, δεν θα είχε μελετήσει τον *Θούριο* και τον *Ύμνο Πατριωτικό* του Ρήγα. Εκεί ο Ρήγας μας δίνει την απάντηση για το συμβολισμό του κοιμισμένου λιονταριού· ποιούς ο Ρήγας συμβολίζει με το κοιμισμένο λιοντάρι. Όχι με το λιοντάρι με τον λύκο παρομοιάζει τον Σουλτάνο. Από τους πρώτους στίχους του *Θουρίου* του ο Ρήγας δίνει την επεξήγηση, πως τα παλληκάρια των σκλαβωμένων είναι σαν τα λιοντάρια. Μάλιστα, ο Ρήγας δεν γράφει σε δεύτερο πρόσωπο πληθυντικού «να ζήτε»,

301. Λουκίας Δρούλια, «Η πολυσημία των συμβόλων και το “ρόπαλον του Ηρακλέους” του Ρήγα», *Ο Ερασιστής*, τόμ. 21, 1997, σελ. 129-142.

302. Γιώργου Τόλια, «Οι Χάρτες του Ρήγα. Τα Βαλκάνια, η “ευρύχωρη Ελλάδα” των Φαναριωτών», *Επτά Ημέρες*, εφημ. *Η Καθημερινή*, 22 Μαρτίου 1998, σελ. 20-23.

303. Λουκίας Δρούλια, «Η πολυσημία των συμβόλων...», *ό.π.*, σελ. 131.

αλλά βάζει πληθυντικό πρώτου προσώπου «να ζούμεν» περιλαμβάνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο τον εαυτόν του και όλους τους σκλαβωμένους του Βαλκανικού χώρου,

«Ως τότε παλληκάρια, να ζούμεν στα στενά,
μονάχοι, σαν λιοντάρια, στες ράχες, στα βουνά»,
(Θούριος, στιχ. 1-2).

Επίσης, σε άλλους στίχους του *Θουρίου* αποκαλεί λιοντάρια τους Σουλιώτες και τους Μανιάτες και μάλιστα ο Ρήγας διερωτάται γιατί «στες σπηλιές κοιμάστε», όπως στην παράσταση με το κοιμισμένο λιοντάρι,

«Σουλιώτες και Μανιάτες, λιοντάρια ξακουστά
ως τότε στες σπηλιές σας κοιμάστε σφαλιστά»,
(Θούριος, στιχ. 63-64).

Παρόμοια και στον *Ύμνο Πατριωτικό*, ο Ρήγας δίνει τη σχετική ερμηνεία για το συμβολισμό του λιονταριού, που είναι τα σκλαβωμένα παλληκάρια,

«Όλα τα έθνη το θωρούν,
και παλ' ευθύς το απορούν,
πώς τέτοια παλληκάρια
που 'ναι σαν τα λιοντάρια
να ζουν στην τυραννίαν»,

(*Ύμνος Πατριωτικός*, στροφή 5).

Ομοίως, ο Ρήγας και σε άλλη στροφή του *Ύμνου Πατριωτικού* θεωρεί τα παλληκάρια πως είναι σαν τα λιοντάρια,

«Αυτούς που βλέπετ' αντικρύ,
είναι Κονιάρηδες χοντροί.
Κ' εσείς, μπερε παλληκάρια,
Είστε σαν τα λιοντάρια»,

(*Ύμνος Πατριωτικός*, στροφή 15).

Ωστόσο, στον *Θούριο* βρίσκει κανείς τον χαρακτηρισμό για τον Σουλτάνο, τον οποίο ο Ρήγας αποκαλεί «λύκο». Μάλιστα, του προσδίδει, εκτός από τον λύκο, και ένα άλλο μειωτικό χαρακτηρισμό· τον χαρακτηρίζει με τον λαγό στον στίχ. 112 «καρδιοκυπά και τρέμει σαν τον λαγό κι αυτός». Αυτοί είναι οι χαρακτηρισμοί για τον Σουλτάνο και όχι το λιοντάρι, όπως ακόμη

και πρόσφατα έχει ανεξέταστα υποστηριχθεί³⁰⁴. Στον *Θούριό* του ιδιαίτερα ο Ρήγας παρατηρεί πως αν δεν στέλνουν από την Αίγυπτο το χαράτζι θα «ψωφίσει ο λύκος», δηλ. ο Σουλτάνος, δείχνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο και την πολιτικοοικονομική του σκέψη,

«Χαράτζι της Αιγύπτου στην Πόλ' ας μη φανή,
για να ψοφήσ' ο λύκος, οπού σας τυραννεί»,

(*Θούριος*, στίχ. 103-104).

Παρόμοιο χαρακτηρισμό παρατηρούμε και στους επόμενους στίχους του *Θουρίου*,

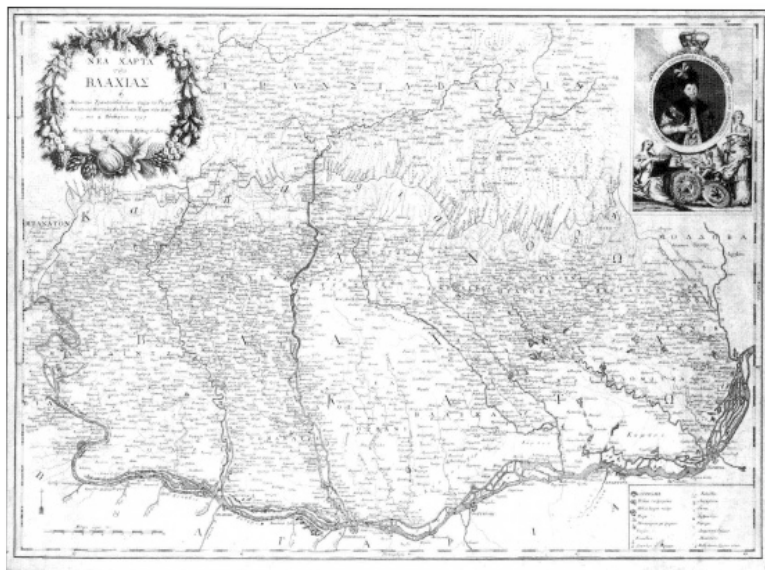
«Να σφάξωμεν τους λύκους, που τον ζυγόν βαστούν
και Χριστιανούς και Τούρκους σκληρά τους τυραννούν»,

(*Θούριος*, στίχ. 121-122).

Στο ανωτέρω δίστιχο του *Θουρίου*, ο Ρήγας δίνει συνοπτικά την πολεμική τακτική του, η οποία στηρίζεται στην δύναμη των σκλαβωμένων και όχι στη βοήθεια των ξένων δυνάμεων και στους «Αγαθαγγελικούς χρησμούς»³⁰⁵, οι οποίοι γίνονται από ορισμένους συγγραφείς αποδεκτοί ανεξέταστα, χωρίς σχετική έρευνα και τεκμηρίωση. Πρέπει να εξουδετερωθούν, υποστηρίζει ο Ρήγας, οι λύκοι που κρατούν το ζυγό της τυραννίας, δηλαδή ο Σουλτάνος και οι κατά τόπους εκπρόσωποί του, οι οποίοι τυραννούν όλο τον λαό, και τους Χριστιανούς και τους Τούρκους ακόμη. Σημαντική πολιτικοκοινωνική θεώρηση του προβλήματος της εξουσίας, σύμφωνα με την οποία θα έπρεπε να αλλάξει και στη θέση της να τεθεί η *Νέα Πολιτική Διοικήσις*, ο δημοκρατικός τρόπος διοίκησης, που θα σέβεται τα δικαιώματα του κάθε πολίτη του οραματιζόμενου κράτους του, ανεξάρτητα από φυλή, γλώσσα και θρησκεία.

304. Γ. Τόλια, *Αποχαιρετισμός στο Γένος. Αυτοκρατορία και πατριωτισμός στο χαρτογραφικό έργο του Ρήγα (1796-1797)*, εκδόσεις Μένανδρος, Αθήνα 2009. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Το «Ρόπαλο του Ηρακλέους» στους χάρτες του Ρήγα. Νέες έρευνες...*, ό.π., και *Ένας όψιμος, άδικος επικριτής του επαναστάτη Ρήγα Βελεστινλή*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2015.

305. Βλ. τη μελέτη μας *Ήταν τελικά ο Ρήγας εκδότης του "Αγαθάγγελου"*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2009, με την οποία τεκμηριώνεται ότι ο Ρήγας δεν ήταν εκδότης του αντιτύπου του "Αγαθάγγελου" της Βιέννης. Επίσης, βλ. «Πώς μια ατεκμηρίωτη ιστορικά γνώμη μετατρέπεται σε "ιστορικό τεκμήριο": Η περίπτωση της αποδιδόμενης στον Ρήγα έκδοσης των χρησμών του "Αγαθάγγελου"», στην Ιστοσελίδα μας www.karaberoopoulos.gr/karaberoopoulos/rhigas/57.asp.

Η *Νέα Χάρτα της Βλαχίας*, που εξέδωσε ο Ρήγας παράλληλα με την έκδοση της *Χάρτας της Ελλάδος*, διαιρεμένη σε Τοπαρχίες και με ιδιαίτερη διαγράμμιση στα σύνορα με την Τρανσυλβανία. Αποτελεί πολιτικό χάρτη του κράτους, της *Νέας Πολιτικής Διοίκησης*, που ο Ρήγας σχεδίαζε να δημιουργήσει.

Η *Γενική Χάρτα της Μολδοβίας*, που εξέδωσε ο Ρήγας την ίδια περίοδο με την έκδοση της *Χάρτας της Ελλάδος*, διαιρεμένη σε Τοπαρχίες και με ιδιαίτερη διαγράμμιση στα σύνορα με την Τρανσυλβανία και την Ρωσική Πολωνία.

γ) *Νέα Χάρτα της Βλαχίας, Γενική Χάρτα της Μολδοβίας*

Ο Ρήγας, εκτός από την *Επιπεδογραφία της Κωνσταντινουπόλεως* και τη *Χάρτα της Ελλάδος*, εξέδωσε και άλλους δύο χάρτες, σε ένα φύλλο έκαστος και με τίτλο *Νέα Χάρτα της Βλαχίας* και *Γενική Χάρτα της Μολδοβίας*. Ακόμη σχεδίαζε να εκδώσει, σύμφωνα με πληροφορίες³⁰⁶, παρόμοιους λεπτομερείς χάρτες και για τις υπόλοιπες περιοχές, της Βουλγαρίας, Σερβίας και Βοσνίας. Κατ' αυτόν τον τρόπο θα είχε λεπτομερείς χάρτες διαρρεμένους σε Επαρχίες και Τοπαρχίες για όλη την επικράτεια της σχεδιαζόμενης μετά την επανάσταση δημοκρατικής πολιτείας του.

Για τη σκοπιμότητα έκδοσης των χαρτών της Βλαχίας και Μολδαβίας από τον Ρήγα, μέχρι πρόσφατα δεν ήταν δυνατόν να δοθεί μια ικανοποιητική απάντηση από τους συγγραφείς, οι οποίοι μνημονεύουν αυτούς τους χάρτες. Ο Λ. Βρανούσης³⁰⁷ αναφέρει την έκδοση των χαρτών Βλαχίας και Μολδαβίας και τους παραθέτει σε σμίκρυνση χωρίς όμως παρατηρήσεις και ιδιαίτερο σχολιασμό, όπως επίσης ο Γ. Λαΐος και η Άννα Αβραμέα³⁰⁸. Ο Απ. Δασκαλάκης³⁰⁹ δίνει μια βιβλιογραφική περιγραφή και επί πλέον εκφράζει ορισμένες παρατηρήσεις. Συγκεκριμένα, γράφει ότι «Και τα δύο αυτά χαρτογραφικά έργα του Ρήγα, μολοντί δεν δύνανται να υπολογισθούν εις το ίδιον επιστημονικόν και εθνικόν ενδιαφέρον της μεγαλειώδους εκδόσεως της “Χάρτας της Ελλάδος”, πάντως δεν στερούνται ούτε επιστημονικής ούτε εθνικής σημασίας, φέρουν δε και αυτά την σφραγίδα της προσωπικότητος του μεγάλου εθναποστόλου. Ο Ρήγας με τας εντυπωσιακάς του διακοσμήσεις, τα αφιερωτικά προς τους ηγεμόνας επιγράμματα (ασφαλώς συνταχθέντα υπό του

306. Σχετικά βλ. τη μαρτυρία του Γ. Λαΐου, «Οι χάρτες του Ρήγα. Έρευνα επί νέων πηγών», *Δελτίο Ιστορικής Εθνολογικής Εταιρείας*, τόμ. 14, 1960, σελ. 231-312, Παράρτημα II, σελ. 296-298.

307. Λεάνδρου Βρανούση, *Ρήγας*, Βασική Βιβλιοθήκη, αρ. 10, [1954], σελ. 49, και στη σειρά Άπαντα Νεοελλήνων Κλασικών, *Ρήγας Βελεστινλής-Φεραίος*, τόμ. 2, 1968, σελ. 644 κ. εξ. χωρίς επεξηγήσεις. *Εφημερίς 1797, Προλεγόμενα*, Αθήνα 1995, σελ. 429-437.

308. Γεωργίου Λαΐου, *Οι χάρτες του Ρήγα. Έρευνα επί νέων πηγών...*, ό.π., σελ. 231-312, εδώ στις σελ. 287 και 289. Άννας Αβραμέα, «Η “Νέα Χάρτα της Βλαχίας” του Ρήγα και η αυτόγραφος επεξεργασία της», *Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνών*, τόμ. 53, 1978, σελ. 397-407, και «Τα τοπωνύμια της Βλαχίας στον χειρόγραφο χάρτη του Ρήγα», *Ο Ερασιστής*, τόμ. 17, 1981, σελ. 99-119.

309. Απ. Δασκαλάκη, *Les oeuvres de Rhigas Vélestinlis*, Παρίσι 1937, σελ. 18, και *Ο Ρήγας Βελεστινλής ως διδάσκαλος του Γένους*, Αθήνα 1977, Συμπληρώματα, σελ. 138-139.

ιδίου), τας επιτυχείς και μετά σχολείων μεταγλωττίσεις εις την νεοελληνικήν και τας εν γένει προσθήκας του, προσδίδει και εις αυτά πρωτοτυπίαν και διαφωτιστικήν σημασίαν δι' αυτούς τους Έλληνας». Ακόμη, προσθέτει ότι μπορεί και από συναισθηματικούς λόγους ο Ρήγας να ωθήθηκε να εκδώσει τους χάρτες της Βλαχίας και Μολδαβίας, εφόσον εκεί έζησε για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα. Νομίζουμε ότι η εξήγηση αυτή για την έκδοση των χαρτών αυτών είναι απλοϊκή, που ίσως δικαιολογείται διότι δεν είχε εντοπισθεί το «ρόπαλο του Ηρακλέους» στις παραστάσεις των χαρτών αυτών, διά του οποίου θα ήταν δυνατόν να ερμηνευθεί η έκδοσή τους εντασσόμενη στο επαναστατικό σχέδιο του Ρήγα.

Οι χάρτες της Βλαχίας και Μολδαβίας του Ρήγα επανεκδόθηκαν για πρώτη φορά το 2005 στο φυσικό τους μέγεθος από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα με την προσθήκη Ευρετηρίων και σχετικό σχολιασμό³¹⁰. Διαπιστώσαμε ότι οι χάρτες ήταν διαιρεμένοι σε Τοπαρχίες και με ιδιαίτερη παχεία διακεκομμένη γραμμή, όπως και στην *Χάρτα της Ελλάδος*, αποτυπώνονταν τα σύνορα με την Τρανσυλβανία και Ρωσική Πολωνία. Επί πλέον επισημάναμε το ενδιαφέρον που παρουσιάζουν οι παραστάσεις με τις προσωπογραφίες των Ηγεμόνων, του Αλεξάνδρου Υψηλάντη της Βλαχίας και του Αλεξάνδρου Καλλιμάχη της Μολδαβίας, με τα σχετικά επιγράμματα. Τονίζεται ότι ο Υψηλάντης τρεις φορές ηγεμόνευσε ως ηγεμών της Βλαχίας 1774-1782, 1796-1797 και της Μολδαβίας 1787-1788, «Αμφοτέρους τρίς Αλέξανδρος Δάκας αμφιβέβηκεν Υψηλαντίδης³¹¹ μειλίχιος ηγεμόνων». Και αντίστοιχα για τον Καλλιμάχη ένα επίγραμμα σε αρχαία διατύπωση «*Ηπιον ωδ' όρ' Αλέξανδρον, βυζάντιον έρνος φράδμονα Καλλι-*

310. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Ο χάρτες Βλαχίας και Μολδαβίας του Ρήγα Βελεστινλή, Βιέννη 1797. Νέα στοιχεία-Ευρετήριο-Αυθεντική επανέκδοση*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2005.

311. Ενδεικτικά βλ. Διονύσιου Φωτεινού, *Ιστορία της πάλαι Δακίας, τα νυν Τρανσυλβανίας, Βλαχίας και Μολδανίας. Εκ διαφόρων παλαιών και νεωτέρων συγγραφέων συνερανευσθείσα*, τόμ. Β', εν Βιέννη 1818, σελ. 352-356 και 378-379. Επαμ. Ι. Σταματιάδη, *Βιογραφία των Ελλήνων μεγάλων διεργμμένων του Οθωμανικού κράτους*, Αθήνησι 1865, επανατύπωση Θεσσαλονίκη 1973, σελ. 135-141. Const. C. Giuresu, «Un remarquable prince Phanariote: Alexandre Ypsilanti, Voevode de Valachie et de Moldavie», *Συμπόσιον Η εποχή των Φαναριωτών*, 21-25 Οκτ. 1970, Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, Θεσσαλονίκη, 1974, σελ. 61-69.

μάχην, κραντορα Μολδοβίης»³¹², συνιστώντας δηλαδή στον αναγνώστη να δώσει σημασία στον ήπιο, συνετό ηγεμόνα της Μολδαβίας, ο οποίος είναι βλαστός του Βυζαντίου.

Τα επιγράμματα είναι σε αρχαία διατύπωση, δείγμα κι' αυτό του επιπέδου μόρφωσης του Ρήγα. Βέβαια, έχει υποστηριχθεί ότι ο Ρήγας δεν θα ήταν δυνατόν να γράφει τέτοια επιγράμματα και ότι από κάποιον άλλον ήταν γραμμένα. Όμως, στη σχετική εργασία μας για τα *Ολύμπια* του Μεταστάσιο, τεκμηριώσαμε ότι ο Ρήγας ήταν ο μεταφραστής τους και ο δημιουργός των χορικών σε αρχαία διάλεκτο³¹³. Επίσης, για την άποψη του Κων. Αμάντου ότι το επίγραμμα στον χάρτη της Βλαχίας το έγραψε ο Βεντότης, είναι πολύ διαφωτιστική η παρατήρηση του Λεάνδρου Βρανούση³¹⁴ ότι δεν ήταν δυνατόν να έγραψε το επίγραμμα ο Γ. Βεντότης, διότι είχε ήδη αποβιώσει τον Νοέμβριο του 1795 και ότι ο Ηγεμόνας Αλέξανδρος Υψηλάντης ανέβηκε στο θρόνο μετά από μήνες από το θάνατο του Βεντότη, στις 17 Αυγούστου του 1796.

Το «ρόπαλο του Ηρακλέους» στους χάρτες Βλαχίας και Μολδαβίας

Ενδιαφέρον παρουσιάζει ότι ο Ρήγας κάτω από τις προσωπογραφίες των Ηγεμόνων έβαλε τους θυρεούς των Ηγεμονιών λοξά τοποθετημένους και μάλιστα της Μολδαβίας εν μέρει καλυμμένο από ένα βιβλίο. Επί πλέον, κατά την επανέκδοση των χαρτών αυτών και τη σχετική έρευνά μας επισημάνθηκε για πρώτη φορά το «ρόπαλο του Ηρακλέους», το οποίο είναι τοποθετημένο οριζόντια κάτω από του θυρεούς. Κατ'αυτόν τον τρόπο δίνεται πλέον μια δυναμική ερμηνεία στους χάρτες αυτούς του Ρήγα.

Μέχρι τώρα, από τους συγγραφείς, οι οποίοι είχαν ασχοληθεί με τους χάρτες της Βλαχίας και Μολδαβίας, δεν είχε γίνει σχετική μνεία της παρουσίας του «ροπάλου του Ηρακλέους» στις σχετικές παραστάσεις τους. Συγκε-

312. Δίδονται οι επεξηγήσεις των λέξεων «έρνος»=βλαστάρι, τέκνον, «φράδμων» =συνετός, «κράντωρ»= κυβερνήτης, βασιλεύς «κράντωρ ελευθερίας».

313. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Ο Ρήγας μεταφραστής των «Ολυμπίων» του Μεταστάσιο*, Επισημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2001.

314. Κων. Αμάντου, «Ρήγας Βελεστινλής», *Ελληνικά*, τόμ. 5, 1932, σελ. 39-60. Λεάνδρου Βρανούση, *Εφημερίς 1797, ό.π., Προλεγόμενα*, Ακαδημία Αθηνών, Κέντρο Ερεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού, Αθήνα 1995, σελ. 847, υποσημείωση 356.

κριμένα, ο Λέανδρος Βρανούσης³¹⁵ στον δεύτερο τόμο των *Απάντων* του Ρήγα έχει τους χάρτες και τις παραστάσεις των Ηγεμόνων χωρίς κάποια παρατήρηση για το ρόπαλο και τους θυρεούς τους λοξά σα παραπεταμένους, τους οποίους έθεσε ο Ρήγας. Δεν έχει γίνει κάποια σχετική παρατήρηση ή σχολιασμό για όλα αυτά. Προσθέτουμε ακόμη ότι στη σημαντική τελευταία του μελέτη³¹⁶ όπου διεξοδικά κάνει αναφορά στο ρόπαλο της παράστασης της πάλης του Ηρακλή με την Αμαζόνα, ουδεμία μνεία κάνει για το ρόπαλο στις παραστάσεις των Ηγεμόνων των χαρτών της Βλαχίας και Μολδαβίας.

Ο Κων. Αμαντος³¹⁷, ο οποίος στη Βιβλιοθήκη της Χίου είχε εντοπίσει ένα πρωτότυπο αντίτυπο της *Νέας Χάρτας της Βλαχίας* και στο σχετικό άρθρο του το παρέθεσε σε σμίκρυνση καθώς και την εικόνα του Ηγεμόνα Αλεξάνδρου Υψηλάντη, δεν επεσήμανε την παρουσία του ροπάλου, ούτε καταχώρισε κάποια παρατήρηση για τους λοξά τοποθετημένους θυρεούς της Ηγεμονίας της Βλαχίας. Ο Γεώργιος Λαΐος³¹⁸ στη μελέτη του για τους χάρτες του Ρήγα παρουσίασε τα πρότυπα των χαρτών Βλαχίας και Μολδαβίας, τους οποίους ο Ρήγας χρησιμοποίησε για την έκδοση των χαρτών αυτών. Όμως, δεν μνημονεύει το ρόπαλο κάτω από τους θυρεούς των Ηγεμονιών Βλαχίας και Μολδαβίας, ούτε κάνει κάποιο σχολιασμό για την λοξή θέση τους. Χαρακτηριστικά ο Λαΐος για τη *Νέα Χάρτα της Βλαχίας* γράφει, «*Η προσθήκη της εικόνας του τότε Οσποδάρου της Βλαχίας Αλεξ. Υψηλάντη, προς τον οποίον αφιερώθη ο εν λόγω χάρτης και η χαρτογράφησι ενός μέρους της βορείως κειμένης Τρανσυλβανίας, αποδεικνύουν ότι ο Ρήγας ειργάσθη και εδώ με πρωτοβουλία και εχρησιμοποίησε και άλλα βοηθήματα, εκτός του χάρτη του Ruhedorf*». Επίσης, για τη *Γενική Χάρτα της Μολδοβίας* σημειώνει απλά ότι «*Για το χάρτη της Μολδαβίας, τον οποίον ο Ρήγας αφιέρωσε στον τότε Οσποδάρο της χώρας Αλεξ. Καλλιμάχη...*». Διαπιστώνεται ότι ο Γ. Λαΐος δεν

315. Λέανδρου Βρανούση, *Ρήγας Βελεστινλής-Φεραίος*, Άπαντα Νεοελλήνων Κλασικών, Εταιρεία Ελληνικών Εκδόσεων, τόμ. δεύτερος, Αθήνα 1968, σελ. 644-664.

316. Λέανδρου Βρανούση, «Η σημαία, το εθνόσημο και η σφραγίδα της “Ελληνικής Δημοκρατίας” του Ρήγα», ανάτυπο από τον 8^ο τόμο του *Δελτίου Εραλδικής και Γενεαλογικής Εταιρείας Ελλάδος*, Αθήνα 1992, σελ. 347-388.

317. Κων. Αμάντου, «Ρήγας Βελεστινλής. Νέα βιβλία περί αυτού», *Ελληνικά*, τόμ. 5, 1932, σελ. 39-60, και ιδιαίτερα για τον χάρτη της Βλαχίας στις σελ. 52-54.

318. Γεώργιου Λαΐου, *Οι χάρτες του Ρήγα. Έρευνα επί νέων πηγών*, Ανάτυπο από το *Δελτίο της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας (Δ.Ι.Ε.Ε.)*, τόμ. 14, 1960, σελ. 231-312, Αθήνα 1960, εδώ στις σελ. 287 και 289.

Η παράσταση στον χάρτη της Βλαχίας με τον ηγεμόνα Αλέξανδρο Υψηλάντη. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι θυρεοί των ηγεμονιών Βλαχίας και Μολδαβίας, οι οποίοι όμως είναι λοξά τοποθετημένοι σα παραπεταμένοι και κάτωθεν αυτών οριζόντια το «ρόπαλο του Ηρακλέους», το οποίο για πρώτη φορά έχει επισημανθεί το 2005 κατά την επανέκδοση του χάρτη της Βλαχίας.

Η παράσταση στον χάρτη της Μολδαβίας με τον ηγεμόνα Αλέξανδρο Καλλιμάχη και τον θυρεό της ηγεμονίας της Μολδαβίας, ο οποίος όμως είναι λοξά τοποθετημένο και μάλιστα μισοσκεπασμένος από βιβλίο. Κάτωθεν του θυρεού ο Ρήγας έθεσε οριζόντια το «ρόπαλο του Ηρακλέους».

είχε παρατηρήσει την παρουσία του «ροπάλου του Ηρακλέους» κάτω από τους θυρεούς των Ηγεμονιών Βλαχίας και Μολδαβίας, ούτε τη λοξή φορά αυτών των θυρεών, που φαίνονται σα παραπεταμένοι.

Παρόμοια και η Άννα Αβραμέα³¹⁹ στις δύο εργασίες της για τον χάρτη της Βλαχίας του Ρήγα δεν κάνει κάποια παρατήρηση για τους θυρεούς, ούτε για το ρόπαλο. Ο Π. Κιτρομηλίδης³²⁰ απλά και μόνο καταχωρίζει σε μία σελίδα τον χάρτη της Βλαχίας από το αντίτυπο της Βιβλιοθήκης της Χίου χωρίς κάποιο σχολιασμό για το ρόπαλο και τους θυρεούς, όπως παρόμοια και στο βιβλίο του *Ρήγας Βελεστινλής. Ο οραματιστής της «Ελληνικής Δημοκρατίας»*³²¹.

Κατά την για πρώτη φορά επανέκδοση των χαρτών αυτών με την προσθήκη ευρετηρίων και σχετικό σχολιασμό, είχαμε επισημάνει στις παραστάσεις των Ηγεμόνων το «ρόπαλο του Ηρακλέους». Επεξηγήσαμε τη σημασία του ροπάλου στους χάρτες αυτούς τονίζοντας ότι «ο Ρήγας θέλει να δώσει ένα μήνυμα, όπως και στην περίπτωση του κοιμισμένου λιονταριού της “Χάρτας της Ελλάδος”, ότι με την επανάστασή τους οι σκλαβωμένοι θα αδράξουν το ρόπαλο –τα άρματα– θα διώξουν τον τύραννο σουλτάνο και θα ανορθώσουν τα σύμβολα των επαρχιών της Βλαχίας και Μολδαβίας στο νέο δημοκρατικό κράτος»³²². Επίσης, ερμηνεύσαμε την αναφορά στα έγγραφα σύλληψης και ανάκρισης του Ρήγα, όπου σημειώνεται ότι ο Ρήγας τύπωσε τους χάρτες της Βλαχίας και Μολδαβίας κατά παραγγελία των Ηγεμόνων, «Ο Ρήγας καταθέτει μεν προς τούτοις, ότι σχεδίασε και χάρτας της Μολδαβίας και Βλαχίας, υποστηριχθείς προς τούτο διά χρημάτων υπό των ηγεμόνων των χωρών εκείνων Υψηλάντη και Καλλιμάχη, ους και εχάραξε μεν παρὰ τω Μύλλερ, εξετύπωσε δε παρὰ τω Νιτς»³²³.

319. Άννας Αβραμέα, «Η “Νέα Χάρτα της Βλαχίας” του Ρήγα...», *ό.π.*, σελ. 397-407, και «Τα τοπωνύμια της Βλαχίας στον χειρόγραφο χάρτη του Ρήγα», *ό.π.*, σελ. 99-119.

320. Πασχ. Κιτρομηλίδης, *Ρήγας Βελεστινλής. Θεωρία και πράξη*, Βουλή των Ελλήνων, Αθήνα 1998, σελ. 86.

321. Πασχ. Κιτρομηλίδης, *Ρήγας Βελεστινλής. Ο οραματιστής της “Ελληνικής Δημοκρατίας”*, εφημερίδα *Τα Νέα*, Ιστορική Βιβλιοθήκη, «Οι ιδρυτές της Νεότερης Ελλάδας», Αθήνα 2009. Πρβλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Παραλείψεις και επισημάνσεις στο έργο του Πασχάλη Κιτρομηλίδη, Ρήγας Βελεστινλής. Ο οραματιστής της “Ελληνικής Δημοκρατίας”*, έκδ. Επισημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2009, σελ. 21.

322. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Οι χάρτες Βλαχίας και Μολδαβίας...*, *ό.π.*, σελ. 34.

323. Αιμ. Λεγρών-Σπ. Λάμπρου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1891, φωτομηχανική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, έκδ.

Σχετικά είχαμε υποστηρίξει κατά την επανέκδοση των χαρτών Βλαχίας και Μολδαβίας ότι «ο Ρήγας θα ήθελε μάλλον να συγκαλύψει τους πραγματικούς του σκοπούς γι' αυτό και υποστήριξε ότι η έκδοση των χαρτών αυτών ήταν προς "κερδοσκοπίαν"³²⁴. Εάν πράγματι οι Ηγεμόνες είχαν παραγγείλει στον Ρήγα την έκδοση των χαρτών αυτών και είχαν κάποια σχέση με την επαναστατική του κίνηση, νομίζουμε ότι θα δημιουργούνταν προβλήματα στους Ηγεμόνες από την Οθωμανική εξουσία μετά την σύλληψη του Ρήγα κατά τον Δεκέμβριο του 1797 και την αποκάλυψη του επαναστατικού του σχεδίου. Από όσο όμως γνωρίζουμε δεν έχει αναφερθεί κάποια ενόχληση στους δύο αυτούς ηγεμόνες. Επιπροσθέτως κάτω από τις προσωπογραφίες των ηγεμόνων ο Ρήγας έθεσε τους θυρεούς, τα σύμβολα των Ηγεμονιών τους, πλαγιασμένους και όχι σε όρθια θέση, όπως θα άρμοζε σε σύμβολα». Και καταλήγαμε πως «Αν ο Ηγεμόνας είχε παραγγείλει τους χάρτες, νομίζουμε ότι δεν θα ήθελε τα σύμβολα της ηγεμονίας του να είναι πλαγιασμένα σαν παραπεταμένα. Και επί πλέον ο Ρήγας έθεσε το ρόπαλο του Ηρακλέους κάτω από τους θυρεούς τα σύμβολα των ηγεμονιών, στοιχείο συμβολικό, που έχει να κάνει με το επαναστατικό του σχέδιο».

Με την επισήμανση της παρουσίας του «ροπάλου του Ηρακλέους» και στους δύο χάρτες της Βλαχίας και Μολδαβίας επεκτείνεται η σημασία του ροπάλου σε όλο το σχεδιαζόμενο κράτος του Ρήγα, για το οποίο είχε ως σύμβολο την τρίχρωμη σημαία με το «ρόπαλο του Ηρακλέους» και τους τρεις σταυρούς, όπως αναγράφει στο Παράρτημα του Συντάγματός του. Εντύπωση πάντως προκαλεί το γεγονός ότι τα σύμβολα των Ηγεμονιών της Βλαχίας και Μολδαβίας ο Ρήγας τα έχει πλαγιασμένα, σαν παραριγμένα και κάτω από αυτά έχει βάλει οριζόντια το «ρόπαλο του Ηρακλέους», όπως και στην *Επιπεδογραφία της Κωνσταντινουπόλεως* στα πόδια του κοιμισμένου λιονταριού.

Με τις προσωπογραφίες των ηγεμόνων και τις άλλες παραστάσεις, τις οποίες ο Ρήγας έβαλε στους χάρτες της Βλαχίας και Μολδαβίας ήθελε να παραπλανήσει τη λογοκρισία της Αυστριακής Αστυνομίας από όπου θα έπαιρνε την άδεια για την εκτύπωση των χαρτών αυτών. Η παρουσία του «ροπάλου του Ηρακλέους», που για πρώτη φορά έχει εντοπισθεί στις παραστάσεις κάτω από τις προσωπογραφίες των Ηγεμόνων, δίνει την εξήγησή.

Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα. ²2000, σελ. 63.
324. Αιμ. Λεγράν-Σπ. Λάμπρου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή...*, ό.π., σελ. 63.

Ο Ρήγας εντάσσει τους χάρτες αυτούς στο επαναστατικό του σχέδιο. Δεν τύπωσε τους δύο αυτούς χάρτες για καλλιτεχνικούς λόγους, σα χαρτογράφος, σε μια εποχή κατά την οποία παράλληλα τύπωνε τη *Χάρτα της Ελλάδος*, την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου, τη *Νέα Πολιτική Διοίκηση*, τον *Θούριο*, το *Στρατιωτικόν εγκόλπιον* και τα άλλα βιβλία του. Τους τύπωσε για το επαναστατικό του σχέδιο, για να έχει χάρτες όλων των επαρχιών του κράτους του, όπως έχουμε υποστηρίξει στην έκδοση της *Χάρτας της Ελλάδος*³²⁵. Οι χάρτες της Βλαχίας και Μολδαβίας, ως Επαρχίες είναι διαιρημένες σε Τοπαρχίες, απαραίτητο εργαλείο στο επαναστατικό σχέδιο του Ρήγα για την εκλογή των αντιπροσώπων κατά τις εκλογές, που ετοίμαζε μετά την επανάσταση του και τη δημιουργία της οραματιζόμενης δημοκρατικής του πολιτείας. Γι' αυτό εξάλλου ο Ρήγας, όπως έχει κάνει και στη *Χάρτα της Ελλάδος*, διαιρεί την Επαρχία της Βλαχίας σε Τοπαρχίες, όρο τον οποίο χρησιμοποιεί επίσης και στο *Νέος Ανάχαρσις*³²⁶ αναφέροντας χαρακτηριστικά «...εν τη Βλαχία εις τας τοπαρχίας Βλάσκαν, Τελ Οτμάνι και Όλτον».

Σημειώνουμε ότι ο Ρήγας κάνει χρήση του όρου «Επαρχία» στον τίτλο του χάρτη της Μολδαβίας και δεν ανέγραψε τον τουρκικό όρο «Καδιλίκι», όπως έγραψε στον χειρόγραφο χάρτη της Βλαχίας, που ήταν για την επεξεργασία της έκδοσης. Μάλλον, ο Ρήγας όσο προχωρούσε στην ακμή της επαναστατικής του δράσης καθάριζε το λεξιλόγιό του από τις ξενικές λέξεις, όπως άλλωστε έχουμε παρατηρήσει στα τελευταία του έργα *Τα Ολύμπια* και την *Επαναστατική Προκήρυξη*³²⁷. Προσθέτουμε ότι ο Ρήγας στο Σύνταγμά του, άρθρο 3, καταχωρίζει την διοικητική διαίρεση του κράτους του «εις επαρχίας, τοπαρχίας και προεστάτα», παραθέτοντας μάλιστα και παραδείγματα για την κατανόηση των όρων. Ωστόσο, ο Ρήγας για τον όρον «Προεστάτον» χρησιμοποιεί στο άρθρο 78 του Συντάγματός του τον όρον «Πλάσα», επεξη-

325. Δημ. Καρμπερόπουλου, *Η «Χάρτα της Ελλάδος» του Ρήγα. Τα πρότυπά της και νέα στοιχεία*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1998, σελ. 50-52.

326. *Ρήγα Βελεστινλή, Νέος Ανάχαρσις...*, ό.π., σελ. 332.

327. «Τα Ολύμπια έργο χωρίς ξενικές λέξεις», στο Δημ. Καρμπερόπουλου, *Ο Ρήγας μεταφραστής των Ολυμπίων του Μεταστάσιου*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2001, σελ. 30 κ. εξ.

γώντας «Πλάσα λέγεται δέκα, δώδεκα ή δεκαπέντε χωρία μαζί», όρος του χώρου της Βλαχίας³²⁸.

Χρησιμοποίηση και πάλι στα 1797 της Γαλλικής *Encyclopédie*

Προσθέτουμε ακόμη ότι ο Ρήγας βρίσκει την ευκαιρία κατά την έκδοση του χάρτη της Μολδαβίας και καταχώρισε ορισμένα αρχαία τοπωνύμια, όπως έχουμε δείξει στην επανέκδοσή του και επι πλέον χρησιμοποιεί κείμενο πάλι από την Γαλλική *Encyclopédie*. Συγκεκριμένα, σχετικά με το κείμενο «Προς τω Τύρα όπου η Οφιούσα, Πλίν. Βιβλ. δ.»³²⁹, το οποίο είναι γραμμένο στο ανοιχτό βιβλίο της παράστασης της εικόνας του Ηγεμόνα, είχαμε αρχικά την αίσθηση ότι ο Ρήγας μάλλον από άλλη πηγή και όχι από βιβλίο του Πλινίου θα έλαβε το κείμενο αυτό. Και τούτο διότι η μνεία του Πλινίου στη *Χάρτα της Ελλάδος*, στο φύλλο 5, όπου μεταξύ Αττικής, Κέας, Άνδρου και νοτίου Ευβοίας ο Ρήγας γράφει «Αιξ περί ης γράφει ο Πλίνιος», όπως έχουμε δείξει στην έρευνά μας, το ανέγραφε ο πρότυπος χάρτης του Delisle, τον οποίο χρησιμοποίησε ο Ρήγας για τη *Χάρτα* του, και δεν το έλαβε από βιβλίο του Πλινίου. Έχοντας ακόμη υπ' όψιν ότι ο Ρήγας μελετούσε τη Γαλλική *Εγκυκλοπαιδεία* των Diderot και D'Alembert, όπως έχουμε τεκμηριώσει στην έρευνά μας για το βιβλίο του *Φυσικής απάνθισμα*³³⁰, στραφήκαμε στην αναζήτηση του κειμένου αυτού σε κάποιο λήμμα της Γαλλικής *Εγκυκλοπαιδείας*. Έτσι αναζητήσαμε στα λήμματα «Τύρας» και «Οφιούσα», τα οποία ο Ρήγας μνημονεύει στο κείμενό του. Πράγματι στο λήμμα «Τύρας» εντοπίσαμε τη σχετική φράση,

«Sur le bord de ce fleuve (Tyra), il y avoit une ville de meme nom, apelle auparavant Ophiusa, selon Pline, liv. IV, ch. XII».

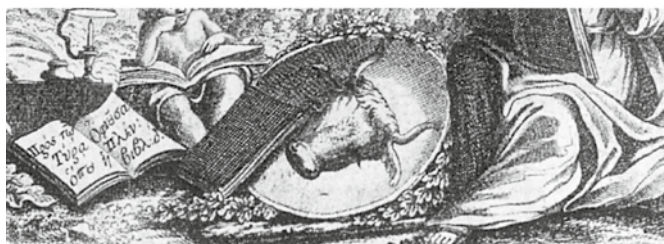
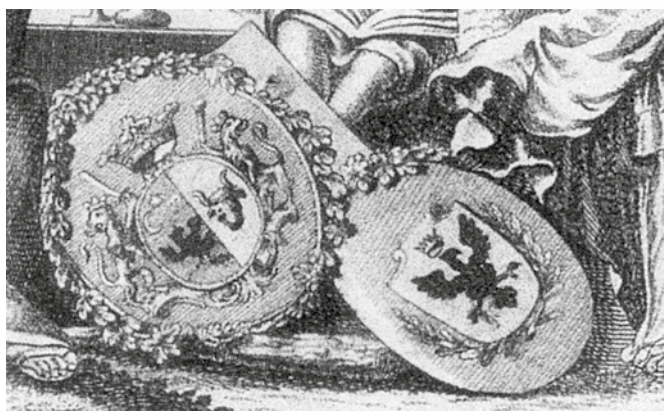
328. Ο Διον. Φωτεινός, *Ιστορία της πάλαι Λακίας...*, ό.π., τόμ. Γ, σελ. 185 και 187, «Πολιτική διαίρεσις της Βλαχίας», αναγράφει τον όρο «θέματα» για τον αντίστοιχο τουρκικό όρο «καδιλίκια» και υποδιαιρούνται σε «θεμάτια» πεδινά που ονομάζονται «πλάσας» και σε ορεινά «πλάγια».

329. Για τη φράση αυτή βλ. Μαρίας Μαντουβάλου, *Ο Ρήγας στα βήματα του Μεγάλου Αλεξάνδρου*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1996, σελ. 71-77, κεφάλαιο «Τύρας - Οφιούσα - Πλίνιος».

330. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Ρήγα Βελεστινλή “Φυσικής απάνθισμα” και Γαλλική “Encyclopédie”». Ταύτιση, για πρώτη φορά, ενός προτύπου», *Υπέρεια*, τόμ. 2, *Πρακτικά Β' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνου-Ρήγας»*, Αθήνα 1994, σελ. 585-598, και του ιδίου «Η Γαλλική “Encyclopédie” ένα πρότυπο του έργου του Ρήγα “Φυσικής απάνθισμα”», *Ο Ερασιστής*, τόμ. 21, 1997, σελ. 95-128.

Το σύμβολο της ηγεμονίας της Μολδαβίας, όπως άλλωστε αρμόζει σε σύμβολο, σε ορθία θέση στο βιβλίο *Κώδιξ Πολιτικός*, Ιάσιο 1816. Η διαφορά είναι εμφανής με τους λοξά τοποθετημένους θυρεούς από τον Ρήγα στους χάρτες Βλαχίας και Μολδαβίας και μάλιστα μισοσκεπασμένο εκείνον της Μολδαβίας. Δεν θα ήταν δυνατόν οι Ηγεμόνες της Βλαχίας και Μολδαβίας να ήθελαν τα σύμβολα των ηγεμονιών τους να είναι λοξά γερμένα και μισοσκεπασμένα.

Λεπτομέρειες από τις παραστάσεις των Ηγεμόνων στους χάρτες Βλαχίας και Μολδαβίας του Ρήγα. Παρατηρούμε τους λοξά σα παραπεταμένους θυρεούς των Ηγεμονιών και το «ρόπαλο του Ηρακλέους» οριζόντια κάτωθεν των θυρεών, καθώς και το κείμενο στο ανοιχτό βιβλίο, το οποίο ο Ρήγας το έλαβε από την Γαλλική *Εγκυκλοπαιδεία* του Diderot και D' Alembert, όπως έχουμε δείξει.

Διαπιστώνεται πλέον ότι από το λήμμα αυτό ο Ρήγας πήρε την πληροφορία και την έβαλε στο ανοιχτό βιβλίο. Κατ' αυτόν τον τρόπο με την έρευνά μας αποδεικνύεται ότι το 1797 ο Ρήγας Βελεστινλής για μία ακόμη φορά μετά το 1790 χρησιμοποιούσε τη Γαλλική *Εγκυκλοπαιδεία* των Diderot και D' Alembert στην ακμή της επαναστατικής του δράσης, κατά την εποχή της έκδοσης των έργων του και της οργάνωσης του στρατηγικού σχεδίου της επανάστασής του.

Γιατί ο Ρήγας εξέδωσε τους χάρτες του

Για την σκοπιμότητα έκδοσης των Χαρτών από τον Ρήγα δεν βρήκαμε ερμηνεία κατά τη γενομένη συστηματική έρευνα στα κείμενα των συγγραφέων, οι οποίοι έχουν ασχοληθεί με το χαρτογραφικό του έργο. Μερικές φορές μάλιστα διατυπώνονται και άστοχες ερμηνείες, όπως για παράδειγμα από τον Πολ. Ενεπεκίδη³³¹, ότι η *Χάρτα της Ελλάδος* είναι στρατιωτικός χάρτης, και ότι αποτελεί τον πρώτο «επιτελικό χάρτη» της Ελλάδος. Ωστόσο, όπως έχουμε δείξει στη μελέτη³³² μας, ο πρότυπος χάρτης είναι χάρτης της αρχαίας Ελλάδος και οι δρόμοι είναι της εποχής εκείνης και όχι της συγχρόνου εποχής του Ρήγα, όπως θα άρμοζε σε έναν επιτελικό στρατιωτικό χάρτη.

Στη μνημονευθείσα μελέτη μας, η οποία γράφτηκε με την ευκαιρία της αυθεντικής για πρώτη φορά επανέκδοσης της *Χάρτας* κατά το 1998, υποστηρίξαμε στο κεφάλαιο «*Χάρτα της Ελλάδος και Νέα Πολιτική Διοίκησης. Μία νέα συσχέτιση*» ότι η *Χάρτα της Ελλάδος* ήταν πολιτικός χάρτης του σχεδιαζόμενου κράτους του, το οποίο ο Ρήγας ήθελε να δημιουργήσει μετά την επανάστασή του στο Βαλκανικό χώρο, όπου ήταν η Οθωμανική εξουσία. Γι' αυτό και πήρε χάρτη της αρχαίας Ελλάδος του Delisle, ο οποίος είχε τη διαίρεση του χώρου σε Επαρχίες και Τοπαρχίες, όπως ήταν ο χάρτης, τον οποίο χρησιμοποίησε³³³. Δεν πήρε τον χάρτη της Ελλάδος της συγχρόνου του εποχής, τον οποίο ο ίδιος χαρτογράφος, ο Delisle, είχε παράλληλα εκδώσει.

331. Πολ. Ενεπεκίδη, *Ρήγας Βελεστινλής*, Τμήμα Διαλέξεων, Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρείας των Θεσσαλών, τόμ. Ζ', τεύχ. Δ'-Ε', 1958, σελ. 33.

332. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Η «Χάρτα της Ελλάδος» του Ρήγα. Τα πρότυπά της και νέα στοιχεία*, ό.π., σελ. 50-52.

333. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Γιατί ο Ρήγας διάλεξε τον χάρτη της αρχαίας Ελλάδος του Delisle ως πρότυπο της Χάρτας του;», *Υπέρεια*, τόμ. 4, *Πρακτικά Δ' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»*, Αθήνα 2006, σελ. 591-604.

Επί πλέον, εξέδωσε και τους χάρτες των επαρχιών της Βλαχίας και Μολδαβίας με τη διαίρεση τους σε Τοπαρχίες, ενώ σύμφωνα με πληροφορίες³³⁴ ο Ρήγας ετοίμαζε και τους αντίστοιχους χάρτες της Βουλγαρίας, Σερβίας και Βουνίας, ώστε να έχει για όλο το κράτος του την πολιτική διαίρεση. Επισημαίνουμε και πάλι ότι ο Ρήγας δεν εξέδωσε χάρτες για άλλο μέρος, πέρα από τον χώρο της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως*, όπως έπραξε π.χ. ο Ανθ. Γαζής, ο οποίος είχε εκδώσει χάρτες για την Ευρώπη, την Ελλάδα, την Ασία και παγκόσμιο.

Όλες αυτές τις εκδόσεις των χαρτών ο Ρήγας τις ενέταξε στο στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του. Ξακάθαρα δηλώνει ότι μετά την επανάστασή του σχεδιάζε να δημιουργήσει στον Βαλκανικό χώρο τη δημοκρατική πολιτεία του, η οποία παριστάνεται στους χάρτες του και έρχεται σε συνάφεια με το πολιτικό πρόγραμμά του, τη *Νέα Πολιτική Διοίκηση*, η οποία είναι, όπως χαρακτηριστικά γράφει, για τους «κατοίκους της Ρούμελης, της Μ. Ασίας, των Μεσογείων Νήσων και της Βλαχομπογδανίας». Επισημαίνουμε ακόμη στις πρόσφατες έρευνές μας, ότι ο Ρήγας είχε τις περιφέρειες Δαλματία, Κάτω Ουγγαρία και Σκλαβονία εκτός των συνόρων της Οθωμανικής κυριαρχίας και του οραματιζόμενου κράτους του και δεν θα πρέπει να θεωρούνται ως μέρος του χώρου της «Ελληνικής Δημοκρατίας», όπως αποτυπώνεται στο βόρειο μέρος της *Χάρτας της Ελλάδος*.

Τονίζουμε ακόμη ότι δεν θα πρέπει να γίνεται μονομερής μελέτη της *Χάρτας της Ελλάδος* του Ρήγα, αλλά να συσχετίζεται με το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του, με τους άλλους χάρτες της Βλαχίας και Μολδαβίας και τη *Νέα Πολιτική Διοίκηση*, η οποία είναι για όλο τον χώρο, ο οποίος περικλείεται με σύνορα στη *Χάρτα* του. Επί πλέον, ο Ρήγας δεν ενδιαφερόταν για τις «συμπληρωματικές πληροφορίες» από άλλους χάρτες, όπως έχει υποστηριχθεί³³⁵, ούτε για την «ιστορική γεωγραφία στην οποία προέβη η σχολή d'Anville», αλλά διάλεξε σκόπιμα τον χάρτη της αρχαίας Ελλάδος του

334. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Johann Christian von Engel, *Geschichte des Ungarischen Reichs und seiner Nebenlande*. – τόμ. Ι: *Geschichte des alten Panoniens und der Bulgarey*, Halle 1797, σελ. 473-474. Την μαρτυρία μνημονεύει ο Γ. Λαΐος, «Οι χάρτες του Ρήγα. Έρευνα επί νέων πηγών», *Δελτίο Ιστορικής Εθνολογικής Εταιρείας*, τόμ. 14, 1960, σελ. 231-312, Παράρτημα ΙΙ, σελ. 296-298.

335. Γ. Τόλια, *Αποχαιρετισμός στο Γένος. Αυτοκρατορία και πατριωτισμός στο χαρτογραφικό έργο του Ρήγα (1796-1797)*, εκδόσεις “Μένανδρος”, Αθήνα 2009, σελ. 61. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Ένας όψιμος, άδικος επικριτής του επαναστάτη Ρήγα Βελεστινλή*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2015.

Delisle, διότι αυτός ο χάρτης εξυπηρετούσε τους σκοπούς του και δεν διάλεξε τον χάρτη της συγχρόνου του εποχής, που ο ίδιος χαρτογράφος είχε εκδώσει. Ήθελε ο Ρήγας να έχει δηλαδή την ελληνική ονοματολογία καθώς και την πολιτική διαίρεση σε Επαρχίες και Τοπαρχίες, όπως γράφει στο Σύνταγμά του, στοιχεία τα οποία αγνοούνται από μια μονομερή εξέταση της *Χάρτας*.

Επισημαίνουμε με έμφαση ότι η *Χάρτα της Ελλάδος*, όπως και οι άλλοι δύο χάρτες της Βλαχίας και Μολδαβίας συνδέονται άμεσα με το επαναστατικό κίνημα του Ρήγα και είναι άστοχη η άποψη ότι η *Χάρτα* έμμεσα συνδέεται με το επαναστατικό του κίνημα. Οι χάρτες του Ρήγα είναι πολιτικοί χάρτες της σχεδιαζόμενης δημοκρατικής πολιτείας του, όπως έχουμε τονίσει και παραπάνω, με σύνορα και διαίρεση σε Τοπαρχίες και Επαρχίες σύμφωνα με το Σύνταγμά του. Ο Ρήγας δεν ήταν ένας απλός χαρτογράφος. Ήταν επαναστάτης και ενέτασε τα έργα του στο στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του, για την αποτίναξη της σκλαβιάς και την απόκτηση της ελευθερίας, για τη δημιουργία μιας δημοκρατικής πολιτείας στον Βαλκανικό χώρο.

Η διαχρονική δυναμική του «ροπάλου του Ηρακλέους» στο στρατηγικό σχέδιο της επανάστασης του Ρήγα

Για να κατανοήσουμε το συμβολισμό του «ροπάλου του Ηρακλέους» στους χάρτες του Ρήγα Βελεστινλή και γενικότερα στην επαναστατική του σκέψη, θα πρέπει μετά την επισήμανσή του σε όλους τους χάρτες να συσχετισθεί με τα πολιτικά του κείμενα, τον *Θούριο* και την *Νέα Πολιτική Διοίκηση*. Μετά τις πρόσφατες έρευνές μας, είμαστε πλέον σε θέση να κάνουμε αυτόν τον συσχετισμό και να κατανοήσουμε τη διαχρονική δυναμική του στην επαναστατική σκέψη του Ρήγα. Ο Ρήγας διευκρινίζει στο υπόμνημα «Εξήγησις των εν τω χάρτη σημείων» (*Χάρτα της Ελλάδος*, φύλλο 3) ότι το ρόπαλο συμβολίζει την «*Ελληνική δύναμη*» ενώ το αμφίστομο τσεκούρι την «*Περσική δύναμη*». Θεωρούμε ότι ο Ρήγας από καθαρή πρακτική και επί πλέον από συνωμοτική πλευρά³³⁶, διότι έπρεπε να παίρνει την άδεια εκτυπώσεως των δώδεκα φύλλων της *Χάρτας της Ελλάδος* για έξι μήνες από την Αυστριακή Αστυνομία, δεν επεξήγησε ότι το ρόπαλο συμβολίζει και τη δύναμη των σκλαβωμένων. Διαφορετικά αν επεξηγούσε τον συμβολισμό του ροπάλου

336. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Η συνωμοτική δράση του Ρήγα Βελεστινλή*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2009.

στο πρώτο φύλλο της *Χάρτας*, όπου έχει την παράσταση του κοιμισμένου λιονταριού με το ρόπαλο στα πόδια του, όπως επίσης και στους χάρτες της Βλαχίας και Μολδαβίας, δεν θα έπαιρνε άδεια εκτυπώσεως και θα αποκαλύπτονταν το επαναστατικό του σχέδιο. Είναι λογικό, για συνωμοτικούς λόγους, ο Ρήγας να αποκρύψει τόσο την πλήρη σημασία του ροπαλού, όσο και την ιδιαίτερη διαγράμμιση των συνόρων του οραματιζόμενου κράτους του.

Από τη διερεύνηση του ροπαλού στους χάρτες του Ρήγα διαπιστώνουμε ότι αυτό επισημάνθηκε αφενός σε δύο χρονικές περιόδους και αφετέρου σε όλο το χώρο του σχεδιαζόμενου κράτους του, όπως αναφέρεται στη συνέχεια:

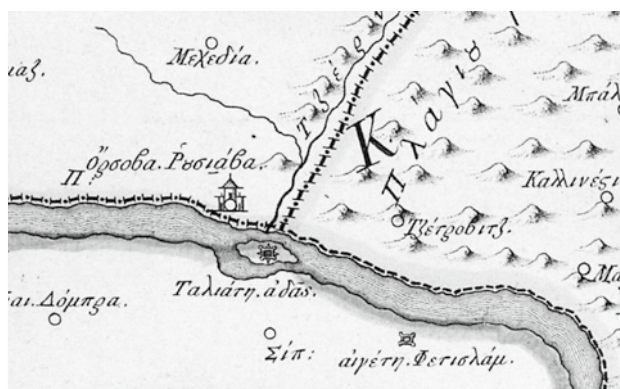
α) Στην αρχαία Ελλάδα, στη μάχη του ροπαλοφόρου Ηρακλή με την Αμαζόνα, στην αρχή της παράθεσης των ενδόξων ανδρών της αρχαίας Ελλάδος, στις μάχες και ναυμαχίες της αρχαιότητας και στα νομίσματα.

β) Στην εποχή της οθωμανικής κυριαρχίας του Βαλκανικού χώρου, στην *Επιπεδογραφία της Κωνσταντινουπόλεως* υπό την κυριαρχία του Σουλτάνου στην παράσταση του κοιμισμένου λιονταριού, όπου στα πόδια του βρίσκεται το ρόπαλο και στους χάρτες Βλαχίας και Μολδαβίας, κάτω από τα λοξά τοποθετημένα σύμβολα των Ηγεμόνων τους.

γ) Επί πλέον, έχουμε και την παρουσία του ροπαλού σε όλο το σχεδιαζόμενο κράτος του, την Ελλάδα, την Κωνσταντινούπολη, την Βλαχία και την Μολδαβία.

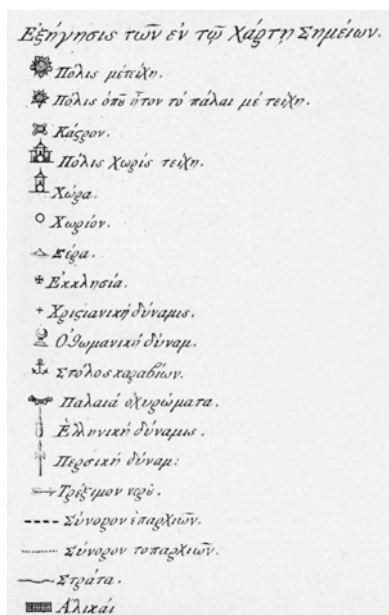
δ) Ο συμβολισμός αυτός στους χάρτες του Ρήγα έρχεται σε συμφωνία με το Σύνταγμα του, στην αρχή του οποίου έχει το ρόπαλο, καθώς και στο Παράρτημα, τη σημαία του κράτους, της «Ελληνικής Δημοκρατίας», στην οποία έχει θέσει το «ρόπαλο του Ηρακλέους». Επί πλέον, προσθέτει ότι κάθε «κάτοικος της Δημοκρατίας ταύτης» πρέπει να φορεί το σήμα με το ρόπαλο. Και όπως χαρακτηριστικά επισημαίνεται «με αυτήν την έννοια το ρόπαλο αποτελεί σύμβολο μιας ευρύτερης κοινότητας ανθρώπων, των κατοίκων της Δημοκρατίας, της Ελληνικής Δημοκρατίας, είτε πρόκειται για Έλληνες, για Βούλγαρους, για Αλβανούς, Βλάχους, Αρμένιους, Τούρκους ή για κάθε άλλο γένος που συναποτελούν τον “αυτοκράτορα” τον αυτεξούσιο, δηλαδή, λαό για τον οποίο το ριζοσπαστικό κίνημα του Ρήγα οργανώνει την απελευθέρωση από τον τυραννικό ζυγό και προετοιμάζει την Πολιτική του Διοίκηση σύμφωνα με τα Δίκαια του Ανθρώπου»³³⁷.

337. Λουκίας Δρούλια, «Η πολυσημία των συμβόλων και το “ρόπαλον του Ηρακλέους” του Ρήγα», *Ο Ερασιστής*, τόμ. 21, 1997, σελ. 129-142.

Για την κατανόηση του χαρτογραφικού έργου του Ρήγα, εντασσόμενο στο στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του, έχει σημασία η επισήμανση των συνόρων με την ιδιαίτερη διακεκομμένη παχιά γραμμή μεταξύ του χώρου της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και της σχεδιαζόμενης στη συνέχεια δημοκρατικής του πολιτείας (---) και της

Δαλματίας και Κάτω Ουγγαρίας, την οποία ωστόσο δεν αναγράφει στο «Υπόμνημα» της Χάρτας. Η άλλη διακεκομμένη γραμμή (----) είναι για τις Επαρχίες. Γι' αυτό εξάλλου ο Ρήγας γράφει ότι η Νέα Πολιτική Διοίκησης είναι για τους κατοίκους της «Ρούμελης, της Μ. Ασίας, των Μεσογείων Νήσων και της Βλαχομολδοβανίας», επαρχίες οι οποίες περιέχονται εντός της γραμμής των συνόρων της Χάρτας του.

Το Υπόμνημα της Χάρτας της Ελλάδος, φύλλο 3, στο οποίο ο Ρήγας εξηγεί τη σημασία του ροπάλου μόνο για την αρχαιότητα. Για προφανείς λόγους δεν εξηγεί, λόγω της Αυστριακής Λογοκρισίας, τη σημασία του ροπάλου στο κοιμισμένο λιοντάρι και γενικότερα στους χάρτες Βλαχίας και Μολδαβίας. Επίσης, μαζί με τις διακεκομμένες γραμμές που συμβολίζουν τα όρια των Τοπαρχιών και Επαρχιών, δεν καταγράφει την ιδιαίτερη διακεκομμένη παχιά διαγράμμιση (---) για τα σύνορα με τη Δαλματία και την Κάτω Ουγγαρία.

Διαπιστώνεται πλέον ότι ο Ρήγας επεκτείνει τον επαναστατικό ρόλο του «ροπάλου του Ηρακλέους» σε όλο το σχεδιαζόμενο κράτος, στους σκλαβωμένους, οι οποίοι στενάζουν κάτω από την απολυταρχική εξουσία του Σουλτάνου, και έμμεσα θεωρεί ότι όλοι οι σκλαβωμένοι έχουν την ίδια υλική και πνευματική δύναμη. Κατ' αυτόν τον τρόπο τονίζει και την ισοτιμία των κατοίκων του κράτους του, ανεξάρτητα από φυλή, γλώσσα και θρησκεία.

Συμπέρασμα τρίτο

Στον στρατηγικό σχεδιασμό της επανάστασης των σκλαβωμένων, διαπιστώνεται από τα παραπάνω ότι μετά την ενίσχυση του ηθικού του πρώτου μέρους και τις στρατιωτικές επιχειρήσεις και την νίκη των επαναστατημένων του δευτέρου μέρους, ο Ρήγας ενδιαφέρθηκε και για τον τρόπο διοικήσεως του απελευθερωμένου Βαλκανικού χώρου, χώρος ο οποίος περιλαμβάνεται στους χάρτες του. Εμπνεόμενος από τα δημοκρατικά ιδεώδη των αρχαίων Αθηνών, των Ελληνικών Κοινοτήτων και της επαναστατημένης Γαλλίας, ήθελε με τη *Νέα Πολιτική Διοίκηση* ο ελεύθερος πλέον Βαλκανικός χώρος να κυβερνηθεί δημοκρατικά με εκλεγμένους αντιπροσώπους από τον ίδιο το λαό, σε αντίθεση με την απολυταρχική εξουσία του Σουλτάνου και των άλλων αυτοκρατοριών της εποχής του. Γι' αυτό μετέφρασε το Γαλλικό Σύνταγμα του 1793, στο οποίο πρόσθεσε και αρκετά δικά του στοιχεία, τα οποία δείχνουν τη δυναμική του πνεύματός του. Είχε έτοιμο ένα σχέδιο Συντάγματος, το οποίο θα χρησιμοποιούσε αμέσως μετά τη στρατιωτική νίκη.

Παράλληλα, ο Ρήγας εξέδωσε τους πολιτικούς χάρτες του χώρου αυτού, *Χάρτα της Ελλάδος*, *Νέα Χάρτα της Βλαχίας* και *Γενική Χάρτα της Μολδοβίας*, και στη συνέχεια θα εξέδιδε και για τις υπόλοιπες περιοχές, της Βουλγαρίας, της Σερβίας και της Βοσνίας αντίστοιχους χάρτες. Έτσι, μετά την στρατιωτική νίκη θα είχε την πολιτική διαίρεση του οραματιζόμενου κράτους του σε Επαρχίες και Τοπαρχίες, όπως αναφέρει και στο Σύνταγμα του, για να μπορεί να κάνει εκλογές με σκοπό την εκλογή των αντιπροσώπων. Γι' αυτό τονίζουμε ότι ο Ρήγας ήταν και πολιτικός νους, επειδή μετά τη στρατιωτική νίκη προνοούσε και για τον δημοκρατικό τρόπο διακυβερνήσεως του απελευθερωμένου Βαλκανικού χώρου από την απολυταρχική εξουσία του Σουλτάνου.

ΕΠΙΛΟΓΙΚΑ

Ο Ρήγας Βελεστινλής, ως επαναστάτης, κατέστρωσε με μέθοδο και προγραμματισμό το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του για την αποτίναξη της πολύχρονης σκλαβιάς και την απόκτηση της πολυπόθητης ελευθερίας. Αυτό τεκμαίρεται από τη συστηματική μελέτη των έργων του και των ανακριτικών εγγράφων σύλληψης και ανάκρισης του ιδίου και των Συντρόφων του. Το στρατηγικό αυτό σχέδιο της επανάστασής του Ρήγα διακρίνεται σε τρία μέρη:

Πρώτα ήθελε να εμψυχώσει τους σκλαβωμένους, να ανυψώσει το ηθικό τους με τον *Θούριο* και τον *Ύμνο Πατριωτικό* και παράλληλα να ενισχύσει την ιστορική μνήμη και αυτογνωσία τους προσφέροντας τον Μέγα Αλέξανδρο, ως πρότυπο ανδρείας, αγωνιστικότητας και αποφασιστικότητας, καθώς και με τα έργα του *Τα Ολύμπια* και *Νέος Ανάχαρσις* στα οποία συμπεριέλαβε πολλές πολιτικοκοινωνικές σημειώσεις.

Στο δεύτερο μέρος του στρατηγικού του σχεδίου, ο Ρήγας ενδιαφέρθηκε για τον ένοπλο αγώνα, την στρατιωτική τακτική της επανάστασής του με σκοπό την επικράτησή της, διότι πίστευε πως χωρίς στρατιωτική νίκη δεν αποκτιέται η ελευθερία.

Στο τρίτο μέρος, προετοίμασε τον πολιτικό σχεδιασμό του ελεύθερου από την Οθωμανική απολυταρχική εξουσία Βαλκανικού χώρου, τον δημοκρατικό τρόπο διοικήσεώς του μετά την επανάσταση, συντάσσοντας τη *Νέα Πολιτική Διοίκηση*, το Σύνταγμα και τους χάρτες. Αυτοί θα ήταν οι πολιτικοί χάρτες του σχεδιαζόμενου κράτους του διαιρεμένοι σε Τοπαρχίες και Επαρχίες, όπως απαιτούσε το Σύνταγμά του, για να επιτελείται σωστά η διοίκηση.

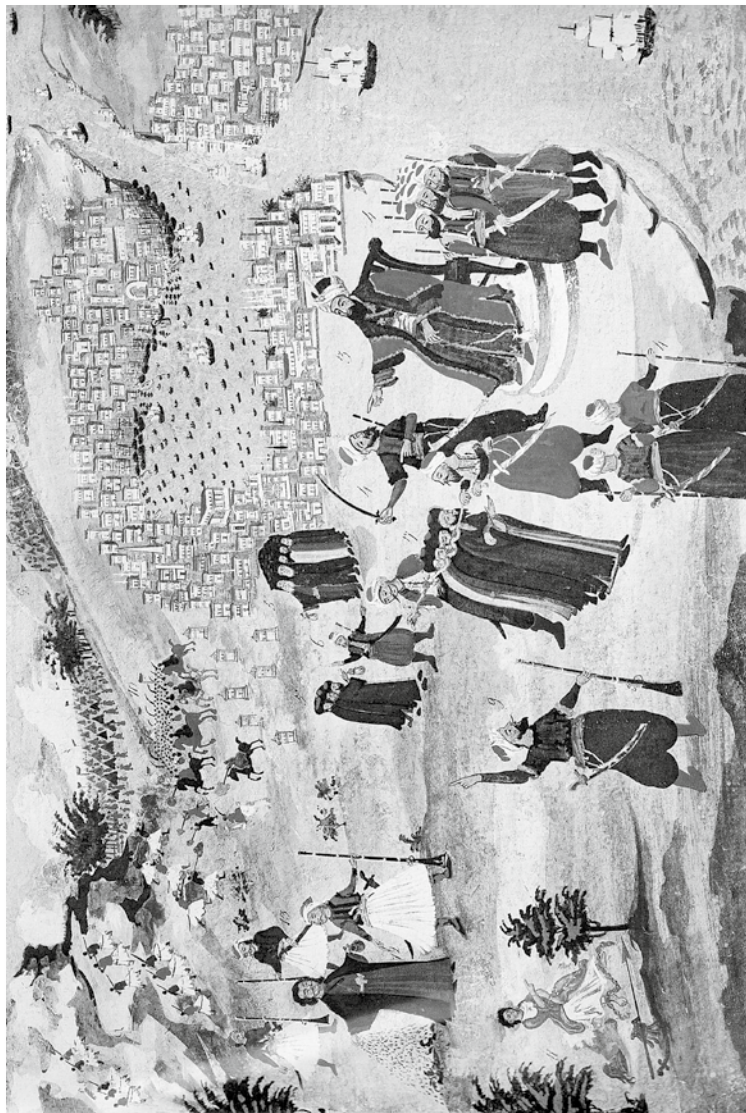
Από όσα τεκμηριωμένα παρατέθηκαν, θεμελιώνεται ότι ο Ρήγας είχε πράγματι ένα συγκροτημένο πρόγραμμα, επιτελικό σχεδιασμό, ειδική στόχευση και κατάλληλη θεωρητική συγκρότηση. Η όλη δράση του Ρήγα, όπως παρουσιάστηκε από την αρχή μέχρι το τέλος της μελέτης, δεν ήταν μια αυθόρμητη κίνηση. Ήταν μια συστηματική με μέθοδο εκτέλεση ενός προγραμματισμένου στρατηγικού σχεδίου, για την επανάσταση των σκλαβωμένων

εναντίον της απολυταρχικής εξουσίας του Σουλτάνου και των κατά τόπους πασάδων του και τη δημιουργία στη συνέχεια μιας δημοκρατικής αντιπροσωπευτικής πολιτείας στο Βαλκανικό χώρο, τον οποίο με σύνορα όριζε στη *Χάρτα της Ελλάδος* και στους χάρτες της Βλαχίας και Μολδαβίας³³⁸. Στη συγκρότηση του στρατηγικού σχεδίου της επανάστασής του, ο Ρήγας ακολούθησε μια συνθετική τακτική· χρησιμοποίησε στοιχεία από την ελληνική πνευματική κληρονομιά, τις εμπειρίες από τη δημοκρατική λειτουργία των Ελληνικών Κοινοτήτων καθώς επίσης και στοιχεία από τα επιτεύγματα του ευρωπαϊκού διαφωτισμού. Πρωτόγνωρη ενοποιητική τακτική³³⁹.

Παράλληλα, στους επαναστατικούς παιάνες του, *Θούριος* και *Ύμνος πατριωτικός*, συμπύκνωνε των σκλαβωμένων την πικρία, την αγανάκτηση τούτων αιώνων και την οριστική απόφαση τους να σπάσουν οι ίδιοι τις αλυσίδες της σκλαβιάς τους και να αποκτήσουν την πολυπόθητη ελευθερία. Να ζήσουν σε δημοκρατική πολιτεία με σεβασμό στους Νόμους, στα Δίκαια του Ανθρώπου και το Σύνταγμα. Για την επανάσταση ήταν πρόσφορο το εσωτερικό υλικό των σκλαβωμένων· οι προσδοκίες τους για βοήθεια από τις χριστιανικές δυνάμεις Ανατολής και Δύσης εξέπνευσαν μετά τις τόσες απογοητεύσεις τους. Τώρα, ο Ρήγας εξέφραζε το διακαή πόθο τους για την απελευθέρωσή τους με τις δικές τους δυνάμεις. Επί πλέον, οι διαλυτικές τάσεις στην Οθωμανική εξουσία ήταν εμφανείς και ιδιαίτερα με τις αποσχιστικές δυνάμεις των πασάδων, όπως εξάλλου τις διατυμπάνιζε και στον *Θούριό* του. Επιπροσθέτως, οι διεθνείς συγκυρίες ευνοϊκές με την νέα πολιτειακή κατάσταση στη Γαλλία, με την κατάργηση της κληρονομικής εξουσίας και τις πρόσφατες νίκες των γαλλικών στρατευμάτων. Από τη μελέτη του στρατηγικού σχεδίου της επανάστασης του Ρήγα Βελεστινλή διαπιστώνονται, επί πλέον, και οι ιδιαίτερες πτυχές της προσωπικότητάς του: διαφωτιστής, επαναστάτης, πολιτικός νους, στρατιωτικός νους, εθνεγέρτης, μάρτυρας και οραματιστής μιας δημοκρατικής πολιτείας στον Βαλκανικό χώρο.

338. Κωνσταντίνου Σβολόπουλου, «Επανεκτιμώντας την επαναστατική πρόταση του Ρήγα Βελεστινλή», *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών*, τόμ. 80, τεύχ. Δεύτερον, *Τάξις των Γραμμάτων και των Καλών Τεχνών*, Αθήνα 2005, σελ. 134-154.

339. Δημ. Καραμπερόπουλου, «Ελληνικός και Ευρωπαϊκός Διαφωτισμός: Η συνθετική διάστασή τους στο έργο του επαναστάτη Ρήγα Βελεστινλή», *Πρακτικά του Δ' Συνεδρίου: Ελληνικός και Ευρωπαϊκός Διαφωτισμός*, Ειδική Συνοδική Επιτροπή Πολιτιστικής Ταυτότητας, Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα, 2016, σελ. 367-390.

Ο Πίνακας αρ. 2 με τίτλο «Πρώις της Κωνσταντινουπόλεως» φιλοτεχνημένος από τον Παναγιώτη Ζωγράφου υπό την καθοδήγηση του στρατηγού Μακρυγιάννη. Ο κυρίαρχος τώρα της Πόλης, Σουλτάνος, δέχεται τα δώρα, την υποταγή των αρχόντων και των ιερωμένων, ενώ τα στρατεύματά του καταδιώκουν τους γλέφτες που ανέχονται στα βουνά για αντίσταση στον κατακτητή. Ωστόσο η αλυσοδομένη Ελλάδα, δείχνει τον Τύραννό της στον Ρήγα, ο οποίος σπένει τον σπόρο της Ελευθερίας.

Καταλήγοντας μπορούμε να ισχυριστούμε για την αποτελεσματικότητα της σχεδιαζόμενης επανάστασης του Ρήγα με το στρατηγικό σχέδιό της, πως κριτήριο σημαντικό αποτελεί η μετά λίγα χρόνια έκρηξη της Επανάστασης του 1821. Ο Ρήγας θεωρήθηκε προάγγελός της και εμπνευστής των ραγιαδων επαναστατών³⁴⁰. Χαρακτηριστικά εν προκειμένω είναι τα λόγια του στρατηγού Μακρυγιάννη, ο οποίος σημείωνε το 1836 στον πίνακα «Πτώσις της Κωνσταντινουπόλεως»³⁴¹, πως ο Ρήγας έσπυρε τον σπόρο της ελευθερίας και έμαθε στους σκλαβωμένους τον τρόπο για την απόκτηση της ελευθερίας τους, «*Μετά πολλούς αιώνας Ρήγας ο Βελεστινλής σπύρει τον σπόρον της ελευθερίας εις τους έλληνας και τους ενθαρρύνει οδηγών αυτούς τον τρόπον της απελευθερώσεώς των. Οι έλληνες ενθουσιασθέντες και ενθαρρυνθέντες από τους λόγους του Ρήγα έλαβον τα όπλα υπέρ της ελευθερίας*».

340. Επί πλέον, ο Ρήγας «δεν είναι μόνο ο πρώτος της ελληνικής επανάστασης, η θυσία του δεν ζωογόνησε μόνο τις ελληνικές ελπίδες, αλλά ανάγεται πλέον σε σύμβολο και στο ιταλικό ιδεολογικό Πάνθεο» του 19^{ου} αιώνα σύμφωνα με τη μελέτη του Δημ. Αρβανιτάκη, «Ένας ξένος στο Ιταλικό Πάνθεο: οι τύχες του Ρήγα στην Ιταλία κατά τον δέκατο ένατο αιώνα», *Τα Ιστορικά*, τεύχ. 47, Δεκέμβριος 2007, σελ. 317-341, εδώ στη σελ. 333, και *Υπέρεια*, τόμ. 5, *Πρακτικά Ε' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»* (Βελεστίνο, Οκτώβριος 2007), Αθήνα 2010, σελ. 777-794, (εδώ στη σελ. 787).

341. *Ο Ζωγράφος του στρατηγού Μακρυγιάννη*, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών και Λαογραφικό-Εθνολογικό Μουσείο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 1984., Πίνακας αρ. 2, «Πτώσις της Κωνσταντινουπόλεως».

Ο Ρήγας σπέρνει τον σπόρο της Ελευθερίας. Λεπτομέρεια από τον πίνακα με τίτλο «Η πώσις της Κωνσταντινουπόλεως», Αθήνα 1836, του Παναγιώτη Ζωγράφου, υπό την καθοδήγηση του στρατηγού Μακρυγιάννη, ο οποίος τόνιζε ότι ο Ρήγας έμαθε στους σκλαβωμένους Έλληνες τον «τρόπο» να επαναστατήσουν και να αποκτήσουν την ελευθερία τους.

Ο Ρήγας Βελεστινλής μπροστά στους πνευματικούς άνδρες της Μαγνησίας, Ανθίμου Γαζή, Αλ. Παπαδιαμάντη, Γιάννη Κορδάτου, Δημήτρη Σαράτση και Α. Δελμούζο, σε μεγάλη σύνθεση του Γιάννη Γουρζή, που κοσμεί το Δημαρχείο Βόλου.

Ρήγας Βελεστινλής, χαρακτηριστικό της Άσιας Κομανού (2006).

Το πρώτο Μνημείο του Ρήγα που στήθηκε στο Βελεστίνο μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλίας του 1881.

Η προτομή του Ρήγα στο Βελεστίνο στήθηκε το 1926.

Ο ανδριάντας του Ρήγα στο Βελεστίνο στήθηκε το 1980.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Άννας Αβραμέα, «Η “Νέα Χάρτα της Βλαχίας” του Ρήγα και η αυτόγραφος επεξεργασία της», *Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνών*, τόμ. 53, 1978, σελ. 397-407.
- «Τα τοπωνύμια της Βλαχίας στον χειρόγραφο χάρτη του Ρήγα», *Ο Ερασιστής*, τόμ. 17, 1981, σελ. 99-119.
- Άλκη Αγγέλου, «Λαμπηδών πνευματικής ζωής στις παραμονές του Αγώνα», *Ο Ερασιστής*, τόμ. 21, 1997, σελ. 248-258.
- Αδελφική Διδασκαλία προς τους ευρισκομένους κατά πάσαν την οθωμανικήν επικράτειαν Γραικούς, εις αντίρρησιν κατά της ψευδονύμως εν ονόματι του Μακαριωτάτου Πατριάρχου Ιεροσολύμων εκδοθείσης εν Κωνσταντινουπόλει. Εν Ρώμη, εν έτει Α΄ της Ελευθερίας [1798].*
- Κωνσταντίνου Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1930, αναστατική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, Αθήνα 1997.
- «Ρήγας Φεραΐος», *Νέα Εστία*, 1948, σελ. 399 και 670.
- Γιάννη Αναστασίου, «Ηρακλής», *Ελληνική Μυθολογία*, τόμ. 4, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1986.
- Δήμητρας Ανδριτσάκη-Φωτιάδη, *Κατάλογος παλαιών εντύπων της Ιστορικής Βιβλιοθήκης Μηλεών Πηλίου*, Πρόλογος Λουκίας Δρούλια, συνεργασία Αθηνάς Ζιώγα, Αθήνα 1993.
- Ν. Ανδριώτη, «Το χρονικό του Άμστερνταμ», *Νέα Εστία*, τόμ. 10, 1931, σελ. 846-853 και 914-920.
- Αωνύμου του Έλληνο, *Ελληνική Νομαρχία, ήτοι Λόγος περί Ελευθερίας*, εν Ιταλία 1806, Φιλολογική απομνημείωση-κείμενο-σχόλια-εισαγωγή Γ. Βαλέτας, Μελετήματα, Ν. Α. Βέης και Μ. Σιγούρος, τέταρτη έκδοση, Αθήνα, Αποσπερίτης, 1982.

Λουκά Αξελού, *Ρήγας Βελεστινλής. Σταθμοί και όρια στη διαμόρφωση της εθνικής και κοινωνικής συνείδησης στην Ελλάδα*, εκδόσεις «Στοχαστής», Αθήνα, Τρίτη έκδοση, 2012.

Δημήτρη Αποστολόπουλου, «Η τύχη του Βολταίρου στην Ελλάδα: νεότερα στοιχεία για τον 18^ο αιώνα», *Τα Ιστορικά*, τεύχ. 37, Δεκέμβριος 2002, σελ. 317-330.

- *Για τους Φαναριώτες. Δοκιμές, ερμηνείες και μικρά αναλυτικά*, Αθήνα 2003.
- «Ρήγας και Montesquieu. Σκέψεις γύρω από τη μετάφραση στα ελληνικά του *Esprit des loix* που λανθάνει», στο *Voltaire, Montesquieu, Réal de Curban. Ουολταίρος, Μοντεσκιού, Ρεάλ. Νεότερες έρευνες για την παρουσίασή τους στον ελληνικό ιδεολογικό χώρο τον 18^ο αιώνα*, Αθήνα 2007.

Δημήτρη Αρβανιτάκη, «Ένας ξένος στο Ιταλικό Πάνθεο: οι τύχες του Ρήγα στην Ιταλία κατά τον δέκατο ένατο αιώνα», *Τα Ιστορικά*, τεύχ. 47, Δεκέμβριος 2007, σελ. 317-350, και *Υπέρεια*, τόμ. 5, *Πρακτικά Ε' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνo-Ρήγας»*, (Βελεστίνo, Οκτώβριος 2007), Αθήνα 2010, σελ. 777-794.

Αστέριου Αργυρίου, «Η ιδεολογική σημασία των κρίσεων του Κυρίλλου Λαυριώτη εναντίον του Ρήγα», *Υπέρεια*, τόμ. 1, *Πρακτικά Α' Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνo-Ρήγας»*, Αθήνα 1990, σελ. 407-415.

Ρ. Αργυροπούλου-Λουγγή, «Η απήχηση του έργου του Ρουσσώ στην Νεοελληνικό Διαφωτισμό», *Ο Εραμιστής*, τόμ. 11, 1974, σελ. 197-216.

Γκριγκόρι Αρς, *Η Φιλική Εταιρεία στη Ρωσία*, Βιβλιοθήκη Κέντρου Ελληνορωσικών Ερευνών, Παπασωτηρίου, Αθήνα 2011.

Απ. Ε. Βακαλόπουλου, *Τα ελληνικά στρατεύματα του 1821. Οργάνωση, ηγεσία, τακτική, ήθη, ψυχολογία*, εκδόσεις Καραγιάννη, Θεσσαλονίκη 1970.

- *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τόμ. Δ', *Τουρκοκρατία 1669-1812. Η οικονομική άνοδος και ο φωτισμός του γένους*, Θεσσαλονίκη 1973.

Αγνής Βασιλικοπούλου, «Ο Μέγας Αλέξανδρος των Βυζαντινών. (Οι Βυζαντινοί, επίγονοι του Μεγάλου Αλεξάνδρου)», *Επιστημονική Επετηρίς Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών*, τόμ. ΛΒ', 1998-2000, σελ. 413-426.

Ρήγα Βελεστινλή, *Φυσικής απάνθισμα*, Βιέννη 1790, αναστατική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 42006.

- *Σχολείον των ντελικάτων εραστών*, Βιέννη 1790. Αναστατική επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2006.
 - *Νέος Ανάχαρσις*, Βιέννη 1797. Αναστατική επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, Αθήνα 2006.
 - *Χάρτα της Ελλάδος*, Βιέννη 1797. Αναστατική επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, με την υποστήριξη της Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 1998.
 - *Ο Ηθικός Τρίπους*, Βιέννη 1797, φωτομηχανική επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, επιμέλεια-εισαγωγή-ευρετήριο Δημ. Καραμπερόπουλου, Αθήνα, 2001.
 - *Νέα Πολιτική Διοίκησης*, έκδοση Π. Χιώτη, περιοδικό *Παρθενών*, τόμ. Α', 1871, σελ. 507-512, 545-556.
 - *Τα Επαναστατικά. Επαναστατική Προκήρυξη, Τα Δίκαια του Ανθρώπου, Το Σύνταγμα, Ο Θούριος, Ύμνος Πατριωτικός*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2005.
 - *Άπαντα τα έργα του Ρήγα Βελεστινλή*, ψηφιακός δίσκος (CD-ROM) επιμέλεια-εισαγωγή-ευρετήρια Δημ. Καραμπερόπουλου, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2007.
- Γ. Βελουδή, (επιμ.,) *Η Φυλλάδα του Μεγαλέξανδρου. Διήγησις Αλεξάνδρου του Μακεδόνα*, Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, Ερμού, Αθήνα 1989.
- Δόμνας Βισβίτζη-Δοντά, «Η Ευρώπη από τη Συνθήκη του Ιασίου ως το Συνέδριο του Βιέννης (1792-1815)», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών, τόμ. ΙΑ', Αθήνα 1975, σελ. 366-376.
- Νικόλαου Κ. Βλάχου, *Στέφανος Κανέλλος (1792-1824)*, Κείμενα και Μελέται Νεοελληνικής Φιλολογίας, αρ. 98, Αθήνα 1975.
- Βουλή των Ελλήνων, *Ρήγα Βελεστινλή, Άπαντα τα σωζόμενα*, Γενική επιμέλεια Πασχ. Μ. Κιτρομηλίδης. Τόμ. Α', *Σχολείον των ντελικάτων εραστών*, επιμ. Παν. Πίστα. Τόμ. Β', *Φυσικής απάνθισμα*, επιμ. Κ.Θ. Πέτσιος. Τόμ. Γ', *Ηθικός Τρίπους*, επιμ. Ines Di Salvo. Τόμ. Δ', *Νέος Ανάχαρσις*, επιμ. Άννα Ταμπάκη. Τόμ. Ε', *Νέα Πολιτική Διοίκησης*, επιμ. Π.Μ. Κιτρομηλίδης. Αθήνα 2000-2002.

Λεάνδρου Βρανούση, *Αθανάσιος Ψαλίδας, ο Διδάσκαλος του Γένους (1767-1829), ο πατριώτης, ο πολιτικός, ο αγωνιστής*, εκδόσεις «Ηπειρωτική Εστίας», Ιωάννινα 1952.

- «Ρήγας και Μαυρογένης», *Ελληνική Δημιουργία*, αρ. 123, 1953, σελ. 365-372.
- *Ρήγας*, Βασική Βιβλιοθήκη, αρ. 10, Αθήνα [1954].
- *Ο «Πατριωτικός Ύμνος» του Ρήγα και η ελληνική «Καρμανιόλα»*, Αθήνα 1960 (συμπληρωμένο ανάτυπο από τον τόμο *Εις Μνήμην Κ. Αμάντου*, σελ. 299-336).
- *Ρήγας Βελεστινλής 1757-1798*, Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Αθήνα 1963.
- *Ρήγας Βελεστινλής-Φεραίος. Τα έργα του, Συναγωγή κειμένων, φιλολογική επεξεργασία και παρουσίαση, Άπαντα Νεοελλήνων Κλασικών, Εταιρεία Ελληνικών Εκδόσεων*, τόμ. 1-2, Αθήνα 1968.
- «Ρήγας και Marmontel», ανάτυπο από τον τόμο *Ελληνογαλλικά, Αφιέρωμα στον Roger Milliet*, Εταιρεία Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου, Αθήνα 1990.
- «Η σημαία, το εθνόσημο και η σφραγίδα της “Ελληνικής Δημοκρατίας” του Ρήγα», ανάτυπο από τον 8^ο τόμο του *Δελτίου Εραλδικής και Γενεαλογικής Εταιρείας Ελλάδος*, Αθήνα 1992, σελ. 347-388.
- «Άγνωστα νεανικά χειρόγραφα του Ρήγα», *Υπέρεια, τόμ. 2, Πρακτικά Β' Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνου-Ρήγας»*, Αθήνα 1994, σελ. 563-576.
- *Εφημερίς, έτος έβδομον 1797, Προλεγόμενα*, Ακαδημία Αθηνών, Κέντρον Ερεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού, Αθήνα 1995.
- *Ρήγας Βελεστινλής*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1998.

Χρήστου Σ. Βυζαντίου, *Ιστορία του τακτικού στρατού της Ελλάδος από της πρώτης συστάσεως του κατά το 1821 μέχρι των 1832*, εν Αθήναις 1837.

Λόρδου Βύρωνος, *Τα νησιά της Ελλάδος. Τραγούδια για την Ελλάδα*, εκδόσεις Μπάϋρον, έκδοση δεύτερη, Αθήνα 1983.

Μανουήλ Ι. Γεδεών, *Ο Άθως, Αναμνήσεις-έγγραφα-σημειώσεις*, 1885, επαντύπωση «Ερμής», Αθήνα 1990.

Αναστασίου Γεωργιάδου, *Αντιπανάκεια*, εν Βιέννη 1810.

- Μιχαήλ Γεωργίου του εξ Αμπελακίων, *Αποθήκη των παιδων εις μεταχείρησιν των μανθανόντων την κοινήν Γραικικήν γλώσσαν...*, Εν Βιέννη της Αουστρίας, εν τη Τυπογραφία Γεωργίου Βενδώτη 1809.
- Ιωάννη Γιαννόπουλου, «Κοινότητες», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. ΙΑ΄, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 1975, σελ. 134-143.
- Δ. Γκίνη-Β. Μέξα, *Ελληνική Βιβλιογραφία 1800-1863*, τόμ. Ι, 1800-1839, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα 1939.
- Όλγας Γκράτσιου, «Το μονόφυλλο του Ρήγα του 1797. Παρατηρήσεις στη Νεοελληνική εικονογραφία του Μεγάλου Αλεξάνδρου», *Μνήμων*, τόμ. 8, 1980-1982, σελ. 130-149.
- Τάσου Γριτσόπουλου, *Τα Ορλωφικά. Η εν Πελοποννήσω επανάστασις του 1770 και τα επακόλουθα αυτής*, Αθήνα 1967.
- Απόστολου Β.Δασκαλάκη, *Les oeuvres de Rhigas Velestinlis*, Παρίσι 1937.
- «Περί το πραγματικόν όνομα του εθνομάρτυρος Ρήγα», *Τεσσαρακονταετηρίς Θ. Βορέα*, τόμ. δεύτερος, Εν Αθήναις, Πυρσός, 1940, σελ. 123-143.
 - *Το Πολίτευμα του Ρήγα Βελεστινλή*, εκδόσεις Ε. Γ. Βαγιονάκη, Αθήναι 1976.
 - *Ο Ρήγας Βελεστινλής ως διδάσκαλος του Γένους*, εκδόσεις Ε. Γ. Βαγιονάκη, Αθήνα 1977.
 - *Τα εθνεγερτικά τραγούδια του Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα, εκδόσεις Ε.Γ. Βαγιονάκη, 1977.
 - *Ρήγα Βελεστινλή επαναστατικά σχέδια και μαρτυρικών τέλος*, εκδόσεις Ε. Γ. Βαγιονάκη, Αθήνα 1979.
- Γ. Δεληγγιάννη, «Καλλινίκου Γ΄ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, του εκ Ζαγοράς. Ιστορικά σημειώματα εκ του 91 Κωδ. της Βιβλιοθ. Ζαγοράς», *Δ.Ι.Ε.Ε.*, τόμ. Α΄, 1928, σελ. 52-78.
- Κ.Θ.Δημαρά, «Περί Φαναριωτών», *Αρχεῖον Θράκης*, τόμ. 158, 1969, σελ. 117-140.
- (επιμ.), Δημήτριος Καταρτζής, *Δοκίμια*, Ερμής, Αθήνα 1974.
- Δημητριάδης, *Γεωγραφία νεωτερικῇ*, Βιέννη 1791, επανέκδοση στη σειρὰ Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, επιμ. Αικ. Κουμαριανού, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 2006.
- Δημ. Δημητρώπουλου, «Ο Αργύρης Φιλίπιδης και η Μερική Γεωγραφία του. Ένα σχόλιο», *Ο Ερασιστής*, τόμ. 25, 2005, σελ. 201-244.

Διδασκαλία Πατρική, συντεθείσα παρά του Μακαριωτάτου Πατριάρχου της αγίας πόλεως Ιερουσαλήμ κυρ Ανθίμου εις ωφέλειαν των ορθοδόξων χριστιανών, εν Κωνσταντινουπόλει, παρά τω τυπογράφω Ποζώς Ιωάννου εξ Αρμενίων, 1798.

Δαμιανού Δοΐκου, «Ο Αγαθάγγελος ως προφητικόν αποκαλυπτικόν έργο και το μήνυμά του», *Μνήμη 1821. Αφιέρωμα εις την Εθνικήν Παλιγγενεσίαν επί τη 150η επετεΐω, Επιστημονική Επετηρίς Θεολογικής Σχολής Α.Π.Θ.*, Παράρτημα αρ. 9 του ΙΣΤ' τόμου, Θεσσαλονίκη 1977, σελ. 95-126.

Λουκίας Δρούλια, «Ο Λαυριώτης μοναχός Κύριλλος από την Πάτρα και η Βιβλιοθήκη του», *Ο Εραμιστής*, τόμ. 11, 1974, σελ. 456-503.

- «Η πολυσημία των συμβόλων και το “ρόπαλον του Ηρακλέους” του Ρήγα», *Ο Εραμιστής*, τόμ. 21, 1997, σελ. 129-142.
- «Ρήγας, ένας άλλος Τυρταίος στα μάτια του Ευρωπαϊκού Φιλελληνισμού», *Ο Εραμιστής*, τόμ. 23, 2001, σελ. 255-267.

Κ. Δυοβουνιώτη, «Αι εν τη Ερμηνεία της Αποκαλύψεως του Κυρίλλου του Πατριέως θρησκευτικάί γνώμαι και κρίσεις αυτού περί διαφόρων προσώπων», *Θεολογία*, τόμ. 24, 1953, σελ. 348-349.

Ελληνικά Χρονικά, Μεσολογγίου, 1824, φωτομηχανική επανέκδοση Χ. Σπανός και Ν. Νίκας, τόμ. Α', Αθήνα 1958.

Πολυχρόνη Ενεπεκίδη, *Ρήγας Βελεστινλής, Τμήμα Διαλέξεων, Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρείας των Θεσσαλών*, τόμ. Ζ', τεύχ. Δ'-Ε', Αθήνα 1958.

- *Συμβολαί εις την ιστορίαν των Συντρόφων του Ρήγα, Ι. Μαυρογένη, Γ. Πούλιου, Γ. Θεοχάρη. Ανέκδοτα έγγραφα εκ του υπουργείου Αστυνομίας εν Βιέννη μετά εισαγωγής και σχολίων*, Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία των Θεσσαλών, Θεσσαλικά Χρονικά, τόμ. ΣΤ', Αθήνα 1955.
- *Ρήγας-Υψηλάντης-Καποδίστριας. Έρευναι εις τα αρχεία της Αυστρίας, Γερμανίας, Ιταλίας, Γαλλίας και Ελλάδος*, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 1965.

Ερμής ο Λόγιος ή Φιλολογικάί αγγελίαι υπό Ανθίμου Γαζή εκδιδόμεναι, εν Βιέννη 1811, αναστατική επανέκδοση από το Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, Αθήνα τόμ. Α', 1988.

Σπύρου Ευαγγελάτου, «Rigas Scrieri inediti, Academia Romana. Institutul de Studii Sud-Est Europene, Bucuresti 1998, έκδοση, μετάφραση και επίλογος Lia Brad Shisacof», *Παράβασις*, Επιστημονικό Δελτίο Τμήματος Θεατρικών Σπουδών Πανεπιστημίου Αθηνών, τόμ. 3, 1999, σελ. 289-292.

- Εφημερίς, η αρχαιότερη ελληνική εφημερίδα που έχει εκδοθή, Βιέννη 1791-1797. Εκδότες: Οι Αδελφοί Μαρκίδες Πούλιου. Ανασυγκρότηση της σειράς σε φωτοτυπική επανέκδοση. Ερευνητική, συλλεκτική και εκδοτική φροντίδα, Προλεγόμενα σημειώσεις κ.τ.λ., Λ. Βρανούσης, Ακαδημία Αθηνών, Κέντρον Ερεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού, έτος έβδομον 1797, Αθήνα 1995.*
- Γεωργίου Ζαβίρα, *Νέα Ελλάς ή Ελληνικόν θέατρον*, ανατύπωσης Α΄ εκδόσεως. Επιμέλεια-εισαγωγή-ευρετήριο Τάσου Αθ. Γριτσόπουλου, Αθήνα, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, 1972.
- Γεωργίου Ζώρα, «Ο Ναπολέον Βοναπάρτης και η σύγχρονη ελληνική ποίησης», *Νέα Εστία*, τόμ. 89, 1989, σελ. 1661-1766.
- Φιλ. Ηλιού, *Ελληνική Βιβλιογραφία του 19^{ου} αιώνα. Βιβλία-Φυλλάδια*. Τόμος πρώτος 1801-1818, Ε.Λ.Ι.Α., Αθήνα 1997.
- Σπ. Θεοτόκη, *Οι τελευταίοι χαιρετισμοί του Ρήγα*, Αθήνα 1931.
- Δ. Θεριανού, *Αδαμάντιος Κοραής*, τόμ. πρώτος, Τεργέστη 1889.
- Ευάγ. Κακαβογιάννη, «Η “Επιπεδογραφία της Φεράς” του Ρήγα Βελεστινλή από άποψη αρχαιολογική», *Υπέρεια*, τόμ. 1, *Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνου-Ρήγας»*, Αθήνα 1990, σελ. 423-448.
- Νέστορος Καμαριανού, *Ρήγας Βελεστινλής. Συμπληρώσεις και διορθώσεις για τη ζωή και το έργο του*, Εισαγωγή-μετάφραση-σχόλια Αθαν. Ε. Καραθανάση, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1999.
- Γιώργου Καραμπελιά, *Η ανολοκλήρωτη επανάσταση του Ρήγα Βελεστινλή*, Εναλλακτικές Εκδόσεις, Αθήνα 2010.
- Δημητρίου Καραμπερόπουλου, «Ρήγα Βελεστινλή “Φυσικής απάνθισμα” και Γαλλική “Encyclopédie”». Ταύτιση, για πρώτη φορά, ενός προτύπου», *Υπέρεια*, τόμ. 2, *Πρακτικά Β΄ Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνου-Ρήγας»*, Αθήνα 1994, σελ. 585-598.
- «Ρήγας Βελεστινλής και *Encyclopédie*: Πότε έγραψε το Φυσικής απάνθισμα», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 29, 1996, σελ. 262-264, και ανεξάρτητα Αθήνα 2009.
 - «Η Γαλλική “Encyclopédie” ένα πρότυπο του έργου του Ρήγα “Φυσικής απάνθισμα”», *Ο Ερασιστής*, τόμ. 21, 1997, σελ. 95-128, και ανάτυπο, Αθήνα 2000.

- «Η “Χάρτα της Ελλάδος” του Ρήγα. Τα πρότυπά της και νέα στοιχεία», στο *Η Χάρτα του Ρήγα Βελεστινλή*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1998, και ανεξάρτητα.
- *Ρήγα Βελεστινλή, Χάρτης της Ελλάδος, Βιέννη 1796-1797. Ευρετήριο ονομάτων, προσώπων, τόπων και πραγμάτων*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1998.
- *Όνομα και καταγωγή του Ρήγα Βελεστινλή*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2000.
- «Η “άδικη κρίση” του Ιω. Φιλήμονα για τον επαναστάτη Ρήγα Βελεστινλή», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 38, 2000, σελ. 257-273, και σε ανάτυπο.
- *Ο Ρήγας μεταφραστής των Ολυμπίων του Μεταστάσιο*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2001.
- «Το Βελεστίνο και η Θεσσαλία στο έργο του Ρήγα Βελεστινλή», *Υπέρεια*, τόμ. 3, σελ. 713-738 και ανεξάρτητα, Αθήνα 2010.
- *Οι χάρτες Βλαχίας και Μολδαβίας του Ρήγα Βελεστινλή, Βιέννη 1797. Νέα στοιχεία-ευρετήριο-αυθεντική επανέκδοση*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2005.
- *Ο Μέγας Αλέξανδρος του Ρήγα Βελεστινλή, Βιέννη 1797, Επιμέλεια-σχόλια*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2006.
- «Η συνωμοτική δράση του Ρήγα Βελεστινλή», *Ιστορικά Θέματα*, τεύχ. 41, Ιούνιος 2005, σελ. 65-73, και ανεξάρτητα, Αθήνα 2009.
- «Ρήγας και Γαλλική *Encyclopédie*. Μια ακόμη χρησιμοποίησή της στα 1797», *Ο Ερασιστής*, τόμ. 25, 2005, σελ. 418-420, και ανάτυπο με την προσθήκη δύο εικόνων, Αθήνα 2010.
- «Γιατί ο Ρήγας χρησιμοποίησε χάρτη της αρχαίας Ελλάδος ως πρότυπο της “Χάρτας της Ελλάδος”;», *Υπέρεια*, τόμ. 4, *Πρακτικά Δ' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας*», Αθήνα 2006, σελ. 591-604, και σε ανάτυπο.
- *Ρήγας και Ορθόδοξη πίστη*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2008.
- *Ήταν τελικά ο Ρήγας εκδότης του «Αγαθάγγελου»;*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2009.
- «Πώς μια ατεκμηρίωτη ιστορικά γνώμη μετατρέπεται σε “ιστορικό τεκμήριο”: Η περίπτωση της αποδιδόμενης στον Ρήγα έκδοσης των

- χρησμών του “Αγαθάγγελου”», www.karaberopoulos.gr/el/arthragia-velenstinli/arhtra-biblikritiki-atekmhriwth-gnwmh-istoriko-tekmhrio
- «*Βουλή Θετταλομαγνησίας*», Βελεστίνο, 11 Μαΐου 1821. *Η ανέγερση του Μνημείου το 2000 και το γκρέμισμά του το 2008*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, 2009.
 - *Παραλείψεις και επισημάνσεις στο έργο του Πασχάλη Κιτρομηλίδη, Ρήγας Βελεστινλής. Ο οραματιστής της “Ελληνικής Δημοκρατίας”*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2009.
 - «Το χαρτογραφικό έργο του Ρήγα Βελεστινλή υπό το φως των νέων ερευνών», ανάτυπο από τα *Πρακτικά του 1^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας και Πολιτισμού της Θεσσαλίας (9-11 Νοεμβρίου 2006)*, Περιφέρεια Θεσσαλίας, Λάρισα 2009, τόμ. 2, σελ. 688-699.
 - «Τα σωζόμενα πρωτότυπα αντίτυπα της *Χάρτας της Ελλάδος* του Ρήγα - Συμπλήρωση», *Υπέρεια*, τόμ. 5, *Πρακτικά Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»*, Αθήνα 2010, σελ. 891-895.
 - *Ο Ιερός Ναός του Αγίου Αθανασίου Βελεστίνου στην εποχή του Ρήγα και σήμερα*, Αθήνα-Βελεστίνο 2011.
 - «Ο διαφωτιστικός ρόλος του Ανθίμου Γαζή (1764-1828). Παράρτημα: Η εργογραφία του», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 62, 2012, σελ. 209-224.
 - «Ήταν ο Ρήγας γραμματέας του Νικόλαου Μαυρογένη και έπαρχος Κραϊόβας;», *Υπέρεια*, τόμ. 6, *Πρακτικά ΣΤ΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»*, Αθήνα 2014, σελ. 831-840.
 - «Το Άγιον Όρος στη Χάρτα του Ρήγα Βελεστινλή», *Χρονικά της Χαλκιδικής*, τεύχ. 58-59, Θεσσαλονίκη 2013-2014, σελ. 161-178.
 - «Τι γνώριζε ο Ανώνυμος συγγραφέας της *Ελληνικής Νομαρχίας* για τον Ρήγα Βελεστινλή», *Νέα Εστία*, τεύχ. 1862, Ιούνιος 2014, σελ. 684-695.
 - *Για τον ιατροφιλόσοφο Κήρυκο Χαιρέτη (1756-1830) τρεις ανακοινώσεις*, Αθήνα 2014.
 - «Επαναστατικότητα του Ρήγα Βελεστινλή και Γαλλικός Διαφωτισμός», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 67, 2015, σελ. 97-112.

- «Τα πρώτα ενδοκειμενικά στοιχεία για την ταυτότητα του Ανώνυμου συγγραφέα της *Ελληνικής Νομαρχίας*, ως υπόθεση εργασίας», *Νέα Εστία*, τεύχ. 1865, Μάρτιος 2015, σελ. 184-205.
- «Η τελική σειρά των πρώτων σελίδων του βιβλίου του Ρήγα, *Ο Ηθικός Τρίπους*», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 68, Λάρισα 2015, σελ. 127-128.
- *Ένας όψιμος, άδικος επικριτής του επαναστάτη Ρήγα Βελεστινλή*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2015.
- «Ελληνικός και Ευρωπαϊκός Διαφωτισμός: Η συνθετική διάστασή τους στο έργο του επαναστάτη Ρήγα Βελεστινλή», *Πρακτικά του Δ' Συνεδρίου: Ελληνικός και Ευρωπαϊκός Διαφωτισμός*, Ειδική Συνοδική Επιτροπή Πολιτιστικής Ταυτότητας, Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα, 2016, σελ. 367-390.
- «Η πρώτη προσωπογραφία του Ρήγα Βελεστινλή», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 70, 2016, σελ. 253-260.
- «Η πρωτοποριακή θέση του Ρήγα Βελεστινλή το 1797 εναντίον της θανατικής ποινής», 10 Οκτωβρίου 2016, www.karaberoopoulos.gr/el/arthra-gia-nelestinli/I-protoporiai-thesi-tou-Rhiga-velestinli-to-1797-enention-tis-thanatikis-poinis
- «Ρήγας Βελεστινλής και Ευγένιος Βούλγαρις», (υπό δημοσίευση στα *Ηπειρωτικά Χρονικά*).

Χαρίτωνα Καρανάσιου, «Νέα στοιχεία για τον Φεραίο δάσκαλο Νικόδημο Μαζαράκη τον Θετταλό βάσει της αλληλογραφίας του», *Υπέρεια*, τόμ. 6, *Πρακτικά ΣΤ' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνου-Ρήγας*», Αθήνα 2014, σελ. 351-370.

Όλγας Κατσαρδή, «Ο Ρήγας Φεραίος. Νέα στοιχεία από τα Αρχεία της Τεργέστης», *Μνήμων*, τόμ. 7, 1978-1979, σελ. 150-174.

- «Ελληνικά διαβήματα στον Βοναπάρτη. Η περίπτωση του Γεωργίου Παλατίνου», *Ο Εραμιστής*, τόμ. 14, 1977, σελ. 36-68.

Όλγας Κατσαρδή-Hering, «Από τις εξεγέρσεις στις επαναστάσεις των χριστιανών υποτελών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στη Νοτιοανατολική Ευρώπη (περ. 1530-1821). Μια απόπειρα τυπολογίας», στον τόμο *Ανδρέα Λυμπεράτου* (επιμ. ελληνικής έκδοσης), *Τα Βαλκάνια. Εκσυγχρονισμός, ταυτότητες, ιδέες. Συλλογή κειμένων προς τιμήν της καθηγήτριας Νάντιας*

- Ντάνοβας, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών-ΙΤΕ, Ηράκλειο 2014, σελ. 575-618.
- Πασχάλη Κιτρομηλίδη, «Ο δάσκαλος του Ρήγας», *Υπέρεια*, τόμ. 1, *Πρακτικά Α' Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»*, Αθήνα 1990, σελ. 511-518.
- *Η Γαλλική Επανάσταση και η Νοτιοανατολική Ευρώπη*, Διάπτων, Αθήνα 1990.
 - *Ρήγας Βελεστινλής, Θεωρία και πράξη*, Βουλή των Ελλήνων, Αθήνα 1998.
 - *Νεοελληνικός Διαφωτισμός. Οι πολιτικές και κοινωνικές ιδέες*, Β' έκδοση, Αθήνα 1999.
 - *Εισαγωγή-επιμέλεια-σχόλια, Ρήγα Βελεστινλή, Άπαντα τα σωζόμενα*, Πέμπτος τόμος, *Νέα Πολιτική Διοίκησης*, Βουλή των Ελλήνων, Αθήνα 2000.
 - *Ρήγας Βελεστινλής. Ο οραματιστής της “Ελληνικής Δημοκρατίας”*, εφημερίδα *Τα Νέα*, Ιστορική Βιβλιοθήκη, «Οι ιδρυτές της Νεότερης Ελλάδας», Αθήνα 2009.
- Παναγιώτη Κοδρικά, *Εφημερίδες, επιμέλεια Άλκη Αγγέλου*, Ερμής, Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1991.
- Νίτσας Κολιού, *Τα Βελεστινιώτικα. Χρονικά του Δήμου Φερών*, Β' έκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2001.
- Θεόδωρου Κολοκοτρώνη, *Απομνημονεύματα*, καταγραφή Γ. Τερτσέτη, επιμέλεια-εισαγωγή Τάσου Βουρνά, εκδόσεις Τ. Δρακοπούλου, Αθήνα, (χ.χ.).
- Αθανασίου Κομνηνού Υψηλάντου, *Τα μετά την Άλωση*, επιμ. Αρχιμ. Γερμανού Αφθονίδου, Κωνσταντινούπολη 1870, αναστατική επανέκδοση Βιβλιοπωλείο Νότη Καραβία, Αθήνα 1972.
- Π. Μ. Κοντογιάννη, *Οι Έλληνες κατά τον πρώτον επί Αικατερίνης Β' Ρωσοτουρκικόν πόλεμον (1768-1774)*, Αθήνα 1903.
- Αδαμαντίου Κοραή, *Αδελφική Διδασκαλία προς τους ευρισκομένους κατά πάσαν την Οθωμανικήν επικράτειαν Γραικούς, εις αντίρρῳσιν κατά της ψευδωνύμως εν ονόματι του Μακαριωτάτου Πατριάρχου Ιεροσολύμων εκδοθείσης εν Κωνσταντινουπόλει Πατρικής Διδασκαλίας*, εν Ρώμη, 1798, επανατύπωση Κέντρου Νεοελληνικών Ερευνών/Ε.Ι.Ε. από αντίτυπο της Γενναδείου Βιβλιοθήκης με την ευκαιρία των 150 χρόνων από το θάνατο του Αδ. Κοραή, 1983.
- *Άσμα Πολεμιστήριον των εν Αιγύπτω περί ελευθερίας μαχομένων Γραικών*, εν τη κατ' Αίγυπτον Ελληνική τυπογραφία, [Παρίσι], 1800,

- φωτοανατύπωση του Κέντρου Νεοελληνικών Ερευνών/Ε.Ι.Ε από αντίτυπο της Βιβλιοθήκης του Μουσείου Μπενάκη με την ευκαιρία των 150 χρόνων από το θάνατο του Αδ. Κοραή (1983).
- *Σάλπισμα πολεμιστήριον*, εν Αλεξανδρείαι, εκ της ελληνικής τυπογραφίας Ατρομήτου του Μαραθωνίου, 1801, φωτομηχανική επανέκδοση από το Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών/Ε.Ι.Ε., Αθήνα 1983.
 - Καίσαρος Βεκκαρίου, *Περί αμαρτημάτων και ποινών*, εν Παρισίοις 1802.
 - *Τι πρέπει να κάμωσιν οι Γραικοί εις τας παρούσας περιστάσεις; Διάλογος δύο Γραικών*. Εις την Βενετίαν 1805, επανέκδοση, εκδόσεις Νίκου Δ. Νίκα, Αθήναι 1956.
 - *Αλληλογραφία, τόμος πρώτος 1774-1798*, Ο.Μ.Ε.Δ., Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 1964.
 - *Προλεγόμενα στους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς*, τόμ. Γ', «Λυκούργου Λόγος κατά Λεωκράτους», Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1990.
 - *Προλεγόμενα στο Αριστοτέλους Ηθικά Νικομάχεια*, Παρίσι 1822, και *Προλεγόμενα στους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς*, τόμ. Γ', Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1990.
- Γιάννη Κορδάτου, *Ιστορία της Επαρχίας Βόλου και Αγιάς από τα αρχαία χρόνια ως τα σήμερα*, εκδόσεις «20^{ος} αιώνας», Αθήνα 1960.
- *Ρήγας Φεραίος και η Βαλκανική Ομοσπονδία*, Π. Ζαχαρόπουλου, Αθήνα 1945, 2^η έκδοση Επικαιρότητα, Αθήνα 1974.
- Σ. Β. Κουγέα, «Συμβολαί εις την ιστορίαν της υπό τους Ορλώφ πελοποννησιακής επαναστάσεως (1770)», *Πελοποννησιακά*, τόμ. 1, 1956, σελ. 50-107.
- Κωνσταντίνου Κούμα, *Σειρά στοιχειώδους των μαθηματικών και φυσικών πραγματειών*, τόμ. όγδοος, Βιέννη 1807.
- *Ιστορίαι των ανθρωπίνων πράξεων*, τόμ. ΙΒ', Βιέννη 1832, σελ. 601, και φωτομηχανική επανέκδοση από Βιβλιοπωλείο Νότη Καραβία, «Οι Έλληνες», Αθήνα 1998.
- Στέφανου Κουμανούδη, *Συναγωγή νέων λέξεων*, Αθήνα 1900, επανέκδοση, προλεγόμενα Κ.Θ. Δημαρά, Νεοελληνικά Μελετήματα, Αθήνα 1980.
- Αικ. Κουμαριανού, «Ο Νέος Ραψάκης», *Ο Εραμιστής*, τόμ. 6, 1968, σελ. 1-18.

- Ευλογίου Κουρβίλα Λαυριώτου, «Θεόκλητος ο Πολυειδής και το λεύκωμα αυτού εν Γερμανία (εξ ανεκδότου κώδικος). Ο φιλελληνισμός των Γερμανών», *Θρακικά*, τόμ. 5, 1934, σελ. 69-162.
- Χρήστου Κυριακοπούλου, «Η μουσική του Θουρίου και τα άσματα της εκδόσεως», στο *Ρήγα Βελεστινλή, Θούριος. Παραδοσιακές μουσικές παραλλαγές και προεπαναστατικές μελωδίες. 200 χρόνια από το μαρτυρικό θάνατο του Ρήγα Βελεστινλή (1798-1998)*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1997, σελ. 11-21.
- Γ. Λαδά, Α. Χατζηδήμου, *Ελληνική Βιβλιογραφία των ετών 1796-1799*, Αθήνα 1973.
- Γεωργίου Λαΐου, «Ο Βαρόνος Λάγγκενφελντ και ο Ρήγας Βελεστινλής», *Επιθεώρηση Τέχνης*, Ιούνιος 1955, σελ. 435-441.
- «Ο Γεώργιος Βεντότης ο Ζακύνθιος και η πρώτη ελληνική εφημερίδα (1784)», *Επτανησιακά φύλλα*, τόμ. Γ', αρ. 6, 1958, σελ. 162-184.
 - «Οι χάρτες του Ρήγα. Έρευνα επί νέων πηγών», *Δελτίο Ιστορικής Εθνολογικής Εταιρείας (Δ.Ι.Ε.Ε.)*, τόμ. 14, 1960, σελ. 231-312.
 - *Ο ελληνικός τύπος της Βιέννης από του 1784 μέχρι του 1821*, Αθήνα 1961.
- Σπυρίδωνος Λάμπρου, «Η Βιβλιοθήκη της Ελληνικής Κοινότητας Βουδαπέστης και οι εν τη πόλει ταύτη σωζόμενοι ελληνικοί κώδικες», *Νέος Ελληνομνήμων*, τόμ. 8, 1911, σελ. 70-79.
- «Σελίδες εκ της Ιστορίας του εν Ουγγαρία και Αυστρία Μακεδονικού Ελληνισμού», *Νέος Ελληνομνήμων*, τόμ. 8, 1911, σελ. 289.
 - «Η πατρίς του Ρήγα», *Νέος Ελληνομνήμων*, τόμ. 15, 1921, σελ. 49-80.
- Γεωργίου Λαουσάνη, *Το στρατιωτικόν της Ελλάδος. Δοκίμιον ιστορικόν*, χειρόγραφο Βιβλιοθήκης της Βουλής των Ελλήνων.
- Αιμιλίου Λεγράν, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή και των συν αυτώ μαρτυρησάντων εκ των εν Βιέννη Αρχείων εξαχθέντα και δημοσιευθέντα μετά μεταφράσεως ελληνικής υπό Σπυρίδωνος Π. Λάμπρου*, Αθήνησιν 1891, αναστατική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, Αθήνα 1996 (β' επανεκδ. 2000).
- Ιωάννη Αναστασίου Λεονάρδου, *Νεωτάτη της Θεσσαλίας χωρογραφία*, Πέστη Ουγγαρίας 1836, εισαγωγή-σχόλια-επιμέλεια Κώστα Σπανού, εκδόσεις «Θετταλός», Λάρισα 1992.

- Γεωργίου Λεοντοίνη, «Ιδεολογικές συνιστώσες στο συγγραφικό έργο του Ρήγα», *Υπέρεια*, τόμ. 2, *Πρακτικά Β' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»*, Αθήνα 1994, σελ. 611-624.
- Ρέας Λεωνιδοπούλου-Στυλιανού, *Το "Ελληνομουσείο" στη Ζαγορά Πηλίου*, ανάπτυπο από τα *Τεχνικά Χρονικά*, τεύχ. 6-7, 1975.
- Αντ. Λιάκου, «Ο Ηρακλής, οι Αμαζόνες και οι "τραγανιστές βουκίτσες". Αναπαραστάσεις του φύλου και της εξουσίας στο έργο του Ρήγα», *Μνήμων*, τόμ. 23, 2001, σελ. 99-112.
- Μ. Μανούσακα, *Εκκλήσεις (1453-1535) των Ελλήνων λογίων της Αναγεννήσεως προς τους ηγεμόνες της Ευρώπης για την απελευθέρωση της Ελλάδος* (Λόγος εκφωνηθείς τη 25^η Μαρτίου 1963 εις την μεγάλην αίθουσαν των τελετών), Αριστοτέλειον Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1965.
- «Εκκλήσεις των Ελλήνων λογίων προς τους ηγεμόνες της Ευρώπης για την απελευθέρωση της Ελλάδος», *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών*, τόμ. 59, αρ. 2, 1984, σελ. 193-249.
- Μαρίας Μαντουβάλου, *Ο Ρήγας στα βήματα του Μεγάλου Αλεξάνδρου*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1996.
- Φλορίν Μαρινέσκου, «Étude généalogique sur la famille Mourouzi», *Τετράδια Εργασίας*, Κ.Ν.Ε./Ε.Ι.Ε., τόμ. 12, 1987, σελ. 1-171.
- «Ο Αλέξανδρος Μουρούζης Βοεβόδας των Παραδουνάβιων Ηγεμονιών», *Αρχαίον Πόντου*, τόμ. 47, 1996-1997, σελ. 144-153.
- Αλεξάνδρου Μαυροκορδάτου του εξ Απορρήτων, *Αναπνευστικόν όργανον της κυκλοφορίας του αίματος, ήτοι περί κινήσεως και χρείας των πνευμόνων*. Πραγματεία φιλοσοφικοϊατρική. Εν Φρανγκφούρτη 1665, Επιμέλεια-εισαγωγή-ευρετήριο Δημητρίου Καραμπερόπουλου, μετάφραση από τα λατινικά Στάθη Παπαπολυχρονίου, Βιβλιοθήκη Ιστορίας της Ιατρικής, αρ. 4. Εκδόσεις Αθ. Σταμούλη, Αθήνα 2009.
- Βίκτωρος Μελά, *Η Χάρτα του Ρήγα*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1997.
- Μελετίου, *Γεωγραφία παλαιά και νέα*, τόμ. 1-2, τυπ. Νικολάου Γλυκύ, Βενετία 1728.
- Αθηνάς Γ. Μηλιού, «Θεσσαλοί στην Ελληνική Αδελφότητα της Βενετίας (16^{ος}-19^{ος} αι.). Η περίπτωση του Τρικαλινού Δημητρίου Φιλίππη», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 62, 2012, σελ. 97-126.

- Χαράλ. Αθ. Μηνάογλου, «Ο Ρήγας, οι Φαναριώτες και το “Σαγανάκι της τρέλλας”», *Υπέρεια*, τόμ. 5, *Πρακτικά Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»*, Αθήνα 2010, σελ. 949-959.
- *Ο Μεγαλέξανδρος στην Τουρκοκρατία*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Εκδοτικός Οίκος Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2012.
- Μοντεσκιέ, *Το Πνεύμα των Νόμων*, Εισαγωγή Παναγιώτη Κονδύλη, μετάφραση Κωστή Παπαγιώργη και Παναγιώτη Κονδύλη, εκδόσεις «Γνώση», τόμ. πρώτος, Αθήνα 1994.
- Α. Νικαρούση, «Ο Ρήγας, η Σχολή και η Βιβλιοθήκη της Ζαγοράς», *Δ.Ι.Ε.Ε.*, τόμ. Α΄, 1929, σελ. 53-89.
- Ο Ζωγράφος του στρατηγού Μακρυγιάννη*, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών και Λαογραφικό-Εθνολογικό Μουσείο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 1984.
- Δημ. Β. Οικονομίδη, «Ο Ρήγας εν Βλαχία», *Αθηνά*, τόμ. 53, 1949, σελ. 130-146.
- Βασίλη Παναγιωτόπουλου, Εισαγωγή-σχόλια-επιμέλεια, *Δύο πρίγκιπες στην Ελληνική Επανάσταση. Επιστολές αυτόπτη μάρτυρα και ένα υπόμνημα του πρίγκιπα Γεωργίου Καντακουζηνού*, μετάφραση Χρίστου Μ. Οικονόμου, Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών/Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών-Εκδόσεις Ασίνη, Αθήνα 2015.
- Νικολάου Πανταζόπουλου, *Κοινοτικός βίος εις την Θετταλομαγνησίαν επί Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1967.
- *Ο Ελληνικός Κοινοτισμός και η νεοελληνική κοινοτική παράδοση*, εκδόσεις «Παρουσία», Αθήνα 1993.
 - «Ο κοινοτισμός σήμερα: Καταβολές και προοπτικές», περιοδ. *Νέα Οικονομία*, Φθινόπωρο 1994, σελ. 13-31.
 - *Μελετήματα για τον Ρήγα Βελεστινλή*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα ²1998.
- Δημητρίου Παντελοδήμου, «Ενέργειες του Βολταίρου προς απελευθέρωση της Ελλάδος κατά την διάρκεια του Ρωσο-τουρκικού πολέμου 1768-1774», ανάτυπο εκ του περιοδικού *Ηπειρωτική Εστία*, τεύχος 211-212, Ιωάννινα 1969.
- *Απηχήσεις της Γαλλικής Επανάστασης στον ελληνικό χώρο κατά τον ΙΘ΄ αιώνα*, εκδόσεις “Συμμετρία”, Αθήνα 1993.
 - «Οι πρώτοι βιογράφοι του Ρήγα», *Υπέρεια*, τόμ. 5, *Πρακτικά Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»*, Αθήνα 2010, σελ. 1043-1053.

- Ντούσαν Πάντελιτς, *Η εκτέλεση του Ρήγα*, μετάφραση από τα Σερβοκροατικά Πασχαλίνα Σπυρούδη, εισαγωγικό σημείωμα Ιω. Παπαδριανού, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, επιμέλεια-σχόλια Δημ. Καραμπερόπουλου, Αθήνα 2000.
- Σταύρου Π. Παπαγεωργίου, «Τοπωνύμια περιοχής Βελεστίνου (τέως Φερών) σε συμβολαιογραφικές πράξεις», *Υπέρεια*, τόμ 3, *Πρακτικά Γ' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνου-Ρήγας»*, Αθήνα 2002, σελ. 499-517.
- Γ. Γ. Παπαδοπούλου, *Τα κατά τον αοίδιμον πρωταθλητήν του ιερού των Ελλήνων αγώνος τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριον τον Ε'*, Εν Αθήναις 1866, τόμ. Β'.
- Ιωάννου Πατούσα, *Εγκυκλοπαιδεία Φιλολογική*, Βενετία, Τυπ. Νικολάου Σάρου, 1710.
- Βάσως Πέννα, «Τα νομίσματα της Χάρτας του Ρήγα», στο Δημ. Καραμπερόπουλου, (επιμ.), *Η Χάρτα του Ρήγα Βελεστινλή*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, με την υποστήριξη της Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 1998, σελ. 91-148.
- Μιχαήλ Πεردικάρη, *Ρήγας ή κατά Ψευδοφιλελλήνων*, ανέκδοτον έργον (1811) εκδιδόμενον υπό Λ. Βρανούση, Ακαδημία Αθηνών, Κέντρον Ερεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού, *Επετηρίς του Μεσαιωνικού Αρχείου*, 11, 1961, Ανάτυπο, Αθήνα 1997.
- Χριστόφορου Περραιβού, *Ύμνος εγκωμιαστικός παρ' όλης της Γραικίας προς τον αρχιστράτηγον Μποναπάρτε*, Κέρκυρα 1798, φωτομηχανική ανατύπωση του Κέντρου Ερεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 1998.
- *Ιστορία Σουλίου και Πάργας*, τόμ. Α', Βενετία 1815.
 - *Απομνημονεύματα Πολεμικά*, Αθήνα 1836.
 - *Σύντομος βιογραφία του αοιδίμου Ρήγα Φεραίου του Θετταλού*, Αθήνα 1860, επανατύπωση Βιβλιοπωλείον Νότη Καραβία, Αθήνα 1973.
- Κώστα Θ. Πέτσιου, Εισαγωγή-επιμέλεια-σχόλια, *Ρήγα Βελεστινλή, Άπαντα τα σωζόμενα*, Δεύτερος Τόμος, *Φυσικής Απάνθισμα*, Βουλή των Ελλήνων, Αθήνα 2002.
- Παναγιώτη Πίστα, «Τα τραγούδια του “Εγκολπίου” του Ρήγα», *Ελληνικά*, τόμ. 22, 1969, σελ. 183-206.

- Αλέξη Πολίτη, «Η προσγραφόμενη στον Ρήγα πρώτη έκδοση του Αγαθάγγελου. Το μόνο γνωστό αντίτυπο», *Ο Ερασιστής*, τόμ. 7, τεύχ. 42, Δεκέμβριος 1969, σελ. 173-192.
- «Το παραμύθι των αστών. Σκέψεις για τις απαρχές του νεοελληνικού μυθιστορήματος», στον τόμο *Νεοελληνική παιδεία και κοινωνία. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου αφιερωμένου στη μνήμη Κ.Θ. Δημαρά*, επιμ. Δημήτρη Αποστολόπουλου, Ο.Μ.Ε.Δ., Αθήνα 1995, σελ. 97-105.
- Νικολάου Γ. Πολίτη, «Νεοελληνική μυθολογία. Ηρακλής», *Παρθενών*, αρ. 19, Οκτώβριος 1872, σελ. 1045-1048.
- Βάλτερ Πούνχερ, «Εισαγωγή» στο *Ρήγα Βελεστινλή, Τα Ολύμπια. Μετάφραση του λιμπρέτου του Πιέτρο Μεταστασίου, Βιέννη 1797*, Θεατρική Βιβλιοθήκη Ιδρύματος Κώστα και Ελένης Ουράνη, Αθήνα 2000, σελ. 9-98.
- «Νέο θεατρικό έργο του Ρήγα Βελεστινλή. Κριτικές παρατηρήσεις σε μια προσωρινή έκδοση», *Παράβασις*, Επιστημονικό Δελτίο Τμήματος Θεατρικών Σπουδών Πανεπιστημίου Αθηνών, τόμ. 4, 2002, σελ. 295-309.
- Γιούρι Πριάχιν, *Ο Λάμπρος Κατσώνης στην ιστορία της Ελλάδας και της Ρωσίας*. Επιμέλεια-συμπλήρωμα Πάνου Ν. Στάμου, Αθήνα 2005.
- Εμμανουήλ Γ. Πρωτοψάλτη, *Υπομνήματα συναφή Ιγνατίου Μητροπολίτου Ουγγροβλαχίας και Ιω. Καποδιστρίου περί της τύχης της Ελλάδος (1821)*, ανάτυπον εκ του τόμου Ξ' του περιοδικού *Αθηνά*, Αθήνα 1956.
- «Η επαναστατική κίνησις των Ελλήνων κατά τον δεύτερον επί Αικατερίνης Β' Ρωσοτουρκικόν πόλεμον (1787-1792). Λουδοβίκος Σωτήρης», *Δ.Ι.Ε.Ε.*, τόμ. 14, 1960, σελ. 33-155.
- Κωνσταντίνου Ράδου, «Έλληνες στρατιωτικοί υπό ξένας σημαίας περί το τέλος της ΙΗ' Εκατ/ρίδος και τας αρχάς της ΙΘ'», *Δ.Ι.Ε.Ε.*, τόμ. 7, 1910, σελ. 183-242.
- Κωνσταντίνου Σάθα, *Η Τουρκοκρατούμενη Ελλάς. Ιστορικών δοκίμιον περί των προς αποτίναξιν του οθωμανικού ζυγού επαναστάσεων του Ελληνικού έθνους (1453-1821)*, Αθήνα 1869, επανατύπωση Βιβλιοπωλείου Διονυσίου Νότη Καραβία, Αθήνα 1990.
- Γεωργίου Σακελλάριου, *Περιήγησις του Νέου Αναχάρσιδος*, τόμος πρώτος, Μαρκ. Πούλιου, Βιέννη 1797.

- Κωνσταντίνου Σβολόπουλου, «Ο Βοναπάρτης, ο Πασβάνογλου και τα επαναστατικά σχέδια του Ρήγα: αποκαλυπτικές μαρτυρίες από τα γαλλικά και Βρετανικά αρχεία», *Νέα Εστία*, τόμ. 152, τεύχ. 1747, 2002, σελ. 122-134.
- «Επανεκτιμώντας την επαναστατική πρόταση του Ρήγα Βελεστινλή», *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών*, τόμ. 80, τεύχ. Δεύτερον, Τάξις των Γραμματίων και των Καλών Τεχνών, Αθήνα 2005, σελ. 134-154.
- Βάσως Σειρινίδου, *Έλληνες στη Βιέννη (18^{ος}-μέσα 19^{ου} αιώνα)*, Ηρόδοτος, Αθήνα, 2011.
- Βαγγέλη Σκουβαρά, *Ιωάννης Πρίγκος (1725;-1789). Η ελληνική παροικία του Άμστερνταμ. Η Σχολή και η Βιβλιοθήκη Ζαγοράς*, έκδοση Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρείας των Θεσσαλών, Αθήνα 1964.
- Δημήτρη Σπάθη, «Τα Ολύμπια», στο *Πιέτρο Μεταστάσιο Τα Ολύμπια σε μετάφραση Ρήγα Βελεστινλή*, έκδοση Ευρωπαϊκού Πολιτιστικού Κέντρου Δελφών σε συμπαραγωγή με το Αμφι-Θέατρο Σπύρου Α. Ευαγγελάτου, 25-28 Ιουνίου 1998, σελ. 45-52.
- «Στο εργαστήρι της φαναριώτικης σάτιρας», *Τα Ιστορικά*, τεύχ. 31, Δεκέμβριος 1999, σελ. 486-496.
- Σάββα Σπέντζα, «Προσέγγιση στην οικονομική, κοινωνική και δημοσιονομική σκέψη του Εθνομάρτυρα Ρήγα Βελεστινλή», *Υπέρεια*, τόμ. 2, *Πρακτικά Β' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»*, Αθήνα 1994, σελ. 691-707.
- Θεοδόση Σπεράντζα, *Τα περισωθέντα έργα του Αργύρη Φιλιππίδη. Μερική Γεωγραφία-Βιβλίον ηθικόν*, επιμέλεια αρχιμ. Φιλαρέτου Βιτάλη, Αθήνα 1978.
- Επαμ. Ι. Σταματιάδου, *Βιογραφία των Ελλήνων Μεγάλων Διεργημένων του Οθωμανικού κράτους*, 1865, επαντύπωση εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1973.
- Συμπόσιον: Η εποχή των Φαναριωτών*, Ι.Μ.Χ.Α., Θεσσαλονίκη 1974.
- Βασ. Σφυρόερα, *Οι Δραγουμάνοι του Στόλου. Ο θεσμός-Οι φορείς*, Διατριβή επί Διδακτορία, Αθήνα 1965.
- Γεωργίου Σχινά, «Η “Χάρτα” του Ρήγα: Σωζόμενα αντίτυπα και καταγραφή τους», *Υπέρεια*, τόμ. 3, *Πρακτικά Γ' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»*, Αθήνα 2002, σελ. 965-979.
- Ευγένιου Τάρλε, *Η ναυμαχία του Τσεσμέ και η πρώτη Ρωσική εκστρατεία στο Αιγαίο*, μετάφραση από τα ρωσικά Όλεγ Τσμπένκο, Εκάτη, Αθήνα 2003.

- Άννας Ταμπάκη, Εισαγωγή-επιμέλεια-σχόλια, Ρήγα Βελεστινλή, *Άπαντα τα σωζόμενα*, Τέταρτος τόμος, *Νέος Ανάχαρσις*, Βουλή των Ελλήνων, Αθήνα 2000.
- Γεωργίου Τερτσέτη, *Άπαντα*, επιμ. Γ. Βαλέτα, έκδ. Γιοβάνη, τόμ. Α΄ και Γ΄, Αθήνα 1967.
- Γιώργου Τόλια, «Οι χάρτες του Ρήγα. Τα Βαλκάνια, η “ευρύχωρη Ελλάδα” των Φαναριωτών», *Επτά Ημέρες*, εφημ. *Η Καθημερινή*, 22 Μαρτίου 1998, σελ. 20-23.
- *Αποχαιρετισμός στο Γένος. Αυτοκρατορία και πατριωτισμός στο χαρτογραφικό έργο του Ρήγα (1796-1797)*, εκδόσεις Μένανδρος, Αθήνα 2009.
- Ιωάννου Φιλήμονος, *Δοκίμιον ιστορικόν περί της Φιλικής Εταιρείας*, εν Ναυπλία 1934.
- *Δοκίμιον ιστορικόν της Ελληνικής Επαναστάσεως*, Αθήναι 1859.
- Εμμ. Ν. Φραγκίσκου, «Δύο “κατήγοροι του Γένους”: C.de Pauw (1788) και J.S.Bartholdy (1805)», *Εποχές*, τεύχ. 41, Σεπτέμβριος 1966, σελ. 281-296.
- Διονύσιου Φωτεινού, *Ιστορία της πάλαι Δακίας, τα νυν Τρανσυλβανίας, Βλαχίας και Μολδαυίας. Εκ διαφόρων παλαιών και νεωτέρων συγγραφέων συνερανισθείσα*, τόμ. Β΄, εν Βιέννη 1818.
- Τζερίνας Χαρλαύτη, Κατερίνας Παπακωνσταντίνου, *Ναυτιλία των Ελλήνων 1700-1821. Ο αιώνας της ακμής πριν από την Επανάσταση*, Κέδρος-Ιόνιο Πανεπιστήμιο, 2013.
- Ίλιας Χατζηπαναγιώτη-Sangmeister, «Το “Σχολείον των ντελικάτων εραστών” και το “Έρωτος αποτελέσματα”. Νέα στοιχεία για τα στιχουργήματά τους», *Ο Ερανιστής*, τόμ. 23, 2001, σελ. 143-165.
- «Ο Ρήγας, η Λάνασσα, ο Δικηγόρος και ο Χωρικός», *Ελληνικά*, τόμ. 52, 2003, σελ. 71-91.
 - *Ο συντάκτης της γερμανικής μετάφρασης του Νέα πολιτική Διοίκησης. Βιογραφικό σημείωμα για τον Martin Span[an]*, Ανάτυπο από τα *Μικροφιλογικά*, αρ. 15, Λευκωσία 2005.
 - «Ιωάννης Καρατζάς ο Κύπριος και Αθανάσιος Ψαλίδας, ή τα αποτελέσματα του έρωτα στη νεοελληνική λογοτεχνία του Διαφωτισμού», *Επετηρίδα Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών 31*, Λευκωσία 2005, σελ. 249-284.
- Ανδρέα Κ. Χούμη, *Περί τυπογραφίας εν Σύρω*, εν Σύρω εκ του τυπογραφείου Ρ. Πρίντζη, 1901.

- J.J. Björnståhl, *Το οδοιπορικό της Θεσσαλίας 1779*, μετάφραση, προλεγόμενα, σημειώσεις Μεσημβρινός, Τα Τετράδια του Ρήγα, Θεσσαλονίκη 1979.
- Th. Blancard, *Les Mavrogeni*, Παρίσι, Ernest Leroux, 1909.
- *Quelques détails additionnels à la monographie des Mavrogeni*, Μασσαλία 1921.
- Claude Charles Fauriel, *Chants populaires de la Grèce moderne*, τόμ. Β΄, Παρίσι 1825.
- Const. C. Giuresu, «Un remarquable prince Phanariote: Alexandre Ypsilanti, Voevode de Valachie et de Moldavie», *Συμπόσιον: Η εποχή των Φαναριωτών*, 21-25 Οκτ. 1970, Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, Θεσσαλονίκη, 1974, σελ. 61-69.
- W. M. Leake, *Travels in North Greece 1801, 1805 and 1806*, τόμ. IV, Λονδίνο 1835.
- Ém. Legrand, *Bibliographie Hellénique*, 18^{ος} αι., τόμ. I, Παρίσι 1918.
- Roger Millieux, «Ο Victor Hugo πιστός φίλος της Ελλάδος», *Ελληνογαλλικά I, Αδαμάντιος Κοραΐς- Victor Hugo*, Αθήνα 1953, σελ. 31-80.
- Ernst Münch, *Die Heerzüge des christlichen Europas wider die Osmanen und die Versuche der Griechen zu Freiheit*, Βασιλεία, τόμ. 3, 1823.
- Nicholas Charles Pappas, *Greeks in Russian Military Service in the late 18th and early 19th centuries*, Institute for Balkan Studies, αρ. 219, Θεσσαλονίκη 1991.
- Andrei Pippidi, «Νεώτερα για τα τελευταία χρόνια του Ρήγα στο Βουκουρέστι», (μετάφραση από τα γαλλικά, Σ.Ι.Α.), *Τα Ιστορικά*, τεύχ. 39, Δεκέμβριος 2003, σελ. 503-509.
- F. Pouqueville, *Histoire de la Régénération de la Grèce*, τόμ. Β΄, Παρίσι 1825.
- John Stoye, 1683, *Η πολιορκία της Βιέννης από τους Τούρκους. Η μεγάλη αναμέτρηση μεταξύ Σταυρού και Ημισελήνου*, απόδοση στα ελληνικά Κωνσταντίνος Γεωργαντάς, Eurobooks, Αθήνα 2011.
- Sanya Velkova, «Ο Ρήγας Βελεστινλής στη Βουλγαρία», *Υπέρεια*, τόμ. 3, Πρακτικά Γ΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνo-Ρήγας», Αθήνα 2002, σελ. 621-630.

EYPETHPIO

Allgemeine Geographische Ephemeriden 231

Allgemeiner Litterarischer Anzeiger 45

Alter, F. K. 45

Balasa, υπηρέτρια 32

Barbié du Bocage 128, 233, 240, 242

Barthélemy 60, 88, 111, 122-125, 171, 172

Biographie Universelle ancienne et moderne 89, 90

Björnsthål, J.J. 26, 195

Brangavano 38, 88

Brettone, Retif de la 112, 113,

Calareti 33

Carte de la partie septentrionale de l'empire Ottoman
128

Chants populaires de la Grèce moderne 145

Chisacof, Brad Lia 72, 73

D'Alembert 16, 42, 116, 261-263

D'Anville 264

Dambovita, ποταμός 33

Danova, Nadia 191

Déclaration des droits de l'homme 207

Delisle, Guill. 16, 28, 29, 128, 179, 227- 229, 231,
232, 235, 261, 263, 265

Dictionnaire Universel, historique 87

Diderot 16, 42, 116, 261, 262, 263

Dodwell, Edward 21

Encolpion 65

Encyclopédie 42, 115, 116, 117, 261

Engel, Johann Cristian von 45

Esprit des loix 61, 118

Fauriel, Claude 38, 90, 145

Filliti, I.C. 39

Frank, Peter 46

Freibourg 38, 45

Freut euch des Lebens 64-67, 197

Gaudin, Émile 43, 224

Graeciae Antiquae Tabulae Nova 128

Hess, P. von 145

Huggele, τυπογράφος 53

Institute de France 38

Khevenhüller, Ludwig Andreas von 196

L'Olympiade 167

La Carmagnole 64, 65, 66, 127, 197

Langenfeld, βαρώνος 31, 36, 39,

Le Monituer 89

Lcak, Martin 24, 106

Les Contemporaines 113

Marmontel 59, 120

Maximes de guerre 66, 196, 204

Merkelius, Αυστριακός πρόξενος 43, 224

Metastasio 167

Montal, J.-C. Cousin de 33, 225

Montesquieu 62, 118

Münch, Ernst 38, 45

Newton 84, 120

Pauw, Corneille de 125, 126, 184, 186,

Peloponese 179

Pergen, υπουργός Αστυνομίας 65, 123, 166, 177,
178

Pheres 179

Podul Doamnei 32

Proclus 23

Rayband, Maxime 89

Recueil de cartes géographiques 128, 240

Revue Encyclopédique 89

Rousseau 119

- Spann, Martin 60, 130
- Tamasesti 32
- Tott, Francois baron de 126
- Voltaire 119
- Voyage du jeune Anacharsis en Grèce* 60, 88, 89, 122, 171, 172
- Zannoni, Rizzi 16, 128, 235-237
- Zizla, Jean Adam 240
- Αβδέλλα 24
- Αβέρωφ, Γεώργιος 80, 82
- Αβραμέα, Άννα 253, 258
- Αβράμης 165
- Αγαθαγγελικοί χρησιμοί 141
- Αγαθάγγελος 69, 70, 71, 72, 141
- Αγία Γραφή 214
- Αγία Άννα, σκήτη 153
- Αγία Λαύρα Καλαβρυτών 96, 97
- Αγία Μαύρα 233
- Αγία Παρασκευή, παλαιά 124, Τεμπών 28, 125, 184
- Αγία Σοφία 244
- Άγιο Όρος 24, 28, 30, 154, 233
- Άγιος Αθανάσιος, ναός 110, 182
- Άγιος Γεώργιος Φερών 182
- Άγιος Δημήτριος, εκκλησία 32
- Άγιος Νικόλαος, εξωκλήσι 110
- Άγιος Χαράλαμπος, ναός 24
- Άγραφα 140
- Αγυιά 92, 180
- αγωνιστές Επανάστασης 188
- Αδελφική διδασκαλία* 51, 78, 79, 90
- αδελφότης 212
- Αδριατικό πέλαγος 124
- Αθήνα 15, 18, 19, 25, 68, 72, 148, 215, 233, 268
- Άθωνας 29, 33, 233
- Αίγιο 233
- Αίγυπτος 156, 251
- Αικατερίνη Β' 133, 140, 191
- Αϊλιανός 125, 126
- Αιμίλιος* 119
- Αίμος 235, 236
- Αινιάν, Γ. 233
- Αισχύλος 142
- Ακ Κερμάνι 58
- Ακαδημία Αθηνών 229
- Αλασσονίται 180
- Αλβανία 200
- Αλβανίτης 109
- Αλβανός 109, 150, 195, 217, 266
- Αλέξανδρος, Μέγας 16, 44, 47, 52, 59, 75, 81, 84, 86, 125, 127, 137, 138, 141, 160-167, 175, 205, 260, 269, 185, 225
- Αλή, πασάς 98, 106
- Αλιάνδρος, Λαυρέντιος 64
- Άλκηστη 111
- άλλοτρίωση 107, 183
- Άλμυρός 76
- Άλπεις 121
- Αμαζόνα 219, 239, 247, 256, 266
- Άμαντος, Κωνσταντίνος 52, 105, 137, 169, 176, 177, 197, 255, 256
- Άμπερνταμ 26
- Άμυκος, βασιλιάς 244
- Αμφαναί 110
- Ανακασιά, Πηλίου 145
- ανακριτής 64
- αναρχία 157, 206
- ανάσταση Γένους 92
- ανδριάντας 15, 27, 80, 82, 104, 105, 125, 275
- Άνδρος 261
- ανεξαρτησία 138
- ανεξιθρησκεία 157
- Αννίβας 121
- Αντίγονος 59, 164
- Αντιπανάκεια* 97
- Αντουανέτα Μαρία 126
- Ανώνυμος ο Έλλην 75, 82, 84, 85, 98, 198
- Αξελός, Λουκάς 72, 112
- απελευθέρωση 71, 81, 82, 84, 88, 95, 137, 141, 187,
- απλούν ύφος 119
- αποθεραπεία τραυμάτων 49
- Αποκάλυψη 97
- Απολλώνιος ο Ρόδιος 111
- απομνημονεύματα 199
- Απομνημονεύματα πολεμικά* 34
- Απόστολος Παύλος 69
- Αραχωβίτη, Πολυξένη 110
- Αρβανιτάκης, Δημήτριος 20, 90
- Αρβανίτης 108, 131, 150
- Αργαθόνιο, όρος 58
- Αργέντης, Ευστράτιος 44, 50-52, 123, 144, 175, 177
- Αρίσταρχος ο Σάμιος 117
- Αριστοφάνης 142
- αριμάδα τούρκικη 133, 190
- αριματοδρομία 168
- Αρμένηδες 266, 217
- Αρμένιοι 150
- Άρνη, Θεσσαλίας 108, 181
- Αρριανός 163

- Άρτα 25, 192, 233
 αρχαιολογία 112
 αρχαιολογία 58, 76, 234
Αρχαιολογία συνοπτική των Ελλήνων 172
 Αρχαιολογική Εταιρεία Αθηνών 239
 Αρχαία Βιέννης 16, 48
 Αρχιμήδης 117
 Ασία 224, 239, 264
 Ασίατις 161
 άσμα 44, 64, 197
 Αττική 229, 261
 Αυστρία 36, 49, 54, 91, 114, 130, 132, 137, 200, 224
 Αυστριακά στρατεύματα 27, 34, 36, 42, 114, 132
 Αυστριακή Αστυνομία 43, 44, 46-48, 52-54, 56, 84-86, 92, 112, 129, 142, 197, 225, 238, 259, 265
 Αυστριακός 35, 36, 39-42, 132, 134, 139, πρέσβης 49, στρατός 88
 αυτογνωσία 122, 174, 175, 207
 αυτόγραφα 23, 135
 αυτοκράτειρα Ρωσίας 130
 αυτοκράτορας Αυστρίας 27, 36, 39-41, 178, Βυζαντίου 217, Γερμανίας 76
 αυτοσυνειδησία 122, 141, 167, 168, 171, 177, 205, 233
 Αφροδίτης ναός 125, 184,
 Αχιλλέας 110
 Αχινός 180
- Βαβυλώνα 59, 164
 Βαϊμάρη 231
 Βακαλόπουλος, Απόστολος 196, 199
 Βαλέτας, Γεώργιος 82
 Βαλιδέ, σουλτάννα 153
 Βαλκάνια 57, 249
 Βαλκανική ομοσπονδία 218
 Βαλκανικοί λαοί 141, 150, 200, 206
 Βαλκανικός χώρος 17, 43, 105, 111, 128, 138, 142, 143, 150, 185, 193, 195, 203, 205, 206, 209, 210, 213, 215-217, 221, 224, 225, 235, 250, 263-270
 Βάνινα 180
 βαρβαρισμός 239
 Βαρθολομαίος, Πατριάρχης 95, 96
 Βαρούσι 24
 Βασιλείο Νεαπόλεως 189
 Βαυλίας 64, βλ. και Περαναβός
 βασιλιάς Γαλλίας 133
 Βεβρύσκοι 244
 βεζύρης 102
 Βέης, Ν.Α. 82
 Βελεστινιώτης 183
- Βελεστίνο 18, 46, 87, 91, 94, 105-108, 131, 147, 179, 181, 182, 228, 233, 275
 Βελιγράδι 15, 49, 51, 55, 75, 78, 88, 89, 95, 104, 138
 Βελουδής, Γεώργιος 163
 Βενετία 25, Μικρή 26
 Βενετός 26, 140
 Βεντότης, Γεώργιος 36, 59, 122, 172-174, 176, 255
 Βερολίνο 184
 Βεσσαραβία 53, 234
 βιβλιοδέτης Cartl 65, 197
 Βιβλιοθήκη Κογκρέσου 66, 196, Βιέννης 42, Βουλής 213, Ζαβίρα 81,
 Βιβλιοθήκη Λαογραφίας Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης 68, 70
 Βιδίνι 191, Βιδινίου, πασάς 156
 Βιέννη 16, 27, 31, 32, 35-37, 40, 42, 44-48, 52, 54, 57, 58, 61, 67-72, 76-78, 84, 88, 89, 91, 98, 112, 113, 117, 132, 134, 139, 141, 143, 144, 165, 171, 174, 175, 193, 204, 224, 224, 225
 Βιθυνία 58
 βιογράφος 87
 Βλάσκα 31, 260
 Βλαχάβας 160
 Βλαχία 27, 30, 34-38, 41, 42, 53, 76, 77, 87, 153, 154, 166, 216, 221, 225, 226, 234, 235, 254, 257, 258, 259, 261, 264, 266
 Βλάχικα, συνοικία Βελεστίου 24
 Βλαχομαχαλάς 24
 Βλαχομπογδανία 31, 60, 95, 264, 267
 Βλάχος 24, 150, 217, 266
 βλαχοχώρια 24
 βογιάρος 39, 88
 Βοιωτία 229
 Βολιώτης 180
 Βόλος 92, 111, 180, 211, 233, 274
 Βολταίρος 88, 119, 120, 122, 124, 184
 Βοναπάρτης, Ναπολέον 134, 162, 164, 186, 192, 193, βλ. και Μποναπάρτε
 Βόνιτσα 192
 Βοσνία 216, 221, 253, 264, 268
 Βόσπορος 240-242, 244
 Βοσνίτσα 233
 Βουθροτό 192
 Βουκουρέστι 25, 27, 31-33, 35, 36, 38, 40, 43, 74, 77, 87, 88, 91, 97, 104, 132, 163, 213, 224, 225
 Βουλγαρία 53, 132, 217, 221, 234, 235, 237, 253, 264, 268
 Βούλγαρις, Ευγένιος 112
 Βούλγαρος 150, 217, 266
 βουλευτής 94, 211, 215, 221

- Βουλή 16, 94, 211, 216, Θετταλομαγνησίας 93, 94, 147, των Γερόντων 121,
 Βουλή των Ελλήνων 16
 Βούτριντο 233
 Βραγχοβάνος 35, 163, Νικόλαος 38
 Βρανούσης, Λεάνδρος 15, 16, 22, 32, 33, 41, 45, 61, 67, 68, 75, 99, 101, 114, 116, 119, 121, 127, 143, 151, 154, 161, 167, 168, 172, 191, 212, 247-248, 253, 255, 256
 Βυζαντινή αυτοκρατορία 217, 228
 βυζαντινός κόσμος 161
 Βυζάντιο 217, 244, 255
 βωμός 182
 Γαζής, Άνθιμος 75, 86, 92, 94, 97, 147, 224, 264, 274
 Γαλιλαίος 117
 Γαλλία 33, 95, 99, 121, 126, 130, 133, 134, 193, 208, 212, 268, 270
 Γαλλίδες 113
 Γαλλικά στρατεύματα 130, 134, 192
 γαλλική γλώσσα 129, δημοκρατία 215, διάλεκτος 57
 Γαλλική *Εγκυκλοπαιδεία* 27, 116, Εθνοσυνέλευση 133,
 Γαλλική Επανάσταση 91, 95, 133, 186, 218, 239,
 Γαλλική πρεσβεία 225
 Γαλλικό Σύνταγμα του 1793 60, 129, 133
 Γάλλοι 190, 99
 Γίγγιο 31
Γενική Χάρτα Μολδοβίας 16, 59, 75, 179, 211, 216, 252, 253, 256, 268
 Γεννάδειος Βιβλιοθήκη 51, 184, 228
 Γένος 61, 68, 78, 89, 100, 146, 148, 161, 203, 212, 216
 Γεντίλη, στρατηγός 192
 Γερμανία 76,
 γερμανική διάλεκτος 57
 Γερμανοί 68, 70
 Γέρος του Μωριά 146, 203, βλ. και Κολοκοτρώνης
 Γερουσία 121
 Γεσνέρος 59
 γεωγραφία 126, 207
Γεωγραφία Μελετίου 112
Γεωγραφία Νεωτερική 93, 112, 133, 140, 154, 202, 208
Γεωγραφικός Πίναξ Ελλάδος 84
 Γεωγράφος 26, 33, 111
 Γεωργιάδης, Αναστάσιος 97
 Γιάσι 77, 154, βλ. και Ιάσιο
 γιαταγάνι 245, 246
 Γκαρραγκούνηδες 22, 180
 Γκίκας, Γρηγόριος 102, 152, 154
 γκιλλοτίνη 127
 Γιαουρτζής, πασάς 191
 Γιαυζιανλήδες 151, 198
 Γκολέσκου, Γεώργιος 76, 89
 γλώσσα 210, 216-218, 251, 268
 Γούρα 131
 Γουρζής, Γιάννης 274
 Γραικία 61, 127, 159
 Γραικοί 51, 78, 126, 140, 152
 Γρανικός ποταμός 59, 164, 165, 247
 Γρηγόριος Ε΄, Πατριάρχης 95, 96, 101
 Δακία 34
 Δαλματία 47, 234, 238, 264, 267
 Δαμάσι 233
 Δαπόντες, Κασάριος 153
 Δαρείος 59, 165
 Δασκαλάκης, Απόστολος 87, 116, 143, 228, 248, 249, 253
 δεισιδαιμονίες 116
 Δελμούζος, Αλέξανδρος 274
 Δελφοί 233
 δεσποτισμός 108, 155, 194
 Δημαρχείο Αθηναίων 188
 Δημητζίνα 233
 Δημητριάδα 110
 Δημητριάς 93, 112, 131, 133, 134, 156, 201, 208, 228
 Δημητρίου, Πολιζάκης 77
 Δημιουργός 194, 214
 δημοκρατία 49, 109, 133, 212, 215, 235, Γραία 209
Δημοκρατική Κατήχηση 64, 66
 Δήμος Φερών 94
 διαβατήριο 35, 40, 54
Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου 133
 Διάλογος δύο Γραικών 155
 Δίας, Ολύμπιος 169
 διασκευή τραγουδιών 65
 διάφορο (=τόκος) 109
 διαφωτισμός 90, 270, γαλλικός 111, 112, 116, 118, 128
 διαφωτιστής 17, 270
 Διβάνι 40
 διδαχές του Ρήγα 147
Δίκατα του Ανθρώπου 44, 47, 53, 60, 109, 129, 158, 171, 182, 194, 207-209, 215, 218, 266, 270
 δίκαιο 239, επανάστασης 194
 δικαιοσύνη 158
 Δικαιώματα ανθρώπινα 218, λαϊκά 177
 δικαστήριο 32, Ηγεμονικό 33
 δικτατορία Συνταγματαρχών 15
 Διοικητήριο 1345
 Διονυσίου, Γεώργιος 94

- Διουλί 233
Δόγης Βενετίας 140
Δούκας, Κωνσταντίνος 156
δουλεία 63, 85, 206
Δούναβης, ποταμός 27, 31, 49, 58, 97, 132
Δραγουμάνος 102, 154
Δρούλια, Λουκία 249
Δυνάμεις, μεγάλες 201
Δώδεκα θεοί 244
Δωδώνη, Ηπείρου 111, 123, 183, Θεσσαλίας 111, 123, 124, 183
- Εγκυκλοπαιδεία Γαλλική* 216, 61, 262, 263
Εγκυκλοπαιδικό λεξικό 87
Έλληνες Βιέννης 46, 122, λόγιοι 140, ναύτες 191, ομογενείς 172, ποιητές 142
εθελοδοουλεία 100
εθνεγερσία 89
εθνεγέρτης 17, 270
Εθνική Βιβλιοθήκη Ελλάδος 19, 23, 111, 126, 154
έθνος 52, 62, 159, 180
εθνόσημο 211
εθνοσύναξι 134
εθνότητες 209, 210
Ειλπίτων 125
εκδίκληση 78
εκλογές 260
εκπαίδευση 25, 195, 206
έκφραση ιδεών 206
ελασιογραφία 45, 48
ελευθερία 50, 51, 61, 63, 78, 127, 128, 142, 143, 150, 157, 166-168, 180, 185, 189, 193, 194, 205, 206, 212, 214, 269-273
Ελευθερία ή θάνατος 92
ελευθερωτής 17, 81, 83, 84
Ελικών 216
Ελλάδα 15, 33, 46, 53, 54, 64, 76, 81, 82, 84, 88, 89, 92, 99, 110, 114, 122, 126, 135, 140, 159, 163, 164, 166, 168, 181, 184, 186, 187, 192, 196, 200, 202, 206, 207, 209, 225, 226, 227, 231, 235, 244, 264, 271
Ελλάδα αρχαία 167, 180, 238, 263, 266
Έλληνας-ες 37, 44, 45, 52, 59, 64, 75, 78, 83, 85, 86, 91, 95, 100, 123, 125, 134, 138-140, 151, 152, 155, 156, 159, 165, 168, 150, 168, 177, 211, 254, 272, 171, 178, 179, 181, 185, 189-191, 195-199, 202, 216, 217, 226, 231, 266
Έλληνες αρχαίοι 117, 118, 160, 161, 185
Έλληνες συγγραφείς 26, φιλομαθείς 57
Ελληνίδες 113, 199
Ελληνικά Χρονικά 196, 233
- Ελληνική Αδελφότητα Βενετίας 25
ελληνική γλώσσα 45, γραμματεία 111
Ελληνική Δημοκρατία 129, 209, 210, 211, 215, 216, 218, 224, 240, 258, 264, 266
Ελληνική Καρμανιόλα 66, 159
Ελληνική Κοινότητα Βουδαπέστης 81
Ελληνική Νομαρχία 17, 34, 75, 79, 81, 82, 84, 85, 98, 198, 214
ελληνικό γένος 83, έθνος 123, κράτος 80
ελληνικός λαός 174, 210, 212, χώρος 142, 200
Ελληνίς 212
Ελληνισμός 17, 43, 57, 122, 156, 158, 245
Ελληνομουσείο Ζαγοράς 26
Ελληνόφρονες 98
Εμμανουήλ, Ιωάννης και Παναγιώτης, 50-52, 165
έμπορος 17, 19, 54, 81, 84, 92, 193, Τεργέστης 143, 156
εμφύχωση 139, 141
Ενεπεκίδης, Πολυχρόνης 226, 248, 263
ένοπλος αγώνας 54, 95, 138, 156, 189, 200
ενοποίηση δημοκρατική 210
εξέγερση 88, 206
Επαμεινώντας 82
επανάσταση 8, 84, 92, 140, 142, 148, 157, 161, 166, 175, 185, 189, 193, 196, 200, 201, 214, 216-218, 221, 224, 233, 245, 263, 269, 270
Επανάσταση του 1821 150, 158, 272
επαναστάτης 17, 56, 270
Επαναστατική Προκήρυξη 44, 46, 47, 52-54, 60, 108, 129, 140, 155, 169, 177, 193, 194, 206, 210, 214, 260
Επαρχία 110, 111, 128, 210, 211, 221, 225, 235, 238, 253, 258, 260, 263-265, 267-269,
επίγραμμα 33, 253-255
Επιπεδογραφία 58, 86, 128, 233, 238, 242, Αθηνών 106, 182, 183
Επιπεδογραφία Κωνσταντινουπόλεως 16, 43, 47, 58, 226, 249, 253, 248, 259, 266, 240, 241, 245, 246
Επιπεδογραφία Φεράς-Βελεστίνου 22, 24, 28, 110, 182, 223
επιστολή 112
Ερμηνεία της Αποκαλύψεως 97
Ερμής ο Λόγιος 75, 86, 138
Ερμούπολη 69
Έρωτος αποτελέσματα 67, 114
Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών 25, μυστική 47, 52
Ευαγγέλιος, Σπύρος 72, 170
Εύβοια 229, 261
Εύξεινος Πόντος 242

- Εύριπος 97
 Ευρωπαίοι 113, 185
 Ευρώπη 58, 100, 110, 113, 118, 122, 224, 264
 εφημέριος 49
Εφημερίς 43, 44, 75, 77, 79, 89, 121, 133, 134, 151, 153, 191-193, 195, 209, 216, 226, 234
- Ζαβίρας, Γεώργιος 75, 78, 81,
 Ζαγορά 19, 23, 26, 92, 111, 163
 Ζαγόρι 233
 Ζάρκος 233
 Ζαχαριάς 160, 127
 Ζεύς, Παντοκράτωρ 165
 Ζηλοπροφίτης 69, 70, 71, 72
 Ζητούνι 180
 Ζίτσα, Ιωαννίνων 50, 51
 ζυγός, τουρκικός 88, 177, Οθωμανικός 37, 191
 Ζωγράφος, Παναγιώτης 86, 158, 271, 273
- Η βοσκοπούλα των Άλπεων* 59, 83, 120
 Ηγεμόνας 30, 34, 35, 77, 154, 254-256, 258, 259, 261, 262
 Ηγεμονία 35, 40, 47, 132, 256-259, 262
 ηθικό σκλαβωμένων 137, 161, 185, 189
 ηλιοκεντρικό σύστημα 117
 ημερολόγιο χειρόγραφο 41
 Ήπειρος 123, 124, 146, 183, 203, 229
 Ηράκλεια, Πόντου 239
 Ηρακλής 99, 127, 219, 239, 240, 247, 256, 266
- θάνατος 89, 212
 Θαυμασινοί 180
 θέατρο αρχαίο 225, 233, Βιέννης 42
 Θεία Πρόνοια 99, 214
 Θεμιστοκλής 82
 Θεοδόσιος, βασιλέας 244
 Θεόφιλος Χατζημυχάλης 135, 145
 Θεοχάρης, Γεώργιος 156
 Θεραπεία 30
 Θερμαϊκός κόλπος 124
 Θερμιά 233
 Θερμοπύλες 198, 233
 θεσμοί δημοκρατικοί 208
 Θεσσαλία 19, 22, 24, 28, 87, 89, 106, 108, 110, 111, 124, 125, 168, 180, 195, 211, 229, 275
 Θεσσαλομαγνησία 94
 Θεσσαλός 45, 46, 78, 86, 98, 124, 180
 Θετταλομαγνησία 147
 Θετταλομάγνητες 92, 94
Θούριος 17, 43, 44, 46, 47, 49, 53, 55, 60, 61, 66, 67, 75, 81, 86, 90, 91, 99, 102, 107, 120, 133, 137, 138, 141-149, 151, 155-159, 161, 166, 179-181, 185, 189, 195, 200-206, 214, 215, 217, 224, 233, 245, 247-251, 260, 265, 269, 270
- Θράκη 150, 197, 227, 229
 Θράξ, Πολυχρόνιος 19
 Θρασύβουλος 82
 θρησκεία 95, 99, 100, 155, 210, 218, 251, 268
 θρησκευτικές πεποιθήσεις 206
 θυρεός 47, 255-257, 259, 262
- Ιάσιο 77, 132, 177, Ιασίου συμφωνία 133, 137, βλ. και Γιάσι
 ιατρική 100
 Ιατρική Σχολή Βιέννης 46, 172, 174
 Ιγνάτιος, Ουγγροβλαχίας 201
 ιδιοκτησία 206
 ιερατείο 214
 Ιεριχώ 148
 Ιερόθεος, Μητροπολίτης Ιωαννίνων 97, 98
 Ιλαρίωνας 125
 Ιλιάδα 123, 142
 Ίλλυριείς (= Άλβανοί) 109
 Ιντζεσέλογλου, Αργυρούλα 110
 Ιόνια Νησιά 164, 192
 ιπποδρομία 168
 Ιπποκένταυροι 22
 Ιπποκράτης 110, Ιπποκράτους τάφος 28
 Ισοκράτης 7
 ισότητα 206
 ισοτιμία 212
 ιστορία 207, των Ελλήνων 172
Ιστορία της Ελλάδος 125, 177, 184, 186
 ιστορικοί επιστήμη 117
 Ιταλία 20, 81, 134, 164, 186, 192, 262
 ιταλική γλώσσα 129
 Ιταλός 59, 117
 ιχνογραφία 182
 Ιωάννης, Θεολόγος 97
 Ιωάννινα 25
 Ιωάννου, Φίλιππος 80, 94
 Ιωλκός 110
 Ιωνίδειος Σχολή Πειραιά 80
 Ιώνιο πέλαγος 58
- Καβάλα 233
 Καδίλιζι 260
 καϊμακάμης 34, 36, 38-41, 49,
 Καϊνατζή, συνθήκη 132
 Κακαβογιάννης, Ευάγγελος 110, Όλγα 110
 Κακόσι 233
 Κακουσουλιώτες 200

- Καλαρέστι 31
Καλλιμάχης, Αλέξανδρος 102, 254, 256-258
Καλλίνικος Γ', Πατριάρχης 37, 153
Καμαριανός, Νέστορας 40, 42
Κάμπο Φόρμιο, συνθήκη 192
Κανάλια 109
Κανέλλος, Στέφανος 67, 138, 147
Καντακουζηνός, Γεώργιος 8
Καπεταναίοι 127
Καποδίστριας, Ιωάννης 191, 201
Καπουδάν, πασάς 195
Κάπουρνα 108, 109, 181
Καραθανάσης, Αθανάσιος 25
Καρακάσιος, φοιτητής Ιατρικής 44
Καρατζάς, Ιωάννης 50, 51, 67, 114
Κάρλα, λίμνη 109
Κάρλοβιτς, συνθήκη 139
Κάρλσμπουργκ 40
καρμανιόλα 61, 66, 126, 127
Καρπάθια, όρη 58
Καρπενήσι 26
Καρνά 28
Καρύτσας σάλα 28
Κάσσανδρος 59, 184
Καστοριά 50, 51
Κάστρο της Ωραίας 233
καταγωγή 22, 24
Καταρτζής, Δημήτριος 27
κατήγοροι 71, 95
Κατσώνης, Λάμπρος 67, 132, 133, 142
Καυσοκαλύβια, σκίτη 153, 154
Κέα 261
Κεβενχύλλερ 64, 66, 197, 202, 204, βλ. και Khevenhüller
Κένταυροι 22, 180
Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών 228
κερδοσκοπία 259
Κέρκυρα 61, 143, 149, 192, 209
Κεφαλόβρυσο 21, 24, 183, βλ. και Υπέρεια Κρήνη
Κιμπουλούγγι 36
Κιρέτζ Μπουρνού 30
Κιρλιάνος, Χριστόδουλος 27, 31, 32, 35-37, 39-41, 57, 114, 132
Κιτρομηλίδης, Πασχάλης 248, 258
κλεφταρματολοί 91, 127, 160, 195, 240
κληρονομική εξουσία 208
Κοδριζάς, Παναγιώτης 153
Κοζάνη 47, 171
Κοινότητες Ελληνικές 215, 268, 270, Πηλίου 110
κοινοτισμός 215
Κόκκιнос Πύργος 43
Κολοκοτρώνης, Θεόδωρος 127, 146, 148, 160, 181 199, 203, βλ. και Γέρος του Μωριά
Κομιανού, Άρια 274
Κομμιάς, Στέφανος 76, 89
Κονδύλης, Γεώργιος 40
κονκάδα, τρίχρωμη 212
Κοντογιάννης 127, 160
Κόντογλου, Φώτης 188
Κοντού, οικία 145
Κοραής, Αδαμάντιος 51, 78, 89, 114, 126, 135, 152, 185, 191, 199, 208, 220
κόρδακας, χορός 125
Κορδάτος Γιάννης 92, 274
Κορφοί 209
Κορωνιός, Αντώνιος 44, 46, 50, 51, 59, 168, 171
Κόσιος, Ιωάννης 80
Κουμανούδης, Στέφανος 58
Κούμας, Κωνσταντίνος 20, 25, 37, 148, 185
Κουρίλας, Ευλόγιος 70
Κουτσούκ Βενετία 26
Κοφοί 233
Κραϊόβα 34, 36-39, 42
κράτος 205, ελληνικό 216
Κρήτη 139, 190, 229
Κύθηρα 213
Κύπριος 67, 114
Κύπρος 50, 153
Κυριαξής, Αντώνιος 20
Κυριακόπουλος, Χρήστος π. 142
Κυρίλλος, Λαυριώτης 96, 97
Κώδιξ πολιτικός 262
Κωνσταντάς, Γρηγόριος 93, 154
Κωνσταντίνος Παλαιολόγος 217, 245
Κωνσταντινούπολη 24, 27, 28, 30, 49, 96, 112, 139, 147, 153, 240, 244, 246
Κωστής, αδελφός του Ρήγα 32

λάβρο 245, 246
λαγός 233, 250
Λαΐος, Γεώργιος 40, 226, 240, 245, 246, 248, 249, 253, 256
Λαμία 180
Λαμπαντιζιώτης, Πολυζώης 36
Λάμπρος, Σπυρίδων 81
Λάνασσα 42
Λάγγενφελντ, βαρόνος 41, 132, βλ. και Langenfeld
Λαπθαί 180
Λάρισα 15, 22, 28, 110, 140, 180
λατομείο 30
Λεγράν, Αιμίλιος 16, 97, 137, 176, 197
Λειψία 111

- Λεξικό βιογραφικό 87
 Λέσβιος, Βενιαμίν 19
 Λέσβος 227, 229, 232
 Λευκάδα 140
 Λευκή Εκκλησία, συνοικία 33
 Λευκωσία 50, 51
 Λεωνίδας 82, 127, 151, 160, 197, 198
 Λιάκος, Αντώνης 239
 Λιβάνι 111, 123, 124, 183
 λιβελλογράφημα 155
 Λιβυκό πέλαγος 58
 λιθογραφία 187
 λιοντάρι 241, 245-250, 266
 Λιψία 45
 Λογοθέτης, Γεώργιος 39
 λογοκρισία 65, 128, 234, 235, 238, 267
 λόγχι 245, 246
 Λόρδος, Βύρων 202
 Λουδοβίκος ΙΣΤ' 126
 Λουδοβίκος, Σωτήρης 191
 Λουκιανός 124, 163
 Λυκία 58
 λύκος 251
 λυτρωτής του Γένους 161
 Λώπος, Δημήτριος 126
- Μάγνης 180
 Μαγνησία 19, 22, 26, 28, 92, 94, 108, 180, 211, 227, 232, 274
 μαγνητής 42
 Μαζαράκης, Νικόδημος Φεραίος 25
 μάθηση 83
 Μακεδόνες 161, 163, 164
 Μακεδονία 200, 229
 Μακρυγιάννης, στρατηγός 86, 158, 271-273
 Μακρυνίτσα 111, 211
 Μαλαίας, ακρωτήριο 193
 Μάλιοι 180
 Μαλούκα 24
 Μανγγάλια 165
 μάνδρα χαβασί, χορός 183
 Μάνη 154, 193, 200
 Μανιάτες 193, 195, 200, 202, 250
 Μαραθώνας 248
 Μαριμοντέλ 83, 121, βλ. και Marmontel
 μάρτυρας 17, ελευθερίας 78
 Ματαπάς, ακρωτήριο 193
 Μαυροβούνιο 234
 Μαυρογένης, Νικόλαος 31, 32, 34-42, 73, 74, 102, 152-154
- Μαυροκορδάτος, Αλέξανδρος ο εξ Απορρήτων 100, 139
 μεγαλείο Ελλάδος 235
 Μέγας Διερχιμνέας 153, 154, Μπάνος 40
 μεϊδαν ογιουνού, χορός 183
 μειονότητες 218
 Μελάς, Βίκτωρ 228, 248
 Μελέτιος, γεωγράφος 112
 Μεμισταγής, Γεώργιος 69
Μερικιά Γεωγραφία 109
 Μεσόγειοι νήσοι 60, 264, 267
 Μεσόγειος θάλασσα 119, 120, 132, 184, 195
 Μεσολόγγι 68
 Μεσσήνη, Σικελίας 69
 μεταλλεία αργύρου, χαλκού, σιδήρου 28
 Μεταπάσιο 16, 59, 167, 176, 255, βλ. και Metastasio
 Μηλιές, Πηλίου 86, 93
 Μηλιώτες 208
 Μητροπολίτης Σμύρνης 95, 96
 Μητροπολιτικό δικαστήριο 32
Μια προσταγή μεγάλη 60, 67, 132, 142
 μιζράκια (τόξα) 199
 Μικρά Ασία 58, 60, 229, 264, 267
 Μιντοάκι, Μ.Γ. 143
 Μιχαήλ, Παναγιώτης 77, 177, Γεώργιος 77, 177
 Μιχαλόπουλος, Φάνης 20
 μνημείο 15, 93, 275
 μνήμη, ιστορική 139, 171, 174, 205, 297
 Μοισιόδαξ, Ιώσηπος 19, 27
 Μολδαβία 8, 33, 53, 76, 77, 118, 154, 166, 216, 221, 225, 226, 234, 254, 255, 257-259, 262, 264, 266
 μονάρχης 156
 μοναρχία 100, 133
 μοναστήρια 29, 30, 200
 Μονεμβασιά 148
 Μοντεσκιέ 61, 71, 118, 141, βλ. και Montesquieu
 Μορέας 178, 200, βλ. και Μοριάς, Μωρέας
 Μοριάς 131, 143, βλ. και Μορέας, Μωριάς
 μόρφωση 25
 Μόσκοβος 131
 Μουρούζης, Αλέξανδρος Ηγεμόνας 32
 Μουρούζης, Γεώργιος 100, 102, 152, 153,
 Μουρούζης, Κωνσταντίνος Δημητρίου 154
 μουσείο αυτοκρατορικό 167, Θεόφιλου 145
 μούσες 23
 Μουσλής 108
 Μουσουλμάνοι 196
 Μουστζέλου, τοπαρχία 36
 Μουστοξύδης, Ανδρέας 37, 87
 μπαγιονέτα (=ξιφολόγχι) 100
 μπαϊράκια 211

- Μπαλαμούτι 233
Μπαλκάνι 156
Μπασδέκης 160
Μπερελής, Πέτρος 20
Μπλαχάβας 127
Μποκουβαλαίοι 160
Μποναπάρτε 61, 128, 134, 164, 209, βλ. και Βονα-
πάρτης
Μπουτάνι, Θεραπειάς 30
Μπότσαρης 127, 147, 160
Μπουκουβαλαίοι 127, 240
Μπραγκοβάνος, Νικόλαος 37, Μανολάκης 37
Μπρεσοιά, πρόξενος 48
μυθεύματα 22
Μυκάλη 247
Μύκονος 35
Μύλλερ, Φρανσουά 43, 58, 59, 165, 258
Μύρα 58
Μωαμεθανοί 144
Μωρέας 97, 179, 195, βλ. και Μορέας, Μοριάς
- Ναπολέον 52, 87, 121, βλ. και Βοναπάρτης
ναυμαχία 266, Μυκάλης 247, Τσεσιμέ 132
Ναύπλιο 148
ναύτες 190, 191
ναυτική δύναμη 190
Νέα Αγχιάλος 94
Νέα Ελλάς 78
Νέα Πολιτική Διοίκησης 47, 60, 61, 63, 66, 67, 84,
86, 95, 96, 98, 101, 102, 109, 128-130, 138, 143,
169, 175, 177, 179, 181, 193, 194, 205, 206, 208-
218, 224, 225, 234, 235, 238, 251, 252, 260, 263,
264, 265, 268, 269
Νέα Χάρτα Βλαχίας 16, 59, 179, 211, 235, 252, 253,
256, 268
Νεκρικοί Διάλογοι 163
Νεμτζία 36
Νεοέλληνες 239
Νεοελληνιστής 45
Νέος Ανάχαρις 22, 25, 26, 28, 30, 31, 35, 43, 46,
47, 52, 53, 58, 59, 75, 81, 84, 86, 102, 105, 107,
110, 111, 122-125, 133, 138, 141, 161, 165, 166,
169-171, 173-178, 180-185, 202, 225, 233, 234,
260, 269
Νέος Ραψάκης 98
Νιζήτας ο Συρακούσιος 117
Νικολάου, Λουκάς Βελεστινλής 25
Νικολίδης, Δημήτριος 50, 51, 165, 174
Νικολόπουλος, Κωνσταντίνος 38, 89, 90
Νίτς, τυπογραφείο 258
Νιώτης, Αντώνιος 47
- Νομαρχιακή Διοίκηση Μαγνησίας 228
νομίσματα 58, 76, 86, 88, 225, 231, 233, 234, 239,
248, 266
νομοδοτικό σώμα 211
νομοθέτης 62
νόμοι 62, 99, 100, 102, 201, 210, 270
Νοσοκομείο, Βιέννης 42
ντζέγγι χαρμπί, χορός 183
Νύδρα (= Ύδρα) 190
- ξανθό γένος 68
Ξενοφώντος, μοναστήρι 30
Ξηροποτάμιον, μοναστήρι 30
ξιφολόγχι 199
- Ο Ηθικός Τρόπος* 43, 47, 52, 59, 75, 81, 83, 84, 86,
120, 167-169
Ο πρώτος ναύτης 59, 168
Οβίδιος 126
οδοιοπορεία 123, Ηλείου 183
Οδύσσεια 192
Οθωμανικά στρατεύματα 32, 34-36, 38, 41, 42, 139,
151, 154, 202
Οθωμανική αυτοκρατορία 33, 36, 37, 139, 155, 191,
210, 217, 218, 225, 235, 236, 238, 267
Οθωμανική διοίκηση 195, εξουσία 53, 210, 213
Οθωμανική Πύλη 31, 49, 114, 130, 132, 133, 137,
139, 191
Οθωμανός 37, 71, 99, 100, 106, 141, υπήκοος 49
Οικονόμου, Δημήτριος 47, 51, 54, 193, Χρίστος Μ. 8
Οικουμενική διακήρυξη ανθρωπίνων δικαιωμάτων
129, 218
Οικουμενικό Πατριαρχείο 95, 96
Οιταίοι 180
Οίτη, όρος 180
Όλα τα έθνη πολεμούν 61
ολιγαρχία 193
Ολλανδία 163
Ολτος 260
Ολυμπία 169, 233
Ολυμπιάδα 167
Ολυμπιακά αγωνίσματα 168, 169, 185
Ολυμπιακοί αγώνες 167-169, 174
Ολυμπιώται 180
Όλυμπος 24, 124
Ομηρίδης, Σκυλλίτης Πέτρος 80
Όμηρος 111, 123, 124, 142, 183, 185, 193
ομοσπονδία 210
ονοματολογία ελληνική 265
οραματιστής 17
Ορθόδοξη Εκκλησία 95, 113, 214, πίστη 95, 101, 214

- Ορθόδοξο Ανατολικό θρήσκευμα 49
ορθόδοξος 209, ιερέας 48, χριστιανός 214
όρκος 150, 151
Ορλώφ, Αλέξιος 130
Ορλωφικά 130, 131, 185
Ουγγαρία, Κάτω 234, 238, 264, 267
Ουγγροβλαχία 36, 37, 163
Ουγκώ, Βίκτωρ 202
Οφίουσα 261
- Πάβ 125, 126, βλ. και Pauw
Παγασητικός, κόλπος 110
Παργαίο 151
Πάδοβα 134
Παιδαγωγικό Ινστιτούτο 20
παιδεία ελληνική 155
Παλάδα 140
Παλαίφατος 111
παλάτι Βελισαρίου 244, Κωνσταντίνου 244
Παλατίνος, Γεώργιος 134
παλιγγενεσία 57, 68
Παλιμπρέβεζα 233
παλίρροιας 119, 184
Παναγίας, ναός 182
Παναγιώτης του Νίκου 25
Παναγιωτόπουλος, Βασίλης 8, 228
Παναγιώτου, φοιτητής Ιατρικής 44
Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κύπρου 73
Πανεπιστήμιο Αθηνών 80, 82
Πανταζόπουλος, Νικόλαος 129, 171, 248
Πάντελις, Ντούσαν 137
Παντελοδήμος, Δημ. 87
παντιέρες 211
Παπαδιαμάντης, Αλέξανδρος 274
Πάπας 139
παραδόσεις χρησιμολογικές 141
Παραδουνάβιες Ηγεμονίες 87
παράχρονισμοί 179, 231
Παργιανοί 98
Πάριος, Αθανάσιος 19, 98, 99
Παρίσι 78, 87, 126, 145, 146, 182, 184
Παρισιάνα 113
Πάρος 35
Πασβάνογλου, Οσμάν 134, 156, 191
Παυχίδης, Θωμάς 58
Πατούσας, Ιωάννης 163
Πάτρα 97
Πατρατζίκι 180
Πατριαρχείο 90, 244
Πατριάρχης 190
- πατριδα 49, 55, 88, 92, 107, 121, 123, 144, 157, 163, 177, 190, 196, 208, 212
Πατρική διδασκαλία 90
Πατριωτικός Ύμνος 133
πεζογραφία 114
Πειραιάς 80
Πέλλα 165
Πελοποννήσιος, Προκόπιος 19
Πελοπόννησος 97, 131, 179, 181, 200-202, 229
Περαίοι 124
Πέργεν, υπουργός αστυνομίας 49, βλ. και Pergen
Περδικάρης, Μιχαήλ 38, 99, 100, 102, 155
Περιβόλι 24
Περύγησις Νέου Αναχάρσιδος 171, 172
περικεφαλαία 212
Περραιβός, Χριστόφορος 20, 22, 34-36, 40-42, 46, 61, 66, 98, 106, 128, 143, 149, 180
Πέρρες 59, 163, 164, 181, 239
Περσιάνης, Ε. 40
Περσιάνοι (Πέρρες) 181
Πέστη, Ουγγαρίας 191
Πετράκης 102, 152, 153
Πέτσιος, Κώστας 62
Πήλιο 19, 94, 110
Πίνδος 24
πίστη 217
πλάσα 260, 261
Πλαταίες 233
Πλάτανος 180
Πλίνιος 125, 261
Πλούταρχος 163
ποιήματα πατριωτικά 89
ποίηση δημοτική 146
ποιητής Γερμανός 59
ποινή θανατική 207
πολεμική τέχνη 52, 138, 195, 196, 198, 204
πολεμικοί κανονισμοί 65
πόλεμος 130, τριών αυτοκρατόρων 31
Πόλη 28, 271
Πόλινα 233
πολιορκία Βιέννης 139
πολιταρχία 111
πολιτεία δημοκρατική 17, 138, 189, 209, 235, 238, 246, 249, 260, 265, 267, 270
πολίτες δημοκρατικοί 212
πολιτεύματα 62, 63, 118
Πολίτης, Αλέξης 68, 69, 71, 72, Νικόλαος 239
πολιτικές σημειώσεις 166, 181
πολιτικούς νους 17
Πολυειδής, Θεόκλητος 68, 70
Πολύζου, Γεώργιος 39

- Πολωνία Ρωσική 252, 254
 Πολωνός βασιλιάς 139
 Πόρτα 154
 Πορταριά 26
 Πούλιου, Μαρκίδες 43-45, 53, 59, 64-66, 75, 89, 121, 130, 133, 153, 174, 192, 195, 197, 226, 234
 Πούντα 233
 Πούχνερ, Βάλτερ 72, 170
 Πρέβεξα 64, 192
 Πρίγκος, Ιωάννης 26, 163
 Πρίνος 182
 Πρίτζιπο, διοικητής Τεργέστης 177
 πρόγονοι 60, 138, 168, 172, 175, 180, 185, 209
 προδοσία 17, 19, 44, 47, 56, 81, 198
 προεστάτον 111, 211, 260
 προεστώτες 214
 προετοιμασία της Επανάστασης 139, 148
 προλήψεις 116
 πρόξενος, Γαλλίας 33
 προπαίδεια 64, 197
 προπάτορες 106, 114, 157, 160, 168, 169, 183, 185, 208
 προσωπογραφία 8, 45, 47, 48, 254, 259, Ηγεμόνων 47
 προτομή 80, 104, 275
 Προύσας, πασάς 191
 Προύσα 156
 Προφητείες Αγαθάγγελου 67, 68
Πρώτος ναύτης 171
 Πτολεμαίος 59, 164
Πτώσις της Κωνσταντινουπόλεως 158, 271, 272, 273
 Πύλη 91, 153
 Πύργος κόκκινος 224
 Πύργος Νεμπούζα 49, 51, 55, 75, 78, 95, 138

 ραγιάδες 82, 105, 107, 130, 142, 143, 146, 156-158, 161, 163, 204
Ρήγας ή κατά ψευδοφιλελλήνων 99
 ριμάδα 163
 Ρόδος 37
 ρόπαλο Ηρακλέους 47, 98, 165, 211, 212-214, 238, 239, 241, 245-247, 249, 254, 255, 257-259, 262, 265, 266, 268
 Ρουμανική Ακαδημία 72
 Ρούμελι 60, 95, 131, 264, 267
 Ρουσσώ 119
 Ρωμαϊκή αυτοκρατορία 155
 Ρωμαίος αυτοκράτορας 161
 Ρωμιοί 102, 131, 144, 150, 152, 154, 155, 181
 Ρωσία 31, 36, 130, 132, 137, 144
 Ρωσικά στρατεύματα 34, 35, 189

 Ρωσο-Οθωμανικός πόλεμος 130
 Ρώσος 36, 68, 131, πρόξενος 143
 Ρωσοτουρκικός πόλεμος 191

 Σάββας, ποταμός 58
Σαγανάκι της τρέλλας 72, 73, 74
 Σακελλάριος, Γεώργιος 44, 46, 60, 75, 122, 171, 172, 173, 174
 Σαλαμίνα 233, 247
 Σαμαρίνα 24
 σαράγι 58, 240, 245, 248
 Σαράντα Δένδρα 30
 Σαράτσης, Δημήτρης 274
 Σέλευκος 59, 164
 Σελίμ Γ' 217
 Σεμλίνο 45, 49, 77, 166
 Σερβία 53, 216, 221, 234, 253, 264, 268
 σημάδι 199
 σημαία 211, 212, τριχρόμη 259
 Σιάτιστα 44, 50, 51, 78
 Σιγούρος, Μ. 82
 σιγουρότητα 194
 σίκινις, χορός 125
 Σιστόβ 37, 132
 Σκαναβής, Δημήτριος 102, 152, 153
 σκήτες 28, 29, 30
 σκλαβιά 43, 105, 107, 135, 139, 141, 144, 150, 152, 157, 158, 177, 182, 183, 206, 212, 269
 σκλάβοι 190
 Σκλαβονία 264
 σκλαβωμένη Ελλάδα 57, 100
 Σκοτεινιώτης, Παν. 228
 σκούφια 212
 σκούφος φρυγικός 239
 Σκυλίτζης, Ιωάννης 163
 Σμύρνη 77, 123, 126, 177
 Σολωμός, Διονύσιος 148
 Σομπιέσκι, βασιλιάς Πολωνίας 139
 Σουηδός περιηγητής 26
 Σουλιώτες 98, 147, 195, 200, 203, 250
 Σουλτάνος 17, 37, 49, 96, 98, 100, 102, 105, 128, 139, 144, 151-156, 158, 175, 190, 191, 194-197, 204, 206, 209, 216-218, 238, 241, 245-247, 249-251, 258, 266, 268, 270, 271
 Σούτσος, Μιχαήλ 32, 102, 152, 153
 Σοφοκλής 110, 111
 Σπάθης, Δ. 72
 Σπάρτη 233
 Σπαρτιάτες 193
 Σπίτι του Ρήγα 24
 σπύρος της ελευθερίας 86, 158, 272, 273

- Σταΐκος, Κωνσταντίνος 228
 Σταυροδρόμι 58, 240
 Σταυρός 212, 214
 στιχοιργός 120
 στόλος τουρκικός 132
 Στράβων 110, 111
 στραγγαλισμός 49
 στρατεύματα γαλλικά 270, ελληνικά 196
 στρατιώτης 199
 στρατιωτική τακτική 88
 στρατιωτικοί κανονισμοί 64, 66
Στρατιωτικών Εγκόλπων 44, 52, 53, 61, 63-66, 89, 128, 196-198, 200, 202, 205, 225, 260
 στρατιωτικός νους 17, 270
 στρατολόγηση 190
 Στρυμώνας, ποταμός 151
 σύλληψη, 45, 51, 175, σχεδίου 44, 45, 47, 52, 60, 86
 σύμβολα Ηγεμονιών 259
 συνείδηση 52
 συνέλευση επαναστατών 93, 147
 σύνορα 77, 211, 238, 267
 Σύνταγμα 17, 44, 53, 60, 67, 75, 94-96, 98, 99, 102, 110, 129, 138, 150, 158, 194, 198-201, 205, 207, 208, 211, 212, 215, 217, 218, 259, 265, 266, 268-270
 Σύνταγμα Γαλλικό 206, 268
 σύντροφοι 44, 48, 49, 51, 55, 75, 84, 88, 89, 95, 165, 171-175, 178, 269
 συνωμοσία 54
 συνωμοτής 47, 92
 Σύρος 69
 Συστόβ, συμφωνία 137
 σχολεία 25, 207, Εκκλησίας 100
Σχολείον των ντελικάτων εραστών 27, 30, 32, 35, 41, 57, 62, 81, 86, 89, 113-115, 118, 132, 169, 170
 Σχολή Ζαγοράς 26, 163

Τα Ολύμπια 16, 59, 111, 138, 141, 161, 167-171, 176, 185, 255, 260, 269
 τακτική 199
 Ταλάντι 233
 ταμείο (=μουσείο) Αυστρίας 58
 Ταμπάχανας 26
 Τελ Ορμάνι 260
 Τέμπη 28, 125, 126, 184, 186
 Τεργέστη 17, 19, 44, 45, 47, 48, 51, 54, 64, 66, 81, 92, 143, 156, 175, 177, 193
 Τερτσέτης, Γεώργιος 148
 Τζανέτος, Γιαννακάκης 73
 Τζαριτζάνη 233
 Τζέρνα Βόδα 27

Τι καρτερείτε φίλοι κι αδελφοί 67, 138
 Τιταρήσιος, ποταμός 124
 τίτλοι ευγενείας 113, 208
 Τίτος, Λίβιος 125
Το Πνεύμα των Νόμων 61, 62, 71, 118, 141, βλ. και *Esprit des loix*
Το σαγανάκι της τρέλλας 67
 τοκιστής 109
 τοκογλυφία 109, 182, 207
 τοκογλύφος 109, 129
 τόκος 182
 Τόμας, Γεώργιος 228, 249
 Τόμαρος 124
 τοπαρχία 110, 128, 210, 211, 221, 235, 238, 253, 260, 263, 264-269
 τοποτηρητής 215
 τοπωνύμια 22, 178, 231, 233, 235, 240, 242
 Τότ, μπαρών 126
 Τουρκία 40, 91, Ευρωπαϊά 77
 τουρκικά στρατεύματα 39
 Τουρκοκρατία 161
 Τούρκος 217, 251, 266
 Τούρκος 26, 28, 49, 102, 106, 1-7, 144, 147, 154, 155, 163, 181, 199, 215,
 Τούρναβος, Μέγας 151
 Τουρουντζίας, 51, Γεώργιος 45, 166, Θεοχάρης 44, 50, 165
 τουφέκι 199
 τραγούδια δημοτικά 90, 91, 146, επαναστατικά 66
 Τρανσυλβανία 59, 139, 252, 254, 256
 τραπεζίτης 153
 Τρίγκαλα 108, 140, 180, 181, 233
 Τριπολιτιά 148
 τρόπαιον 110
 Τρωάδα 124
 Τσαούσηδες 31
 τσεκούρι 219, 265
 Τσεσιμέ 132
 Τσιόκος, Διονύσιος 14
 τυπογραφείο 65, Πίχλερ 60, 174, 175, Πούλιου 60, 66, 174
 τυπογράφος 89
 τύπου ελευθερία 206
 Τύρα 117
 τυραννία 54, 127, 140, 143, 155, 157, 189, 191, 192, 195, 212, 234, 250
 τύραννος 64, 127, 147, 150, 152, 155, 159, 190, 215, 271
 Τύρας 261
 Τυρναβίτης, Δημήτριος 39, 40, Πανταζής 19

- Ύμνος εις την Ελευθερίαν 148
 Ύμνος Πατριωτικός 52, 53, 60, 61, 66, 67, 91, 127, 137, 149, 141, 159, 160, 164, 179, 180, 192, 205, 214, 240, 247-250, 269, 270
 Ύμνος προς τον Μποναπάρτε 66
 Υπάτη 180
 Υπέρεια Κρήνη 21, 26, 110, 183, βλ. και Κεφαλόβρυσο
 υποστατικά 215
 Υψηλάντης, Αλέξανδρος 27, 30, 87, 147, 191, 220, 254, 255-258

 Φάμπας, Θανάσης 104
 Φαναριώτες 100, 102, 151
 Φάρσαλα 140
 Φαρσαλinoί 180
 Φερές 46, 92, 233
 Φθία (Κωφοί) 76
 Φθιώται 180
 Φθιώτιδα Θεσσαλίας 180
 φιλέλληνες 58, 59
 φιλέλλητισμός 68, 70
 Φιλήμων, Ιωάννης 30, 51, 52, 56, 84, 92, 214, 234
 Φιλική Εταιρεία 92, 144
 Φιλικοί 150
 Φιλιππίδης, Αργύρης 109
 Φιλιππίδης, Δ. 93, 154
 Φιλίτης, Σίλβεστρος ιατρός 33
 Φιλόλαος 117
Φιλολογική Εγκυκλοπαίδεια 163
 φιλόλογοι 77
 Φινέας, μάντης 244
 Φινόπουλος, Ευστάθιος 239
 φιριάνι 49
 φοιτητής, Ιατρικής 122, 171
 Φονιά 233
 φόροι 63
 Φραγκίσκος, αυτοκράτωρ 49, 54, 65, 123, 166, 235
 Φραντζέζοι 98, 134
 φρονήματα δημοκρατικά 156
 Φρύγες 239
 φυλακή 49
 φυλή 210, 251, 268
Φυλλάδα Μεγαλέξανδρου 161, 163
Φυσικής Απάνθισμα 16, 25, 27, 32, 35-37, 41, 42, 57, 61, 71, 81, 83, 86, 102, 107, 114-119, 124, 132, 136, 141, 154, 169, 170, 173, 184, 214, 261
 Φωριέλ 91, 92, 146
 Φωτάκος 181, 199
 Φωτεινός, Διονύσιος 38, 41
 φωτισμός 138

 Χαιρέτης, Κήρυκος 133
 Χαλέπι 156
 Χαλκιδική 227, 229
 χαλκογραφία 75, 167
 Χαλκοδώνιο 24
 Χάνι, Σεριμπάν Βόδα 77
 χαράτζι 251
Χάρτα της Ελλάδος 16, 18, 22, 24, 27, 43, 45, 47, 52, 53, 58, 75-77, 81, 83, 86, 88, 89, 91, 102, 111, 112, 125, 128, 132, 150, 151, 165-169, 175, 178-180, 211, 216, 217, 219, 221, 223-229, 234, 236, 238, 240, 245, 249, 253, 254, 260-265, 267, 268, 270
 χάρτης αρχαίας Ελλάδος 29, 179, 227, 228, 229, 232, 235
 χάρτης Βλαχίας 28, 43, 47, 52, 75, 81, 84, 86, 249, 254-256, 258-260, 264-267, 270
 χάρτης Μολδαβίας 43, 47, 52, 75, 77, 81, 84, 86, 249, 254, 256, 257, 259-267, 270
 χάρτης παγκόσμιος 224, 264, πολιτικός 205, στρατιωτικός 263
 χαρτί ολλανδέζικο 77
 χαρτογράφος 231, 226, 263, 265, 269
 Χασιώται 180
 Χατζή Κώνστας, Στέργιος Ολυμπιώτης 167
 Χατζηβασιλīs, Χριστόφορος 64, 197, βλ. και Περγαβός
 Χατζηφώτης, Ιωάννης 228
 χειρόγραφα 62, 130, 146
 Χείρων, Κένταυρος 110
 Χίοι 153, έμποροι 44
 Χίος 50, 51, 153, 177, Χίου βιβλιοθήκη 256, 258
 χοίροι 31
 χορός 108, 183, συγκαθιστός 125
 Χουσεΐν πασάς, αρχιναύαρχος 153
 χρησιμοί Αγαθάγγελου 69, 72, 251, προφητικοί 141
 χριστιανοί 99, 144, 155, 190, 251, Βελεστίου 105, 106, 107, 182
Χρονικό του Άμστερνταμ 163
 Χρυσοβέργης, Κουροπαλάτης 124
 χρυσούς αιώνας 209
 Χρυσόχου, Στέλλα 239

 Ψαλίδας, Αθανάσιος 67, 140

 Ως πότε παλληκάρια 60, 67, 92, 146, 158

